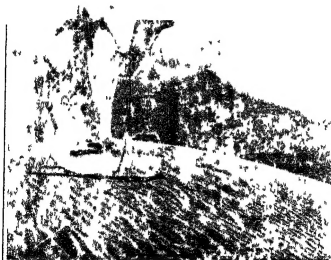

અરમાનુસા.

માગ ખીન્દ

કર્મિત ડા. ૨-૦-૦.

“૪” કાર્યાલય.
રેલામ જુદા
રેલામપુરા જુ મર્ડ ન ૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૫૨૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રૂઝ્કાગુસ્કા

વિષય ૬-૩

અરમાનૂસા.

ભાગ ૨ જો.

પ્રકાશક

મુનશી કૃતેહજાન અહેમદનખા

“દિલ્લશ”

“ઇન્સાફ” ઓફીસ

ઇસ્લામપુરા મુંબઇ નાં. ૪

૧૩૪૩ હિજરી

૧૯૨૫ ઇસ્વી.

કિંમત બે રૂપીયા.

ત્રી ધોરણ સંગ્રહ

ઈસ્લામી સાહિત્યના શોખીનો ક્યાં છે?

જુઓ આ પુકો ઇસ્લામની જાહેજલાલી, ઇસ્લામીઝમ,
સાચી મોહનત, ઇસ્લામની સચ્ચાઈ, ઇસ્લામ ઉપર
કુરબાન થતી બાળા, તેની વફાદારીની ટેક તે
સિવાય મનહુસન કરનારી ઘટનાઓથી બરપુર

ઉર્દુના અઠંગ લેખક:—મોલવી શરરની કસાબેલી
કલમથી લખાએલી ઉર્દુ જમાન અને મુજરાતી
હરોમાં છપાએલી—વાર્તાઓ

પરધર્મીઓને હયમચાવતી

ફલોરા ફલોરંડા. તૈયાર છે.

ભાગ ૧ —અને— ૨ જે

રૂ. ૨-૦-૦ રૂ. ૩-૪-૦.

મનસુર મોહના

રૂ. ૨-૦-૦

તથા

આફતાબે દમિશક ઉકે સલમુનિયા.

અને

રૂ. ૧-૦-૦.

વિશ્વધર્મ—ઈસ્લામ.

રૂ. ૨-૮-૦.

આજે લખો:—“હ” સાફે કાર્યા સલામ મુદ્રા લય.

સ્લામપુરા, મુબઇ ૪.

શેઠ મુદસાં મોહમદઅલી શેખ શરફઅલી સાહેબ જે. પી.
ઓનરરી ફર્સ્ટ ક્લાસ માસ્ટરટેટ, પી કમાન્ડર ઇન ધી રેન
ઓફ એપીસીનીયન સ્કાયર.

અર્પણ પત્રીકા.

મહેરબાન મુરખી શેઠ સાહેબ,

મુલ્લા મહમદઅલી શેખ સરફઅલી

હરરવાળા સાહેબ. જે. પી.

સરફઅલી શેઠ તથા તનુજ બહુ શુભ યુથના સાગર
મહમદઅલી મનાવ છે કુળ મધે એક દિવાકર
વિવેકાને વિદ્વાન માન નહિ જેના મનમાં
વદતાં ધાય વખાણુ જે તથા બહેર જનમાં
વળી દેવામાં ધરી હામવે હામ ધર્મમાં દે સદા
પરોપકારના કાર્યમાં અંતે ચલ લહે વદા.

માનવંતા મુરખી !

આપ સાહેબની સાહિત્ય તરફની ઉંચી જુઝાસાઓ,
કેળવણી તરફનો અથાગ પ્રેમ અને સાહિત્ય અભિલાસાઓ
તરફની ઉત્તમ હુમદર્દીને લઈ આપે મારા જેવા અદના
શેવક તરફ દેખાડેલી હુમેશની માયાળુ દ્રષ્ટી અને આપેલી
કિંમતી સલાહ તેમજ મદદનો આભારી થઈ, મારા તરફથી
પ્રગટ થતી આ ઇસ્લામી ઇતિહાસીક વાર્તા આપના નામે
અર્પણ કરવા મુનાસબ ધાઈ છું. તો આપ તે કયુલ ફરમાવી
તાબેદારને આભારી કરશે.

ઇસ્લામપુરા
તા. ૧ માર્ચ રમ
ઝાનુલ મુબારક
૧૩૪૩ હિ.

લી૦ આપનો
મુન્શી પ્રતેહખાન અહેમદખાન
દિલકશ

ઇસ્લામ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

ઇસ્લામપુરા મુંબઈ નં. ૪.

અરમાનુસા.

ભાગ બીજો.

પ્રકરણ ૧ છું.

નિરાશામાં આશા.

આ ટહું બહુ છતાં અડગ મુકનાનો વિચાર બદલાયો નહીં. તે તેજ દિવસે રવાના થવાનો આશ્રય કરતો રહ્યો, ત્રીજા પહોરનો વખત થયો એટલે કેટલાક ગુલામો અરમાનુસાના તથુની પાસે પાલખી લાખ્યા અને તૈયાર થવાનું અંદર કહેવરાવ્યું તૈયાર થવાનું સાંભળી અરમાનુસાના હોશ ઉડી ગયા, થરથર ધુળવા મંડી, બરબારાની પાણી એવીજ રચીતી થઈ ગઇ, હોઠપર આંગળી મુકી સ્તબ્ધ પુતળાની જેમ ઉભી થઇ રહી. અરમાનુસાએ કહ્યું બરબારા ! બરબારા ! કાં બોલતી નથી ? સાવ મ્હાફે ખંજર ક્યાં છે ? એટલામાં મુકના તદ્દન સ્તબ્ધ થઇ તંજુમાં દાખલ થયો, પાલખીને પાણી અંદર મંગાવી અને રડતી ધુળતી અરમાનુસાને હાથ પકડી તેમાં બેસાડવા મંડ્યો. બરબારાએ હાથ બેડીને કહ્યું ભગાર સજુર કરો, તેણીને હોશ તો આવવા દ્યો, મુકનાએ હાથ મુકી દીધો, અને થોડી વાર થોભવાના ઇરાદાથી પાસેની એક કુરસી તરફ ગયો. હજુ તે કુરસી ઉપર બેસવા પામ્યો નહતો તેટલામાં તેનો એક નોકર દોડતો દોડતો તંજુમાં દાખલ થયો અને બોલ્યો કે હજુર હરલાખી સૈનાધીપતીની તરફથી એક ખેપીયો આવ્યો છે. બે બાજા દોડતો આપની રખત દાખર કરે ? મુકના—(ગભરાઇને મનમાં) વળી આ શું બસા ભગી ? (થોતાના નોકરને) જલ્દીથી દાખર કર.

નોકર ધણુ સાહે હજુર ! કહી બહાર દોડ્યો. અને તરતજ એક મેલા હુમડા પહેરેલો અને જાણે ધણી ઉતાવળથી પંચ કાપી આપ્યો હોય એવા દેખાવના માથુસને લઇ અંદર આપ્યો. આવનારાએ મુકબાને સલામ કરી અને તેના હાથમાં એક પત્ર આપ્યો.

મુકન્ના તે પત્રને ઉઘાડી વાંચવા મંડ્યો.

બરબારા આ આવનારને નીહાળીને જોતી હતી, અને વીચારતી હતી આ આવનારને પ્રતાપે અમને કાંઈ લાભ થાયતો સાહે.....આવનાર ખેપીયાએ અરમાનુસા અને બરબારાને જોઇને સલામ કીધી હતી તેથી બરબારાના મનમાં જાણે તેણી એને એળખતી હોય એમ વારંવાર આવતું હતું. ધણીવાર સુધી ધ્યાન દોડાવ્યા પછી બરબારા તેને એળખી શકી. તે ખેપીયો બીજા કોઇ ન હતો પણ અરમાનુસાનો ખેપીયો અરકસ હતો. બરબારા અરકસને જોઇ ખુશ થઇ અને વાંકી વળી ધીમે સ્વરે અરમાનુસાના કાનમાં કહ્યું કે આ તો આપણો ખેપીયા અરકસ છે. અરકસનું નામ સાંભળ્યું ત્યારે અરમાનુસાએ પણ તેની સામે જોયું અરકસે તરતજ કુકીને સલામ કીધી. અરમાનુસાનું કરમાએણું મન ખુદખુદ પ્રફુલિત થયા લાગ્યું નીરાશાનું અંધારું દુર થઇ આશાના તેજસ્વિ કિરો પ્રકાશિત થયાં. અરમાનુસા અને બરબારાના મનનો ઉચાટ અને ગભરાટ એકદમ આત્માનંદ અને અવર્ણનિય શાંતીમાં બદલાઇ ગયો. તે બન્નેએ હવે મુકબાની તરફ નજર ફેરવી તેઓએ તેને કામળ વાંચતો અને રીકા પડતો જોયો પાંચ મીનીટ પહેલાં તેના સ્કેરા ઉપર જો તેજ હતું તે તેજ નારા પામ્યું હતું તેના સ્કેરા ઉપર ગભરાટ અને બયના ચિન્હ પ્રગટી નીકળ્યા હતા, હાથ પગ ધુજતા હતા. થોડીવાર સુધી તો તે જાણે વાંચતો હોય તેમ પત્રની સામે ટમર ટમર જોતો જોતો દેખાયો હતો પણ ખડે પુછતાં તે કંઈ વીચીત્ર ચીંતામાં પડી ગયો હતો. આખરે તેણે હીંમત દેખાડી ખેપીયાને પુછ્યું કે તમે રવાના થયા ત્યારે મસ્લામી સૈનાધિપતી શું કરતા હતા ?

ખેપીયા—બ્યારે હું રવાના થયો ત્યારે તેઓ બિલબિસપર ચઢાઇ કરવાના વિચારથી ફરમાના રજુલેટથી નિકળી મુકબા હતા.

મુકન્નાએ આ સાંભળી બીજું કાંઈ ન પુછતાં એકદમ તંબુની બહારનો રસ્તો લીધો.

અરમાનુસાએ યુકન્નાના જવા પછી મરકસને બેસવાનું કહી પુછ્યું.
મરકસ ! તેં ધણા દહાડા લગાડ્યા ! ક્યાં હતો ! અને શું કરી આવ્યો !

મરકસ—(શેઠજાદાની પાસે જઈ તેના ચરણયુગ્મી) હજુર ! હું
આપના માટે ખુશીની ખબર લાવ્યો છું. એક આફતમાં ફસાઇ ગયો હતો
તેથી આટલા દહાડા લાગ્યા નહીં તો ક્યારેનોએ હાજર થઇ ગયો હોત.
(પછી તેણે યુકન્ના સાંભળી ન શકે અને સાંભળે તો સમજી ન શકે
એટલા માટે કીબતી બાજામાં પોતાનું જતાંત કહેવું શરૂ કર્યું.)

મરકસ—મને આ માણસની ખોટી નિષ્ઠાની ખાતરી થઈ અને
ત્યારા મનમાં એમજ ઉગી આવ્યું કે તે આપને છેતરવા માટે પોતાને
ફરતુનની તરફથી આવેલો જાહેર કરે છે તે ઉપરથી મેં ઇસ્લામી સૈના-
વીપતીને જે આ દેશ ઉપર ચડાવ કરવા આવે છે, મળીને આ પત્ર લીધો.
આ પત્રમાં તેઓએ યુકન્નાને ધણો ધમકાવ્યો છે. અને આપને કશા
પ્રકારનું નુકસાન ન પહોંચાડે એવો સખત દુકમ લખ્યો છે.

બરબારા—(માર્શના માટે હસ્ત અને શીશ ઉઠ્યું કરી) જો માલીક
ખુદાએ અમને સખત આફતથી બચાવી લીધા તે માલીકનો હું ઉપકાર
માનું છું. મરકસ ! શામાલ ખુદા તને ધણું જીવાડો અને ત્હારી સર્વ
આશાએ પુર્ણ કરો. ખુદા તો ત્હારી નેકીનો બદલો આપશે. પણ અમે
એ ત્હારી કદર ખુઝીશું તેં અમારી જે પ્રકારે સેવા બજાવી છે તે પ્રકારે
બાળ્યેજ થઈ બચાવી શકત.

બરબારાએ ઉપર પ્રમાણે મરકસનો ઉપકાર માન્યો અને તેના વખાણ
ક્યાં અને જો કે અરમાનુસા જેણે મનમાં ને મનમાં તેને ઉપકાર માન્યો
હતો અને પોતાની ઉચ્ચ પદવી અને સ્થિતિના કારણથી વધુ કાંઈ બોલી
શકતી ન હતી તે માન ધારણ કરી બેઠી હતી તો પણ ઉપકારના ચિન્હ
તેની મુખ મુદ્રા ઉપર પ્રગટયા હતા.

બરબારા—મરકસ ! હું બીજું છું કે રખેને યુકન્ના કોધાયમાન
થઈ આપણને વધારે સંતાપવા તૈયાર ન થાય.

મરકસ—બરબારા ! હવે એ તો શું સંતાપવાનો હતો, એના તો
મોતીઆજ મરી ગયા હશે. મેં તેને જે પત્ર આપ્યો તે પત્રજ એવો હતો
કે જુલાબ લાગી ગયો હશે. અને હું તો ધ-ઈ છું કે તે હવે અહીંયાંથી

સટકા નીકળવાની તૈયારી કરતો હતો. હશે. હશે ! હું જોઈ આવું. આપ બન્ને નિરાંતે બહી બેસો (એમ કહી તે તંબુની બહાર ચાલ્યો જાય છે.)

બરબારા મરકસની આ હીલચાલ અને વાતોથી એટલી તે ખુશ થઈ કે એકાએક ખુશીના આવેશમાં આવી તેણીએ અરમાનુસાને પોતાની છાતી સરસી જોડથી બીચી લીધી અને તેના પ્રકાશિત કપાળને ચુમી બોલી.

આપે જોયું ? હું કહેતી ન હતી કે નિરાશ થવું ન જોઈયે ? હવે આશાએ. ફળવાનો રસ્તો ખુલ્લો થયો છે. એવી મને ખાત્રિ થઈ.

અરમાનુસા—એ તો બધું ઠીક ! પણ હું ક્યારનીએ વિચારમાં છું કે આરબ ધરલામીયો પોતાના વચનના સાચા છે એની શી ખાત્રી ? એવું ન બને કે આપણે આ આફતમાંથી મુક્ત થઈ બીજી કોઈ આફતમાં ફસી જઈયે.

બરબારા—નારે સાહેબ ! આપ આરબ ધરલામીયો ઉપર વિશ્વાસ રાખો. જ્યારે તેઓએ આપને અમાન (સલામતી) આપી છે ત્યારે આપને કશા પ્રકારનું ડરવાપણું હોવું ન જોઈએ અને વળી હું જાણું છું કે આપના પિતાશ્રીએ તેમની સાથે કોલકરાર કરી લીધેલા છે. અને એ છતાં એ આપે દરેક આફતમાંથી બચાવનાર માલિક ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જોઈયે, તે આપણને દરેક પળે રક્ષણમાં રાખશે.

મરકસ તંબુની બહાર ગયો ત્યારે તેણે ચુકન્નાના માણસોને તંબુઓ ઉપાડતા અને ઉતાવળથી સરસ્વમાન લાવતા જોઈ ધણો ખુશ થયો અને ચુકન્ના કે જે મરકસના આવવા પહેલાં પણ મુસાફરી માટે તકવાર હતો તેને થોડા ઉપર અસ્વાર થઈ ચુકેલો જોયો તેથી તે તંબુમાં પાછો આવ્યો અને શાહઝાદાને તેના નાસી જવાની ખુશ ખબર આપી. થોડી વારે બરબારા પણ બહાર નીકળી ત્યારે તેણીએ જે જગ્યાએ માત્ર થોડા વખત પહેલાં સેંકડો તંબુઓ દીઠા હતા તે જગ્યાને તદ્દન મેદાન જોઈને અને થોડો ધણો સરસ્વમાન જે નાસનારાઓ ઉતાવળમાં બુલી ગયા હતા તેને આમ તેમ પડેલો જોઈને તથા દૂર ચુકન્નાના માણસોને જીવ લઈ નાસતા જોઈને અરમાનુસાને હાંક મારી કહ્યું.

શાહઝાદી સાહેબ ! બહાર આવીને જુઓ તો ખરાં કે મુવો ચુકન્ના કેવો નાસી રહ્યો છે !

અરમાનુસા બહાર આવી અને જોયું તે સર્વ નાસી નીકળ્યા હતા, હવે માત્ર દુર તેમના નાસવાથી હિંડની ધુળના મોઢા દેખાતા હતા. જો અરમાનુસાના તંબુની આજુમાં તેની શેંડીઓનો તંબુ ન હોત તો આખું મેદાન હિન્ડ અને સુનસાન બની ગયું હોત.

અરમાનુસા—(ઝેટલામાં કાંઈ દુર જોઇને) મરકસ ! મરકસ ! જોતો ખરો પેલા ટેકરા ઉપર એક માણસ અરબી હળના લુગડાં પહેરી કેવા બેઠો છે, તે કોણ છે તું જોળજે છે ?

મરકસ—શાહજાદી સાહેબ ! તે ઇસ્લામી સિનાધિપતિનો ખેપીઓ છે, આપના પિતાશ્રીની સેવામાં જશે જ્યારે આપ નિરાતે બેસશો ત્યારે હું તેનું વર્ણન કરીશ.

પછી બીજાબીસના હાકિમને, મરકસની સાથે કહેવરાવ્યું કે શાહજાદી સાહેબનો પડાવ અહીંયા છે, તેઓ યુકન્નાની સાથે ગયા નથી માટે તમે આવીને તેમને શેહરમાં લઇ જાઓ. હાકિમ તરતજ પોતાના સરદારો અને અમીરોને સાથે લઇ દાગર થયો અને યુકન્નાના નાસી જવાનું કારણ પુછી સાંભળી ધણે અચંબો પામ્યો અને અચંબાની સાથે અરમાનુસા બચી જવા પામી ને ખાતર ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને પછીજ ધામ ધુમથી શાહજાદીને મેદાનમાં લઇ ગયો.

આ વખતે ત્રીજો પહોર હતો સુકયો હતો. સુર્ય અસ્ત થવા નીચે નમતો જતો હતો મરકસ પોતાની પ્રેમદા મારિયાના તાનમાં ગુલતાન થઈ રહ્યો હતો અને રાત પડે તો તેના દર્શનાર્થે જવાનું વિચારી રહ્યો હતો જરબારા તેની એ સ્થિતિને કળી જમ બોલી કે મરકસ ! ખાત્રી રાખજે કે શાહજાદી સાહેબ તને કદી નહીં ખુલે. શાયાદ મરદ તો એવાજ હોય છે. હાં હવે તું ત્યારો કીરસો કહી સંભળાવીશ કે ? મારિયાને મળવા જઇશ ?

મરકસ—જો આપનો હુકમ ! (કાંઈ વિચારીને) પણ હશે ! હું હુકમાં કહીજ દઉ છું. (તેણે પોતાનો સર્વ કીરસો અમઘતિ વર્ણવે શરૂ કર્યો જ્યારે તેનું ઉંટ ઉપરથી ભોંમ ઉપર પડવાનું વર્ણન આવ્યું ત્યારે શાહજાદી અને અરમાનુસા બન્નેએ ધણે અકસોસ દર્શાવ્યો અર્થાત તેણે ઉંટ ઉપરથી પડ્યા પછી એક લાંગા અરબી અસ્વારનું આવીને તેને પોતાના પેદા ઉપર બેસાડી જાવખીમાં લઇ જતું અને તેના ઇલાજ કરેલા

અને ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને મળી યુક્તનાના સંબંધમાં વાત કરવાની તક મળવાની વાટ જોવી અને આખરે યુક્તનાના ઉપર ધમકીનો કાગળ લાવવો વીગેરે વીગેરે લગારે લગાર વર્ણુન તેણે કહી સંભળાવ્યું.

મરકસ—(પિતાની વાત જાણી રાખીને) અને નામદાર ગરીબ પરવર આપે જે આરબને ટેકરા ઉપર બેઠેલો જોઈ મને પુછ્યું તે “અયાદ” અરબ, તે “યહુદયા” આખીટીશીયન (બાકરણુવેત્તા) નો ચેતો છે (અયાદનો સંક્ષેપ્તમાં ઇતિહાસ વર્ણવી) તે આપના પિતાશ્રી ઉપર એક છુપો પત્ર લખને જાય છે, જેમાં સમગ્ર કીર્તી પ્રજા માટે અમાન (સલામતી)નું વચન આપવામાં આવ્યું છે.

બરબારા—(વચમાં) અને હવે અયાદ ક્યાં છે ?

મરકસ—શહેરની બહાર હશે અને થોડી વારમાં આવતો હશે. હું તેને રસ્તો દેખાડી દઈશ એટલે તાબડતોબ કીલ્લામાં જઈ હાતુર મરકસની મુલાકાત કરી શકશો.

આ વાતો સાંભળી દત્તી એટલામાં નોકરોમાંનો એક નોકર અંદર દોડ્યો આવ્યો અને બોલ્યો, કે ગરીબ પરવર કોઈ માણસ બહાર રડતો કુટતો આવ્યો છે, અને આપની રૂબરૂ આવવાની રજા માગે છે. અને ફરીયાદ ! ફરીયાદ ! ની છુમો પાડે છે.

બરબારા—(રાતના વખતે એવો તો કોણુ હશે અને બીલખીસનો હાકીમ હોવા છતાં અમારી પાસે ફરીયાદ કેવી ! એવો આશ્ચર્ય પામી) ઠીક તો તેને અંદર દાખલ કર.

એક વૃદ્ધ ઉમરનો માણસ રડતો જાતી કુટતો માથાના વાળ તોડતો અંદર દાખલ થયો અને એકદમ શાહઝાદીના ચરણમાં પડી બોલ્યો ગરીબ પરવર ! પેલા જાલીમો તેને ઉંચકી ગયા, છીનવી ગયા—હાય ! કોણુ જાણે હવે મ્હારું શું થશે ! આવો જુલમ તો ક્યાંય નહોતો દોઠો ! !

મરકસ—(તેને ઝોળખીને) આવો મ્હારો કાકો “મોઅલ્લમ અરત શાતુસ” છે (એકદમ ઉભો થઈ) કાકા સાહેબ શું છે ? શું ઉંચકી છીનવી ગયા ! અને કોણુ ! કાંઈ કહો તો ખરા !

વૃદ્ધ—(તેને લક્ષ્યપૂર્વક નીહાળી) બેઠા મરકસ ! તું અહીં છે ! મારિયાને તો તેઓ હાથોહાથ ઉપાડી ગયા છે.

મરકસ—(ચીસ પાડી કોધાયમાન થઈ) કાણુ ઉપાડી ચલુ? નામ તો હયો.

અસ્તદ્ગાનુસ—પેલો લુચ્ચો, નીચ હાકીમનો નીચ છોકરો જેણે તે બાપ દીને નીચ નદીમાં નાખી દાર કરવાની ચુકતી રચી હતી તે. જ્યારે તેણે સાંબલ્યું કે બીલબીસ ઉપર ફેટલીક ફાજ ચઢી આવેલી છે અને બીલ-બીસવાળા લકાઈની અને બચાવની તૈયારીમાં પડેલા છે. ત્યારે તેનો લાભ લઈ તે પોતાના બાપના ફેટલાક સીપાહીયો લઈ આપણે ત્યાં આવ્યો અને અમે બધાને નીદ્રાપણે જેરનંદ વડે માર મારી, મારિયાને મુઠકેટાટ બાંધી કાણુ જાણે કંઈ તરફ લઈ ગયો. મારી પીઠ ઉપર તું આ સોળ તો જો અને ખુદ જાણે મારીયાની તો શી દશા થઈ હતી.

મરકસ—(કોધથી લાલચોળ બની) કંઈ તરફ લઈ ગયા એ બતાવી શકશો! (તથાવરની મુઠ ઉપર હાથ મુકી) હું એ બધાના ગુલમની પુરી ખબર લઈશ!!

અસ્તદ્ગાનુસ—તેને ક્યાં લઈ ગયા એ હું જાણતો નથી. કદાચ એનશમ્સ અથવા તેની આસપાસની કોઈ જગ્યામાં લઈ ગયા હોય તો લઈ ગયા હોય.

કોધાયમાન થઈ બહાર મરકસે જવા ચાહ્યું પણ બરબારાએ તેનો હાથ પકડી કહ્યું કે મરકસ ધીરજધર તું એકલો જઈને શું કરી શકીશ અત્યારે કંઈ તરફ જઈશ? તું આ તરફ જાય અને તેઓ તેને એ તરફ લઈ ગયા ન હોય તો ત્યારે જવાથી શો ફાયદો (પછી તેણે એક નોકરને બોલાવી) જા અહીંના હાકીમને બોલાવી આવ, (હાકીમ હાજર થયો) શી આજ્ઞા છે? સાહેબ?

બરબારા—(હાકીમને) શાહજાદી સાહેબનો કુકમ છે કે આપ આપના શુરવીર લાલચેલા યુવાનોમાંથી ચોસાકને આ મરકસની સાથે તેની મદદ અર્થે મોકલો કેમકે શલાખા હાકીમનો છોકરો તેની વહુને લઈ નાસી ગયો છે અને તે તેને શોધવા જાય છે અને તે ઉપરાંત તેની શોધ માટે બીજા ફેટલાક સીપાહીયોને આસપાસ મોકલી દેશે અને એવો કુકમ આપો કે જ્યાં એ લુચ્ચો મળે ત્યાંથી તેને પકડીને અહીં હાજર કરે.

હાકિમ—બધું સારું ! શાહજાદી સાહેબની આંતુસાર સર્વ બંધો-
ખસ્ત હમણા હાલ કરી દઉં છું. (મરકસને) મરકસ ! આવ મહારી સાથે આવ.

મરકસ હાકિમની સાથે ગયો કે તરતજ હાકિમે કેટલાક અસ્વાર
અને પાવલસ સીપાહીયોને ચારે તરફ સખત તાકીદ બર્ષા હુકમ સહિત
રવાના કર્યા અને કેટલાક અસ્વાર મરકસની તૈનાતમાં સોંપ્યા મરકસ તે
અસ્વારો સહીત શહેરની બહાર નીકળ્યો શેહરની બહાર તેને જ્યાં મળ્યો
જ્યાં તેને પુછ્યું કે આમ ગભરાએલા જેવો ક્યાં જાએ છે ? મરકસે
સંક્ષેપ્તમાં સર્વ હકીકત કહી સંબળાવી ત્યારે તો જ્યાં કહ્યું કે હું પણ
ત્હારી સાથે ચાલું છું ત્હારે કોઈ પ્રકારે મુજાબું નહીં જો ખુદાની મરજી
હશે તો હમણા હાલ મારીયાને પાછી લઇને આવીશું.

આવી રીતે મરકસ પોતાની માથુકની શોધમાં રવાના થયો અને
પેલી મેર અરમાનુસા અને અરબારા પરિણામની વાટ જોતાં ચિંતાતુર બેઠાં
તેમને મરકસની બધી શીકર હતી કેમકે ખરી રીતે જોતાં મારીયા
જાસિમના કંદે ફસાવવાના કારણે રૂપ, તેમના કામ અર્થની મરકસની
મેર હાજરી હતી.

હવે આપણે તેમને મારિયાની શોધમાં રહેલા દંડ, બહાદુર અરકા-
દ્યુસની અખર બધાયે છીએ.

પ્રકરણ બીજું.

મર રહ્યા કૅપ્સિડ, ન લાયા કુચ્છ જવાબે ખ-તે શૈક;
આહુ એસી એકસી ? ઉન્કી ખબર હુમકો નહીં.

આપણી નોવેલનો નામક અરકાદયુસ પોતાના ઓરકામાં આકુળ વ્યાકુળ બેઠો છે, તેના હોઠોનું હાલતું, મંદ જવાબે નિકળતા નિશ્વાસને સાબીત કરી દેખાડે છે, મુખાવિંદપર ચિંતા અને શીકરની નીશાનીઓ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ વખતે તેના અને તેના મન વચ્ચે વિચિત્ર વાતો થઈ રહી છે, તે વિચારે છે કે મેં સામારે એક ઓરતને કંઈ પણ વિચાર્યા વિના મ્હારી મહોર આપી દીધી તે વખતે મ્હારી ભુલિ ક્યાં ગઈ હતી ? શું હું તે વખતે આંધળો બનેલો હતો કે મેં એટલુંએ વિચાર્યું નહીં, કે એક અજાણી અને પોતાની મોહર તે કેવી રીતે સોંપાય ?.....ખરેખર મ્હારા જેવો મુખ તો કાંઈએ નહીં હોય ! બસ તેણીયે બે આર વાતો કરી એટલે મેં મ્હારો બેઠ કહી દીધો વીંટીએ ઉતારીને આપી દીધી અને તેણી ઉપર સર્વ વિશ્વાસ મુકી દીધો !! અરે એ નાહાન ! માન ! જો આજ પંદર દીવસ થઈ જવા આવ્યા છે પણ હજી સુધી તેની તરફથી કાંઈ ખબર અંતર આવ્યા નથી.....ત્યારે શું હું પોતે કાંઈ બિપીબો મિલમિલ મોકલું ! ના ! ના ! એમ તો કરવું ન એકાએક કેમકે એથી તો ઉલટા ફળેત થઈશું અને સર્વ બેઠ ખુલ્લો પડી જશે અને રહી સહી આશાનેએ નાશ થશે.....ત્યારે મ્હારે કરવું શું ?.....શું પેલી ઓરત કાંઈ ઠગારી અને દગલખાત તો નહીં હોય !!

એટલામાં એક સીપાહીયે ઓરકામાં આપી કહ્યું ! હજુર !

અરકાદયુસ (ચમકીને તથા ગભરાઈને) કેમ ! શું છે ?

સીપાહી—આપને આપના પીતાશી બોલાવે છે ?....જહી બોલાવે છે ! અરકાદયુસ તરતજ ઉભો થયો અને મોહટાં મોહટાં ડગ ભરતો ભરતો પોતાના પીતાશી પાસે જઈ પહોંચ્યો, તેણે જોયું કે મ્હારા પિતાશી આ વખતે ઘણી ચીંતામાં બેઠા છે. તેઓ આમ તમ ઓરકામાં ફરે છે. કાંઈ વિચારે છે અને વિચારની સાથે કોઈ પણ કરે છે.

ગોધરજી અરકાદયુસને આવેલો જોઇ તેના હાથમાં એક પત્ર આપી કહયું કે આને વાંચ જોઇયે !

અરકાદયુસ—(તે પત્ર લઇને અને તે કીબ્તી બાપામાં બીન્વામીનના હાથનો લખેલો છે એ જોઇને) પીતાશી ! આ પત્ર કેવો !

ગોધરજી—એ હું શું જાણું ! કીબ્તી બાપામાં લખેલો છે, અને હું તે બાપા પુર્ણ રીતે જાણતો નથી, તો પણ હું એટલું તો સમજી ગયો છું કે ને એ “બતરીક”નો પત્ર છે કે જે રૂમી લોકોનો કરો દુશ્મન છે. તેને મકુકસનો એક માણસ લઇને જતો હતો. તેથી મને એમ ખાતરી થાય છે કે આપણને છેતરવાનું કાંઇ કાવત્રુ રચાવ્યું હશે. માટે તે વાંચીને મને તેનો બાવાર્થ સમજાવ.

અરકાદયુસે મનમાં ને મનમાં તે પત્ર વાંચ્યો, અને તેનો મતલબ તેના પીતાશીના અનુમાન મુજબજ હતો એ જોઇને તે ધણો બહીચો અને તેના મનમાં આવ્યું કે જો હું એનો ખરો બાવાર્થ પીતાશીને કહીશ તો તેઓ તરતજ મકુકીસને કેદ કરી લેશે અને તેથી એ બન્નેમાં કદા દુશ્મની તો છેજ, અને વધુ વધી પડશે. અને તેમની વચ્ચે દુશ્મનાઇનું વધવું, એ મદારા સાટે હાનીકારક છે, અરમાનુસાને મેળવવામાં વધુ મુશ્કેલીયો આવી નહીં માટે તેનો ખરો બાવાર્થ છુપાવું તો સારું આવે. ખ્યાલ આવવાથી તેણે તેના બાવાર્થને બદલી બીજા રૂપમાં સમજાવી કહયું કે—

આ પત્રમાં બીતરીક બીન્વામીને મકુકસને કીબ્તી પ્રજાનો પક્ષ કરતા નાખુશ જોઇને એમ લખ્યું છે કે તમે બનતા પ્રયત્ને રૂમી પ્રજાને હાર પમાડવાની યુક્તિઓ કરશો એવી આશા છે.....એથી તો એમ સીકધ થાય છે કે મકુકસ કીબ્તીયોનો પક્ષ કરવા નાખુશ હશે ત્યારે તો બીતરીક બીન્વામીનને એમ લખવાની ફરજ પડી, નહીં તો તેને એમ લખવાની શી જરૂર હતી. અને બીતરીક પોતાની મરજી મુજબ ગમે તેમ લખે એમાં મકુકીસનો કશો વાંક ગણાય નહીં.

ગોધરજી—(અરકાદયુસની ઢપ ઉપરથી એમ અનુમાન કરીને કે અરકાદયુસ કોઇ ખરી વાતને છુપાવવાના પ્રયત્ન કરેછે) અરકાદયુસ ! હમણું જ મને કીબ્તી પ્રજાનો પક્ષ કરતો અને અર્થનો અનર્થ કરતો દીસે છે

વાર મકુકીસ કીખતીયોનો પક્ષ કરવા નાખુશ હતો, તેથી ખીન્નાખીનને એમ લખવાની ફરજ પડી એવું તું કંઈ રીતે સમજ્યો ?

અરકાદયુસ—પિતાશ્રી ! આપ મ્હારા ઉપર શંકા કાં બાળો છો ? મને કીખતીઓની શી પડી છે કે હું તેમનો પક્ષ કરું ? રૂખી પ્રગ્નની મદદ અર્થે સજ્જ થનારાઓમાંથી હું પહેલો છું અને ખુદા જાણે છે, હું તેમના માટે જેટલી લાગણી ધરાવું છું તેટલી ખીજન કાઈ માટે ધરાવતો નથી અને એટલું તો આપ પણ જાણના હશે.

એકરજ—પુત્ર ! હું સારીપેઠે જાણું છું કે તું ખરો દેશભક્ત રાજ્ય ભક્ત અને પોતાની જાતીના માન અર્થે જીવ પણ અર્પણ કરતાં પાછો નહીં હઠનારો છે, પરંતુ હમણા ત્હારી વાત એવા પ્રકારની હતી કે મને શક આપ્યા વિના રહેજ નહીં અને હું તો મકુકીસ અને કીખતી પ્રગ્નનો એટલો મોહરો દુરમન છું કે મ્હારા મનમાં આવે છે કે હમણાં હાલ બહાદુર સીપાહીયાના રસાલા મોકલી મકુકસને કેદ કરાવું અને કીખતીઓના લોહીની નદીયો વહેવરાવું અને હમણાં તે (મકુકસ) કીલ્લામાંજ છે, સહેલાઈથી કેદ થઈ શકશે.

અરકાદયુસ—(પોતાના સંબંધમાં બપથી કુશળે, તથા જે જે વિટંબાણો ભવિષ્યમાં આવનારી છે તેનો ખ્યાલ કરી) પિતાશ્રી ! આપ ધીરજ ધરો ! ઉતાવળા સો બાવરા ધીરાસો ગંબીર ! ધીરજ ચકી જે કામ નિકળે છે તે ઉતાવળથી નીકળતો નથી આજ અગાઉ મેં આપને કહી ઉતાવળા જોવા નથી પછી આજે શા માટે ઉતાવળા થવું. આપ સારી પેઠે સમજી શકો છો કે હાલના સંજોગો વચ્ચે કીખતીયોને આપણા શત્રુ બનાવી લેવા તે લગારે યોગ્ય નથી કેમકે તેમ કરવાથી તો તેમને આપણી વિરૂધ્ધ આવવાનું બહાનું મળશે અને તેઓ આપણા તાબે ન રહેતાં બળવો કરશે તો આપણે શું કરીશું ?.....આપણે તો લગભગ આવી પહોંચેલા પરદેશી શત્રુઓ સાથે લડીશું કે આ અંદરના બળવાને સમાવીશું ? અને તે ઉપરાંત કીખતીયો આરણ દુઃશમનોને જીત મળશે અને તેમના મદદગાર બની આપણને હાંકી મુકવાની સુકિત કરતાં લગારે સુકશે નહીં માટે મ્હારો અભિપ્રાય તો એવો છે કે જ્યાં સુધી સર્વ ભરમે ચાલે છે ત્યાં સુધી ચાલવા દેવું અને જોયું ન જોયું કરી જવું. પછી આપની મરજી હા ! આપણી અને આંરમે વચ્ચેની લડાઈના પરિણામ પછી કીખતીયોને

તેમની શીક્ષાએ પહોંચ્યાવામાં કરી. બાધ નથી પણ હમણા તો તેવું કશું-
એ કરવું આપણે પોતાનેજ હાની કરતાં છે.

એકાદરજ-(ચાડીવાર વીચાર કરીને) પુત્ર ! તારો અક્ષરે અક્ષર
સત્ય અને દુર અદેશી બરો છે, પણ એટલું તો યાદ રાખજે કે હું
આરબોની સાથની લડાઈ પછી મકુકસની ખાસેથી સખત બદલો લઇશ,
અને ત્યારેજ મને એન પડશે. કેવો નીચ ! મકુકસ તે પોતાની અસલજ
જીવી ગયો ! અને પોતાના અન્નદાતા પ્રત્યેજ નીમક હરામી કરવા તત્પર
થયો ! મારા મનમાં તો એમ આવે છે કે શેહનશાહને તેની સર્વ એકમા-
નીયો લખી મોકલું અને તેની સાથે વેવાઇપણાની સગાઈ બાંધવાની મનાઇ
કરું પણ નહી, નહી, હું હમણા યોડાકે દહાડા સખર કરીશ કેમકે તેના
અને તેના પરીવારના શરીરના કટકા કુતરાએને નાંખવાનો સમય મને
તદન સમીપ દીસે છે રજ્જદરોહી એજ પરીણામને પામે છે. યાદ રાખ
બચ્ચા યાદ રાખ ! એટલું બોલી સુઇ રહેવા માટે લુગડા ઉતારવા મંડ્યો
અરકાદયુસ તેના પીતાની રજા લઈ બહાર નીકળ્યો તે વખતે તેની વીચીત્ર
સ્થિતી હતી, તે પોતાના પીતાશ્રીના ક્રોધનો ખ્યાલ કરી અત્યંત નીરાશાને
પામ્યો હતો, તે વીચારતો હતો કે જ્યારે મહારા પીતાશ્રી અને બનાર
સસરાશ્રી વચ્ચે આટલો બધો અણબનાવ છે ત્યારે હું અરમાનુસાને કેવી
રીતે વરી શકીશ ! અને કદાચ વરી શકીશ તો એટલી બધી વીટબજાએ
વેઠવી પડશે કે કાંઈ કહેવાની ચાત નહી. આવા વીચારોમાં તે એટલો બધો
તલ્લીન હતો કે તેને પોતાના સુવાના ઓરડામાં આવવા સુધીનો રસ્તો
સુઝતો ન હતો આખરે ધણી મુશ્કેલીથી તે પોતાના ઓરડામાં આવ્યો
અને લુગડા ઉતારી પશંગ ઉપર સુતો પણ બિંધ ક્યાંથી આવે પોતાના
પીતાશ્રીના ક્રોધ મકુકસની હીલચાલ કુસ્તુનતીનની માગણી અને અરમા-
નુસાની દશાના વીચારોએ તેને ચાતરદથી એવો ઘેરી લીધો કે તેને કશું
એન પડતું ન હતું ધડીકમાં તો તે વીચારતો હતો કે અરમાનુસાનું નામ
લેવું મુકા દેવું સાફ છે કેમકે તેને કુસ્તુનતીન છોડનાર નથી. અને કદાચ
તેણી કુસ્તુનતીનથી બચવા પામી તો મહારા પીતાશ્રી તેની સાથે પરણવાની
મને રજા નહી આપે અને તેમજ મકુકસ મને તેની સાથે પરણાવશે એ
નહી. અને ધડીકમાં વીચારતો હતો કે નહી, નહી, મને તે થાય પણ ખારી
અરમાનુસાનીજ સાથે લગન ગાંઠે બંધાવું નહી તો છવ આપવો.....

આવા વીચારોમાંને વીચારોમાં રાત વીતી ગઇ અને સવાર પડતાંજ એક નાનુસે આવી કહ્યું કે હજુર આરખો ફરમાના રજીસ્ટ્રમાં આવી પહોંચ્યા છે. તેથી તે જગી તૈયારીમાં ગુમાઇ ગયો.

એાઇરજે અરકાદયુસને તેની દેખરેખ નીચે નીલ નદી ઉપર જઈરિ જવા આવવા માટે જે પુલ બાંધવામાં આવેલો છે તે તોડી નંખાવવાને હુકમ આપ્યો હતો તેથી પુલ તોડી નંખાવવા ગયો હતો. જ્યારે તે ત્યાંથી પાછો વળ્યો હતો ત્યારે તેને બરખારાએ એપીયાની સાથે મોકલેલો પત્ર મળ્યો હતો.

જ્યારે તેણે તે પત્ર વાંચ્યો ત્યારે તે એકદમ તાબડોતોબ બોલાવવાનું કારણ સમજી શક્યો નહીં, પણ અરમાનુસા કોઈ મહા સંકટમાં ફસાએલી હોવી ન્નેહ્યે એટલો અનુમાન કરી શક્યો.....તરતજ તે કાંઇ વીચાર કરી અરસ્તુલીસના રેહઠાણે ગયો અરસ્તુલીસ ત્યાં હાજર ન હતો, તે એક દીવસ અગાળી પોતાના પીતાશ્રીની પાસે તેની જાવણીમાં ગયો હતો અરકાદયુસ પુછામ્મ કરતો હતો અને નિરાસ થઇ પાછો વળવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં અરસ્તુલીસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અરસ્તુલીસને એતાંજ તેણે સલામ કરી કુશળતા પુછી કહ્યું કે મિત્ર આટલા બધા દીવસથી તું ક્યાં હતો? કાંઇ દેખાતોજ નથી!

અરસ્તુલીસ—હું અત્યાર સુધી કાંઇ જરૂર પ્રસંગે મહારા પિતાશ્રીની પાસે હતો અને અરમાનુસાના સંબંધમાં કાંઇ વિચાર કરવામાં પડ્યો હતો. અરકાદયુસ, અરમાનુસાનું નામ સાંભળી ખીલી ગયો, પણ અરમાનુસાના સંબંધમાં વિચાર કરવા જેવું શું હતું એ ખ્યાલ આવવાથી પુછવા લાગ્યો! “કાંઇ નવા જુની તો નથીને! છે તો શકુ સારને!”

અરસ્તુલીસ—હા, છે તો સકુ સાફ સાફજાદા કુરુનતીને બહેરએ રમની પાસે રાખી, અરમાનુસાને તેડવા માટે કેટલાંક માણસો મોકલ્યા હતા. આ વાત સાંભળી અરકાદયુસનું મન ધડકવા લાગ્યું, અને રખેને અરમાનુસા મહારા હાથમાંથી ચાલી બચ અને હું મોંઢજ તકતો રહી જાઉં એવો બચ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થયો, પણ તેણે હીમ્મત રાખી પુછ્યું કે હા, પછી શું થયું?

અરસ્તુલીસ—એમાં થવાનું શું હતું પિતાશ્રી ઉપર એના સંબંધમાં

શાહજાદાનો એક પત્ર આપ્યો હતો જેમાં તેમણે, તેડવા આવેલા માણસની સાથે અરમાનુસાને મોકલી દેવાનો હુકમ લખ્યો હતો, અને પણ અરમાનુસાની સાથે સાથે શાહજાદાની પાસે જવાની ઉમેદ રાખતા હતા પણ આ લગાઇના એવા બંધેડા ઉભા થયા છે કે લાચાર !

આવા સમાચાર સાંભળતાંજ અરકાદયુસના હોંશ ઉડી ગયા, તેના મનમાં ખુલાસાવાર સાંભળવાનું થયુંએ આપ્યું, પણ તેની ચીંતા એટલી વધી પડી હતી કે તે એના સંબંધમાં વધારે પુછપાછ કરી શક્યો નહીં. તરતજ તે એક બહાનું કરી અરસ્તુલીસની રમ્મ લઈ પોતાના મુકામે આવવા પાછો વળ્યો તે રસ્તામાં એજ વિચારતો હતો કે ખરેખર અરમાનુસાએ મ્હારી મદદ માંગેલી છે, અને મ્હારે મદદે જવું જોઈએ, પણ જ્યારે તેને, પોતાના અને અરમાનુસાના પિતા વચ્ચેનો વેરભાવ યાદ આવતો હતો ત્યારે તેની સર્વ આશાઓ ઉપર પાણી ફરી જવું હતું. તે વિચિત્ર ચિંતામાં પડી ગયો, તેના મનમાં આપ્યું કે જો હું અરમાનુસાની મદદ કરવા બહીષાંથી જઈશ તો મ્હારી ગેરહાજરીના કારણથી મ્હારા પિતાશ્રી અતીશય ક્રોધાવમાન થશે અને જો નહીં જાઉં તો અરમાનુસા મ્હારા હાથમાંથી ચાલી જશે. આવા અનેક તર્ક વિતર્કમાં તે પોતાના ઓરડા સુધી પહોંચ્યો. આવા તર્ક વિતર્ક અને અતિશય ચિંતાના કારણે આ વખતે તેની એવી દશા થઈ રહી હતી કે જાણે તેના શરીર ઉપર પડીકમાં તફન ઠંડા પાણીની ધારો પડતી હતી. તેના શરીરના રૂમટા ઉભા થઈ જતા હતા તે પોતાના ઓરડામાં દાખલ થયો હતો, પરંતુ કાંઈ સુઝ નહોતું પડવાથી સ્થિર જડ પુતળા સમાન ઉભો રહ્યો હતો. શું કરવું અને શું ન કરવું એ વિચારમાં તલ્લીન હતો, કોઈ વાત ઉપર મન સ્થિર થવું ન હતું, પ્રકાર પ્રકારના વિચારોના ઊગા કદી તો તેને, અરમાનુસાની મદદ અર્થે તૈયાર બનાવી, ખીલખીસમાં નાંખી દેતા હતા, અને કદી તો તેના પિતાના ક્રોધથી ખીલવણી, ચપ્પડો મારતા મારતા કીલ્લામાં લાવી ફેંકતા હતા. તે એકાએક ચમકીને નીચે નમ્યો, પોતાની લોહાની ટોપી પહેરી, ગળામાં તલવાર લટકાવી અને એકદમ ખિલખીસ ઉપડી જવાના નિશ્ચયથી ઓરડાની બહાર નીકળ્યો, પણ પોતે જે કામ અર્થે જાય છે તેમાં થલો બચ છે, અને મહા મોહકું જોખમ ખેડવા સમાન છે એવો ખ્યાલ આવવાથી તે એકદમ ઓરડામાં પાછો આવ્યો. ટોપી ઉતારી નાંખી તલવાર

ગળામાંથી કાઢી બાબુએ મુકી બારીની પાસે જઈ કંઈ વિચારતો હતો. રહ્યો. તે વારંવાર વિચારતો હતો કે મ્હારે કેનું કહેવું? માનવું, 'યુદ્ધિનું' કહેવું? માનવું? કે અંતઃકરણનું કહેવું? માનવું? અંતઃકરણ અરમાનુસાની મદદ અર્થે ખેંચાય છે, યુદ્ધિ તેમ કરતાં રોકે છે?.....હંકામાં કહેતાં એવાને એવા વિચારોમાં તેણે તે દહાડો પસાર કરીધો. સંધ્યાનો વખત થઈ રહ્યો હતો, અને તે અશુદ્ધ જેવા બેઠો હતો એટલામાં એક સીપાહીએ બેરડામાં દાખલ થઈ કહ્યું કે હજુર એક ખેપીયો આપની મુલાકાત લેવા આહ્વાન છે!.....અરકાદયુસે કહ્યું કે તેને અંદર આવવા દો.....તરતજ એ ખેપીયો અંદર દાખલ થયો. અરકાદયુસ તેને જોતાંજ સમજી ગયો કે તે બિલખીસથી આવેલો છે, કેમકે તેના આખા શરીર ઉપર ધુળ વળચેલી હતી જે ઉપરથી એમ જણાતું હતું કે તે લાંબો આંતરે જલદીથી કાપવા માટે પોતાની અસ્વારીને ઉતાવળે દાંકતો દાંકતો આવેલો છે. ખેપીયાએ તરતજ એક પત્ર કાઢી અરકાદયુસના હાથમાં મુક્યો, અરકાદયુસે તે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. તે પત્ર અરમાનુસા તરફથી આવેલો હતો અને તેમાં માત્ર નીચે મુજબ લખેલું હતું.

“જે તમે અરમાનુસા પ્રત્યે લગારે પ્રેમ ધરાવતા હો, તો એકદમ તાબડતોબ તેને બચાવી લેવા માટે બિલખિસ આવો તેણી મોતના પંજમાં ફંસાએલી છે.”

કાગળ વાંચ્યો કે તરતજ ટેક અને લજ્જાની અગ્નિ તેના શેમેશામ સળગી ઉઠી તે પોતાના પિતાનું અને રોમન રાજ્યની સર્વ સત્તાનું બાન જીતી ગયો. એકદમ ચુસ્તમાંને ચુસ્તમાં ઉભો થયો માથા ઉપર લોખંડની ટોપી મુકી પુથામાં પડેલી તલવાર ઝડપથી બાંધી પોતાની અસ્વારીના થોડા આગળ આવ્યો, તેના ઉપર ઝડપથી ઝીન કરી સવાર થયો અને જોત જોતામાં શેહરના કિલ્લા બહાર નીકળી અદ્રસ થઈ ગયો. તે વખતે તે એટલો જોશમાં હતો કે તેને પોતાના પંડતું કશું લાન ન હતું, થોડો દાંકતા જમણી ડાબી બાબુએ જોવું કેવું? થોડાની લગામ ખુલી મુકી દીધી હતી અને થોડો પશુ ખાસ અરખી હતો, તે પોતાના અસ્વારની ઉતાવળને સમજી ગયો હોય તેમ વીજળી સમાન, હવાથી વાતો કરતો ઉડે જતો હતો.

ધમધોર કાળી રાત્રી હતી લાંબો પંથ હતો પડે એકલો હતો, જોકે

એવી એવી ધણી મુશ્કેલીઓ હતી પણ તેને એની કશી દરકાર ન હતી, એકદ પહોર રાત્રી પસાર થઇ ચુકી હતી અને આકાશમાં ચમકતા તારા પોતાનો બહાર દેખાડી રહ્યા હતા રાત્રીએ અને બપોરે રૂપ ધારણ કર્યું હતું જગતમાં એનેર શુન્યકાર ભાસતું હતું પવન પણ બંધ હતો, ઘોડાના ટાપુઓના મંદમંદ અવાજ વિના બીજી કશી અવાજ આવતો ન હતો. કેમકે મીસરની જુગી ધણીજ નરમ અને ઉમદા છે, તેમાં પથ્થર અને કાંકરાદીનું નામ નીશાન નથી એટલે ઘોડાના ટાપુઓનો અવાજ મંદજ સાગતો હતો.

અર્ધ રાત્રી પસાર થયા પછી બાપડો ઘોડો પણ ચાકી ગયો, તેથી અરકાદયુસે તેને ધીમે ધીમે હાંકવો શરૂ કર્યો, અને પોતાની આબુખાતુએ પણ એવા મંડ્યો પરંતુ આસપાસનાં જણોના પડછાયા વિના બીજી કાંઈ વસ્તુ નજરે પડતી ન હતી.

એવી રીતે અરકાદયુસ જોશમાં ને જોશમાં આગળ વધ્યો જતો હતો તેવામાં, તેના અવજે એક ધીમો અવાજ પડ્યો, જે, તેને કાંઈ આપતિમાં સપડાયેલી અબળાના અવાજ જેવો લાગ્યો, અરકાદયુસના મનમાં તરત એવો ઓહમ આવ્યો કે આ અવાજ કાંઈ મ્હારી પ્યારી અરમાતુસાનો તો નહીં હોય ? દુશ્મનો તેને પકડીને અહીં તો નહીં લાવ્યા હોય ? અને તેથી મ્હારી મદદ તો માંગતી નહીં હોય ? તરત તેણે ઘોડો ઉભો રાખ્યો, અને જે દિશા તરફથી અવાજ આવ્યો હતો તે દિશા તરફ કાન ઘડ સાંભળવા મંડ્યો, પણ કાંઈ સાંભળી શક્યો નહીં, કેમકે તે અવાજ બંધ થઈ ગયો હતો તેથી એ તો માત્ર ઓહમ ! એમ વિચારી તેણે આગળ વધવું શરૂ કર્યું. જેવો આગળ વધવા જતો હતો કે તરતજ બીજી વાર તે અવાજ આવ્યો, આ વખતનો અવાજ પ્રથમના કરતાં કેટલેક અંશે પાસેથી આવેલો લાગતો હતો, અરકાદયુસે એકદમ ઘોડો રોકી લીધો અને લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા મંડ્યો, એટલે તેના અવજે કીબ્તી બાવાના નીચેની મતલમના શબ્દો પડ્યા.—

“દયા ! અરે દયા ! મ્હારી યુવાવસ્થાપર દયા કરો ! જો તમે મધુકસંધી બીઠતા ન હોતો જગતના માલિકથી તો બીઠો.”

સાંભળતાજ તેના મનમાં આવ્યું કે અરમાતુસા કેટલાક હુઆઓના

હાથમાં સપડાણી છે, જેઓ તેની સાથે કાંઈ જુકું કરવા માહે છે, અને અરમાનુસા તેમની આગળ કરગરે છે, તેના મનમાં ક્રોધ વ્યાપિ ગયો, તેના બદનમાં આગ વ્યાગ લાગી ગઈ, અને કશી પરવા ન કરતાં જે તરફથી અવાજ આવ્યો હતો તે તરફ ધોડાને એડ મારી લઈ ગયો, તે અવાજ ધણે છેટેથી આવ્યો હતો, અને જે જગ્યાએથી અવાજ આવતો હતો તે જગ્યા અને અરકાદયુસની વચ્ચે ગુલરના વૃક્ષોનું એક મોઢકું ઝુંડ હતું પરંતુ અરકાદયુસ તો એવો નિડર, સાદસિક અને ઉતાવળો બન્યો હતો કે તે આગળ પાછળ જોયા વગર તે ઝુંડમાં જઈ કાઢી લેતો હતો અંધારે એટલું હતું કે દિક્ષા સુઝતી ન હતી.....જ્યારે તે એ ઝુંડમાં જઈ કાઢી લેતો હતો ત્યારે તેણે નીચે પ્રમાણે શબ્દો કાઢ્યા—

“હે ! કોઈ આવનારા ! મ્હારો જીવ બચાવ ! તને ત્હારા કુળ અને યુરપણના સોગન ! મ્હારી વ્હારે ધા અને આ દુરામીઓના પંજમાંથી છોડાવ.”

અરકાદયુસે જ્યાંથી અવાજ આવતો હતો ત્યાં આંખો ફાટી ફાટીને જોયું, પણ અતિશય અંધકારના કારણથી, એક ઝાડ નીચે માત્ર કાંઈ પડછાયા વિના બીજું કાંઈ વધુ દેખાયું નહીં. તેણે પોતાના ધોડાને એડ મારી ધમકી રૂપે કહ્યું કે અરે ત્યાં કોણ લુચ્ચા છે ! એ અબળાને મુકી દીધો, નહિ તો હમણાં દાલ તલવાર વડે તમારા શીશ અને ધડ જુદા કરીશ.....અરકાદયુસ અને લુચ્ચાઓ વચ્ચે આશરે વીશ ગજ જેટલો અંતરો રહ્યો હતો એટલામાં તો પેલા દુરામીઓ છટકી ગયા. બહાદુર અરકાદયુસ તેમની પુઠિ પડ્યો, પણ તેઓમાંના દરેક જુદી જુદી બાલુએ નાઠો હતો અને ગુલરની ઝાડીઓમાં સંતાઈ ગયો હતો તેથી તે તેમની પુઠિ પડતાં જ્યાં આગળ તે અબળા છે તે જગ્યાને જુલો ન જાણે એવા ખ્યાલથી, જે ઝાડની નીચે તેણે પડછાયો દોડો હતો. તે ઝાડની પાસે પાછો આવ્યો, ત્યાં તેણે પોતાના ધોડાના ટાપુઓની પાસે બેસી ઉપર પડેલા કાંઈ માણસ જોયો જે કહેતો હતો કે, યુરવીર સ્વામી ! ખુદ ત્હારું બહુ કરે, તે જેવી રીતે મુજ અબળાને મોતથી બચાવી છે તેવી રીતે ખુદ તને દરેક અશ્વતથી બચાવે. અરકાદયુસે ધોડા ઉપરથી ઉતરી તે અબળાને હાથ લગાડ્યો. તેણી અરમાનુસા છે કે બીજી કોઈ એ શંકા હજી પોતાના મનમાં બાકી હતી પણ જ્યારે તેણે તેણીના અવાજને સાંભળ્યો ત્યારે

ખાખી થઈ કે તે અરમાનુસા નહીં પણ ખીજ કોઈ દુખ્વારી છે
કાદયુસે તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ કીબ્તી બાષામાં કહ્યું કે
બા! હવે ન ગભરાઓ એ લુચ્ચાઓ તમારો વાળે વાકો કરી નહી શકે.
રે અરકાદયુસે તેનો હાથ પકડ્યો ત્યારે તે બરફ જેવો ઠંડો હતો,

અબળા—સાહેબ! હું એક તદન લાચાર નીરાધાર અબળા છું, એ
શબ્દો અને અહીં ઉપાડી લાવી મ્હારી લાજ લુટવાની તૈયારીમાં હતા,
હામાં ખુદાએ આપને કુતરૂપ મોકલી અને બચાવી લીધી, પરંતુ આપ
ધ રહેજો, રખે ને તે પાછળથી આવી આપ ઉપર કાંઈ લા કરી
મને તો લાજ છે કે તેઓમાંનો એક જથ્થા આ પાસેના ઝાડ તળે
બેસે છે....હવે તો એ અબળા કહેતી હતી એટલામાં એક તરફથી
કાદયુસની જાગ ઉપર એક તીર આવી વાગ્યું, આ તીરથી અરકા-
ને કાંઈ કારી જામ પડ્યો નહી. પણ તે એકદમ સાવજ સમાન
થયો અને જે બાજુથી તીર આવ્યું હતું તે બાજુએ લક્ષ્યુવંક
તલ્લવાર ખેંચી, ઉભો રહે બામલા! શું શીવાળીય.એ સીંહનો
ર કરી જશે? એમ બોલતો બોલતો તીર મારનારા ઉપર જઈ પડ્યો.
ઝટકી જવા ચાલતો હતો, પણ તે સટકા નીકળે તે પહેલાં બહાદુર
કાદયુસનો વાર તેના ઉપર પડી ચુક્યો હતો, વાર પડતાંજ તેનો ઓઠલો
ગયો અને ચોસ પાડી રૂમી બાષામાં બોલી ઉઠ્યો, હાથ મારી નાંખ્યો!!
રૂમી બાષા બોલતો સાંભળી તે રૂમી છે એમ સમજી અરકાદયુસે
' કે અરે! એ નીચ! રૂમી લોકોમાં આવા દુરુષ્ટો? ધીકકાર છે તને!
મી લોકોમાંનો હોયને આવા નીચ કૃત્ય કરે છે ?

પછી અરકાદયુસે પોતાની એમેર નજર ફેરવી એણે તેના ત્યાં કાઈ
' રહ્યું હોય એણે તેને લાગ્યું નહી. તેથી તે પેલી અબળાની પાસે
આવ્યો તે અતીશય બધ પામવાથી બોંધ ઉપર પડી ગઈ હતી અને
ભૂતી હતી કે હે! ખુદા ત્હારા ઉપકાર! કે લુચ્ચો પાપી જીવથી માર્યો ગયો.

અરકાદયુસે તેનો હાથ પકડી બેઠી કરી સર્વ હકીકત જાણવા ઈચ્છા
ર કીધી, તે દરમ્યાન તેને વાદ આવ્યું કે અરે મ્હારી અરમાનુસા
આવીજ વીપત્તીમાં પડેલી હશે, આ વાદ આવતાં તે માથાથી તે પગ
પુજવા મંડ્યો, તેના હાથ પગ ઠંડા પડી ગયા, પણ હીમ્મત રાખી
તમારું ગામ કયું છે? અને તે ક્યાં છે.

અખળા—બિલબિસની પાસે છે.

અરકાદયુસ—અને શું તમે પેલા લુચ્ચાને જે પોતાના લોહીમાં તડપે છે તેને ઓળખો છો ?

અખળા—હા, તે તે ગામના હાકિમનો પુત્ર છે.

અરકાદયુસ—એ તમારી સાથે શું કરવા ચાહતો હતો ?

અખળા—સાહેબ ! તે, મને મારા માતપીતા પાસેથી બળાટકારે છીનવી લેવા ચાહતો હતો. એક લાંબા વખત સુધી તે એવા પ્રસંગની વાટ જોતો રહ્યો, તે દરમ્યાન એક વખત તેના બાપની મદદથી તે મહારા ઉપર ફાવી ગયો. તેણે મને નીલની કુરબાની બનાવવાની તક્યારી કીધી પણ ખુદ બહુ કરે શાહજાદી અરમાનુસાનું કે જે અમારા સરદાર મકુ-કિસનાં ગુલિયલ પુત્રી છે. તેઓ તે દીવસોમાં બિલબિસ આખ્યાં હું તેમની કુપાના પ્રતાપે જીવતી રહેવા પામી, નહીં તો ક્યાંરનીએ એ બલિમના ફેદે ફેસી નીલની બોગ થઇ પડી હોત, હુંકામાં એ વખતે તો હું તેના દાવમાં ન આવ્યો, અને જ્યાં સુધી શાહજાદી સાહેબ બિલબિસમાં બિરાજતાં રહ્યાં ત્યાં સુધી હું પણ તેનાથી નિકર રહી પણ શાહજાદી સાહેબ પોતાના પતિરાજ કુસ્તુનતીનની સેવામાં જવાના છે અથવા જઇ રહ્યાં છે એવું ગઇ કાલે તેના સાંભળવામાં આવવાથી તે એકદમ ખુશ થયો, અને મને પીડવા માટે પાછો તૈયાર બન્યો, અને તક સાધી તે પોતાના પિતાના કટલાક અસ્વારોની સાથે મહારા થર ઉપર ચડી આવ્યો, અને મહારા માત પિતાને સારી પેઢે મારમારી અથમુરા જેવા કરી મને ઉપાડી આ ગીચ ઝાડીઓમાં છટકી આવ્યો. અને મહારી લાગ લુટવાની અને જીવથી મારી નાંખવાની તક્યારીમાં હતો એટલામાં આપ દેવતા સમાન વ્હારે પડી આવ્યા અને મને બચાવી લીધી.

અરમાનુસાનું નામ, તથા તેનું કુસ્તુનતીન પાસે જવાનું સાંભળી, અરકાદયુસનું હૃદય ધડકવા મંડ્યું, તેણે આ અખળા પાસેથી સર્વ હકીકત રાખી વાકેફ થવાનું વિચારી પુછ્યું—

શું ત્યારે અરમાનુસા કુસ્તુનતીનની પાસે જવા વિદાય થઇ ચુકી ? અને વિદાય થઇ ચુકી તો તે કયે રસ્તેથી ગઇ ?

અખળા—જ્યારે અમને એવા સમાચાર મળ્યા કે શાહજાદા કુસ્તુ-

નતીનના કુકમથી એક ન્હાની રમી ફોજ સામના દેસ તરફથી અરમાનુ-
સાને લેવા આવેલી છે ત્યારે અમે અમારી વસ્તીમાં હતા. મિલમિલ ગમ।
ન હતા. એટલે વધુ ખચ નથી. પણ હા અરમાનુસા સાહેબની બહાર
નીકળી ને ફોજના પડાવમાં આવી ચુક્યાં છે અને રવાના થવાની તકપા-
રીમાં છે એટલું અમે સાંભળ્યું હતું.

અરકાદયુસ—(અચર્યાને) યુ તમે તેમને એ ફોજની સાથે જતા
હોમાં હતાં !

અખળા—ના ! સાહેબ ! મેં તો પુણ્ય રીતે એ સમાચાર સાંભળ્યા
ન હતા એટલામાં આ દરામી ચઢી આળ્યા હતા અને તેમને જોતાં મ્હારી
શુદ્ધ શુદ્ધ સર્વ નાસી ગઈ હતી. પરંતુ જ્યારે તેઓ મને બાંધીને આ
તરફ લઇ આવતા હતા ત્યારે મેં તે ફોજના સીપાહીઓને તંબુઓ વિગેરે
ઉપેડી પુર્વની તરફ કૂર્ચ કરતા જોયા હતા. મ્હારું માનવું એવું છે કે
પણું કરીને સાહજદી સાહેબ તેમની સાથે હશે. મને તો દરામીએ એવા
પીડતા પીડતા લાવતા હતા કે હું તે તરફ ધ્યાન દઇ શકતી નહતી તેઓ-
મનો એક માણસ મને ઘોડે બેસાડી લઇ જતો હતો.

અરકાદયુસ આ સાંભળી બેચેન થઇ ગયો. તેણે પુછ્યું કે જો ઘોડા
ઉપર તમને લાવવામાં આળ્યા હતા તે ઘોડા કાલ ક્યાં છે ?

અખળા—કાલ તે ક્યાં છે એની મને ખચ નથી.

અરકાદયુસ—યુ હમણાં આપણે મિલખીસથી દુર છીએ ?

અખળા—હું આત્રિ પુર્વક કહી શકતી નથી પરંતુ મને લાગે છે કે
આપણે વધારે દુર હોઈશું નહીં.

હવે અરકાદયુસ, મિલખિસ જલદી કેવી રીતે પહોંચવું અને આ
અખળાને કેવી રીતે લઇ જવી, એનો વિચાર કરવા મંડ્યો તેણે પૈતાના
મનમાં કહ્યું કે એ અહીં વાર લગાડીશ તો અરમાનુસા દુર નીકળી જશે,
તેથી તે બેલ્થો જો હું તમને ઘોડા ઉપર બેસાડું તો મને બચ રહે છે કે
તમે ઘોડાને કાણમાં રાખી શકશો નહીં. મારે એ વાત જાણવો તમે
મ્હારી પાછળ બેસી જશો.

અખળા—જેવી આપની હજી સને કરો વાંચી નથી.

અરકાદયુસ તરતજ ઘોડા ઉપર અસ્વાર થયો, અને અખળાને પૈતાની પાછળ બેસાડી, તેણીને અરકાદયુસને બાથ લીડી મળ્યુંત જાણ્યો. અને અરકાદયુસે ઘોડા માધી મેલ્યો.....તેઓ હજુ ઘોડે દુર ગયા ન હતા એટલામાં તેઓએ કેટલાક અસ્વારોને પૈતાની તરફ ધસી આવતા જોયા, અને જોત જોતામાં તેઓએ પાસે આવી હોકારો કરી કહ્યું કે એ કાણ છે કે...અરકાદયુસે તેને કશી જવાબ આપી નહીં, તેથી તેઓ વધુ પાસે આવ્યા અને અખળાને જોઈ બોલ્યા અલ્યા ! આ અખળાને હાલને હાલ છોડી દે નહીં તો છારથી માર્યો જઇશ.

અખળા (મારિયા)—(મરકસનો અવાજ ઓળખીને) અરે કાણ ! ખાશ મરકસ ! સખુર ! સખુર ! કાંઈ સાદસ કરી ન બેસતા, આ સાહેબ દુરમન નહીં પણ દોસ્ત છે.

અરકાદયુસ, જે તેમને તોછડાઈથી બેજાતાં સાંકળી હુમલો કરવા તકવાર થઇ ગયો હતો, તે મારિયાને કહેવું નામ લઇ બોલાવતી જોઇ હુમલો કરતાં અટકી બોલ્યો, તમે કોને બોલાવો છો !

મારિયા—હું મારા કાકાના દિકરાને બોલાવું છું જે આરી શોધમાં નિકળ્યો છે.

હજુ આ બન્નેની વાતો પુણું થઇ નહતી એટલામાં મરકસે આવી પહોંચી ઘોડા ઉપરથી ઉતરી અરકાદયુસના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી, કારણ કે તે અસ્વાર કાણ છે અને તેણે મારિયાને પૈતાની પાછળ કાઢાડે બેસાડી છે એ કાંઈ સમજી શક્યો હતો નહીં. અને તેથી તેના સાથીઓએ પણ અરકાદયુસને ચારે તરફથી ઘેરી લીધો અને વારંવાર પુછ્યું કે તું કાણ છે ! અને મારિયાને ક્યાં લઇ ગયો હતો ! અરકાદયુસ પૈતાનું નામ નીશાન આપે કરવા માંગતો નહીં હોવાથી તેણે તેમને કશો ઉત્તર આપ્યો નહીં, પણ એટલું કહ્યું કે સાહેબો ! હું કોઈ ચોર અથવા છુટારો બદમાશ નથી એટલામાં તો મારિયાએ કહ્યું કે એ તો મહા યુરવીર અને મહા નેક બંદો છે, તેમણે તો મને લુચ્ચાઓના હાથમાંથી છોડાવી !

હવે અરકાદયુસે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી તેમને કહ્યું કેલ્યો આ તમારી બેચારેલી પુછ ! તેમને લઇ જાઓ, અને પછી પાછો ઘોડા ઉપર અસ્વાર થઇ ગયો, મરકસે તેને રોકી કહ્યું કે આપે અમારા ઉપર મોઢો

આભાર ક્યો છે, એટલું જ નહીં પણ મને જીવતદાન આપ્યું છે માટે આપ આપતું નામ કામ આપવાની કૃપા કરશે કે જ્યોતી કાંઈ પ્રસંગે અમે પણ આપની સેવા અભવી સકીએ.

અરકાદયુસ—નહી, નહી, મને આપની સેવાની જરૂર નથી, તેમજ તમારે મને ઓળખવાની કાંઈ જરૂર હોય એમ મને લાગતું નથી, મને જવા દેશો તો અમુક સમય....એટલું કહી તેણે ઘોડાને એવી એડ મારી કે તે પવન સમાન ઉડતો ઉડતો બિલખીસની તરફ નીકળી ગયો.

અરકાદયુસની પાસેથી, મારિયાને પોતાને હસ્તક કરનારા અરકસ અને મરકસના સાથીઓ દતા, અને તેમાં મારિયાનો બાંધ મોઝલમ અસ્તદાનુસ પણ સામેલ હતો. તેઓ મારિયાની શોધમાં આખી રાત આમ તેમ ભટકતા રહેતા હોવાથી ધણી ચાકી ગયા હતા.

જ્યારે અરકાદયુસ, પોતાના ઘોડાને ઉડાવતો, તેમની નજરોથી અદ્રશ્ય થઈ ગયો. ત્યારે અસ્તદાનુસે આગળ વધી મારિયાના કપાળની ચુમી લઈ કહ્યું પુત્રિ ! તું સહીસલામત પાછી આવી તેના માટે હું ખુદનો ઉપકાર માતું છું, મરકસે પણ મારિયાને સલામ કાઢી, અને પછી તેઓ સર્વ મારિયાને લઈ ખુશ થતાં થતાં પોતાના ગામ તરફ રવાના થયાં. રસ્તામાં, તેઓએ મારિયાના મોઢથી, હુઆઓના પંજમાં તેના ફસવાની, અને અસ્વારે તેણીને ઊડાવવાની સર્વ હકીકત સાંભળી અસ્વારની બહાદુરી વિશે અને એટલો મોહરો આભાર કરવા છતાંયે પોતાનું નામ છુપું રાખવા વિશે, ધણી આશ્ચર્ય પામ્યા.

આણીમેર આ સર્વ લોકો પોતાના ગામમાં પહોંચ્યા, અને પેલીમેર અરકાદયુસ પોતાના ઘોડાને ઉડાવતો ઉડાવતો બિલખીસની પાસે જઈ પહોંચ્યો, બિલખીસની આસપાસ કોઈ બાંધેલો હતો, તેના દરવાજા બંધ હતા, કોઠના છુરને ઉપર ચારે તરફ રક્ષણ કરનારી લશ્કરી ટુકડીના સીપાહીઓ હથેલીયોથી સજ્જ થઈ સાવચેતીપૂર્વક પહોંચે ભરતા હતા, કેમકે તેમને આરબોના એકદમ ચઢી ચાલવાની ધણી ધારતી રહેતી હતી. અરકાદયુસ એ સીપાહીઓને એકદમ વિચારમાં પડી ગયો, તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે જો હું શેહેરની દીવાલ નજીક જઈશ તો એ રક્ષક સીપાહીઓ મને નહીં ઓળખવાના લીધે પત્થર બથવા તીરના પ્રહારથી મારી

નાંખશે, અને નાહક છવ જશે....ત્યારે મ્હારે કરવું શું ? અહીંયાંજ ઉભા ઉભા શેહેરના દરવાજા ખુલવાની અથવા તેમાંથી કાંઈ માણસના બહાર આવવાની વાટ જોવી અથવા અરમાનુસાને બીજાની સ છોડી ગયેલી સમજી તેણીને એવા આવેલી ફાજની પુઠે પડવું ? આવા પ્રકારના તરંગોમાં ગોથા ખાતો પોતાના ઘોડાને ધીમે ધીમે હાંકતો તે શેહેરની બહાર જ્યાં પડાવ અથવા જાવણી નાંખવામાં આવેલી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. અને જોડે ત્યાં પહોંચ્યો કે તરતજ તેના ઘોડાએ એવી ઠોકર ખાધી કે ઉંધો પડતો પડતો ખમી ગયો. અરકાદયુસ ચમક્યો અને તેણે ધ્યાનપૂર્વક નીચે જોયું તો ફેટલાંક દોરડાંઓમાં પોતાના ઘોડાને સપડાયેલો જોયો. તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને વળી જોયું તો તેને માલમ પડ્યું કે આ પડાવ અને જાવણીની જગ્યા છે, અને અહીંયાં ઘોડા વખત પહેલાં પડાવ પડેલો હોવો જોઈએ. ત્યાં તેણે ફેટલાંક શેમન ફેશનનાં માટીનાં વાસણ પડેલાં જ્યાં તેથી એવો અનુમાન કર્યો કે અહીંયાં રમી લોકોનો પડાવ પડેલો હશે. ત્યાં પડેલો પડાવ રમી લોકોનો હતો એવી જ્યારે તેને ખાતરી થઈ ત્યારે તે, જાણે કાંઈ શંકા હોયતી ? એવી રીતે ઘોડાને દોરતો આમ તેમ કરતો આસપાસ નિહાળી નિહાળીને જોવા મંડ્યો, એટલે સુધી કે પોદ ફાટ્યો અને સારી પેઠે જોઈ શકાય એટલું અજવાળું થયું..... અજવાળું થતાંજ, પડાવની જગ્યાની વચ્ચેવચ્ચે, એક તંજુ તેની નજરે પડ્યો તે પોતાના ઘોડાને દોરતો દોરતો એ તંજુની પાસે ગયો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે જો આ તંજુમાં કાંઈ માણસ હોય તો તેને અરમાનુસા વિશે પુછી જોઉં ! !.....તે તંજુની પાસે હજુ પહોંચ્યો ન હતો એટલામાં તો તંજુમાંથી કાણ આવે છે ? એવો અવાજ આવ્યો.

અરકાદયુસ—(તેને પુછનાર માણસ રમી સીપાહી છે એમ સમજી) અને તમે કાણ છો ? દુશ્મન કે દોસ્ત ?

અવાજ—હું, એક ફાજી સીપાહી છું.

અરકાદયુસ—બહુ સારું, ત્યારે બીહવું નહી, તું અમારી ફાજમાંનો સીપાહી હઈશ. એમ કહી, પોતા ઉપર કાંઈને શક આવે નહી એટલા માટે પોતે કાંઈ રમી ફાજનો ઉપરી છે એમ સાબીત કરી દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તરતજ તંજુમાંથી એક માણસ બહાર આવ્યો જેને જોતાંજ તે કાંઈ ફાજી સીપાહી છે એવું અરકાદયુસ સમજી ગયો, અને તે સીપાહીએ અર-

કાદયુસને અને તેના ડરેસને જોઇને, તે કાઠ મોઢટો સરદાર હોવો જોઇએ એવો ખ્યાલ કર્યો, અરકાદયુસે તે વખતે પોતાની ખાસ લશ્કરી લોહાની ટોપી પહેરી નહતી, અને તેને કાઠ ઓળખી ન શકે એટલા માટે જાણી જોઇને તેણે એ ખાસ ટોપી પહેરી ન હતી, અને એ કદાચ તેણે પોતાની એ ખાસ ટોપી પહેરી હોત તો સર્વ કાઠ તેને જોતાંજ ઓળખી શકત. એ માણસને તંબુમાંથી બહાર આવેલો જોઇ અરકાદયુસે કહ્યું—

તમે અહીંયા પડ્યા છો ! શેહરના કીલ્લામાં કેમ નથી રહેતા ?

ફૈઝ જવાન—હજુર ! હાકિમના હુકમથી હું અને મ્હારા કેટલાક સાથીઓ આજ રાતની રાત આ તંબુ અને તેમાંના સરસામાનને જાળવવા અહીંયાજ પડી રહ્યા હતા, કેમકે મુકન્ના આવ્યો હતો તે નાસી ગયો—

અરકાદયુસ—(વચમાં) હે' ! શું નાસી ગયો ? કેમ ! એ તો કહે છે કે અરમાનુસાને સાહજાદા તરફથી તેડવા આવ્યો હતો ! ! ! અને નાસી શા માટે ગયો ?

ફૈઝ જવાન—હા, હજુર ! પહેલાં તો એણે એમજ સનગવ્યું હતું પણ પાછળથી એદ ખુલ્લો પડી ગયો કે તે સાહજાદા તરફથી નહીં પણ પોતાની તરફથી અરમાનુસાને સાહજાદાના નામથી છેતરી સાથે લઇ સદાકી જવાના ઇરાદાથી આવ્યો હતો, અરે સાહેબ ! તેણે તો એવી કપટ જાણ પાથરી હતી અને કોણ જાણે એવું જાદુ બંધુ હતું કે સાહજાદા સાહેબ તેનાથી છેતરાઇ તેની સાથે જવા અહીં આવ્યાં હતાં અને પુત્રની તપાસારીઓ કરી રહ્યાં હતાં, પણ એટલામાં આરબોના સેનાધિપતિ તરફથી એક ખેપીયો, કોણ જાણે એવો કાંઈ હુકમ લાવ્યો કે જેને વાંચતાંજ મુકન્નાએ છકકા છોડી દીધા જેમ અને તેમ ઉતાવળે નાસી નીકળ્યો.

ત્યારે શું એ અરમાનુસાને પોતાની સાથે લઈ જવા ન પામ્યો ?

ફૈઝ જવાન—નારે સાહેબ ! પછી શું લઈ જાય ? તેના તો—

અરકાદયુસ—(વચમાં) ત્યારે અરમાનુસા ક્યાં ગયાં ?

ફૈઝ જવાન—બિલ્લિસના હાકિમના મહેલમાં

અરમાનુસા મુકન્નાની સાથે જવા પામી નથી અને તે સહીસલામત છે એવી ખાતરી અરકાદયુસને થઇ ગઇ, પણ તે સાથે તેના મનમાં આવ્યું

કે જ્યારે હું અહીં સુધી આવ્યો છું ત્યારે ઘોડાકને માટે થઇ પ્યારીના દર્શન કર્યા વગર પાછું જવું ઠીક નહીં. પણ દર્શનાર્થે શેઠેરમાં દાખલ કેવી રીતે થવું એ મોઢટો સવાલ હતો. તેનો ઘોડો રમી કોળમાં એવો પ્રખ્યાત હતો કે તેને જે સ્ત્રી લે તે સ્ત્રીઓ ખી શકે. વળી તેની તલવાર, રાતે કીધેલા ખુનના કારણે તદ્દન ખરડાએલી હતી, તેના કોઠ ઉપર સ્પષ્ટ જણાઇ આવે એવી રીતે લોહીના છાંટા ઉડેલા હતા. જે તે બેદરકારી અને બેપરવાઇથી શેઠેરમાં દાખલ થાય અને કદાચ કોઇ તેને સ્ત્રીઓ લીધે તો બકરી કાઢનાં ઉંઠ પેસ્યા જેવું બને, અને તેના બાપને તેની ગેરહાજરીની અને ગેરહાજરીના કારણની ખબર પડે તો ખરમાનુસારે મેગવી શકવાની જે ઘોડી ધણી આશા તેના મનમાં હતી તે પણ નાશ પામે આવી આવી મુરકેલીયોના કારણથી તે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો અને શેઠેરમાં સ્ત્રીઓ આવ્યા ન શકાય એવી રીતે દાખલ થવાની યુક્તિયોના વિચાર કરતો સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો. આખરે તેને કાંઇ વાદ આવ્યું હોય તેમ કેટકું ધુણાવી આગળ વધી અને તેણે મનમાં કંઈક મેં જે અજાણને બચાવી છે તે અજાણા આઠસામાંજ કોઇ વસ્તીમાં રહે છે. હાવ તેની પાસે જઈ હું તેની મારફતે મારી નેમ પાર પાડી શકું એ બનવાનુંજ છે અને તે બાપડી મદારા કામની ના પણ નહીં પાડી શકે! કેમકે મેં તેનો જીવ બચાવ્યો છે. પણ તે અત્યારમાં મગશે ક્યાં? હું તો એ વસ્તીનું નામ જાણતો નથી!

આવો વિચાર કરતો કરતો તે તંબુની ખીજ આવ્યોએ આવ્યો એટલે તેણે દુર એક માણસને પોતાની તરફ ટીક ટીકીને જોતો ઉભેલો દોડો અરકાદ્યુસ ધીમે ધીમે પોતાના ઘોડાને દોરતો હોડતો જતો હતો. જ્યારે તેણે ખીજવાર પેલા માણસની તરફ નજર નાંખી ત્યારે તેને ધીમે ધીમે પોતાની તરફ આવતો જોયો. અરકાદ્યુસના મનમાં રમ્મિ ને તે કાંઇ કપટ રમવા તો આવતો નહીં હોય એવો ભય ઉત્પન્ન થયો તેથી તેણે ધાંટો પાડી તેને પુછ્યું કે તું કોણ છે?

તે માણસે તેનો કાંઇ ઉત્તર વાળ્યો નહીં પણ એકદમ દેડ્યો આવ્યો અને અરકાદ્યુસના ચરણોમાં પડી કહેવા મંડ્યો કે “હું ધણીજ નમ્રતા-પુર્વક આપનું નામ ઠામ જાણવાની વિનંતી કરું છું” જે આપ સ્વિકારશે. હું આપનો ધણીજ, આભારી છું હું આપના આભારનો બદલો વાળવા

તદન અશકત છું. આપ આપનું નામ હામ જણાવી વિશેષ આભારી કરે.
એ મ્હારી ખાસ જાણ છે.

અરકાદયુસ—તમે કાણ છે ? એ પ્રથમ જણાવશો.

મરકસ—હું કીબતી પ્રજામાંનો એક છું, મ્હારું નામ મરકસ છે
આપે મ્હારા કાકાની દીકરીને જીવતદાન આપ્યું છે. જ્યારે અમે સમજા
તેને આપની પાસેથી અમારા ઘર તરફ લાઇ ચાલ્યા ત્યારે તેણીએ આપની
બહાદુરી અને આપના પરગજુપણાની સર્વ દુષ્ટીકતથી વાકેફ કર્યા, તેથી
મ્હારાથી રહેવાયું નહીં અને એકદમ આપનું નામ હામ જણવાની
જાણસાથી નીકળ્યો એટલે સુંધી કે મેં આપને જોયા.....હું આપના
શોડાને જોળખતો હોઉં એમ મને લાગે છે—

અરકાદયુસ—આ શોડા કોનો છે ? એ તમે જણો છો ?

મરકસ—જીહા, સાહેબ ! મને તો એ અરકાદયુસ બહાદુરના શોડા
જેવો લાગે છે.

અરકાદયુસ—ઓહો ! ત્યારે તો હું અરકાદયુસનો એક મિત્ર છું.
તમારે એટલું જણવું બસ છે.

મરકસ—જેવી આપની મરજી ! પરંતુ હું આપના આભારના એટલા
બોળ તમે છું કે મ્હારે તેનો બદલો કેવી રીતે વાળવો તે સમજાતું નથી.

અરકાદયુસ—(ભગ્વાન મુસ્કરાતાને) મને એના બદલાની કશી
જરૂરત નથી. ખુદા કૃપાથી મને મ્હારા સરદાર અરકાદયુસે એટલું આપ્યું
છે કે કરી વાતની મળ્યા રહી નથી.

મરકસ—અરે સાહેબ ! અરકાદયુસ બહાદુર જેવા સરદારની તો વાતજ
શી ? તેમનાં તો અમે સર્વપર અને મુખ્યત્વે કરીને મારા ઉપર તો ઉપકાર છે—

અરકાદયુસ—(તે વાક્ય પુરું કરી શકે તે પહેલાં) હેં ! તમારી
જાતપર શા ઉપકાર છે ?

મરકસ—જેવી રીતે આજ રાતે આપે મ્હારી માથુકાને બચાવી
લીધી તેવી રીતે તેઓએ પણ તેને નીલ નદીની કુરખાની થતાં બચાવી
મને સદાનો દાસ બનાવ્યો છે—

અરકાદયુસ—ત્યારે પેલી અબળા કેમ કહેતી હતી કે મને અરમા-
નું સામે બચાવી હતી ?

મરકસ-જ્યાવી તો અરમાનુસાએ, પરંતુ અરકાદયુસ બહાદુરના પ્રતાપે !

અરકાદયુસ—હું તમારી વાતને પુર્ણ સમજી શક્યો નહીં, અરમાનુસાએ અરકાદયુસ બહાદુરના પ્રતાપે તેણીને જ્યાવી એટલે શું ? અરમાનુસા અને અરકાદયુસને સંજોગ શો ? અને તેણી અરકાદયુસની પાસે ક્યારે અને કવી રીતે ગઇ ?

આ પ્રશ્નથી મરકસે થોડો ગભરાયો, ને કાંઈ જવાબ વાળી શક્યો નહીં, પોતે એ પ્રમાણે કહેવામાં ફેટકી બધી મુખાંધ કીધી એનું તેને બાન આપ્યું; રખેને શાહઝાદી અરમાનુસાની પાસે એનો જવાબ માંગવામાં આવે, એવી બીકે તેના મનમાં ધર કયું, જ્યારે શાહઝાદી અરમાનુસાએ, તેને, મારવાને ઊડાવવા માટે, અરકાદયુસની મોહરવાળો હુકમ આપ્યો. હતો ત્યારે મરકસ તેના ઉપર અરકાદયુસની મોહર જોઈને થોડો આશ્ચર્ય પામ્યો હતો અને વિચારતો હતો કે અરમાનુસા બિલગિસમાં છે, અરકાદયુસ બામુશના કીલ્લામાં છે, ત્યારે પળવારમાં અરકાદયુસની મોહર ક્યાંથી આવી પુગી ? કદાચ અરમાનુસાએ બનાવટી મોહર બનાવી હશે, આ ખ્યાલ આવવાથી તેના મનમાં આપ્યું કે જો સાચેસાચું બોલીશ તો કદાચ શાહઝાદીને જોખમમાં ઉતરવું પડશે, તેથી ચુપ રહેવું થોડું ઉત્તમ ગણી ચુપ થઈ રહ્યો.

અરકાદયુસે તેને કશે ઉત્તર વાળતાં ન જોઈ કહ્યું કે

હમણાં તો તમે મહારા આબાર ગણી બતાવતા હતા ? અને હવે મહારા એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં અવ્યકાઓ છો ?

આનો પણ મરકસે કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહીં.

અરકાદયુસ-અરે બાઈ ? આમ ચુપ કાં થઈ ગયા ? શું મહારા સર્વ આબાર આટલીજ વારમાં બુઝી ગયા ? સાચેસાચું કહેવામાં તમને શી શીકર છે ?

મરકસ—(અરકાદયુસના ચરણે પડી) કૃપાવંત હજુર ! એક એ બેદ છે જેને હું પોતે સમજી શક્યો નથી, અને તેથી હું જે કાંઈ કહું તે કદાચ ખરું ન હોય અને જો ખરું ન હોય તો કાંઈ જોખમ આવી પડે એવો મને ભય રહે છે. આપનો ડૂંસ વળી મને વધુ બીહવરાવે છે. આપ કાણ છો ? અને આપનું નામ શું છે એ જો કહેવાની કૃપા કરશે તો હું પણ જોટલું જાણું છું. એટલું સાદું સાદું કહેવાની હીમ્મત ધરી

શકીશ.....મહારા કહેવાથી કોઇ માણસને માથે જોખમ ન આવી પડે એટલાજ માટે હું જે જાણું છું તે કહેવામાં આનાકાની કરું છું. આનાકાનીનું તે સિવાય બીજું કશું કારણ નથી.....અને એ તો આપ જાણો છોજ કે નેકીનો બદલો નેકીજ હોય છે.

અરકાદયુસને એ બેઠ જાણુવાની ધણી ઇચ્છા થઇ. મરકસ કોઇ નેક અને સારો માણસ છે એમ તેના મહેરાને જોઇને અરકાદયુસ કળી શક્યો હતો. તોપણ તે હવે તેના મહેરાને ધણી લક્ષ્યથી જોતો હતો મરકસને તેણે કોઇ જગ્યાએ જોયેલો છે એવું તેના મનમાં વારંવાર આવતું હતું. પણ ક્યાં જોયેલો છે એ વાદ આવતું ન હતું ધણી મેહનતે તેને અસ્તુસીસના સીપાહીઓમાં જોયેલો હોય એવું યાદ આવ્યું તેથી કહ્યું કે—

તમે મહારી સાથે કોઇ એકાંત જગ્યામાં આવશો તો ખુલાસાથી વાત થઇ શકશે ! મરકસ ધણું સાફ એમાં મને કરો વાંધો નથી. કહી તેની સાથે થયો તેઓ જાને બિલખિસથી દુર એક ખંડેરમાં ચાલ્યા થયા. તે ખંડેરમાં એક મોઢકું ઝાડ હતું તે ઝાડની નીચે તેઓ બેઠા, અરકાદયુસે બેસતાંજ પોતાના મહેરા ઉપરનો ખરા મહેરાને છુપાવનાર મુખવટો ઉતારી બાજુએ મુક્યો અને તરતજ મરકસની નજર તેના ખરા મહેરા ઉપર પડી જે જોતાંજ મરકસ એટલો બધો આશ્ચર્ય પામ્યો કે એક પુતળા સમાન બની ગયો અને તેના પગે પડી બેઠ્યો—

માફ કરશો ! આપ તો મહારા અનદાતા અરકાદયુસ ! મહારી ભુલ અને બેઅદબી માફ કરશો મેં આપને જોખમ્યા ન હતા.

અરકાદયુસ—મરકસ ! યાદ રાખ મેં મુખવટો ખસેડી એક એવો બેઠ જાહેર કર્યો છે કે તેની ત્હારા સિવાય બીજા કોઇને ખતર નથી. માટે એના સંબંધમાં એક શબ્દ પણ કહેવાની મુખાંક કરીશ નહીં કેમકે હું સર્વથી છતોમાનો છુપા વેશે અહીં આવેલો છું માટે વળી કહું છું કે મહારા અહીં આવવાની વાત કોઇને પણ કહીશ નહીં નહીં તો પરીણામ સાફ નહીં આવે.

મરકસ—હું સોગત ખાઇને કહું છું કે આપ બેદિકર રહો એ વાત ક્યાંએ નહીં જાય. હા, હવે હું આપને પેલી સર્વ હકીકત કહીશ. પણ તેથી સાદાઝાદી સાહેબને માથે કાંઇ જોખમ ન આવતી પડે એની પ્રથમ

ખાત્રિ આપરો, નહિ તો એ વિના આપ મને જીવથી મારી નાખશે તોએ તેમાંનો એક અક્ષર નહી કહું.

આ સાંભળી અરકાદયુસને વાત સાંભળવાની હતી તે કરતાં એ વધારે જાણસા થઇ, અને તેણે કહયું કે તને વચન આપું છું કે અરમાનુસાને માથે તેથી કાંઇ જોખમ નહી આવે.

જ્યારે અરકાદયુસે વચન આપ્યું ત્યારે મરકસે બરબારાની સાથે પોતાને કીલ્લાની બહાર નીકળવાનો, પોતાની માથુકાને, નીલ નદીની કુરબાની દાખલ આપાતાં, અરમાનુસાને કહી, અરકાદયુસની મોહોરવાળો છુકમ લઇ છોડવવાનો, શાહઝાદો કુરતુનતીન જીવે છે કે મર્જુ પામ્યો છે એ તપાસવા ખાતર અરમાનુસા તરફથી ફરમા તરફ જવાનો, યુકન્ના એક કપડી માણસ માણમ પડવાથી તેના પંજમાંથી અરમાનુસાને બચાવવાની યુક્તિ રચવાનો, ખરેખર તેણીને બચાવવાનો અને આખરે યુકન્ના જંખરાણો પડી નાસી જવાનો સર્વ અથક્ષતિ ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો, જે સાંભળી અરકાદયુસે મરકસની બહાદુરી અને જવાંમરદીનાં ધણાં વખાણ કર્યાં અને અરમાનુસા યુકન્નાના પંજમાંથી બચી જવા પામી તે માટે ધણો ઉપકાર માન્યો અને કહયું—

મેં ત્હારા ખરાપણા અને હીમ્મતને જોઈ તને એક એવી વાત કહેવાનો નિશ્ચય કીધો છે જે મેં યદ્યપિ પર્વત બીજા કોઈને કહી નથી. માટે મને ખાશા છે કે તું એને છુપી રાખીશ અને જીવતાંએ કેઈને ન કહેતાં પોતાતું કુલિનપણું સાચિત કરી દેખાડીશ.

મરકસ—આપની જે આશા હશે તે તન મન અને ધનથી બજાવતાં પાછો નહી પડું એ વિષે આપ ખાત્રી રાખજો, પણ જો તેમાં શાહઝાદી સાહેબને કાંઈએ તુકસાન પહોંચે એવું હશે તો મ્હારાથી એ નહી બને.

અરકાદયુસ—એકવાર હું વચન આપી ચુક્યો તેથી શું તને ખાત્રી થતી નથી ? શાહજાદીને તુકસાન પહોંચવાથી હું ત્હારા કરતાંએ વધારે નાખુશ થાઉં છું ! હું શાહઝાદી પ્રત્યે કેટલો પ્રેમ ધરાવું છું એ શું તું બાણતો નથી ?

મરકસ—(અચંપો પામી તથા અરકાદયુસ જુલ ધરાવે છે એમ ગણી) એ બાણવા ન બાણવાની મને ગરજ નથી ? આપ શાહઝાદી સાહેબને કોઈ પણ પ્રકારનું તુકસાન ન પહોંચાડો એટલે થયું. ખીજી મને કશી દરકાર નથી.

અરકાદયુસ—હા, હા, એ તો હું વચને બધાંય સુક્યો, તું મ્હારી વાતને સાંભળ એટલે તને ખાત્રી થશે....તું મ્હારા નામ હામ અને કુળથી વાકેફ છે, હું તને કાંઈ બેઠની વાન કહું તો એમાં અવ્યભો પામવા જેવું કશું નથી. ત્હારી જવાંમરદી અને સમ્મ્યાઈ મને સર્વ બેઠ કહેવા લાગ્યાર કરે છે. માટે હું આજ તને મ્હારો ખાસ મિત્ર ગણી સર્વ દહીકત કહું છું. મરકસ ! સાંભળ ! તું મારિયા પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવે છે, તેને પરણવા ચાહે છે, તેના માટે આકુળ બાકુળ રહે છે એટલે તુ પ્રેમી પુરૂષો (આશંકા)ની પ્રેમદા (માયુકા)ના વિયોગમાં કેવી દસા થાય છે એ સારીપેઠે જાણતો હાઈશ.....તેથી એ સંબંધે હું કાંઈ વિશેષ કહેવા માંગતો નથી માત્ર હુંકામાં એટલું જ કહેવા માગુ છું કે હું પણ મ્હાંઈ હ્રદય શાહજાદી અરમાનુસાને અપહ્નુ કરી સુક્યો છું, હું તેને હાથ વેચ્યાઈ સુક્યો છું. અને આ બાબત તેના અને તેની દારી બરબારા સિવાય બીજા કોઈ ત્રીજા માણસ જાણતો નથી. મ્હારી મોહરવાળી વીંદી મ્હારા અને તેના વચ્ચેના પ્યારની નીશાની દાખલ અરમાનુસાની પાસે છે, પ્યારી અરમાનુસા પણ મ્હારા પ્રત્યે એટલેજ પ્રેમ ધરાવે છે તે શાહજાદા કુરુનતીનને પરણવા ખુશ નથી એટલું જ નહીં પણ તેને અને તેના સર્વ વેબવેબને ધિક્કારે છે અને તને જે તેની ખબર લાવવા મોકલ્યો હતો તે એટલાજ માટે કે જે તે લડાઈમાં કપાઈ મુલો હોય તો પછી તેણીને તેની કાંઈ શીકર રહે નહીં, અને હાલ હું બાણુસના કિલ્લામાં મ્હારી ઘણી અગત્ય હોવા છતાં એ ખાસ તેણીને સુક્યાના પંજામાંથી છોડવવા ખાતર સાહસ કરી અદ્વી આળ્યો છું, કેમકે મેં સાંભળ્યું હતું કે સુક્યાના કુરુનતીનની તરફથી તેને કુરુનતીનીયા લઈ જવા આળ્યો છે, પણ ખુદના લાખ શુકર ! કે એ વાત ખોટી હરી છે અને અરમાનુસા સહી સલામત છે...હવે જે તું હુશીયારી પુવંક બળતી શકતો હોય તો હું તને એક કામ સોંપવા ચાહું છું.

મરકસ—(વચમાં) હા, હા, ખુશીની સાથે આપ આજ્ઞા કરો.

અરકાદયુસ—(બોલતું જરી રાખી) હાં સાંભળ ! હવે હું શાહજાદીને મળવા ચાહું છું કેમકે જ્યારે અહીં સુધી એટલું જાણું તોખમ ખેડી આળ્યો છું ત્યારે પ્યારીના દર્શન વગર પાછું જશું ઉચિત લાગતું નથી, પણ હું તેને કેવી રીતે મળું ? એની મને સુઝ પડતી નથી. બિલબિસમાં દાખલ થતાં એળખાઈ જવાનો ભય રહે છે ! માટે શું કરવું એનો તું જ રસ્તો કાઢ.

મરકસ—હું આપડા શું રસ્તો કાઢી શકું? આપની જેવી આગાહીય તેવી રીતે વર્તવા હાજર છું, અને તે પણ જો આપ કહેતા હો તો હું શાહઝાદીની પાસે જઈને મ્હારી અને આપની વચ્ચે જે વાતો મઠે છે એ સર્વ કહી સંભળાવી તેમને મ્હારી પ્યારી મારિયાને ઘેર આપી આપને મળવાની વિનંતી કરી જાઉં, અને એમ થવાથી મ્હારી મારિયા પણુ ધણી ખુશ થશે કેમકે તે જેવી રીતે અરમાનુસાની આભારી છે તેવી રીતે આપની પણુ આભારી છે.

અરકાદયુસ—બિલખિસ અને એ વસ્તીના વચ્ચે ઊંઠાપણું હોવાથી શાહઝાદી ત્યાં આવી શકે એમ હું માની શકતો નથી. કાંઈ બીજો રસ્તો કાઢ.....હા, ઠીક સુશ આજુ, હું ત્હારા લુગડા પહેરી વેશ બદલી ખેંપી-આ રૂપે ત્યાં જાઉં. અને તું મ્હારા લુગડા પહેરી તથા થોડો લઘુ વસ્તીમાં ચાલ્યો જાય તો શું વાંધો છે? હું થોડીજ વારમાં પાછો વળીશ. તુ રસ્તાના નાકા ઉપર થોડાને ધાસ દાણો ખવરાવી મ્હારી વાટ જોતો ઉભો રહેજે. હું ત્યાં આવી ત્હારા લુગડા તને સોંપી થોડા ઉપર અસ્વાર થઈ આજુબનો રસ્તો લઈશ.

મરકસ—હજુર! આપે સુકિત તો ધણી સરસ શોધી કાઢી!

અરકાદયુસ—પણુ તું મને હમણાં મળ્યો છે એવું જુલે ચુકે પણુ કાંઈને કહેતોમાં? નહીં તો લેવાના દેવા થઈ પડશે.

મરકસ—સાહેબ! આપ ખાતરી રાખો, એ વાત કાંઈએ જાણી શકશે નહીં.

પછી તે બંને જણાઓએ લુગડા બદલ્યા મરકસ અરકાદયુસનો થોડો, લશકરી દરેસ, તથાવાર, બખતર લઈ પેલી વસ્તીની તરફ ચાલતો થયો, અને અરકાદયુસ મરકસનાં લુગડાં પહેરી સાધારણ રૂપી સીપાહી જેવા દેખાતો અરમાનુસાના દર્શનની ખુશીથી મસ્ત થઈ લાંબા લાંબા ઝમ ઝમરતો શહેર તરફ ગયો તે બપોરે શહેરના દરવાજા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે શહેરનો દરવાજો ઉઘાડ્યો હતો અને કેટલાંક માણસો એક તંબુને ઉખાડીને શહેરમાં લઈ જતાં હતાં તેમના ડોગામાં બળી શહેરમાં દાખલ થયો, અને કાંઈને તેના આવવાની ખબર પડી નહીં.

પ્રકરણ ૩ જી.

આશક માથુકતી મુલાકાત.

નિગાહે શોક લડતી હૃય, નિગાહે નાએ જનનાંસે
ધસાહી ખેર દાનોની કે, ચોટે હૃથે બરાબરકી

સવારનો સોદામણો સમય છે, સુર્ય ઉદય થઇ ચુક્યો છે શાદ-
જાદી અરમાનુસા જે ગદ્ય શત્રિએ કદી મરકસ અને મારિયાનાં સંબંધમાં
પ્રકાર પ્રકારના વિચાર કરતી અને કદી પોતાના પ્યારા અરકાદયુસના
આવવામાં વિશ્વંસ થવાથી આકુળ બચકુળ થતી તથા બરબારાને હજુ
અરકાદયુસ કાં આળ્યા નહીં! એમ વારંવાર પુછતી, મોટી રાત સુધી જાગતી
રહી હતી, તે હવે નીંદ્રામાંથી જાગૃત થઇ છે. શત્રિના ઉત્તરના કારણથી
હજુ તેની આંખોમાં ઘેન ભરાયેલું છે, આગસ ખાધ છે, સોડીઓ આવીને
દાય પગ મોંઢ ધોવારાવે છે, બરબર વાજ ઓળી ચોટસો વાળે છે અને
તેણીને ચિંતામરન તથા ઉદાસ બેઠ ઓવારબા લઇ પુછે છે. શાદજાદી
સાહેબ! આપ આજ આટલાં બધાં ઉદાસ શાથી જણાવ્યો છો?

અરમાનુસા—બરબારા! કેટલીકવાર તું બેઠને અગળી અને છે તે
મને સાફ લાગતું નથી! પેલો બેવકા હજુ સુધી આળ્યો નહીં એ તું
ક્યાં જાણતી નથી કે પુછે છે!.....દાય અફસોસ! એમાં કાંઈનો વાંક
નથી, વાંક મ્હારાજ મનનો છે જે મને પાપમાલ કરવા તકવાર થયું છે!

ન યુઝરે ચાર તકે અપના, ન બમચરે ઉરકે કરાર
કિસ્પર આઠહે ઓર આઠહે તબીઅન કયરસી? .

અને વળી નવી આદત મરકસ અને મારિયાની જાગી છે કે હજુ
સુધી તેમનું શું થયું ખેની કાંઈ ખબર પડી શકી નથી. એક આદત હોય
તો ઠીક! આતો આદતો ઉપર આદતો આવે છે અને નવીને નવી શીકરો
ઉભી થતી જાય છે.

બરબારા—મરકસ સંબંધી તો હું હમણા તપાસ કરી લાવીશ અને

નહીં તો બહુ કરીને એજ આવતો હશે, હા, અરકાદયુસના સંખ્યામાં કાંઈ કહી શકતી નથી એટલું બોલી બરબારા બહાર જાય છે અને થોડી વાર પછી પાછી આવી કહે છે કે મરકસની સાથે જે સવારો મોકલવામાં આવ્યા હતા તે સહી સલામત પાછા આવી ચુક્યા છે અને તેઓ કહે છે કે મારિયા સહી સલામત મળી ચુકી છે.

અરબાનુસા—(મનમાં—મ્હારો ખારો પણ મને એવી રીતે મળે તો કેવું સારું થાય) હાં બરબારા ! તે કેવી રીતે અને ક્યાંથી મળી ! એને નસાડી જનાર લુગ્યાનું શું થયું ?

બરબારા—તે નસાડી જનારને તો કોઈ વટેમાર્ગ અસ્વારે તલવાર વડે ઠાર કરી નાંખ્યો, પણ તે અસ્વાર કોણ હતો એ કોઈ જાણખી શક્યું નહીં એટલામાં એક લોંડી દાખલ થઈ દાઘ બેડી કહે છે.

શાહજાદી સાહેબ ! કોઈ માણસ આપની સેવામાં હાજર થવા બહાર આવી ઉભો છે. આતા હોય તો અંદર આવવા હઉં.

બરબારા—તે કોણ છે ? અને ક્યાંથી આવ્યો છે ?

લોંડી—તે કોઈ ફાજી સીપાઈ છે, જાણમાં કોઈનો સંદેશો લઇને આવ્યો છે તે અરકાદયુસનો ખેપીયો હશે એમ સમજી બરબારા બાહર જાય છે ત્યારે મરકસના જેવા લુગડા પહેરેલા કોઈ માણસને બેઠને મરકસજ છે એમ સમજે છે, પણ લક્ષપુર્વક જોવાથી તે મરકસ નહીં પણ ખીન્ને કોઈ માણસ છે એમ જાણી પુછે છે કેમ ! તમે શા સાર આવ્યા છો !

આવનાર—શાહજાદીને મળવા આવ્યો છું. મને મ્હારા મિત્ર મરકસે શાહજાદીને કાંઈ કહેવા મોકલ્યો છે.

બરબારા—શાહજાદી સાહેબ હમણું સુધી રહ્યાં છે. થોડી વાર પછી તમારા આવવાની ખબર કરવામાં આવશે, તમે જગાર થોભીને આવશો તો તમારી મુલાકાત થઇ શકશે.

આવનારો—હું થોભીને આવી શકતો નથી. હું હમણાં જ હમણું મુલાકાત લેવા માગું છું.

(આ વાતો કીજતી બાયામાં ચલી હતી.)

બરબારા તે માણસને તદ્દન નિડરપણે બોલતો બેઠ તેનું મોંઢ

તાકી તાકી જોઈ કાંઈ વિચારતી—સ્તબ્ધ ઉભી રહી, તેને તે માણસ કીબતી નહીં પણ રૂખી જોવો ભાર્યો. જાણે તેને જોળખતી હોય એવું તેના મનમાં આવ્યું પણ જુગડા તદ્દન જુદા એટલે તે ચોક્કસ જોળખી શકી નહીં તેણીએ કહ્યું કે:—

શાહજાદી સાહેબ તમારી મુલાકાત સેવા કદાચ તૈયાર નહીં હોય, તો તે હમણાં કોઈની મુલાકાત લઈ શકશે નહીં.

આવનારો—(બરખાસનો હાથ પકડી) હું કાણ છું એ જ્યારે તેણીના જાણવામાં આવશે, ત્યારે મારી મુલાકાત લીધા વિના નહીં રહે. કેમકે હું અરકાદયુસ બહાદુર તરફથી આવેલો છું અને તેણી માટે મણી મોહટી ખુશખબરી લાવ્યો છું.

બરખાસ તેના સ્વરૂપને પણ જોળખતી હોય એમ લાગવાથી બીજા વાર તે આવનારને લક્ષ્યથી જોઈ કાંઈ આશ્ચર્યમાં પડી આવ્યું બાબતમાં કોઈ સહિત માણસ તો નથી એની ખાત્રી કરી બોલી, શું આપજ અરકાદયુસ બહાદુર તો નહીં ?

આવનારો—(મુસકારા) કદાચ એમ પણ હોય ! તેથી તને શું ? તું ત્યારે એટલું કહેને શાહજાદી હાથ ક્યાં છે ?

બરખાસ એકદમ આશ્ચર્યમાં પડી ગઈ અને હાર્તાના આવેશમાં બોલી આપ થોડીવાર અહીંજ સંચુર કરો, હું આ આવી અને નહીં તો આપના એર્મીમાં મળવાથી અરમાનુસાના જીવને જોખમ પહોંચવાનો ભય રહે છે. આપને અંદર બેસાવું છું, આપને અહીં થોભવું પડે તે માફ કરશો. પછી તે અંદર ચાલી ગઈ અને હંસતી હંસતી શાહજાદી સનમુખ જઈ ઉભી.

અરમાનુસા—(બરખાસને ખુશ થતી અને હંસતી આવતી જોઈ આશ્ચર્યથી) બરખાસ શું છે ?

બરખાસ—કંઈ નહીં સાહેબ ! આપને કેમ પુછવું પાડ્યું ?

અરમાનુસા—એ આવેલો માણસ કાણ છે ?

બરખાસ—જોતો એમ કહે છે કે હું મરકસનો મિત્ર છું. શાહજાદીને મારિયા સહી સલામત મળી આવી તેની ખુશખબરી સંભળાવવા આવ્યો છે.

અરમાનુસા—હું એ સાંભળીને ધણી ખુશી થઈ, ખુદ મરકસની આશાએ પુરી કરે ? પણ એ વાત તને ખુશ કરે અને હંસાવે એવી નથી ! !

બરબારા—શાહઝાદી સાહેબ ! મને એટલા માટે ખુશી થઈ છે કે તે મરકસનો મિત્ર હોવા ઉપરાંત અરકાદયુસનો કાંઈ સંદેશાએ લાખ્યો છે—

અરમાનુસા—શું મ્હારા ખાત્ર અરકાદયુસનો સંદેશો ? તું જુદું બોલે છે. તને મ્હારા સમ સાચે સાચું કહી દેની નાહક ટાહેલાં શામાટે કરે છે ?

બરબારા—એ અરકાદયુસનો સંદેશો લાવનારો છે કે પોતે અરકાદયુસ છે તેની મને ખબર નથી ? કાઠક છે તો ખરો (મુસ્કરાય છે)

અરમાનુસા—(બરબારા પુર્વાદ) બરબારા ! આજ તને શું થયું છે, કાંઈ મનિ તો મારી ગઈ નથી ને ? જે અવજી સવજી બોલે છે ? મરકરી કરતી હોતો તે ધડી બેધડી હોય ન કે ચોવીસે ધડી ! !

બરબારા—અરે તૈયા ! તૈયા ! મ્હારાથી આપની મરકરી થાય ! જીવ ન કાપી નાંખુ ! પરંતુ જે માણસ બહાર ઉભેલો છે તે આપના હૃદયના દ્વાર પ્રીતમ મનહર અરકાદયુસ પોતે છે અથવા તેનો મોકલેલો ખેપીયો છે એ હું જોળખી શકતી નથી. વાર આપ કહેા જોજો એ તે ખેપીયો હોય તો સાર કે આપના પ્રીતમ અરકાદયુસ હોય તો સાર !

અરમાનુસા—એ બંનેમાંથી કયું સારું ? એ હું શું જાણું તું ત્હારા મનને પુછી જો ! એટલે ખબર પડશે. પણ બરબારા ! સાચે સાચું કહી દેની કે તે અરકાદયુસનો ખેપીયો છે કે અરકાદયુસ પોતે છે ?

બરબારા—આપ શુરસે ન થાઓ તો કહું ? એ મ્હારા સરદાર અને આપના મન મોહન અરકાદયુસ પોતે છે. શું આપ તેમને અંદર બોલાવવાની કૃપા કરશો !

અરમાનુસાના મ્હેરો ઉપર એકદમ રતાશ ચઢી આવે છે. અત્યંત ખુશીના કારણથી અંતઃકરણ ઉછળે છે, અને શરમાઈ મંદ અવાજે કહે છે કે હા ! તેમને બોલાવ ! (ખીજવાર) બરબારા ! લગાર ઉભી રહે, હમણાં માંડે હદય ધડકે છે; કાણ જાણે હજી તો તેમના હૃદય નથી મ્હારી શી રચીતિ થશે ?

બરબારા—શાહઝાદી સાહેબ ! મનને સ્થિર રાખો અને એકદમ

સાહેબ અહીંયા નથી અને તમને મળવાએ આદતાં નથી, પણ આપનું હૃદય શાથી ધડકે છે ? તેમણે તો ફોજી હુગડા પહેર્યા છે જેથી આપ કદાચ તેમને ઝોળખીએ નહીં શકો ?

અરમાનુસા—જા, જા, જલદી જા.

બરબારા બહાર ગઇ અને અરમાનુસાની આગુર દ્રષ્ટિ તેની પાછળ પાછળ કાઢીને વધાવી લેવા આમળ વધી આ આસક માથુકને અરસપરસ મળવાનો આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો તેથી અરમાનુસાની શરમ અને લાજના કારણે એવી તો વિચિત્ર સ્થિતિ બની હતી કે કાંઇ કહેવાની વાત નહી. તેના હાથ પગ ઠંડા પડી ગયા હતા હૃદય ધડકતું હતું એરો ઉપર રાતો રંગ ચઢતો હતો અને ઉતરતો હતો. પ્રિતમના દર્શનની આગુર ચક્ષુઓ, ધડીકમાં દરવાજા તરફ એકી નજરે એતી હતી અને ધડીકમાં શરમથી નીચી નમી જતી હતી, એટલામાં બરબારા અરકાદયુસને સાથે લઈ આવતી નજરે પડી. અરકાદયુસની નજર અરમાનુસાની ઉપર પડી કે તરતજ તેણે પોતાના માથા ઉપરનો મુખવટો ઉતારી હાથમાં લઈ લીધો અને જોત જોતામાં તદ્દન તેની નજીક આવી ઉભો, અરમાનુસા પશંગ ઉપર બેઠી હતી. તેણીએ તેને માન આપવા ઉભા થવાના પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ શરમે અથવા ખુબસુરતીની મગફરીએ તેણીના પગમાં ધુજરી ચઢાવી, તેણીને ઉભી થવા દીધી નહિ. અરકાદયુસે પોતે હાથ લેખાવી તેનો નાજુક હાથ પોતાના હાથમાં લઇ કહ્યું—

ગુફરે હુસ્ન હમ્મઝત મગર દાદ અપ્પે ગૂલ,
કે પુરેસિશે બેકુની ઇન્દલીબ શયદારા.

હે ! પુષ્પ ! કદાચ ત્હારી અનુપમ ખુબસુરતી, તને ત્હારા આસક ખુલખુલની સાથે વાત કરતા રોકતી હશે.

અરમાનુસાની વિચિત્ર સ્થિતિ હતી, તેનું આખું સરીર ચરચરતું હતું, હાથ પગ ઠંડા પડી ગયા હતા, હૃદય ધડકી રહ્યું હતું, ચક્ષુઓ નીચે નમેલી હતી, થોડીવાર પહેલાં જે એરો પીળો ફક દેખાતો હતો તે એરો હવે, શરમના કારણથી રાતો ગુલાબી બની ગયો હતો.

અરકાદયુસ, શરમાળ અરમાનુસાના નાજુક સ્વેત મિશ્ર ગુલાબી

રંગના હાથને હાથમાં લઇ, તેની મનમોહક આંગળીઓમાંની ચક્રચક્રી હીરાઓની વીંટીઓને પ્રેમપૂર્વક નિહાળતો, તેમના દરેક વખતે તેને આંગળીઓમાં રહેવાના માનની ઇર્ષ્યા કરતો, અને પોતે વીંટી કાં ન થયે કે તેને પણ સર્વદા તેનીજ સ.થે રહેવાનું માન મળત; એવો વિચાર કરતે શું બોલવું અને શું ન બોલવું એની સુઝ નહીં પડવાથી કાંઈક ગભરાતે કાંઈક શરમાતો. કાંઈક આમળ વધતો અને વળી પાછો હઠતો ઉભો હતો.

અરમાનુસા નીચી નજરે એવી ચુપ બેઠી હતી કે તેણી ન તે બોલતી હતી ન હલતી હતી તેમજ ન અરકાદયુસના હાથમાંથી પોતાને હાથ છોડવતી હતી.

આવી રીતે થોડાક વખત સુધી તદ્દન ચુપકીદી રહી પણ છેવં અરકાદયુસે ‘ખારી અરમાનુસા ! પેલી મોહરવાળી વીંટી ક્યાં છે ?’ કે કહી ચુપકીદી તોડી.

અરમાનુસાએ લગાર માથું ઉંચું કરી અરકાદયુસની તરફ જોઇ વળ પાછી નીચી નજર કરી લીધી. હવે તેનું હૃદય વિશેષ વેગે ધડકવા મંડર શરમ અને લજ્જાનું બળ એટલું વધી ગયું કે તેણી મુઝાં પામતાં રા ગઇ. અરકાદયુસે, તેની સ્થિતિને કળી જઈ તેની શરમ તોડવા તેના હાથ લગાર જોરથી દબાવી કહ્યું કે ‘ખારી ! ખારી વીંટીનું શું કયું તે કહેતાં નથી ?

અરમાનુસાએ રહેજ મુરકરાઇ ઉંચું જોવા વગર, તેની વીંટી તે હૃદયની સાથે છ એમ સમજાવવા બીજા હાથ વડે પોતાના અંતઃકરણ પ્રતિ ઇશારો કર્યો.

અરકાદયુસે તેનો લાભ, લગાર આમળ વધી, નીચા નમી તે ગુલાબી રહેરાને જોઇ કાંઈક મુરકરાઇ પુછ્યું. પેલા કુસ્તૂતતીનનું થયું ? આ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ અરમાનુસાએ પોતાનો હાથ તેના હાથમાં ખેંચી લીધો અને “મને ખારાં સંકટ યાદ ન દેવરાવો.” એવી અર્થસૂઝ કોષભરી આડી નજરે અરકાદયુસ સામે જોયું.

અરકાદયુસ તેની એ નજરથી ધામલ થઇ ગયો અને બોલી ઉઠ્યો.

લાખોં લગાવ એક ચુરાના નિગાહકા
લાખોં બનાવ એક બિગડના ઇતાબમેં.

તેણીને વીનોદ વાર્તામાં આજુવા, અરકાદયુસ ઉપર પ્રમાણે ઘણું એ મથો પરંતુ અરમાનુસાના ઝોરડ ઉપર લગતપણાના લીધે એવી તો ચુપડીદીની છાપ પડી હતી કે અક્ષરે બોલતી ન હતી, તેથી તેણીને બોલાવવા બીજવાર કહ્યું. કુસ્તુનતીનના ખેપીયા સાથે શામાટે જતા નથી ? તે આપડે. “દમવાત” ના બંદર ઉપર વાટ જોતો દરો. હવે અરમાનુસાથી ઉત્તર વાળ્યા વિના રહેવાયું નહીં અને બળીને બોલી એનું નામ મુકે ! વારંવાર યાદ દેવરાવી શામાટે સંતાપો છો ? મેં જે જે સંકટો વેઠ્યાં છે તે મ્હારું મન જાણે છે અને ઉપરથી મ્હેણા મારો છો ?

તેને બોલતાં સાંભળી અરકાદયુસના મનમાં તાલાવેલી લાગી તે પાસે પડેલી કુરસી ખેંચી તે ઉપર બેસી ગયો અને તેના હાથને ધીમેથી દાખી બોલ્યો, પ્યારી ! અરમાનુસા ! બસ કરો મ્હારા ઉપર ચુરસે ન થાઓ ! અને મને વધુ શરમમાં ન નાંખો !

અરમાનુસા—અરે ! હું આપ ઉપર ચુરસે થતી નથી ! હું તો માત્ર હંકીકત કહું છું.

અરકાદયુસ—પરંતુ (આંખો તરફ ઇશારો કરી) આ તેજ બાણના ધાયલે વિશેષમાં જે જે દુઃખો વેઠ્યાં છે તે વર્ણવી શકતાં નથી.

નિગાહેં પરંદહી પરંદેમેં કામ કરતી હુયેં;
ચેહ તીર અક્સતે હુયેં લેકીન સદા નહી આતી;

અરમાનુસા—અહસોસ ! એ સર્વ કસુર મુજ અભાગણીનોજ છે મેં પહેલેથીજ કહી દીધું હોત કે હું તો કુસ્તુનતીનને પરણવા ચાહતી નથી તો જે દુઃખ પડ્યાં છે તેમાંનું એકે પડત નહીં. પણ આપ તો મ્હારી સ્થિતીને જાણો છો—

અરકાદયુસ—(વચમાં) પ્યારી ! હું કહી ચુક્યો કે એ વાત કહી મને વધુ શરમમાં ન નાંખો પરંતુ વધારે ને વધારે શરમાતી જાઓ છો, જે એ કસુર આપનો અણુતાં હો. તો હું આપના કરતાં વિશેષ કસુરવાર છું. આપ આપના પીતાશ્રીને કુસ્તુનતીનના માટે ચોખ્ખી ના પાડી શક્યાં નહીં તે બનવાબોગ છે કેમકે આપ સ્ત્રી અને સ્ત્રીઓમાં વળી શરમના પુતળાં પણ ખરો કસુરવાર તો હુંજ છું કે હું મર્દ હોવા છતાં મ્હારા માત પિતાના કોષથી ડરીને તેમની રજા શીવાય આપની શેવામાં હાજર થઈ શક્યો નહીં.

અરમાનુસા—(માથુ નમાવી શરમથી પાણી પાણી થઈ, તેના ગાલેની લાલી વધી ગઈ હતી અને કપાળ ઉપર પરસેવો થઈ રહ્યો હતો) હું જાણું છું કે આપ આપના પિતાશ્રીને તાલે છો, અને તાલે રહેવું પણ જોઈએ અને તેથી આપ મ્હારી ખજર સખ શક્યા નહીં તો એ વિશે હું કાંઈ કપકા આપતી નથી—હશે મ્હારા તગદીર !—

ખડો નહોતો જો કિયા મંચને જુલમકા શિકવા,
ચલો ચુંદી સહી તુમકો જશ નહી આતી;

આપ ગુરસે ન થશો. હું તો માત્ર મ્હારા મરણ પહેલાં આપને એટલુંજ સાબિત કરી દેખાડવા માથું છું કે આ હૃદયમાં આપ પ્રતિ કેટલો પ્રેમ ....તેણી વધુ જોતી ન શકી, હીયડી જંધાઈ ગઈ, આંખોમાંથી આંસુઓ વહેવા લાગ્યાં અરકાદયુસ સમજી ગયો કે તેણી મને તેના પ્રત્યેના પ્રેમ જાહેર નહીં કરીધો એટલા માટે કપકા આપે છે તેણે પોતાના ગળવામાંથી એક રેશમી રમાલ કાઢ્યો અને તે વડે તેણે અરમાનુસાના કપાળ ઉપરનો પરસેવો લુછી તે રમાલને પોતાની આંખો ઉપર ફેરવ્યો અને તેના પરસેવાની સુગંધીને પણ દદ પાર ચાહતો હોય એમ વર્તી અરમાનુસાની તરફ નિરાસાભરી નજરે જોતો રહ્યો.

તેની આવી વર્તણૂકથી અરમાનુસા વિશેષ શરમાઈ ગઈ, અને તેણીએ વધારે નીચું ધાલ્યું....જેવટે અરકાદયુસે તેના હાથને ધીમેથી ચુંબન કરી કહ્યું.

પ્યારી ! મ્હારા પિતાશ્રી મને, આપને મળતા અટકાવી શકશે એવું માને છે ? મેં આપને મ્હારી જે વીંટી, એટલુંજ નહીં પણ (જાતી ઉપર હાથ મુકી) આ અંતઃકરણ અર્પણ કર્યું છે, અને જીવના જોખમે પણ આપની શેવામાં હાજર થયો છું એનો શું આ બદલો છે ? આવા લગ્નના પ્રસંગમાં કાલેસાને છોડી પિતાશ્રીને પુછ્યા ગાછ્યા વિના હું આંહી ચાલ્યો આવ્યો તેની અને વળી આવ્યોએ ક્યાં ? આપની પાસે તેની મ્હારા પિતાશ્રીને ખજર પડે તો કેટલા ક્રોધામમાન થાય એ આપ જાણુતા નથી ?

અરમાનુસા—(પોતાનો હાથ છોડવી ગુરસે થઈ) હું તો પહેલાથી કહી મુકી છું કે આપ આપના પિતાશ્રીને તાલે છો ? પરંતુ આપ મ્હારા ને કુંડું ગણી ઉલટા મને પુછો છો કે “મ્હારા પિતાશ્રી મને, આપને

મળતાં રોકી શકશે ? એવું માનો છે !....અને આપ પોતેજ ઇચ્છુ કરો છો કે પિતાશ્રીની બહીષ્કારી આવવામાં વાર-લાગી, જે ખરો પ્રેમ હોત તો મેં જેવા બોલાવ્યા તેવાજ ન આવત ! એટલી મનમાં ઓછાજ ત્યારેજ વાર લાગીને ?

અરકાદયુસ—મેં જે કાંઈ કહ્યું તે વડે મ્હારી અને આપની વચ્ચે મ્હારા પિતાશ્રી આડે આવી શકશે એવો અનુમાન કરો છો ?

અરમાનુસા—આપની વાતો અને અત્યાર સુધીની ખીતાઓ એવું સિદ્ધ કરવા પુરતી છે. હશે કે આપનો વાંક કાઢતી નથી. આપ ખુશીથી આપના માંગાપની તાબેદારી કરો, અને કરવી પણ જોઈએ કેમકે તે દસ આશાઓમાંની એક આશા છે.

ફરજ મા આપકી *હતાઅત હૈ,
ઉન્કે †કહમોકે નીચે ‡જગત હૈ.

અરમાનુસાના મેઢણા રૂપી શબ્દો અરકાદયુસના કલેજને કારી તીર સમાન વાગ્યાં. તેથીતું તિરસ્કારપૂર્વક બોલવું, અને કોંઈકારી નજરે જોવું, અરકાદયુસને જુસ્સામાં આણવાનું સંગીન સાધન નીવડ્યું. અરકાદયુસનો રૂબીટક ઉશ્કેરાયો અને સામે બેસી જુસ્સાપૂર્વક નીચે મુજબ બોલ્યો—

અરમાનુસા ! ખારી અરમાનુસા ! ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે ત્હારો આ પ્રેમભાવલ ત્હારી સાથે વફાદારીપૂર્વક વર્તવા પાછી પાની નહીં કરે, અને કોઈ વસ્તુ તેને એમ કરતાં અટકાવી નહીં શકે. આખું જગત જે માફ શત્રુ થઈ પડશે અને મને ત્હારા સંયોગ સુખથી દુર કરવા પ્રયત્ન કરશે તો હું આખા જગતને પણ મ્હારા ખરા પ્રેમ અને પવિત્ર નિષ્ઠાને પ્રતાપે હરાવી શકીશ. આખા રોમન રાજ્યનો માસિક શાહજાદો કુસ્તુનતીન લોહીની નદીઓ વહેવા પહેલાં જે ત્હારા એકે વાળને પણ અડકી શકે તો મ્હારા મોઢ ઉપર બેસાશક થુંકજો તેથી વળી કહું છું કે ત્હારા અને મ્હારા વચ્ચે જેને હું દુર કરી શકતો ન હોઉં એવી એકે અડગજી નહીં આવી શકે એની ખાત્રી રાખજો.....પરંતુ જે તુંજ રોમન શાહજાદાના મેઢલને શોભાવવા ઇચ્છતી હસજી તો પછી હું લાચાર.

અરમાનુસા—(નિશ્વાસ નાંખી અરકાદયુસ સાસું જોઇ) અરસોસ !

* તાબેદારી, † પગ, ‡ સ્વર્ગ.

આપ મને નાહક બળમાવો છો ! મને લાગે છે કે આપ સ્ત્રીઓને બંધીકથુ અને નિર્બળ ગણી તેણીઓ પ્રેમ પંથમાં દ્રઢ રહી શકતી નથી એમ માને છો ! અરકાદયુસ ! હું જે દુઃખમય સ્થિતિમાં રાત દીવસના કલ્પાંત ઉભગરા અને રૂદનમાં રહી છું, તેને મારી દાસી બરબારા સારી પેઠે જાણે છે, અને જીવો (દીવાલની એક ખીલી તરફ ધસારો કરી) પેલું ખંજર જે લટકે છે તે કદી મ્હારા શરીરથી જુદુ રહેવું ન હવું. હું પ્રેમમાં કેટલી દ્રઢ અને મજબુત રહી છું તેના ખરા શાક્ષી તરીકે એ એકલું ખંજરજ બસ છે.

ખંજરનું નામ સાંભળી અરકાદયુસનું હૃદય ધડકવા માંડ્યું અને તેણે ગભરાઈને પુછ્યું, ખંજર રાખવામાં શી હેતુ સમાવેલો હતા ?

બરબારા જે વણપિ લગી બંને યુવાન પ્રેમ બધીવાનોના અરસ પરસના પ્રત્નોત્તર સાંભળી રહી રહી હતી તે આંખોમાંના આંસુ લુછતી આગળ વધી. બોલી લાહેજ ! તેઓએ ખંજરને હું જાણી ન શકું એવી રીતે જાનામાના પોતાની પાસે રાખતા હતા. જ્યારે તેમને એવી ખાત્રી થત કે તેઓ કુસ્તુનતીનના પંજમાંથી બચી શકતી નથી ત્યારે તેઓ એ ખંજર વડે પોતાના પ્રાણ આપત, જ્યારે યુકના તેમને તેડવા આવ્યો હતો ત્યારે જો જાણ મરકસે જમને બચાવ્યા ન હોત તો શાહજાદીએ ક્યારેનોએ આપણા કયો હોત !

અરમાનુસાની આંટલી બધી હીમ્મત, અને દ્રઢતા સાહસ, સાંભળી અરકાદયુસ સ્તબ્ધ બની ગયો. તેની પ્રેમાગ્નિ વિશેષ પ્રદિપ્ત થઈ અને તે પ્રેમ આવેશમાં આવી બોલ્યો—

ખારી અરમાનુસા ! તું પ્રેમ પંથમાં એટલી બધી દ્રઢ હિમ્મતવાન અને સાહસિક હોઈ આવું આ ત્હારા ગુલામની વશાદારી અને દ્રઢતા ઉપર શક ધરાવે છે ? નહીં, નહીં ! ખાત્રિ પુર્વક માનીલે અને નિશ્ચય માનવી લે કે, શહેનશાહ હરકુલ અને તેની અસંખ્ય ફાળેની તો શી બિસાદ છે ? જ્યાં સુધી અરકાદયુસના ખોળીયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી આખી પૃથ્વીના માણસોની અગણીત સંખ્યા ત્હારો વાળે વાંકો કરી નહીં શકે. ત્હારા પ્રેમે બંધાવેલો છું એમ જાહેર કરતાં જો તને કાંઈ નુકશાન પહોંચવાનો ભય નહોત તો હું હમણાં જાલ સડક ઉપર ઉભો રહી, હું અરમાનુસા ઉપર આંશક છું, મ્હારું સર્વત્ર તેના ઉપર કુરબાન છે, એમ

પુકારી પુકારી કહેવા તથા પરંતુ બંધા સુધી ખુદ ખુદ આપણા માટે આપણી ઈચ્છાનુસાર સંભળે એ ન આણે ત્યાં સુધી આ પ્રેમના બેદને અંતઃકરણની પેઠીમાં ગુપ્ત રાખવાજ ઉચિત છે, શું તું પણ એજ રીતે દૃઢ રહી શકે નહીં !

અરમાનુસા—આપ મને વળી શામાટે પુછો છો ? આંખો વડે જોઈ લીધું, કાનો વડે સાંભળી લીધું અને વળી પાછો એજ પ્રશ્ન કે દૃઢ રહી શકે નહીં ?

અરકાદયુસ—અરમાનુસા ! હવે મને આશા છે કે ખુદ આપણને વિખુટા નહીં પાડે પણ હવેથી આપણે બહુજ વિચારીને પગલાં ભરવાનાં છે આ લગાઇના પ્રસંગે કુસ્તુંનતીનને તમારો ખ્યાલ આવે અથવા મકુલિસ સાહેબ તમને ત્યાં મોકલાવી દે એ બનવા જોગ નથી કેમકે અરબોએ સર્વ નાકા રોજી લીધા છે, માટે જે કાંઈ થવાનું હશે તે આ લગાઇના પરિણામ પછી થશે. તમે થોડાજ વખતમાં કહેદની ખુશખબરી સાંભળશો અને હું તમારી ખુશીની ખાતર જીવને હથેલીમાં લઇ આરબોની સાથે એવો તો બહાદુરીથી લડીશ કે તમે વાહ વાહ કહેશો.

અરમાનુસા—(અરકાદયુસનો હાથ પકડી લઈ) ખારા આપ લગવાનું નામ ન લ્યો મહારજ હૃદય લકે છે શરીર લકે છે. આપ ઉપર પુષ્પનો પ્રહાર થાય એટલુંએ મને પસંદ નથી ત્યારે એ શત્રુઓના તીર તલવારના પ્રહાર ક્યાંથી પસંદ હોય ! માટે હવેથી એનું નામ લેતા નહીં.

અરકાદયુસ—એ વિના તો છુટકો નથી.

અરમાનુસા—કૃપા કરી ખારા લગાઇ બગાડવું નામ મુકો અહીંયા આપણે રહીએ તો લગાઇ વિના ચાલે નહીં, પણ ચાલે આપણે બન્ને આ જુમીને તજ કોઇ દુર દેશ જ્યાં લગાઇ બગાડ ન હોય ત્યાં ચાલ્યા જઇએ અને આરામ એન અને સુખ શાંતીમાં દીવસ નિર્જમન કરીએ.

અરકાદયુસ—(તલવારની મુઠ ઉપર હાથ મુકી ઉભા થઇ) શું અરકાદયુસ શત્રુનો મુકાબલો પડતો મુકી નાસી જાય એમ તમે આહો છો, તે બ્લીકણ અને નપુલક સમાન મરજુથી જામ પામતો રહે એ તમને પસંદ છે ?

અરમાનુસા—નહી, નહી, આપના પવિત્ર પ્રેમની પ્રતિજ્ઞા પુર્વક કહું છું કે મહારો બાવાય એ ન હતો. હું આપને બ્લીકણ અને નપુલક જેવા બનાવવા ચાહતો નથી, તેમજ હું બ્લીકણ પ્રતિ પ્રેમ ધરાવતો નથી પરંતુ

શત્રુઓ આપ ઉપર તીરોના વરસાદ વરસાવતા હોય એ નજરે જોવા અથવા સાંભળવા મ્હારું અંતઃકરણ ચાહતું નથી. અંતઃકરણને મળ્યુંએ સમજાવું છું પણ સમજાવું નથી. એનો શો ઉપાય ? પ્યારા—

અમરકાંઠયુસ—જો એમજ છે તો મને જવા દો. હું રણક્ષેત્રમાં ઉતરી પુર શુરવીર સમાન યુદ્ધ કરીશ જો જીવતો રહ્યો તો તમારી ખુશી પ્રાપ્ત કરવા બાબતે શક્ય અને તમે પછે કુરતુનતીનની જગ્યાએ મને પસંદ કરતા અટકશો નહીં.

આ સાંભળી અરમાણસા યુધ્ધ થઈ ગઈ, તેણી વિચારમાં પડી ગઈ, શો જવાબ દેવો તેની મુશ્કેલી પડી નહીં, તેનું અંતઃકરણ યુદ્ધે જવાની રજા નહીં આપવા સમજાવતું હતું. અને તેનામાં રહેલી બહાદુરી તેને એવા પ્રસંગે નહીં રોકવા કહેતું હતું. એ જાન્યેમાંથી કેલું કહેવું માનવું એની તેને ધણી મુઝવણ પડી અને એ મુઝવણ અને મુઝવણમાં કંઈએ બોલ્યા વિના બેસી રહી.

અમરકાંઠયુસ—(ઉભા થઈને) સારું પ્યારી ! હું જઈ છું ! મને રજા આપો. મ્હારા ઉપર કોઈ પ્રકારનો શક ન આવે એટલા માટે મ્હારે જાલદી મ્હારા પિતાશ્રીની પાસે પહોંચવું જોઈએ. હું કોઈને પુછ્યા ગાછ્યા વિના સર્વથી જાનોમાનો કાલ્યાણમાંથી બહાર નીકળી અહીં આવ્યો છું. યુદ્ધની તકવારીઓ છે, જો પધારે ગેરહાજર રહું તો કોણ જાણે શું શું પરિણામ આવે, આવતાં આવતાં રસ્તામાં સર્વથી પહેલાં તમારા મરકસની મારિયા મળી, કેટલાક લુચ્ચાઓ તેને પકડી ગયા હતા, અને બળાકારે સંભોગ કરવા ચાહતા હતા. તેણી મોહટા અવાજે રડતી હતી અને કોઈ આવતા જતાની મદદ માંગતી હતી. હું એમ સમજ્યો કે મ્હારી પ્યારી અરમાણસા શત્રુઓના પંજામાં ફસાયેલી છે, તેથી એકદમ વીજળીના વેગે એ લુચ્ચાઓ ઉપર દુડી પડ્યો. અને પેલા મોહટા લુચ્ચાને ધર કરી નાંખ્યો. મેં મુખવટો પહેરેલો હતો તેથી મને કોઈ ઓળખી શક્યું નહીં અને મને કોઈ ઓળખે નહીં એવું હું ચાહતોએ હતો. ત્યાર પછી હું બીલપૂત્રીસ શહેરની પાસે આવ્યો. ત્યાં મરકસની સ.યે મ્હારી મુલાકાત થઈ મેં મુખ રીતે તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તેના લુગડા મેં પહેર્યા અને મારા લુગડા તથા ઘોડો તેને સોંપ્યો અને એવી રીતે વેશ બદલી અહીં આવ્યો.

મરકસ વિશ્વાસપાત્ર અને નેક માણસ છે એવી મને ખાત્રિ થઈ ગઈ છે, અને તેણે તમારા ઉપર વીતેલી સર્વ હકીકત અને તેણે બજાવેલી સેવા વચ્ચે સર્વ કહી સંજાળાવ્યું છે, તેથી આપણા વિયોગ સમયે તેનીજ મારફત આપણે સર્વ વ્યવહાર ચાલશે એવી આશા રાખું છું, હવે આવજો ! મારે મથા પિના ચાલે તેવું નથી ત્યારેજ હું જાઉં છું (એટલું કહી આગળ વધે છે, અને ધીમેથી અરમાનુસાના ગોરા ગુલામી માલ ઉપર ચુંબન કરે છે, અરમાનુસા એટલી કારમાય છે કે તેને પરશેવાના ઝોલે ઝોલે વળે છે. તેણી ઉભી થાયછે, અને તેના વિખુટા પડવાને નાપસંદ કરતી હોય એવો ડોળ ધરી નિશ્વાસ સાથે કહે છે—જેવી મરજી, બલે જાઓ, ખુદા અપનું રક્ષણ કરે, હું તો અહીં બિલબિસમાજ રહીશ અને તમદારમાં જે જીવાનું લખ્યું હશે તે જોઈશ. આરબો પણ આવતાજ હશે.

અરકાદયુસ—સહુ સાફ જ થશે. ગજારાશો નહીં આપના પિતાશ્રીને જ્યારે સુકન્તાની લુચ્ચાઈના સુમાચાર મળશે ત્યારે હું તમને અહીંથી બોલાવી પોતાની સાથે રાખવા ઉશ્કેરીશ.

અરમાનુસા—બલે આપની એવી મરજી હોયતો એમ કરજો હું તો મ્હારા વચન ઉપર અડગ રહીશ. પછી જેવી ખુદાની ઇચ્છા.

અરકાદયુસ બહાર નીકળવાના વિચારથી કેટલાએક ડગલાં ચાલ્યો પણ એકદમ વળીને પાછો આવ્યો અને બોલ્યો.

અરે તમે જે સાધન વડે મારીયાનો જીવ બચાવ્યો તેના માટે ખુશી જાહેર કરવાનું તો હું જુલો ગયો !!

અરમાનુસા—(ધરમાઈને) મેં આપની રજા સિવાય એનો ઉપયોગ કર્યો એ કદાચ યાદ દેવરાવતા હશે ! કેમ ?

અરકાદયુસ—નહીં નહીં એમ બનેજ નહીં જ્યારે હું તમને મ્હારા અંતઃકરણ અર્પણ કરી સુક્યો છું ત્યારે વીંટીની તો વાતજ શી ! તેના વડે તમારી મરજીમાં આવે તે કામ લેા. જેમાં તમે ખુશ તેમાં હું ખુશ.... પછી શું તમે તમારા આ ગુલામને પણ તમારી કોઈ નીજાની આપશો !

અરમાનુસા—આપને આપવા જેવી કોઈ વસ્તુ મ્હારી પાસે રહી નથી. અંતઃકરણ હવે તે પણ આપી સુકી તન મન ધન અર્થાત મ્હારે સર્વસ્વ આપી સુકી હવે શું આપું ? હા, હા, ઠીક યાદ આવ્યું મ્હારી

મરહુમ માતાની એક નીચાની મ્હારી પાસે છે મ્હારા સવ ધરેણાઓમાં તે વિશેષ કીમતી છે, અને તેના મરણથી અત્યાર સુધી તેનાથી હું જુદી પડી નથી. તેજ હું આપને આપું છું. (એમ કહી મળામાંથી એક હીરા જડીત સોનાની સાંકળીઓમાં બાંધેલી સલીબ Cross તેની આંગળ ધરે છે.) કૃપા કરી કળુલી આભારી કરશો.

અરકાદયુસ એ તે સલીબ લઇ તેની પીઠપર અરમાનુસાનું નામ ફેતરેલું જોઈ તેને સુગંધ કરી કહ્યું નિશંકય આ તમારી પવિત્ર નીચાની અને દરેક આફત અને બલાઓથી રક્ષણમાં રાખનાર માદળીયા (તાવીજ) નું કામ સારશે.

તેણે તે સલીબ પોતાના મળામાં પહેરી લીધી અરમાનુસાની સાથે દાઘ મેળવ્યો અને નીચે પ્રમાણે કહેતાં કહેતાં ઓરડા બહારનો રસ્તો લીધો.

ધારી અરમાનુસા ! અરકાદયુસને જુલતી નહીં. તે પછી જ્યાં સુધી તેના બેળીયામાં જીવ છે ત્યાં સુધી તને જીવશે નહીં, ધાતકીમાં ધાતકી ખુનરેઝ યુદ્ધ સમયે તે ત્હારું નામ જપતો જપતો લડશે તેના ઉપર તીરોનો પ્રહાર થશે તસવારો પડશે પછી અરકાદયુસ ત્હારું નામ જપતો અટકશે નહીં.

ત્યાર પછી તેણે બરબારાની સાથે દાઘ મેળવ્યો અને સીધો રસ્તો લીધો તેના જવા પછી અરમાનુસાને ચક્કર આવ્યા અને તેને તેનું મન અરકાદયુસની પાછળ ધસડાતું જતું લાગ્યું અરકાદયુસ જ્યાં સુધી નજરે પડે ત્યાં સુધી તેને જતો જોવા અરમાનુસા બારીના પાસે આંવી ઉભી અને તેને જોવા મંડી અરકાદયુસ પાણ પાછો વળી વળીને તેને નિરાશાબરી નજરે જોતો હતો એટલે સુધી કે તે અદ્રશ્ય થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૪ થું.

બિલખીસનો છેડો.

સંબલ કે પાઉં નીકાલ આસિયાંસે ઝો ખુલખુલ,
લગાએ બેઠે હેં ફેં જહાં તહાં સચ્ચાહ.

ખુદાકુર અરકાદયુસ અરમાનુસાથી વિખુટો પડી, મરકસની શોધમાં ચાલ્યો જાય છે, તેના વિચાર ઘોડા ઉપર અસ્વાર થઈ તરતજ ખાખુલના કીધલા તરફ ઉપડી જવાનો છે. તેના મનમાં, પિતાશી શોધતા હશે, અને હું જઈશ ત્યારે ધણા ગુસ્સે થશે એમ વારંવાર આલ્યા કરતું હતું. પિતાશીની ખીક તેના મનમાં એટલી સજ્જડ બેસી ગઈ હતી કે તે રસ્તામાં દોડવા મંડ્યો. તે પેલી વસ્તીની પાસે પહોંચી મરકસને શોધવા જમણી ડાબી બાજુએ જોવા મંડ્યો. પણ મરકસ ત્યાં ન હતો, અરે ખુદા હવે શું કરે! એમ મનમાં કહેતો કહેતો વસ્તીમાં દાખલ થયો.

મરકસ ન તો એટલામાં દેખાતો હતો તેમજ નતો તેને તેના ધરના ટેકાણાની ખબર હતી. તેથી તે ધણી વાર સુધી આમ તેમ શોધતો રહ્યો. પણ પતો નહોં લાગવાથી તથા નિરાશ થવાથી પાછો વસ્તીની બહાર નીકળી ગયો, હવે ક્યાં જવું તેની તેને ખબર નહતી. તેના મનમાં પેલા ખંડેરમાં મરકસની શોધ કરવાનું આલ્યું તેથી તેણે એ ખંડેર તરફનો રસ્તો લીધો. હજી તે એ ખંડેર સુધી પહોંચ્યો નહતો એટલામાં દુર ધુળના ગોટગોટા ઉડતા દેખાયા. તે ધુળના ગોટાળા સાના હશે અને તેની પાછળ શું હશે. એ જોવાની છતાંસા ઉપજ થવાથી તે ત્યાં ઉભો રહ્યો. હવે એક મહાભારત સૈન્ય નજરે પડ્યું જેની આગળ અસ્વારોના રીસાલા અને વાવઠા ઉપાડનારાઓના ટોળા હોવાથી તે અરખી ફ્રીજ હશે અને બિલખીસ ઉપર ચઢી આવતી હશે એમ સમજ્યો. અરકાદયુસ ગભરાઈ ગયો, પોતાની પાસે ઘોડો તથા તલવાર વિના બીજાં હથિયાર નહોં હોવાથી ધણે ગુસ્સે થયો, પણ તે વખતે શું કરી શકતો હતો! તેને કાંઈ સૂઝ પડી નહોં, એમને એમ વિચારમાં ને વિચારમાં ઉભો રહ્યો, પેટું સૈન્ય

વધારે ને વધારે પાસે આવતું ગયું.....પોતે એકલો હોવા ઉપરાંત
 હથીયાર વિનાનો હતો તેથી બ્હીન્ચો, અને કોઈ રક્ષણની જગ્યામાં છુપી
 જવું ઉચિત ધારી એક આડી બાજુનો રસ્તો લેવા વિચાર્યું. જેવા તે
 બાજુએ જવા ચાલતો હતો એવામાં તેની નજર પોતાની તરફ વિજળીના
 વેગે હોડ્યા આવતા અસ્વાર પ્રતિ પડી તે ગભરાયો ખરો, પણ બહાદુર
 હોવાથી શત્રુના મુકાબલાથી નાશી જવાને આવશ્યકપણું ગણી ત્યાં ને ત્યાં
 પોતાનો બચાવ કરવાનો વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો. પેલો અસ્વાર આરબ
 હતો, તેણે અમામો (અરબી પાખડી) બાંધ્યો હતો, ચાદર ઝોઢી હતી
 અને આનબાનની સાથે ઘોડો ઉડાવતો આવતો હતો, તેણે અરકાદયુસની
 તદ્દન નજીક આવી આરબી બાજામાં કાંઈ કહ્યું, અરકાદયુસ અરબી
 બાજા બાજુતો નહીં હોવાથી કાંઈ ઉત્તરવાળી શક્યો નહીં. તેથી પેલા
 અસ્વારે તેને પોતાનો બાલો દેખાડી ધમકાવ્યો. અરકાદયુસ તેની ધમકીની
 કાંઈ દરકાર ન કરતાં તસવાર ખેંચી તેના ઉપર દુમલો કર્યો. દુમલાની
 સાથેજ આરબ સવારના ઘોડાની ટાંગ કાપી નાંખી, આરબ તરતજ ભોંય
 ઉપર કુદી પડ્યો અને તસવાર ખેંચી અરકાદયુસ ઉપર ધસી આવ્યો.
 બન્ને જણાઓમાં હવે સખત વાર ચલાવાયા. આરબી સવાર તેની આવી
 બહાદુરી જોઈ ધણો આશ્ચર્ય પામ્યો અને તે જીવતો પકડાય તો સાથે
 થાય એવો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો. હજુ બન્ને જણા એવી રીતે
 અરસપરસ વાર પર વાર કરી રહ્યા હતા. એટલામાં એક બીજો સવાર
 આવી પહોંચ્યો, પછી શું પુછવું હતું? એ બન્ને સવારો અરકાદયુસ ઉપર
 કુદી પડ્યા, એકે તેની બાજુમાં એવો બાલો માર્યો કે અરકાદયુસના હાથ
 માંથી તસવાર છુટી ગઈ અને તસવારના છુટી પડવા સાથેજ તે બન્નેએ
 મળી તેને પકડી લીધો અને મુરકેટાટ બાંધી પગાવમાં લઈ ગયા.

તે વખતે સધળી આરબ ફોજ આવી ચુકી હતી. ગુલામો તંબુઓ
 ઉભા કરવામાં રોકાયા હતા. કેટલાક આયોની અંગાડીયો (દોદાજ) ઉતારી
 રહ્યા હતા. કેટલાક રસદના સામાન ઉતારી મુકવામાં કામે લાગેલા હતા.
 સેનાધિપતિનો તંબુ પગાવની જમણી બાજુએ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો.
 અરકાદયુસને પકડનારા, તેને સેનાધિપતિની પાસે લઈ જતા હતા, જે તે
 વખતે પોતાના તંબુમાં ફોજના સર્વ સરદારો સહિત બેસી વાતો કરતો
 હતો. અરકાદયુસની આ વખતે વિચિત્ર સ્થિતિ હતી. તે, જે અશુભપણે

કીલ્લાની બહાર નીકળ્યો હતો તે અશુભપણને ચિહ્નકારતો હતો અને પોતાની મુખાંધનો પરતાવો કરતો હતો. તે વખતે પોતે ધણો સખત રૂસાયો છે. એમ ભાગવાથી ધણો ગભરાતો.

પેલા બંને માથુસો અરકાદયુસને સેનાધિપતિના તંબુમાં લઇ ગયા. અને અરકાદયુસને એવીજ રીતે મુરકેટાટ બાંધેલો સેનાધિપતિ સન્મુખ ઉભો કર્યો. વરદાને તેને રૂમી ભાષામાં પુછ્યું.

તમે રૂમી ફોજના માથુસ છો કે ખાસ મકુકિસની ફોજના.

અરકાદયુસ—હું મકુકિસની ફોજનો માથુસ નથી. હું એક રૂમી સિપાહી છું. પરંતુ અમે રૂમી અને કિપ્તી એકજ છીએ અને એકજ રાજ્ય તથા દેશની સેવા બજાવીએ છીએ.

વરદાન—(સેનાધિપતિના સવાલનો તરજુમો કરી) અથ તરક શા માટે આવ્યા છતા ?

અરકાદયુસ—કાંઈ કામ પ્રસંગે શેહેર બહાર નીકળ્યો હતો. એટલામાં તમારા માથુસોએ મને એકલો જોઈ પકડી લીધો. હું સાંભળતો હતો કે અરબ લોકો લુચ્ચાઈ કે પ્રપચ્ચ કરતા નથી પરંતુ એ વાત ખોટી છે એવી હવે મને ખાત્રી થઈ. મને એકલો જોઈ પકડી લેવો એમાં બહાદુરી કે જવાંમંદી હશે તે હું સમજી શકતો નથી.

વરદાન—ખરેખર બહાદુરો પોતાના વચનના સાચા હોય છે. તેઓ બહાદુર અને વિર પુરુષોની કદર કરે છે. તેમના માનને જાળવે છે, પરંતુ હાલના પ્રસંગે તમને પકડી લેવા ફરજ પાડે એવા હોવાથી તેઓ એમ વરત્યા છે, તમારી ફોજનું બચ કેવું છે. અને હાલ તે શી સ્થિતિમાં છે તે વિષે સાચે સાચું જાણશો તો તમને કશી આજ નહીં આવે અને નહીં તો અમારા હાથમાંથી છુટવું મુશ્કેલ છે.

અરકાદયુસ—અમે રૂમી લોકો સત્ય સિવાય બીજી કશી વાતને પ્રસંદ કરતા નથી. સત્ય જોજ અમારો સ્વભાવ છે અને જો એમ ન હોત તો આખી દુન્યા ઉપર અમારા વિજયનો ડંકો વાગતો નહોત. અને તમે જો મને મોતની ધમકી આપતા હોતો હું મોતથી ડરતો નથી. અને ખરે. ખર ફોજની સ્થિતિ જાણવા માંગતા હો તો સાંભળો અમારી ફોજમાંના દરેક સીપાહી મહા શુરવીર, બળવાન ભણઈ સમયે કદી પાછી પાની ન

કરે એવો, મોતથી નિહર, સન્માનને પ્રાપ્ત કરતાં વિશેષ મહત્ત્વાનર અને સત્તુઓનો કમડધાણ વાલી દેશ તથા રાજ્યની સેવા બળવનારો છે. અને એવા અમણીત સીપાહીઓની અમારી ફાજ બનેલી છે.

સેનાધિપતી—(વરદાનને) એને બેસવાનું કહો.

વરદાન—(અરકાદયુસને) તમે નીચે બેસી જાઓ સેનાધિપતીની એવી આજ્ઞા છે.

અરકાદયુસ—મને બેસવાની જરૂર નથી. હું કાંઈ ઉભો ઉભો થાકી જાઉં એવો નથી માટે હું જેમ છું તેમ રહેવા દ્યો અને જે કહેવું હોય તે કહો.

સેનાધિપતીએ અરકાદયુસની આવી હિમ્મતથી આશ્ચર્ય પામી, તેની માલાકી ચતુરાઈ અને બોલવાની છટા જોઈ પુછાવરાવું કે—

તમે રૂખી ફાજના સાધારણ સીપાહીઓમાંના છો કે ઓશીસરામાંથી છો ?

અરકાદયુસ—હું તો એક અદના સીપાહી છું. અમારી ફાજના સરદારેને તો લગાઇ સમયે જોશો એટલે ખબર પડશે.

સેનાધિપતીને અરકાદયુસની બહાદુરી ધણી પ્રસન્ન આવી તેથી તેની સાથે માનપૂર્વક અને રનેહ પૂર્વક વાતચીત કરવા માંડી, તેના સાથીઓએ તેને કહ્યું કે એ કાફરને કનલ કરી નાખવાને શામાટે હુકમ આપતા નથી, તે બેઠક બેઅદબ છે.

સેનાધિપતીએ તેને બોલતા અટકાવી કહ્યું.

હું તમારી શુરવિરતાનો મોહિત બન્યો છું. રૂખી પ્રગ્નમાં તમારા જેવો બહાદુર માણસ મહારાજેવામાં આવ્યો નથી. જો તમે અંતઃકરણ પૂર્વક અમારી નોકરી કરો અને અમારા સાથી બની જાઓ તો હું તમને વધુ શ્રવણ દઇશ.

અરકાદયુસ—જો તમે મને મહારા પાળક રાજા પ્રત્યે નિમકહરામી કરવાનું સૂચવતા હો તો એવી આજ્ઞા રાખશો નહીં ! અને તેથી તમારે મને જલદીથી મારી નાખવો જોઈએ.

સેનાધિપતીને તેની ખરી સ્થિતિ જાણવાનો ઉત્સાહ વધ્યો હતો

પરંતુ તેને ખીજ તક સુધી મુજતબી રાખી તેને વરદાનને કદ્યું કે આ કાંઈ સલામતીની જગ્યામાં લઈ જઈ સાવચેતીથી રાખો, હું જ્યારે બોલાવુ ત્યારે ફાજર કરજો.

આરબ સીપાહીયો અરકાદયુસને બેડીમાં જકડી એક તંબુ તરફ લઈ ગયા જે પહોં કરીને પકડાએલા કેદીઓને કેદ રાખવા માટેજ હતો અરકાદયુસ પોતાની વિઠંબણાઓનો વિચાર કરતો કરતો તેમની સાથે ચાલ્યો જતો હતો, તે પોતાના વિચારોમાં એવો તલ્લિન હતો કે તેને કય લઈ જવામાં આવે છે તેનું તેને કશું ખ્યાન ન હતું.

હવે આપણે અરકાદયુસને આરબ પ્લેરેગીરોના હવાલામાં મુકી આ નોલેસની હીરોઇન અરમાનુસા પ્રત્યે ધ્યાન દઈશું.

એજ ખીલખીસનું શહેર છે અને એજ હાઈમનો મેદલ છે, અરમાનુસા મેદલની એક બારી પાસે ઉદાસ ઉભેલી છે કે જ્યાંથી શહેર બહારનો સર્વ દેખાવ દ્રષ્ટિબોધર થાય છે તેણી કોણ જાણે શું વિચાર આવવાથી એકદમ પાછી ફરે છે અને જરબારાની પાસે આવી કહે છે બરબારા! ખુદાના અનેક ઉપકારો કે આખરે મોતના પંજમાંથી છવ જાયો. મ્હારા દેવાના હાર, મ્હારા તન મનના સરદારના દર્શનથી મ્હારી ચક્ષુઓનું તેજ વધ્યું એટલુંજ નહીં પણ તેની સાથે મન માનતી વાતો કરવાની તક મળી. તે મિતીના પંથમાં દ્રદ છે એ પછી સિદ્ધ થઈ ગયું હવે તો માત્ર પેલા નીચ કુસ્તુનતીનની કાશ રહી છે પણ હવે એની કાંઈ ચીંતા નહીં. જો તે છવતોએ હશે તો આ દેશમાં આવવાનું નામ નહીં લે કેમકે અહીંયા આરબો આવી પહોંચ્યા છે. અને તેઓનેના કટા ચાતર છે. ગમે તેમ હોય હું તો એજ માગું છું કે ખુદા કરે ને ! આ બધા સદભાગી સતતઓ સદા આ દેશમાં રહે કે જ્યાં પેલો દુર્ભાગી આવી શકે નહીં.

જરબારાએ જ્યાર મુસકરાઈને જવાબ આપ્યો કે કેમ હવે ખુદા થયાને! હું કહેતી નહોતી કે તેઓ ધણા સાહસિક, દ્રદ અને શુરવીર છે! હું એક વાર નહીં ને અનેકવાર કહી ચુકી હમસા કે આપણે આપણા કામ ખુદાને સોંપી દેવાં જોઈએ તે જ કરે છે તે સાફજ કરે છે. જેવી રીતે તેણે મારિયાને બે વાર મોતના પંજમાંથી છોડવી એવી રીતે આપણને પણ છોડાવશે. હવે આવો આપણે નીચે જગીયામાં ફરી હવા ખાઈએ.

અરમાનુસાએ પોતાના લુગડાં બદલ્યાં અને આસમાની રંગની ચાદર

એાદી તે ઉપર એક મોતીએની જાલર નાંખી ડાટમાં હીરા માણેક જડીત દાર દાઢમં કીમતી કેમણુ પહેરી ચરીરે સુગંધી પદાર્થોનું અર્ચન કર્યું. પોતાના એટલાની બે લટો બંને ખભાએ ઉપર છુટી નાખી દીધી. અને નીચે જગીયામાં ઉતરી, ખરખારા કદી ઝાળી બાવુએ કદી જમણી બાવુએ અને આગળ પાછળ સાથે સાથે ચાલે જતી હતી. કેટલીક લોંડીએ સાથે આવી હતી તેમને પાછા વળી જતા રહેવાનો હુકમ કર્યો. લોંડીએ તરતજ ત્યાંથી ચાલતી થઈ, અને ખરખારા અને અરમાનુસા જગીયામાં નમતા પુષ્પોની સલામી વચ્ચે આ બાવુએ અને પેલી બાવુએ અનંદપુકત ફરવા તથા વેલાએની ખુશસુરતી ઉપર વિવાદ કરવા મંડી ગયા. હજુ લોંડીજ મીનીટો થઇ ન હતી એટલામાં શહેરમાં ઢાલાઢાલ મચતો સંભળાયો અને શહેરનો ઢાકિમ ઢાંફતો ફાંફતો સહાઝાદીને મળવા દોડ્યો. આવ્યો, તે વખતે તેની સ્થિતી ખરેખર એક ગાવલા માણસ જેવી લાગતી હતી. ઢાકિમે અદ્વૈતપૂર્વક સલામ બજાવી. અરમાનુસાએ તેને ગભરાએત્રે, એક પુછ્યું 'ગભરાએલા કેમ લાગે છે, કાંઈ માઠા સમાચાર તો નથીને?

હાકિમ—સહાઝાદી સાહેબ ! હું શું કહું, મ્હારાથી કાંઈ કહેવાતું નથી. આરખી ફાજ દામદમામની સાથે શહેર લગભગ આવી પહોંચી.

અરમાનુસા—(મનમાં ગભરાઇને પછુ જાહેર રીતે ચિકકારપુકત) એમાં ગભરાવાતું શું છે? શું તેઓ શહેરને ઘેરા ધાલવા તો આવ્યા નથીને?

હાકિમ—તેઓ ઘેરા ધાલવા માટે આવેલા છે. તેમના સેનાધિપતિનો એક પત્ર આવેલો છે જેમાં તે લખે છે કે શહેર અમને સોંપી દેશે નહીં તો પરિણામ સાફ નહીં જીવે.

અરમાનુસા—તમાએ તેનો શો જવાબ આપ્યો ?

હાકિમ—હજુ સુધી તો મેં કશો ઉત્તર વાળ્યો નથી. હવે આપ જેવી અઘા કરો તેવો જવાબ વાળું મને મફતિસે કહી દીધું છે કે આપની આઠા સિવાય મ્હારે કશું કરવું નહીં.

અરમાનુસા—એમાં હું શું સલાહ આપી શકું ? તમે પોતે સહુ કંઈ સમજે છે. ! આપણી પાસે લશ્કર તઈયાર છે. આપણે શહેરમાં બંધ છીએ અને તેથી રક્ષણમાં છીએ અને અતરંગે ખુલ્લા મેદાનમાં છે આપણે આપણાથી બનતું કર્યા વિના શહેર સોંપી દઈએ એ તો આપણાથી

કેમ બને ! હજી આપણામાં શુરવિરતાનું બીજ બાકી છે. આપણા ધરકરીઓ એ કાંઈ ચુકીઓ પહેરી નથી. તમે 'માના સંબંધમાં મહારા પિતાશ્રીને કદી કાંઈએ પુછ્યું' છે !

હાકિમ— ધણીએવાર, જ્યારથી આરખોએ દરમા ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યારથી નિયમિતપણે તેમને સમાચાર લખતો રહ્યો, પણ હજી સુધી હું તેમની તરફથી કશી સુચનાઓ મેળવી શક્યો નથી.

પ્રથમ અરમાનુસા બચબીત થઈ ધરજવા મંડી કેમકે તેન મનમાં આરખોની ધાક ખેટેલી હતી. જો તેને આરખો અને મકુકિસ વચ્ચે થયેલા કરાર નામાની યાદ આવી ન હોત તો કદાચ તે બચની મારી અશુદ્ધ થઈ બોંબ ઉપર પડી મુર્છા પામત પણ તે કરારનામાં આરખોએ કીબતી પ્રજાના જનમાલનું રક્ષણ કરવાનું તથા મકુકિસના કુટુંબનો માન મરતબો જાળવવાનું વચન આપેલું હોવાથી તેણે પોતાને સંભળી લીધી અને હીમ્મત પુર્વક બેઠી-જાઓ ! તમે સીપાહીઓને કીલ્લાના પુરજો ઉપર અને દીવાલો ઉપર પહેરો બરવાનો તથા લડવા માટે તઈયાર રહેવાનો દુકમ આપો. મને આશા છે કે ત્યાં સુધીમાં મહારા પિતાશ્રી કુમકનું ધરકર મોકલી આપશે હાકિમ એ દુકમ સાંભળતાંજ ત્યાંથી ચાલતો થયો અને પોતાની ફોજના સરદારોને અને સીપાહોને ઉશ્કેરી આખા કીલ્લા ઉપર પ્રસારી દીધા. અને ત્યાર પછી આરખોને લખી મોકલ્યું કે અમે શહેરને સોંપી શકતા નથી. અરમાનુસા બગીચામાં હરવું હરવું જુલો મહેલમાં પાછી આવતી રહી, કદી તો તેના મનમાં આવતું કે અરકાદપુસ બહી'યાથી જતો રહ્યો તે ધણું સારું થયું, જો તે હોત તો આરખો સામે લડાઇમાં ઊતરી નાહક શીશ કપાવા તઈયાર થાત, અને કદી તો વિચારતી કે જો હું કોઇ અચાનક આક્રમક ફસાઈશ તો મહારી શી વણે થશે! બહી'યા મહાર' કોણ છે? જો મહારો પ્યારો બહી હોત તો મહારી વહારે આવત અરમાનુસા આવા તરજોમાં તલિલન હતી એટલામા બરબારાએ આવીને કહ્યું. શાહઝાદી સાહેબ ! આરખોના ચઢી આવતા પહેલાં જો આપણે આ શહેરને છોડી દીધું હોત તો કેવું સારું થાત ? મહારા મનમાં તો પહેલાંથીજ એ આવ્યું હતું. પણ મેં આરખો સાથેના કરારનામા ઉપર વિશ્વાસ કરી તેની કદી ધરકાર કીધી નહિ અને તો લાગે છે કે આરખો

કરારનો બંધ નહિ કરે તો પણ શતરૂઝોનો શો બરોસો ! આપણે મરકસને મોકલી આપણા સમાચાર કહેવરાવીશું ?

અરમાનુસા—પરંતુ મરકસ છે ક્યાં તે તો મારિયાની શોધમાં ગયો છે ત્યારથી પાછોજ ક્યાં વળ્યો છે ! પણ એટલું સારું છે કે મારિયાનો પત્નો લાગ્યો છે.

અરબારા—અરકાદ્યુસ સાહેબ મને કહેતા હતા કે હું મરકસને મારો ઘોડો અને પોશાક સોંપીને આવેલો છું. હવે જ્યારે અરકાદ્યુસ અહીંયાથી ગયા છે ત્યારે તે તેમને ઘોડો અને પોશાક સોંપી પાછો આવતો હશે હુતો તેને, આપની આગાધી આરજ સેનાધીપતીની પાસે મોકલાશ.

પ્રકરણ ૫ મું.

થેહી જંજીરકે નાલેસે, સદા આતી હે;
કેંખાનેમે' જુરા હાલ હય સૌદાહકા.

અરકાદયુસ બેડીયોમાં જકડાએલો આરખોના તંબુમાં નજર કેદ છે બે આરખ પહેરેગીર સીપાહો ખુલ્લી તલવારો વડે તંબુની આસપાસ પહેરો ભરી રહ્યાં છે. જ્યારેતેઓ દરવાજા પાસે આવે છે ત્યારે ત્યાં થોડીદાર થોભીને કેદીના ત્યાં હોવાની ખાત્રી કરી લીધે છે અને પછી પાછા તંબુની આસપાસ ફરવું શરૂ કરે છે.

અરકાદયુસ પોતાનીજ ધુનમાં બેઠેલો છે તેને અનેક વિચારો આવે છે તે પોતાના મનમાં કહે છે કે મેં પિતાશ્રીની પરવાનગી વિના કીલ્સાની ખંદાર નીકળવાની જો હિંમત કીધી છે તેનું કાણુ જાણે શું? પરીણામ આવશે? તેમનો કોષ બધો ખરાબ છે વળી મરકસ કાણુ જાણે ક્યાં પસાર થઇ ગયો, તેનો તો ક્યાંય ખતોજ નથી. ના તેણે તો કીક બદલો વાળ્યો મહારો ઘોડો એ લઇ ગયો આઠ મહારો ઘોડો ! ! કેવો કીમતી ઘોડો! અરે અરમાનુસા ખીલખીસમાંજ છે અને આરખો તો શહેર લગભગ આવી પહોંચ્યા ! હાય ! તેની શી વલે થશે ! પણ કાંઈ ચીંતા નહીં. હું અહીં છું એટલે સારૂ છે. જો ખારી અરમાનુસા ઉપર કાંઈ આક્રમ્ત આવી તો મદદ તો કરી શકીશ ! ! પણ મહારું અહીં હોવું નકકામું છે. હું સાંકળોમાં જકડાયેલો શું મદદ કરી શકીશ ? અહીં તો મહાનગ્ન જીવની પડી છે ત્યારે અરમાનુસાને તો ક્યાંથી ખચાવી શકીશ ? અરેખર મહારા તગદોર ટુટેલાં છે, નહીં તો આ અચાનક આક્રમ્તમાં કેમ કેસાત ? અર-માનુસા ! અરમાનુસા ! ખારી અરમાનુસા ! તને મહારી દુર્દશાની ખબર છે? ખહાદુર અરકાદયુસ શું આવી રીતે પકડાએલો અને બેડી ઓમાં સળડ જકડાએલો રહેશે ? નહીં, નહીં, એવો વિચાર આવનાંજ તે પોતાની બેડીઓ તોડવા બેર કરે છે, સાંકળોનો ખડખડાટ થવાથી પહેરેગીર સીપાહીઓ તરતજ દોડવા આવે છે. અરકાદયુસ કોષ પીછે જઇ

ભોંયપર ખેસી જાય છે, સંધ્યા થઈ ગઈ હતી અને રાત્રીનું અંધાર પ્રસન્ન થઈ થઈ ગયું હતું તેથી એક સીપાહી આગીને તેને પુછે છે કે કેમ કાંઈ ખાવાની મરજી છે? અરકાદયુસ તેનો જવાબ આપતો નથી. તેથી સીપાહી પોતાના મનમાં કહે છે કે આ કેવી કેવો મગર છે? (અરકાદયુસને) અરે બાઈ તું અમારાથી આટલો બધો શા માટે બીટે છે? અમે તારો જીવ લેવા આવ્યા નથી માટે નચિંત રહે અને ખાવાની મરજી હોય તો ખોલી દે કે હાજર કરવામાં આવે.

અરકાદયુસ—મ્હારે કશું ખાવું નથી. નાહકની ટકેટક મુઠો. સીપાહી ધણું સારું કહી ત્યાંથી ચાલતો થયો અરકાદયુસ આખા દહાડાનો તો જીખ્યો હતો રાતરે પણ જીખ્યો પડ્યો રહ્યો. તેને આખી રાત અનેક વિચારોના કારણથી ઉંઘ આવી નહીં. પાંચઘડી રાતના જગાર આંખ જાગી હતી એટલામાં આરખી લશ્કરમાં વિચિત્ર પ્રકારનો કોલાહલ મચી ગયો. આ કોલાહલ ખાંચ (અઝાન) દેનારાઓની ખાંચનો અને ખુદાની નમાઝ યુઝારનારાઓની હોદમહોડનો હતો. અરકાદયુસ ચમકી ઉઠ્યો અને આ મરજડ શાની હશે એમ વિચાર કરતાં કરતાં પોતાના અંસરી વિચારોમાં અને ચીંતાઓમાં ગુપ્ત થયો એટલે સુધી કે સુરજનો તડકો ચારે તરફ પ્રસરી ગયો અને પહેરેગીર સીપાહીએ અંદર આવી તેને નારતો કરવા વિશે પુછ્યું. અરકાદયુસ નહીં, સિવાય બીજા કાંઈ ઉત્તર આપતોજ નહીં આરખ સીપાહીઓ તેની એવી હાથી ધણી મહારાઈ ગયા હતા. તેથી તેઓ લાત્યાર મઠ સેનાધિપતિની પાસે ગયા અને તેની સર્વ હકીકત કહી કહ્યું કે અમે ધણેએ સમજાવ્યે છીએ પણ તે કશું ખાતો પીતો નથી. સેનાધિ પતિએ, તે ઉપરથી વરદાનને મોકલ્યો અરકાદયુસે વરદાનની વાતપાણના માનતાં પોતાની હાં મુકી નહીં.

વરદાન—(ગુસ્સાપૂર્વક) મને લાગે છે કે તું હઠીલાપણું મુકીશ નહીં! શું અહીંયાથી સઠકા બટકવાનો વીચાર કરે છે? જો એવો વીચાર ધરાવતો હોય તો તેમાં કાંઈ સાર નહીં કાઢે અને નાહક ખીન મોતનો માર્યો જઈશ.

અરકાદયુસ—(કાંધથી લાલચોળ બની) મેં તને કહ્યું છે કે હમી બહાદુરો મોતથી ડરતા નથી. અમે અમારા જીવને હથેલીમાં લધને ફરીએ છીએ ત્યારે શું જોઈને ધમકાવે છે?

વરદાન—(દાંત કડકડાવી) આસેસ ! જો સેનાધીપતીને તારા ઉપર દયા આવી નહોત તો મેં ક્યારનું ત્હારું શીથ હડાવી દીધું હોત.

અરકાદયુસ—બકવા મુક ! હું ત્હારી ને ત્હારા સેનાધીપતીની દયાનો છુખ્યો નથી. ત્હારાથી જે થાય તે કરી લે. અને નાહકની બકવા મુકી દે વરદાનને, તેની આવી નીડરપણાની વાતો સાંભળી ધણો આશ્ચર્ય થયો અને તે અચીત કાંઈ મોટી પદવીનો માણુસ હશે એવી તેને ખાત્રી થઈ તેણે અરકાદયુસ પ્રત્યે લક્ષ પુર્વક જોયું શરૂ કર્યું. તેણે તેના ગળામાં કીમતી સોનાની સાંકળી પહેલી જોઈ. તેણે વીચાર્યું કે આવા સાદા છુગડા પહેરનાર પાસે આવી કીમતી સાંકળી હોય નહીં. અચીત તે કાંઈ મોટો અમલદાર હોવો જોઈએ તે વેલ બહલી ને આવેલો હશે વરદાન વધારે ખાત્રી કરવા હાથ લખાવી તેના ગળામાંથી સાંકળી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અરકાદયુસે મોહટા સાદે કહ્યું અરે જો નીચ ! આ શું કરે છે ? દુર હટ ! ખબરદાર જો તે મ્હારા શરીરને હાથ લગાવ્યો છે તો ! તને મ્હારી તપાસ લેવાથી શો ફાયદો ? તું મ્હારો જીવ લેવા ચાહે છે તો લઈ લે. તે ત્હારા હાથમાં છે. મ્હારી વસ્તુ તપાસવાથી શું મળવાનું છે ?

વરદાનને આથી વળી વધારે આશ્ચર્ય થયો. અને સાંકળી તપાસવાનો ઉત્કાસ વધ્યો. અને તેથી બોલ્યો જો કાહર ! ત્યુપ રહે ત્હાર મોત બોત બમે છે કે નકકામી લવારી કરી રહ્યો છે ? હવે જો અક્ષરે બોલ્યો છે તો જોઈ લેજે કે સીર સલામત નહીં રહે.

અરકાદયુસ—(પણોજ કોધાયમાન થઈ) અનેકવાર કહી ચુક્યો કે મને મોતની ધમકી ન આપ અને નકામો લવારો ન કર, પણ તું માનતો નથી પકડાએલા અને જકડાએલા કેદીને મારી નાંખવામાંજ ત્હારી બહાદુરી સમાજેલી હોય તો એવી બહાદુરીને ધીકાર છે. જો તને બહાદુરીનાં ગર્વ હોય તો મને છુટો મુકી જો જા ત્હારા સેનાધીપતીને કહે વરદાન તેની આ વિગતો સાંભળી ધણો કોધાયમાન થયો પણ સેનાધીપતીનો તેને સલામતીથી રાખવાનો કુકમ હોવાથી લાચાર થઈ કોષમાં ને કોષમાં સેનાપતીની પાસે ચાલ્યો ગયો અને તેને કતલ કરી નાંખવાની સલાહ આપી.

અરકાદયુસ દાંત કચડતો પોતાના મનમાં ને મનમાં ચુસ્સાનો છુટકો પી ત્યાંજ બેસી રહ્યો. અત્યંત કોષના કારણથી તેના શરીરની સર્વ નસો

પ્રુલી ગઈ હતી અને તેના આખા શરીરમાં લોહી ઉછાળા મારી રહ્યું હતું. કોષાગ્નીની વરાળ મનમાંથી ઉત્પન્ન થઈ મગજમાં પહોંચી પાણીમાં બદલાઈ અશુ રૂપે ચક્રી વાટે નીકળી પડી. જેથી તેનું મન હલકું થયું તેને ખ્યાલ આવ્યો કે હું કેદી છું અને કેદની સ્થિતિમાં રહ્યું કે નિરાશ થયું બહાદુરી વિરૂદ્ધ છે. તેથી સારથ થયો અને સર્વ આધાર ખુદા ઉપર રાખી આશ્વાસન પામ્યો. હજુ તે એજ સ્થિતિમાં હતો એટલામાં વરદાને આવી ને કહ્યું કે સેનાધિપતી તને તેડે છે અરકાદ્યુસ ઉભો થયો અને વરદાન ની સાથે જવા નીકળ્યો. બેડીઓ તેની પાછળ પાછળ ધસડતી હતી. તે એટલો બધો ક્રોધાવમાન હતો કે પોતે ક્યાં છે અને ક્યાં જાય છે તેની તેને કશી ખબર ન હતી. આરણ સીપાહો તેની હીમ્મત અને નિઠરપણાની ચર્ચાઓ સાંભળી પોતાના તંત્રીઓની મદદરે તેને જોવા નીકળ્યા હતા.

અર્થાત તે સેનાધિપતીના તંત્રી સુધી પહોંચ્યો સેનાધિપતી પોતાના સરદારો અને અમલદારો સહિત, ઉંચી ગાદીએ બેઠેલો હતો તેણે અરકાદ્યુસને આવતો જોઈ કહ્યું કે તમે કેદ થયા છો, છતાં તમારો મર્વ મુક્ત નથી.

અરકાદ્યુસ—કેદ થવામાં બહાદુર પુરૂષો માટે કાંઈ શરમ નથી હું અને શરમ માનતો નથી પણ મ્હારી આબર માત્રુ છુ. જો ખરું પુછો તો શરમાવું તમારે જોઈએ કે તમો અસંખ્ય માણસો હોવા છતાં મ્હારા જેવા એકલાને બાંધી રાખ્યો છે !!

સેનાધિપતી—(ચુસ્તાથી) તો ઠીક એની બેડીઓ કાઢી નાંખો જોઈએ શું કરે છે વાર !

હાજર રહેલા સીપાહીઓએ તરતજ તેની બેડીયો કાઢી નાંખી મુક્ત કર્યો સેનાધિપતીએ કહ્યું. બો તમને બેડીયોમાંથી છુટા કરવામાં અ.બ્યા હવે સીધે સીધા ઉત્તર આપો જોઈએ.

અરકાદ્યુસ—જે આપ મ્હારો ઇન્સાફ કરવા માંગતા હો તો તમારા એક માણસને મ્હારા મુકાબલામાં લડવા મોકલો જે તે મને હરાવી શકે તો આપ મ્હારી ગરદન મારશો.

સેનાધિપતી—અમે તમારા જેવા એક સાધારણ માણસની સાથે લડવું પસંદ કરતા નથી. હા જો કોઈ અમલદાર હોત તો કદાચ અમે

લડત. અરકાદયુસના મનમાં પોતાની ખરી સ્થિતિ જોહેર કરવાનું આનુષ્ઠાન પશુ રખેને આરખે કાંઈ દગો કરે એવા બપથી તે ચુપ રહ્યો. અને કાંઈક અચકાપને જોઈયો કે લડાઇના મેદાનમાં અમલદાર કોણ છે અને એક સાધારણ માણસ કોણ છે એની ખબર પડશે, હમણાં તેમાંનું શું છે ?

સેનાધિપતી તેની સ્થિતિ જાણવા વધુ ઝિત્સુક થઈ બહાર માણસ! તું તારી ખરી સ્થિતી કહી દે! અમે તને કાંઈ નુકસાન નહીં પહોંચાડીયે
અરકાદયુસ—આપ મ્હારી શી સ્થિતી જાણવા મંગિા છો!

સેનાધિપતી—તું કોણ છે ? એટલું કહી દે ! રૂમી ફાજનના કોઈ સાધારણ માણસ તારા જેટલી હીમત ધરાવતો હોય એમ હું માનતો નથી.

અરકાદયુસ—મ્હારી ફાજનના સાધારણ સીપાહીઓમાં મ્હારા કરતાં ધણે દરજ્જે ચઢેલા સીપાહીઓ ધણા છે. તેમની આગળ હું કશા લેખામાં નથી. સીરીયા (શામ) દેશમાં આપને જેવા રૂમી લેખિ મળ્યા હતા તેવાજ અમને પશુ સમજતા હશે કેમ ? નહીં, નહીં, એમ સમજતા નહીં. એ તો કોઈ બાવલા અને પોતાની મજનુ નામ કુળાવનારા હશે તેમના માં દેશાભિમાન કે જાતિ અભિમાન નહીં, તો પાછીપાની કહી ન કરત.

સેનાધિપતી તેની વાતોથી ધણે આશ્ચર્ય થયો. અને તેની બેડીયો કઢાવી નાંખી તેથી ધણે પસ્તાવો, થયો “ પરંતુ તારી બેડીએ કાઢી નાંખવાથી તું તારી જીભને કાણમાં રાખીશ એમ હું સમજ્યો હતો પશુ ખરેખર તું બેડીઓમાંજ જકડાએલો રહીશ ત્યારેજ સકળો રહીશ ” એમ કહી તેને પાછો જકડી લેવાનો હુકમ આપ્યો.

સીપાહીઓ અરકાદયુસના હાથ પગ જકડી રહ્યા હતા કે વરદાને નીચા નગી સેનાધિપતીના કાનમાં કહ્યું કે જુવો ? તેના મળામાં સેનાની સાંકળી છે. એ ઉતારી લેવાવશે તો કદાચ તેની ખરી સ્થિતિની ખબર પડશે સેનાધિપતિએ તે સાંકળી ઉતારી લાવવાનો વરદાનનેજ હુકમ આપ્યો. અરકાદયુસના હાથ પગ જકડવામાં આવી ચુક્યા હતા. તો પશુ તેણે ધણા બે દાંદાં માર્યાં પશુ કાંઈ આશ્ચર્ય નહીં. ચાર જણાઓએ મળીને સાંકળી ઉતારી લીધી અને સેનાધિપતીને હવાલે કીધી પછી તેઓ તેને કેદખાના વાળા તંબુમાં લઈ ચાલ્યા.

અરકાદયુસ, તે સાંકળી દેવાને બદલે પોતાનું શીશ કેવું વધારે પસંદ

કરતો હતો. પરંતુ તે અત્યારે એટલો લાચાર અને નીરાધાર હતો કે પોતાનું શીશ આપી શકતો નહોતો. હાથ ! તે પોતાને ધિક્કારતો હતો અને વારંવાર કહેતો હતો કે હાથ ! તે માથું ફેાડીને પ્રાણ કેમ ન આપ્યા કે પ્યારીની નીશાની ચતરંગોના હાથમાં જવા દીધી ! તે પોતાના દાંત કચડતો હતો, હાથ પગ પછાડવા જતો હતો પણ એવો મુરકેટાટ બંધાએલો હતો કે હાલી વટીક પણ શકતો ન હતો.

સેનાધીપતીએ તે સાંકળી જોઈ કહ્યું—આ સાંકળી તો રમીયોના છુટના માલમાંથી હાથ લાગી હતી તેવીજ છે.

આ સાંકળીમાં એક હીરાજડીત કોસ લટકતો હતો જે જોઈને તેણે કહ્યું “પણ મેં આવો કીમતી કોસ જોયો ન હતો.”

વરદાન—એથી તો મને શક પડ્યો કે એ માણસ કોઈ મોહટી પદવીનો હશે. અને વેશ બદલી આપણી હીલચાલની ખાતરી મેળવવા આવ્યો હશે.

સેનાધીપતી—(પોતાના પડખે બેઠેલા એક માણસને) ઝપાટ ! તને શું લાગે છે ! આ કોસ (+) કોનો હશે ! તમે તો રમીયોના પહેરવેશ અને રીત રીવાજથી સારી પેઠે વાકેફ છો.

ઝપાટ જે બે દોવસ થયાં, આરખો તરફથી કીબતી પ્રજાના જાનમાલના રક્ષણનું અમાન નામું લઈ મકુટીસની પાસે ગયો હતો અને અરકાદયુસ શુભ થઈ જવાનું સાંભળી આવ્યો હતો અને તે અરકાદયુસને કેટલી કવાર જોવાથી ઓળખતો હતો તે એ કેદીને જોઈને શકમાં પડી ગયો હતો. પણ બેઠે ખુશો કરવાથી રમી પ્રજાને તેની સ્થિતિની ખબર પડી જવાના બયથી ચુપ બેઠો હતો. અ્યારે તેને તે સાંકળી આપવામાં આવી ત્યારે તેને ફેરવી ફેરવી જોવા મડ્યો તેણે તે સાંકળી ઉપર કીબતી ભાષાના સુદર અક્ષરોમાં “ અરમાનુસા ” શબ્દ લખેલો વાંચ્યો અને ચમક્યો. અરમાનુસાની સાંકળી અને આ માણસના હાથમાં કેવી રીતે આવી ! એ વીચારમાં પડી ગયો. તેણે એ વાત તો છુપાવી પણ સેનાધીપતીને કહ્યું “ જો આપ રજા આપો તો હું પોતે જઈને એ માણસની હકીકતથી વાકેફ થઈ આવું, કેમકે હું પણ વરદાનના બહેમને ટેકા આપું છું.”

સેનાધીપતી—હા એમાં શી હરકત છે !

અચાહે તે સાંકળી લીધી અને તરતજ કેદખાનાના તંબુનો રસ્તો લીધો. અરકાદયુસ પોતાના તરંગોમાં માથું નીચું નમાવી બેઠો હતો તે અચાહને આવતો જોઈ ચમક્યો. અચાહ તેની સનકુખ બેસી ગયો અને લેડીન બાથમાં બોલ્યો. સેનાધીપતીએ મને કેટલીક વાતો પુછવા તમારી પાસે મોકલ્યો છે. (એટલું કહી તે અરકાદયુસની સામે જોતો રહ્યો.)

અરકાદયુસ—(વીચેક પુવક) આપ સવાલ પુછે ? જો જવાબ દઇ શકતો હોય તો દર્શાવ.

અચાહ—(પેલી સાંકળી દેખાડી) આ સાંકળી તમને ક્યાંથી મળી ? અરકાદયુસે જ્યારે એ સાંકળી જોઈ ત્યારે તેના શરીરના ફવાટા ઉભા થઇ ગયા તેના મોઢરા ઉપર હવાઈઓ. ઉઠવા લાગી પણ તેણે પોતાને એ મુશ્કેલીથી સંભાળી કહ્યું અચાહનકે મ્હારા હાથ લાગી.

અચાહ—અચાહનકે મલી હોય એવું હું માની કેમ શકું ? આ સાંકળી તો એવા માથુસની છે કે જ્યાં સુધી સાધારણ માથુસ પહોંચી શકે નહીં અને તમે પોતાને એક સાધારણ સીપાહી બતાવો છો !!!

અરકાદયુસ—(બેદરકારીથી) હું બીજું કંઈ જાણતો નથી. એ ખરું હવું તે મેં કહી દીધું કે મ્હારે હાથ તે અચાહનકે લાગી છે.

અચાહ—અચાહનકે તો ખરી પણ કેવી રીતે એ હું જાણું તો ખરો.

અરકાદયુસ—રસ્તામાં કાંઈ જગ્યાએ પડી હતી ત્યાંથી મેં ઉપાડી લીધી.

અચાહ—(સવાલ બદલી) ઠીક તમારું નામ તો બતાવો. અરકાદયુસ, પોતાનું ખરું નામ કહેવા જતો હતો પણ મોતના ભયે તેને અટકાવ્યો અને તેથી બોલ્યો કે મ્હારું નામ ? મ્હારા નામથી તમને શું કામ ?

અચાહ—મને સેનાધીપતીએ તમારું નામ પણ જાણવાનો હુકમ કર્યો છે.

અરકાદયુસ—મ્હારું નામ “તીવસ” છે.

અચાહ—તમે રૂમી ફાજમાના છો ? કે કિબતી ?

અરકાદયુસ—હું કિબતીઓમાંથી નથી. રૂમીઓમાંથી છું.

અચાહ—કયા પંથના રૂમીઓમાંથી છો ?

અરકાદયુસ—તમે રૂમી પ્રભના પંથોની અને તેની ગણતરી સંખ્યા શું જાણો ?

અયાદ—હું સારી પેઠે જાણું છું. હરો તમે ઇસ્કન્દરીયાની ફાજમાં જા કે મનદસની ફાજમાંના અથવા કુસ્તુનતીનની મદદ માટે આવેલી છેલ્લી ફાજમાંના છો ?

તે રૂમી ફાજની સર્વ સ્થિતી અને હિલચાલો જાણતો હતો પણ તે (અયાદ) દેખાવે આરબ જેવો હતો અને લેટીન ભાષા બોલી રૂપરૂઢ અને જીંદગી બોલતો હતો તેથી અરકાદયુસને ધણો આશ્ચર્ય થયો. તેણે કહ્યું કે હું ઇસ્કન્દરીયાની ફાજમાં છું.

અયાદ—અને કદાચ તમે જનરલ અરકાદયુસના ફાજમાંથી હરો. અયાદના મોંઢે પોતાનું નામ સાંભળી એકદમ ગભરાઈ ગયો પોતાના મનને કાબુમાં રાખી તરતજ બોલ્યો હા હું એમનાજ ફાજમાં છું. પણ તમે કેવી રીતે જાણ્યું ? કદાચ આ દેશમાં રહ્યા હરો.

અયાદ—હા, કેટલાક વર્ષ સુધી મ્હારું આ દેશમાં રહેવું થયું છે પણ તમને એ પુછવાથી કશો લાભ થવાનો નથી. માત્ર મ્હારા પ્રશ્નોને ઉત્તર આપો. તમે અરકાદયુસને જોળખો છો કે નહીં ?

અયાદ અરકાદયુસના સંબંધમાંજ પ્રશ્ન પુછતો હતો એ જોઈ તેને ધણે આશ્ચર્ય થયો. તેના મનમાં શું અને જોળખી તો નહીં લીધો હોય ? એવે વ્હેમ આવ્યો જો જોળખી લીધો હશે તો મહા સુસ્તીજત થશે. એવો ભય તેને ઉત્પન્ન થયો તોપણ મનને ડર રાખી, પોતાના ચહેરાને ફેરફાર કરાડ કળી શકે નહીં એટલા માટે મોઢું ઠેકાણે રાખવાનો પ્રયત્ન કરત જાણે બેદરકારીથી તેણે જવાબ આપ્યો હું તેમને જોળખું છું. પણ હું તમારી પાસે એક દરખાસ્ત કરું છું જે તમે તેને કબુલ રાખશો તો મહેરબાની થશે.

અયાદ—ખુશીની સાથે કહો.

અરકાદયુસ—તમારા હાથમાં જે સાંકળી છે તે મને દઇ દ્યો અને તે પછી જે પુછવું હોય તે પુછો.

અયાદ—હું તેમ કરી શકતો નથી કેમકે મને સેનાધીપતીનો દુકમ

નથી, અને આ સાંકળી માટે તમને જેટલી ચીંતા જણાય છે તેના કરતાં વિશેષ ચિંતા મને છે. જ્યાં સુધી હું જોળખી શકું છું ત્યાં સુધી મને એમજ લાગે છે કે આ સાંકળી મકુકિસની પુત્રિ અરમાતુસાની છે, અને તમે કહો છો કે હું એક સાધારણ સીપાહી છું ત્યારે એ તમારા હાથમાં અવ્યાનક કેવી રીતે આવી શકે? મહારી એકેકલ અહીંયાં ચાલતી નથી.

અરકાદયુસ—(ચમકીને તે વાતને ઊરાડી દેવા) નહી, નહીં એ સાંકળીને અને અરમાતુસાને કશો સંબંધ હોય એમ હું સમજતો નથી. પણ એથી શું? ગમે તેની હશે અને તો અવ્યાનક મળી જાતી હું કાંઈ જાણતો નથી.

ઝયાદ—તમારી આવી વિરૂધ વાતો સાંભળી મને આશ્ચર્ય થાય છે. તમે હમણું તો કહેતા હતા કે એ સાંકળી મને દઈ દેવો અને તે પછી જે પુછવું હોય તે પુછો અને પછી પાછા કહો છો કે એ અવ્યાનક મળી છે એ સર્વનો મતલબ હું સમજી શકતો નથી. મને તો એમાં કાંઈ બેઠ જેવું લાગે છે.

અરકાદયુસ ચીતભ્રમ જેવો થઈ ગયો. કાંઈ પ્રત્યુત્તર સુઝ્યો નહીં એટલે સુષ થઈ ગયો, તેના સુષ થઈ જવાથી આ પ્રશ્નોને ઊરાડવાના પ્રયત્નથી ઝયાદને વધારે બેઠમ પડ્યો, અને ગમે તે પ્રકારે તેની ખરી સ્થિતી મેળવવાનો ઉત્સાહ એકદમ વધ્યો તેણે કહ્યું—

એ આવી રીતે સુષ રહેશે અને જવાબ નહીં આપે તો યાદ રાખો જળરાખથી તમને બોલતા કરવામાં આવશે માટે સાફ સાફ જેવું હોય તેવું કહી દેવો.

અરકાદયુસે આનો પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો નહીં.

ઝયાદ—(લાચાર ગુસ્સાનો ડોળ ધાલી) કેમ જવાબ નથી આપવો? બોલો છો કે નહીં ?

અરકાદયુસ—(કાંધથી લાલ ચોળ થઈ તથા ઝયાદની તરફ સખત દ્રષ્ટીએ જોઈ) જ્યાં સુધી તમે પોતે કાણ છો એ નહીં બતાવશો ત્યાં સુધી હું તમને જવાબ આપીશ નહીં. તમે આ બારબોમાંના હોંઓ એમ મને લાગતું નથી માટે તમે પણ લગભર ન બીહતાં જેવું હોય તેવું કહી દેવો. હું કેદ છું હું તમારું કશું કરી શકતો નથી એ સારી પેઠે જાણો છો.

અર્થાત્—મ્હારી સ્થીતી જાણવાથી તમને ન તો જાલ થવાનો છે તેમજ ન જાણવાથી તુકસાન થવાનું છે પછી એથી શો ફાયદો તમે અમારા કબજામાં છે. અમારા ફેડી છે. તમે નહીં જતાવો તો જાપરાઈ વાપર્યાથી જતાવશો અને છતાંજ નહીં જતાવો તો અમને તમારાજ મોઢેથી કહેવરાવવાની જરૂર નથી કેમકે અમે તમને જોળખી ચુક્યા છીએ અને એ જોળખનારાઓમાં સર્વથી પહેલો હુંજ છું.

અરકાદયુસ—(કેડો મુકાવવા) મેં મ્હારું નામ જતાવ્યું પછી ફરી તમે મને કેમ ન જોળખી શકો ?!

અર્થાત્—(ધીક્કાર મુકત હંસી) તમે તમારું નામ તીતુસ જતાવો અને હું તે ખરું માની બેઠી એવો હું નાદાન કે બચ્ચું નથી, હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમારું નામ “તીતુસ” નથી. તમે એના કરતાં વીશેષ ચડેલા છે મેં આટલું કહ્યું છતાં જો તમે પોતાનો દુરામત નહીં મુકો તો એમાં મને કશું ભોગવવાનું નથી. તમારેજ ભોગવવું પડશે એ યાદ રાખજો.

અરકાદયુસ—હું તીતુસ નથી ત્યારે કાણ છું ?

અર્થાત્—નાહક હઠ મુકી દયો જીવો કહું છું તમે જોઇરજના પુત્ર જનરલ અરકાદયુસ છે, કેમ ખરું કે નહીં ?

અરકાદયુસ—(મનમાં ઝબકાઇને તથા ખીંચીને પરંતુ જાહેર રીતે ધીક્કાર પુર્વક હસીને) ખરેખર નહીં. તમારી અક્કલ તો ખરો ગઢ નથી ને ! તમે વિચારો તો ખરા કે નામદાર અરકાદયુસ ત્સાહેબ પોતાની લશ્કરી ટુકડીને આવા કટોકટીના વખતે, છોડી અહીંયાં શા માટે આવે ! અને તેઓ આવે તો શું એકલા આવે ! બ્યારે તેઓ રહેજા જહાર નીકળે છે ત્યારે તેમની સુધે જોખમાં જોખ એક હજાર જહાદુર અસ્વાર હોય છે. ત્યારે એ શું તમે નવી જાણતા ! મ્હારા બાગ્ય એવાં ક્યાંથી કે હું જહાદુર અરકાદયુસ હોઉં. અરકાદયુસ જનતાં જો કીસ્મતમાં મ્હારે શીશ આપવું પડે તો એ પશુ નજીવી કીંમત ગણાશે.

અર્થાત્ ઉપર તેની આ વાતોનો કાંઈ અસર પડ્યો નહીં ને તેના ખેરા ઉપરના ગજરાઈને અને સ્થીતી છુપાવવાના પ્રયત્ન કરતાં ચઢી આવવી શીકાશને જોઇને સમજી ગયો હતો કે તે અરકાદયુસજ છે અને તેથી તેણે તિરકકાર પુર્વક હસીને કહ્યું શીયાળીમાની જેમ ઉતરવાથી અને

હુચ્ચાંકયો કરવાથી શો કામદો ? તમે લાખ છુપાવો પણ એમાં કશું વળવાનું નથી. હું નહાતું બાળક નથી. મુખ નથી. મેં ઉચ્ચ નીચ સર્વ જોએલ છે, ટાઢ તડકો વેકયો છે. અને તમને જોળખ્યા છે. શા માટે અણુબણુ બનો છો ? આજ ચાર દહાડા થયા, જે અરકાદયુસ હજુર અસ્વારો વિના બેઢાર ન નીકળતો તે અરકાદયુસ માત્ર એકલો બાણુલના કીલ્લામાંથી સટકી ગયો છે એ બિના કાંઈ છુપી નથી બાણુલના કિલ્લામાં શોધમ શોધા થઇ રહી છે, અને આપ અહીં ખીરાંને છો ? વાહ તમારે એ શું કહેવું.

અરકાદયુસ મહા મુસીબતમાં પડી ગયો, તેનું હૃદય ધડકવા મંડ્યું પ્રકાર પ્રકારની શંકાઓ અને ઝઢેમોએ તથા બધે તેને ઘેરી લીધી જો તે વખતે તેના હાથ પગના બધા ખોલી દેવામાં આવ્યા હોત તો અતી વેદનાના લીધે તડપી મરત. પરંતુ અરસેસ તે જોવો જકડાએલો અને સજ્જ પકડાએલો હતો કે તડપીએ શકતો ન હતો. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે આ બાણુસ બાણુલના કીલ્લામાં કેવી રીતે ગયો હશે ? એતો અરખી ફોજ માંતો છે ! અને જો તે ત્યાં ગયો હતો તો બચીને સહી સલામત કેવી રીતે આવી શક્યો ? શું કીલ્લાનું રક્ષણ કરનારા સીપાહી આંધળા હતા કે તેને જીવતો ને જીવતો પકડ્યો નહીં !.....પછી કેટલીક વાર કાંઈ વિચારી તેણે જવાદને પુછ્યું.....હે ! આરજ બહાદુર ! હું તમને પૈદા કરનારના સોગન દહ પુછું છું કે તમે કાણુ છો ? અને તમારો ધર્મ શો છે ? એટલું કૃપા કરી જતાવો જેથી હું તમને, તમે જેને માનતા હોએ તો સોગન દહ વધુ પુછી શકું ?

અયાદ—તમને મ્હારા ધર્મ કર્મનું શું કામ છે ?

અરકાદયુસ—આરખો બોલ્યું પાણે છે અને પોતાનું વચન તોડતા નથી એવું મેં સાંભળ્યું છે: માટે તમે જો મને એક વાતનું વચન આપશો તો હું મ્હારી સર્વ હકીકત કહીશ.

અયાદ—હું પારકો તાબેદાર છું સ્વતંત્ર નથી પરતંત્ર છું. જે વચન હું પાળી ન શકું એવું વચન તમે લેવા માંગતા હો એ અસંભવિત છે માટે—

અરકાદયુસ —(વચમાં) એવું વચન હું લેવા માંગતો નથી. તેમજ

વળી તમારા સેનાધિપતીની મરજી વિરૂધ્ધ તમારે વર્તવું પડે એવું પણ નથી..... તમારા વચન પછી જ્યારે હું મ્હારી હકીકત કહીશ અને તેની તમારા સેનાધિપતીને ખબર પડશે ત્યારે ખચિત તે મને મારી નાખાવશે પણ મને તેના કશો ભય નથી. માત્ર હું એટલુંજ વચન માંગુ છું કે હું તમને જે કાંઈ કહું તે જોઇએ તો તે મ્હારા મર્જુ પછીજ કેમ ન થાય ! બળવી લાવશો.

ઝયાદને કેદીની આ દરખાસ્તથી ધણો આશ્ચર્ય થયો. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે આ માણસનો ખરેખર કાંઈ છુપો બેદ હોવો જોઈએ અને હું તે બેદ જાણી લઉં તો સારું છે. તેથી તેણે કહ્યું કે હું આરખોની ધક્કા અને તેમની બહાદુરીની પ્રતિજ્ઞા લઈ કહું છું કે તમને મરણથી બચાવવા સિવાય તમે જે કાંઈ દરખાસ્ત કરશો તે હું બળવી લાવીશ માટે તમારી હકીકત બેલાસક કહો.

અરકાદયુસ—(હાથ ટટાર થઇ સીધો બેસી) જ્યારે તમે મ્હારી સાથે વચને બંધાયા ત્યારે હું પણ કપુલ કરું છું કે હું ઓઝીરજનો પુત્ર અરકાદયુસજ છું. હવે તમારા સેનાધિપતીને મ્હારી સાથે જે પ્રમાણે વર્તવું હોય તે પ્રમાણે વર્તે તેની મને કશી દરકાર નથી. તમે બાબુલના કાંદલામાં ગયા હોજો એમ મને તમારી હમણાની વાતોથી લાગ્યું હતું અને એ ઉપરથી એ પણ સિધ્ધ થયું કે તમે કાંદલા રોકમા ટોકમા વગર ત્યાં જઈ શક્યા હશો અને પોતાનો બેદ કળાયા વગર રૂમી જાવણીની બાતમી મેળવી શક્યા હશો.....હાં, મેં જે દરખાસ્ત માટે વચન લીધું તે દરખાસ્ત એ છે કે પૈલી સાંકળી અને સલીબ (ક્રોસ) જે તમારા હાથમાં છે તેને તમે સંભાળથી તમારી પાસે રાખજો અને જ્યારે હું માર્યો જાઉં ત્યારે કૃપા કરી પોતાનાં વચન પ્રાપ્ત વહાદાર રહી સાંકળી તે તેની અસલ માલીક અરમાનુસાને છુપી રીતે પહોંચતી કરી દેજો અને તેને એટલું કહી દેજો કે અરકાદયુસ—નિરાશ અને નાસિપાસ અરકાદયુસ, ક્યારનો માર્યો ગયો.

અરકાદયુસની આ વાતો ઝયાદે એવા આશ્ચર્ય અને ઉત્સાહ પુર્વક સંભળી કે તે સ્વપ્ન જોતો હોય એમ તેને લાગ્યું કેમકે રૂમી અને કાંબલીઓ વચ્ચેની કરી દુશ્મનાઈની તેને ખબર હતી અને તેથી અરમાનુસાની સાંકળી અરકાદયુસના હાથમાં આવે. અને અરકાદયુસ તેને ઉપર

પ્રમાણેનો સંદેશો કહેવરાવે એ તેને ધણું વિચીત્ર લાગ્યું તેણે વધારે જાણવા અરકાદયુસને પુછ્યું અરમાનુસા અને તમારો શો સંબંધ છે કે આવો સંદેશો કહેવરાવો છો ?

અરકાદયુસ—એવો મન પુછવાથી તમને કંઈ લાભ હોય એમ હું સમજી શકતો નથી. મ્હારી દરખાસ્ત મુજબ વર્તવા તમે વચને બંધાએલા છો એટલે કૃપા કરી એ મુજબ વર્તો નહીં તો તમારી મરજી.

ઝંથાઈ—હું મ્હારું વચન તો ખચિતજ પાળીશજ. પણ તમે તમારી રજીતી વિસ્તારવાર કહો એમ હું આજે છું કદાચ હું એ સંદેશો લઈ જવાના કામ કરતાં તમારી વધારે સેવા બળવી શકું અથવા તમને મરજીથી પણ જવાબી શકું.

અરકાદયુસ—એકવાર કહો છો કે હું તમને જવાબી શકતો નથી અને પાછા બીજીવાર કહો છો કે જવાબી શકું છું એ શું !! શું તમે મ્હારી મસકરી તો કરતા નથી? કૃપા કરી એ વાતને મુકો અને મ્હારી દરખાસ્ત મુજબ વર્તો.

ઝંથાઈ—તમે મરજીને શરણુ થવું પસંદ કરો છો. ત્યારે બેઠ ખુલો કરતાં શા માટે આંચકી ખાઓ છો !

અરકાદયુસ—હાથ દુદેશા !—બેઠ ખુલો કરવા કરતાં મરજીને શરણુ થવું મ્હારા માટે ધણું રહેણું છે. હવે તમે મને એથી વધુ ન પુછો.....તેમાં કશો લાભ નથી.

ઝંથાઈ—તમને આ સાંકળીના માલીકના પ્રાણના સોગમ દઈ છું. જો તમે તેણી પ્રત્યે લગાવે પ્રેમ ધરાવતા હો તો તમારી ખરી હકીકત કહો. અને હું ખાત્રિ અપાવું છું કે તે તમને કાલે પહોંચાડવા વિના નહીં રહે.

અરકાદયુસ—(ત્રમશીને) અરમાનુસા અને મ્હારો શો સંબંધ છે એ જાણવા તમે ધણું ઉત્સુક હો એમ દેખાય છે. એટલુંજ નહીં પણ હું તેણી પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવતો હોઉં એમ અનુમાન કરતા લાગે છે કેમ ખરું કે નહીં ?

ઝંથાઈ—એમાં શું શક છે? તમારી દરેક શેલી અને દરેક હીલચાલ તમે અરમાનુસાની મોહનજામાં સપાડાએલા છો એ પુરવાર કરવા પુરતી

છે. તમે માત્ર તમારા મોંઢથી કહેતા નથી એટલેજ પરદો છે પણ હું તમને પુછું છું કે પ્રેમ કયા છુપાવવામાં શરમાવવા જેવું શું છે કે તમે કહેતા નથી ? એ તમે તમારા પીતાજી કોપથી અને નારાજથી બચવા એ વાતને છુપાવતા હો. તો ! હું તમને ખાત્રિ પુર્વક કહું છું કે તમારા એ બેદને મ્હારાં અંતઃકરણના દાખલામાં દર્શાવે માટે બંધ રાખીશ. અને મનુષ્ય તો શું હોતોને પણ તેની બગર નહીં પડવા હજી. હું તમને આટલી આટલી ખાત્રિ આપાવું છું છતાં એ તમારી કહેવાની મરજી નહીં હોય તો હું વધુ આશ્ચર્ય કરતો નથી. પણ એટલું કહું છું કે એ તમે મને કહેશો તો કદાચ હું તમારી મદદ કરી સકીશ.

અરકાદયુસ—જ્યારે તમે મ્હારા ઉપર એટલી બધી કૃપા કરવા તૈયાર છો ત્યારે એટલું બતાવો કે તમે કોણ છો.

ઝંઘાદ—આરબોની ફોજ સાથે મ્હારે કરોડ સંબંધ નથી એટલું જાણવું તમારા માટે બસ છે.

આ વખતે અરકાદયુસના મનમાં તે મકુત્તિસનો જનસુસ હતો, અને આરબોની હીલચાલ જોવા આજ્યો હતો, અથવા ખુદ અરમાનુસાનો જનસુસ હોઇ તેની પાસે આજ્યો હતો એમ આજ્યુ તેથી બેદ કહેવાની તેની હીમમત પડી અને તે બોલ્યો કે જ્યારે તમે મ્હારી મદદ કરવાનું કહેો છો ત્યારે હું પણ કંઈ પડશે ન રાખતાં સ્પષ્ટ જાહેર કરું છું કે હું અરમાનુસા પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવું છું અને તેથી પણ મ્હારા પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવે છે. અમે બન્નેની સ્થિતિ નીચલા શેઅર જેવી-

ઉચ્ચતકા હુત્તર જખ હે કે, વોહલી હો બે કરાર,
દાનોં તરફ હો આગ, બરાબર લગી હુધ.

મેં પ્રેમની નીચાની દાખલ તેની પાસેથી આ સાંકળી મેળવી હતી. આ વાતને તમારા સિવાય બીજાનું દાખ જાણવું નથી એ ધ્યાન રાખજો અરમાનુસા અને મ્હારા વચ્ચેની પ્રેમકથા ન તો તેના પિતા જાણે છે ન તો કોઇ રૂબી માણસ જાણે છે. મ્હારું કથન મેં કહી દીધું છે હવે તમે તમારી હકીકત કહો.

ઝંઘાદ—હું શાહઝાદી અરમાનુસાનો એક અદના સેવક છું. આ ઝાવણીની હીલચાલ જોવા આજ્યો હતો. હું મુજ અરબસ્થાનનો વતની

હું તેથી આરમ્ભો મ્હારા ઉપર શંકા આણુતા નથી. તમે તમારી સ્થિતી સ્પષ્ટ કરી ત્યારે હવે તમને બહીષાંથી છોડવામાં મને વાર નહીં લાગે. જો પુદાની મરજી છે તો હું હમણાજ એની પેરતી કરું છું. હવે હું સેનાધીપતીની પાસે જઈ છું. (એમ કહી તે તરતજ તંબુની બહાર નીકળે છે.)

અરકાદયુસ—(તેને પોતાનો શુભેચ્છક જાણી મોહટા સારો) જીવે મેહરબાન ! મેં તમારા ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ કર્યો છે. અને તમોએ પણ જાણુતા હશે કે હું તમારી સંવ્યાધનો બહલો વાળવા શક્તિવાન છું. હવે તમારી મરજીમાં આવે તેવી મ્હારા માટે કોશીશ કરો પણ મ્હારો ભેદ ખુશ્તો ન પડે એટલું ધ્યાન રાખજો.

અ્યાદ સેનાધીપતીની પાસે જવા તેના તંબુ તરફ ચાલતો થયો તેના મનમાં અરકાદયુસને જરૂરીથી છોડવવાના વીચારો રમ્યા કરતા હતા. હજી તો સેનાધીપતીના તંબુ સુધી પહોંચ્યો ન હતો એટલામાં તેણે આરબ સીપાહીઓને દ્વાર બાંધતાં સેનાધીપતીને ધોડે અરવાર થતાં, ફેટલાકને લડવા તૈયાર થતાં અને ફેટલાકને “અન્નરીફ, ના પોકારે પાડતાં અને ફેટલાકને શહેર ઉપર હુમલો કરવા આમંત્રણ વધતા જોયા તેથી અરકાદયુસના સંબંધમાં સેનાધીપતીને કાંઈ અરજ કરવા જોટલો વખત હાલ નહીં મળે એમ તેને લાગ્યું અને તેથી ગભરાયો, પણ સર્વજ્ઞ ધ્યાન લગાડમાં હશે તે વખતે અરકાદયુસ ને ઝાનામાના ઊંડી દેવાનું તેને સુઝ્યું અને તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું કે સર્વ આરમ્ભો લગાડમાં રોકાશે ત્યારે હું અરકાદયુસને ઊંડી મુઝીશ અને તે રહેલાઈથી સઠકી જઈ શકશે.

પ્રકરણ ૬ કું.

ખીલખીસની ફતેહ.

અરે અરકાદયુસ કયાં ગયો ? !

જ'જરકા વોહુ યુલ નહીં જિંદામે અયે જુતું
દીવાના કેદખાનએ તનસે નિકલ ગયા.

આખા જગત મંડળને પ્રકાશીત કરનાર સૂર્ય પુર્વ દિશાના કીનારામાંથી ડોકું કાઢી ઝાંઝી રહ્યો છે. તેના કીરણોનું અગણિત લશ્કર પોતાના બાલાઓ આગળ ધરી જુમી ઉપર ફૂમલા કરી રહ્યું છે, જગત કર્તાના લકતસિંહ મુસલમાન બંદાઓ સવારની નમાઝથી પરવારી, પોતાના શરો સંભાલી તંજુઓની બહાર નીકળી રણક્ષેત્રમાં હારબંધ ઉભા થઈ રહ્યા છે. હરભામી સેનાધીપતી એક અસલી અરખી ઘોડા ઉપર અસ્વાર છે, અને તેમનો વફાદાર યુલામ વરદાન ખીજ ઘોડા ઉપર લશ્કરનો વધારો લઈ બાબુમાંજ ઉભો છે.

હવે સેનાધીપતી લકવહ્યાઓની હારોને તપાસવા તેમના ટોળામાં આમતેમ ચક્રકર મારે છે, જ્યાં સુચનાઓ કરવા જોગ લાગે છે ત્યાં સુચનાઓ કરે છે.

સર્વથી પરવારી તેઓ લશ્કરની આમળ આવી ઉભા છે અને એક છટાદાર જોશ ચઢવનાર બાથલુ આપે છે.

“હે ! આરબ જુમીના શરવિર પુત્રો ! ત્રિલોકના સરદાર હઝરત મોહમ્મદ સલ્મ ના સાથીઓ ! તેમના પવિત્ર નામ ઉપર પોતાના શીશ દેનારા યુવાનો ! અને ખુદના પંથમાં લકનારા લડવૈયાઓ ! સબ્જ થાઓ ! કાદર કુશમનોનો સંહાર કરવા તૈયાર થાઓ ! જુવો ! તમે સપળા

તમારી સ્વદેશ જુમીથી દુર આવેલી શતરૂઓની જુમીમાં ઘેરાએલા છે ! તમારી વિનળી સમાન ચળકતી શમશેરો જેણે આજ સુધી લાખો કાંદેર અને હઠીલા શતરૂઓના શીશ તેમના શરીર ઉપરથી જુદાં ક્યાં છે તેજ તલવારો તમારી ફેડામાં લટકે છે. ખચિત માનો કે એજ તલવારોના છાંયા તમે ખુદાએ જન્મત મુકી છે. તમારા પ્રાણ અને માથાં વેચવાની કીમત ફિરદોસ છે. અનેક વાર આરણ ફોળે વડે સહાય કરવામાં આવી છે અને જ્યારે તમે અલ્લાહને સત્ય ધર્મ અને તેના સત્ય વચનનો પ્રચાર કરવા લાખો વિદ'અણુઓ વેઠી, પોતાનાં બાલ બચ્ચાંઓ અને ધરતી ધણીયાણીઓને પાછળ મેલી સ્વદેશ જુમીને ત્યજી પોતાની હથેલીપર શીશ ધરી રણક્ષેત્રમાં ઉતરો છો ત્યારે તમારી સહાય શામાટે કરવામાં નહિ આવે ? તમારે ખમ્બુ પડે તો તેનો ખદસો ખુદાએ તમારા માટે અનુપમ રખેલો હોવોજ જ્નેહમે આ સામે દેખાતા કીલ્લાની અને તેની એકજ હુમલામાં નાશ પામે એવી દીવાલોની તમારા જેવા બેઠાદુરે આગળ શી ખીસાત છે ? જ્યારે તમે શામ દેશના મહા મોહકા અને મજબુત કીલ્લાઓને કશા લેખામાં ન ગણ્યા ત્યારે આતો શું છે ? હાં બેઠાદુરે અલ્લાહ ઉપર વિશ્વાસ રાખી આગળ વધો અને એ કાંદેરોને ઇસ્લામ જે બેઠાદુરી અને શુરવીરતા મેરે છે તેનો નમુનો દેખાડી દો.”

જ્યારે ઇસ્લામી લશ્કરમાં ઉપર મુજબની તર્જવારીએ થઇ રહી હતી ત્યારે ખીસખીસના કીલ્લામાં આખી રાત વિચિત્ર મગ્મડ મચી રહી હતી. આસપાસની વસ્તી સર્વ ટોળે ટોળાં મળી શેહેરમાં ઉલટી પડી હતી અને તેથી બધે ઠેકાણે ગીચ ગીચ થઇ ગઇ હતી. શેહેરનું રક્ષણ કરનાર સામાન્ય સીપાહીઓ સંખ્યામાં બધા થોડા હતા તેમજ કુમક આવવાની આશા ન હતી તેથી શેહેરનો હાકિમ ધણીજ ચીંતામાં પડ્યો હતો, જે સામાન્ય શતરૂ હોય તો શીકર નહીં; પણ આતો મુસલમાનોનો મુકાબલો ? ? શું ન્દાની સુની વાત હતી ? કે તેને ચીંતા થાય નહીં ? મુસલમાનો જ્યારે લડાઈમાં ઉતરે છે ત્યારે કઠો પાછી પાની કરતા નથી, જીવતા રહી ગાઝીની પદવી પામવા અથવા કપાઇ ખરી લઈદનું માન મેળવવા નિરંતર તત્પર રહે છે, એ તે સારી પેઠે બજીતો હોવાથી નિરતિ ન બેસતાં આખી રાત કીલ્લાની દીવાલો ઉપર ફરતો અને બાંધુ દુટ્ટુ ઠીકઠાક કરાવતો રહ્યો, તેણે લશ્કરની જુદી જુદી ઢેકડીયો દીવાલના જુદા જુદા ભુરજોમાં બોઠવી, હજુ તે એવીજ તર્જવારીયોમાં

હતો એટલામાં પોદ્દા ઘાટયો અને પોદ્દા ફાટાંજ મુસલમાનોને હુમલા કરવાની તકનીકોમાં જોવા તરતજ તેણે ફાજ જવાનોને બેગા કર્યા. મોઢાં મોઢા પાદરીઓને બોલાવ્યા જેઓએ લડવૈયાઓને આશ્ચર્યવાદ દેવા ઉપરાંત દ્રઢ રહી લડવા અને કદીએ પીઠ ન ફેરવવાનો ઉપદેશ કર્યો. અત્યંત ઉશ્કેરનારાં બાણો કર્યા. પવિત્ર સલીબ અને ધસુ ખ્રીસ્તના નાહક સોહીની પ્રતિજ્ઞાઓ દીધી. મોઢા મોઢા વાવટાઓ જેમાં સલીબો લટકાવવામાં આવી હતી, તેમના માથાઓ ઉપર ઉભા કરવામાં આવ્યાં, બાઈબલના ફકર વાંચી વાંચીને તેમને સંભળાવવામાં આવ્યા. એક લાંબા સમયથી પાદરીઓએ પવિત્ર જળ સંભાળી રાખ્યું હતું. આ પવિત્ર જળ (એપીઝમનું પાણી) એક પાદરી જેફસલેમ (ગયતુલ મુકદ્દસ) થી લાવ્યો હતો તે, પાણીના ભરેલા વાંસણોમાં નાંખી, લડવા તકનીકો થયેલા ખ્રીસ્તીઓના શરીરો ઉપર છાંટવામાં આવ્યું, ખ્રીસ્તીઓની માન્યતા એવી હતી કે જે માથુસ ઉપર તે પાણીનાં ટીપાં પડે તે રક્ષણમાં રહે. તે ઉપરાંત તેમને લોખાન અને અગરની ધુણીઓ દેવામાં આવી, અને સર્વ દુકડીઓના સરદારોએ સલીબોને ચુમી ચુમીને પોતાની દુકડી સહિત પોતાને સીપ્રહ થયેલી જગ્યા સંભાળી લીધી. દાકિમે પોતાની ફાજની સંખ્યા ઓછી એટલે તથા કીલ્લાની દીવાલોના ધણા ભાગ રક્ષણ વિનાના બેઠેને કેટલાંક જંગલી ગામડીયાઓને પત્થર પુરા પાડી તે ખાલી જગ્યાઓમાં ચઢાવી દીધા અને જ્યારે મુસલમાનો દીવાલોની નજીક આવે ત્યારે એ પત્થરોનો વરસાદ વરસાવવાની સુચનાઓ કીધી અને પોતે મુઠ્ઠા બેવાના ધરિદે શાહખુર્જમાં જઈ બેઠા.

આજથી ફાજે અલ્લાહો અકબર નો જુમંડળ ગળવી મુકનારો પોકાર પાડ્યો અને પોકારની સાથે હુમલો શરૂ કરી દીધો અને આરબ સરકર આગળ વધતું વધતું કીલ્લામાં પાંચસો ગજ જેટલે છેટે સુધી આવી રોકાઈ ગયું અને તરતજ તેમાંથી એક અસ્વાર પોતાનો ઘોડો કુદાવતો બહાર નીકળ્યો. શત્રુઓના તીર અને પત્થરોના પ્રહારને કશા લેખામાં ન ગણતા તે કીલ્લા અને મુસલમાનોના સરકરની વચ્ચે આવી ઉભો અને મોઢા સાથે શત્રુઓને પોતાના મુકામમાં કોઈ ચોક્કસ બેઠકવાની માંગણી કીધી આ વખતે એક પહોર દહાડે ચઢ્યો હતો તેના મુકામમાં કોઈ માથુસને મોકલવાની શત્રુઓની દિગ્મત પડી નહીં તેણે બધીવાર સુધી વાઠ બેઠ પથુ કોઈ માથુસ પુત લડવા નીકળ્યો નહીં ત્યારે તે કંઠાળી પોતાની ફાજમાં

આવી હારામાં મક્કી ગયો. સેનાધીપતીએ જ્યારે શત્રુઓની એવી સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેઓએ પોતાના સરદારોને એકઠા કર્યા અને કહ્યું “ કે પુદાના ક્ષત્રિઓના મનમાં આપણે ભય અને ત્રાસ સમાઈ ગયો છે તેઓ કદી શુરવિરને ઝામતી રીતે રણક્ષેત્રમાં ઉતરી આપણે મુકાબલો કરવાની દ્વિમત કરી શકે એમ લાગતું નથી માટે આપણેજ પહેલ કરી નિવેડા લાવવો ઉચિત છે. માટે ચાલો ! તેમને કાઢ જગ્યાએથી મદદ પહેંચે એ પહેલાં આપણેજ હુમલો કરી દઈએ ” સર્વ સરદારોને એ વાન પસંદ પડી અને આરમ્ભેએ ખુદાની કૃપા અને ખુશી પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી એકઠમ હુમલો કરી દીધો. સેનાધીપતિએ હુમલો કરવાના પહેલાં પોતાના લશ્કરને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાંખ્યું હતું એક ભાગે પહેલો હુમલો કર્યો અને જ્યારે તે ક્ષત્રિઓના તીરો અને અને અસંખ્ય પાંચરોના મારને ન ગણકારતાં કીલ્લાની દીવાલો લગભગ પહેંચે ત્યારે બીજા ભાગે પણ બલસાહો અકબરના મન ખુલ્લવનાર નાગ સાથે હુમલો કરી દીધો, અઘ્ઘાહો અકબરનો નારો થતાંજ કાંદરોના હોશ ઉડી ગયા, તેમના હથ પગ ખુલ્લા મંડ્યા અરેખર એ નારોજ એવો ડીસ દલાવનારો છે. પહેલાં ભાગે કીલ્લાની જે બાજુએ હુમલો કર્યો હતો અને તેજ બાજુએ તેની પાછળ પાછળ આવીને બીજા ભાગે પણ હુમલો કર્યો હતો. અને તેથી આરમ્ભેને પહેલો લાભ થયો, કેમકે દીવાલોના જુદા જુદા ભાગ ઉપર જે જે કાંદરો હતા તે સર્વે કાંદરો અરમ્ભોના બેવડા હુમલાથી શહેરને તથા પોતાના જુગ સીપાહીયોને બચાવવા પોતાની જગ્યાએ ખાલી પડતી મુકી હુમલાની બાજુએ દોડ્યા આળ્યા, આ વખતે સખ્ત યુદ્ધ જામી રહ્યું હતું. કીલ્લાનું રક્ષણ કરનારા કીલ્લાને બચાવવા તનતોડ મહેનતથી બચાવ કરી રહ્યા હતા. આરમ્ભે, દીવસ દલી મુક્યો હતો તેથી સખ્તાના પહેલાં કોલ્સો ફોટો કરી લેવાના વિચારથી એકી કુને કીલ્લાપર ચઢવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા હતાં, ચઢતા હતા અને ઉપરવાળાઓના હડસેલા ખાઈ પાછા નીચે પડતા હતા, પણ મોંઢ ફેરવતા નહતાં કેમકે તેઓના મનમાં હતું કે જો આ પહેલી લડાઈમાં ફોટો નહીં ખામીયે તો ક્ષત્રિઓની હીમત વધી જશે અને બીજી લડાઈમાં શુરવિરતાથી લડશે નહીં તો નિરાશ થઈ હીમત હારી જશે....આથી મેર આવી રીતે બન્ને તરફ પુર જોશ લડાઈ ચાલી રહી હતી ત્યારે પેલી મેર આરમ્ભોના ઘરકરના ત્રીજા ભાગે કેટલુંક ચકકર ખાઈ

કીલ્લાની જે બાજુએ થોડા સીપાહીયા હતા તે બાજુ ઉપર દુમલો કરી દીધો અને દુમલો એવો સખત કર્યો કે નિર્ભયપણે આમળ વધતાજ ગયા. રક્ષણ કરનારાઓના થોડાં ઘણાંએ તેમની ધણી સહાય કીધી. જે કે આ વખતે બીજી તરફથી કેટલાકે રૂમી સીપાહીઓ આવી પહોંચ્યા હતા પણ તેમનું આવવું ફતેહમંદ નીવડ્યું નહીં. કેમકે આરબોએ કીલ્લો સર કરી લીધો. અને તેઓ કીલ્લા ઉપર ચઢી ગયા એવી અફવાઓ આખા કીલ્લા ઉપર પ્રસરી ગઇ હતી. આ અફવાએ જેઓ તનતોડ મેદનતથી ભડી રહ્યા હતા તેમને નિરાશ બનાવી દીધા; તેમના હાથ પગ ડુલી ગયા, અને પગ ધરળવા મંડ્યા, અને તેઓનું નરમ પડ્યું હતું કે આરબ બહાદુરો કીલ્લા ઉપર નજરે પડ્યા.

અરમાનુસા મેદલની બારીમાંથી અધ્ધર જીવે પુર જોશમાં ચાલતું યુદ્ધ જોઇ રહી હતી. જ્યારે તેણીએ આરબોનું સાહસ અને બહાદુરી પુર્વક કીલ્લા ઉપર ચઢી આવવું જોયું ત્યારે એકદમ બચપુર્વક બુમ પાડી ઉઠી. બરબારા દોડી આવી. અને ગભરાઇને બોલી શું છે ? બાઇ ત્રીસ કેમ પાડી ? અરમાનુસાએ કહ્યું શું છે ? શું છે ? શું કરે છે ? ગજબ અઇ ગયો ? આરબો કીલ્લા ઉપર ચઢી ગયા ! હાથ આપણી શી વલે થશે ?

બરબારા—હરે, એમા આપ શામાટે બીહો છો ? આપણને તો આરબો તરફથી સલામતીનો પરવતો મલેલો છે.

અરમાનુસા—એ વાત ખરી. પણ આપણે અહીંયા છીએ એની ઇસ્લામી સેનાધિપતીને ખબર પડે તે પહેલાં જે કોઇ આરબ છુટતો છુટતો અહીં આવી પહોંચ્યો તો ? ? મરે ? મરકસ એવો ગયો કે પાછો આવ્યોજ નહિ, નહીતો તેને મોકલીને સેનાધિપતીને આપણે કહેવરાવત.

બરબારા—બાબ ! ગભરાઓ નહીં. જીવો તો ખરા પેલા રૂમીઓને ! મુલા કેટલી શીશીયારી મારતા હતા ! હવે ક્યાં ગઇ એમની શીશીયારી ! ધિક્કાર છે ! ધિક્કાર છે ! !

અરમાનુસાએ જોયું તો સર્વ રૂમી સીપાહીઓ જીવ બચાવવા દીવાલો ઉપરથી ઉતરી નહાસતા હતા. આરબ બહાદુરો ચારે તરફ છુટમાર ચલાવી રહ્યા હતા. તેમના મુકાબલામાં કોઇ આવતું નહતું. આખા શહેરમાં એક કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. શહેરીઓ બારણા બંધ કરી કરી ધરમાં

સંતાઈ રહેતા હતા. વિજયી મુસલમાન દરેક ગલી કુચીમાં પ્રસરી ગયા હતા. નાસતા રમી સીપાહીઓ લોહીની નદીઓ વહેતી હતી. એ સર્વ જોઈ અરમાનુસાએ વળી બધા પામી કહ્યું 'બરખારા ! આપણી પાશુ હમણાં એવીજ વહે થશે. જો પેલી અરબોની ટોળી આ મહેલ તરફ આવે છે. હાથ દવે શું કરીશું ? દોડ દોડ જલદી દોડ બારણાં બંધ કરાવી કે ભુગિળો મદાવી દે નહીં તો વગર મોતે મર્યા ગયા ? હાથ ! મદારો અરકાદયુસ.....

બરખારા દોડી ગઈ અને એકદમ બારણા બંધ કરાવી ભુગિળો મદાવી દેવરાવી.

જ્યારે એ પ્રમાણે બહોબરત કરાવી લીધો ત્યારે લગભગ નમિત થઈ બારણાઓની તડોમાંથી બીહતી બીહતી શેહેરમાં જોવા મંડી.

આરબ સીપાહીઓ લોકોના ઘરોમાં પ્રવેશ કરી તેમને માલ અસબાબ છુટી રહ્યા હતા. રમી સીપાહીઓ એવા નાહા હતા કે તેમને કશો પતો લાગતો ન હતો સેંકડો માણસો લોહીમાં તડપતા હતા. 'હાના હાના બાબ-કાનુ' રંધુ' અંધિયો' વિલાપ કરવું હૃદયને બેદી નાંખે એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. અરમાનુસા આ કર્ણા જનક દેખાવ જોતી ઉભી હતી મેટલામાં તેણીએ કોઈ માણસને જો દેખાવે આરબ જેવો હતો તેને નીચે પ્રમાણે કહેતાં આંખળ્યો " મને ઇસ્લામી સૈનાધિપતીએ મોકલ્યો છે અને હું શાહ ઝાદી અરમાનુસાને મળવા માંડુ છું " આ માણસ ક્યારનો બહાર ઉભો ઉભો ધાઠા પાડી ખડી ઉપર યુજ્જ કહેતો હતો પણ તેના ઉપર વિશ્વાસ ન આવવાથી કોઈ બારણા ઉઘાડવું ન હતું. જ્યારે તેણે ધણે શેર બકાર કરી મુક્યો ત્યારે બરખારાથી રહેવાયું નહીં. તેણીએ બારીમાંથી પોતાનું ડોકું બહાર કાઢ્યું અને પુછ્યું ' શું કાણુ છે ?

(કીમ્તિ બાપામાં) ઇસ્લામી સૈનાધિપતીનો માણસ છું.

(આરબી લુગમ પહેરેલ હોવા છતાં કીમ્તી બાપા બોલતો સાંભળી આશ્ચર્ય પામી) ત્યારે શું કામ છે ?

બારણા ઉઘાડો તો શું કામ છે એ કહું ! અહીં ઉભો ઉભો કેવી રીતે કહું ? મદારે શાહઝાદીની સેવામાં કોઈ વિનંતી કરવાની છે.

તે આવેલા માણસે એક સોનાની સાંકળી પોતાના ગુબ્બાના મંજવ-માંથી કાઢી દેખાડી અને બક્ષરે મોકલ્યો નહીં તે સાંકળીને જોતાંજ બર-

ખારા તેને ઝોળખી બોલી ઉઠી. અરે એતો અરકાદયુસને ભેટ આપવામાં આવી હતી તે સાંકળી છે!!! (શાહઝાદીને) આપે અરકાદયુસને પ્રેમ ચિન્હ તરીકે જે સાંકળી આપી હતી તે એની પાસે છે!!!

શાહઝાદી—શું કહે છે!! જો એમજ હોય તો એને ઉપર બોલાવ ખારણુ ઉધાડવામાં આવ્યા અને તે માણસ મેહલમાં ઘખલ થયો.

અરમાનુસાએ એને ઝોળખી લીધો કે એતો એજ માણસ છે કે જે મુકન્ના આવવા વખતે મરકસની સાથે આવ્યો હતો. તેણે આગળ વધી ઝુકી સલામ કરી કહ્યું શાહઝાદી સાહેબ! આપ ભય પામતાં નહીં છું. શત્રુ તરીકે નહીં પણ મિત્ર તરીકે આવેલો છું. સૈનાધીપતીએ, આપને કરીએ ધારતી કે બ્લીક નહીં રાખવાનું કહેવરાવ્યું છે. આપ અને જેઓ માટે આપ લલામણુ કરશો તેઓ સર્વ અમનો અમાન (સલામતી)માં રહેશે.

અરમાનુસા—(ઝાઝાના હાથમાંથી સાંકળી લઈ) આ સાંકળી તમને ક્યાંથી મળી? આતો મ્હારી સાંકળી છે! અને જેની પાસે તે હતી તે ક્યાં છે!

આપ ધીરજ ધરો! ગભરાઓ નહીં, જે માણસની પાસે તે હતી તે માણસનું નામ અરકાદયુસ છે હું હમણા તેની સર્વ હકીકત કહું છું. પહેલાં આ વાવટાને આપના મહેલ ઉપર લગાવી દેશે જેથી આ મહેલના સર્વ માણસોને અમાન (સલામતી) મળેલી છે એમ સહુ કોઈ જાણે અને છુલે ચુકે પણ બાંદી ધરી આવી ન શકે.

અરમાનુસા—હાય ગજબ! અરકાદયુસ ક્યાં છે એ પહેલા કહો. (એજ આવેલો માણસ જે ઝાઝા હતો તે અરમાનુસાના કાનમાં) તે આરબોના પગવમાં કેદ છે. પરંતુ આરબોએ તેને ઝોળખ્યો નથી એટલે કરી હરકત નથી. હવે લગાઈ પુણ્ય થઈ ચુક્યા આવી છે. એટલે હું તેમને મુક્ત કરાવવાની મુક્તિ રચું છું. આપ નચિત રહો.

અરમાનુસા—(નિઘાસ નાખી) તેઓ ત્યાં કેવી રીતે સપડાઈ ગયા એ જાણી કહો.....હાથે અરકાદયુસ!.....શું તું કેદ થઈ ગયો! અગાઉ ખરખારાને કહ્યું કે તમે એ વાવટો મહેલ ઉપર લગાવી દેવરાવો. અને અરમાનુસાને સમજાવો કે આરબો સ્વભાવે ધણા ઉદાર હતાના છે. અરકાદયુસને લગારે દુઃખ થવા દેશો નહીં અને વળી હું હાથ જાકીશું. આરબોનું ચિત્ત લગવામાં એટલું છે, પગલ ખાલી પડ્યો

હશે. એ તક મેલી તો અરકાદયુસના બધે છોડી નાખીશ એટલું કહી તે બહાર ચાલ્યો ગયો. અરમાનુસા રડવા કુટવા અને બરબાસ તેને સમજાવવા અને દીલાસો દેવા મંડી.

અરમાનુસા—તે જીવતો છે એવાં સમાચાર હવે કોણુ લાવશે ? અર-સોસ મહાર' દુઃખીય અને ધડીએ એન લેવા દેતું નથી. નસીબ એ ડગલા આગળ આવે છે હામ ! મહારો હામવાનો દાર ક્યાં છે અને અહીંયા હું નીરાતે બેઠી છું—કેવી શરમ !.....(રડવા મડિ છે) તેના હૃદયને જોઈ બરબાસનું હૃદય પણ બરાબ આવે છે તોપણ કીંમત રાખી સમજાવે છે.

જ્યાં મહેલમાંથી નીકળી પાસરો આરમોના પડાવમાં આવે છે. આખો પડાવ ખાલી પડેલો જીવે છે. કેમકે લડાઈમાં ફતેહ પામવા બાદ સર્વ આરમો શુભામે સુઢાં હુંડનો માસ છુંડવા ચાલ્યા ગયેલાં હતાં. જ્યાં કમદીયોના તંબુમાં ગયો અને ત્યાં કોઈને નહીં જોવાથી અરકાદયુસને પણ નહીં જોવાથી આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયો તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું 'અરે આ શું ? અરકાદયુસ ક્યાં ? તે ત્યાંથી ગબરાઈને બહાર નીકળ્યો. અને એકે એક તંબુ દરી વળ્યો. કોઈ પણ જગ્યાએ અરકાદયુસનો પતો લાગ્યો નહીં તેથી લાચાર થઈ પાછો વળ્યો અને વળી પાછો એજ કેદખાનાના તંબુમાં આવ્યો અને લક્ષ પુર્વક નિહાળી નિહાળી જોવા મંડ્યો તો તેને વાળના ગુંથેલાં દોરડાઓના કેટલાક હુકમ દેખાયાં જે ઉપર લોહીના દીપાં પડેલાં લાગતા હતા તથા આસપાસ પણ લોહીના દીપાં માલમ પડતા હતા. જે ઉપરથી તેને એવો અનુમાન કર્યો કે અરકાદયુસને કેટલાંક આરમોએ માર્યો હશે અથવા તેને મારી નાંખ્યો હશે પણ મારી નાંખ્યો હોય તો એટલામાં લાશ હોવી જોઈએ શોધ કરતાં લાશનોએ પતો લાગ્યો નહીં તેથી તે ધણે બધ પાગ્યો અને શું થયું' હશે એની તેને સમજણ ન પડવાથી તથા જે એ બાગતની અરમાનુસાને ખબર પડશે તો તેણી વગર મોતે મરશે એવો વિચાર આવવાથી ત્યાં સ્તબ્ધ પુતલાં સમાન શુધ વિનાનો ઉભો રહ્યો.

અરકાદયુસનું 'શું થયું' હશે એ ગબરાઈમાં જ્યાંદને પડતો છુટી આપણે અરકાદયુસના પિતાની અરકાદયુસના સેટકી જવાના સમાચાર મળવાથી થી સ્થિતિ મઠ હતી એ તપાસવા અણુલના કીલ્લામાં બઈશું.

પ્રકરણ ૭ મું.

મરકસની સ્થીતી.

હવે અમે ખુનમ બે હમરાઈને મન કય મીસલક
મન કે ખુને ખુદ બમિસત વકફે કાતિલ કરદઅમ

આપણે એકાદરજને તેના આરડામાં જ્યારે અરકાદયુસ તેની પાસેથી પાછો જમ મુકયો હતો ત્યારે મકુકિસના સંબંધમાં વહેન આપી કૈધથી ફાંત કચડતો, અને મકુકિસને પોતાની સનમુખ બોલાવી કપકો આપવાનું વિચારતો પણ આરવો સાથેની લડાઈનો અંત આવી ન રહે ત્યાં મુધી મુપ બેસી રહેવાનું ઉચિત ધારી ગુસ્સાને દાખતો બેસ્યો હતો. તે રાતની સવારે જ્યારે સોએ આવીને અરક કીધી કે હજુર ! આરબોની ફોજે ફરમા ઉપર ચકાઈ કરી તેને છુટી બરખાદ કરી બિલગીસ ઉપર કુમલો કરી દીધો છે. એકાદરજે આ સમાચાર ધણાંજ ધ્યાનથી સાંભળ્યા અને ગભરાઈને એક માણસને કહ્યું—જન અરકાદયુસને બોલાવી લાવ. કેમકે ફોજ અને કીકલેબધી સંબંધીના સર્વ કામકાજ અરકાદયુસના હાથમાં હતાં અને તેથી તેનો અભિપ્રાય લેવો ધણો અગત્યનો હતો. જે માણસ અરકાદયુસને બોલાવવા ગયો હતો તેણે પાછો આવી કહ્યું હજુર શી ! અરકાદયુસ સાહેબ પોતાના તંબુમાં દાબર નથી.

એકાદરજ—ક્યાં ગયા છે ? એ સામારે પ્રુછતો આજ્યો નથી.

માણસ—મેં પ્રુછ્યું હતું, તો કહેવામાં આવ્યું કે તેઓ ગમ કાલે સાંજના ક્યાંય ચાલ્યા ગયા છે. હજુ મુધી પાછાં આવ્યા નથી.

એકાદરજ—હે ! એ છું ! અરકાદયુસ લડાઈની તકવારી પડતી મુઠા મહારી આઝા કે પરવાનગી વિના કાચ સાંજનો ક્યાં ગયો, છે ! (એક માણસને) જવો મકુકિસ સાહેબને બોલાવી લાવો.

મકુકિસ—(આવીને) કેમ? આ વખતે મ્હારું શું કામ પડ્યું. જોઈ-
 રજો જાણુસોએ કહેલી હાજીત વચ્ચું ન કરી, અરકાદયુસનો પતો નહીં
 હોવાનું સંજાવાની પુછ્યું તે ક્યાં ગયો હશે? એ કાંઈ આપ જાણો છો
 કે કહી શકો છો?

મકુકિસ—ના સાહેબ! મેં પણ તેમને કેટલાક દહાડા થવા દીધા
 નથી? તેઓ ક્યાં છે?

હવે તો ઝોઝીરજની ચિંતા વધી પડી, ગઈ કાલ સાંજથી અરકા-
 દયુસનો પતો નથી તે ક્યાં ગયો છે? ઝેની ખખર પડતી નથી એવી
 અશ્વ આખા કીલ્લામાં પ્રસરી ગઈ. દરેક માણસ એક બીજાની સાથે તેજ
 સંબંધમાં વાત કરતો હતો. ધીમે ધીમે એટલું જાણ્યું કે જ્યારે તેઓ
 પોતાના પિતાથી પાસેથી પાછા આવ્યા હતા ત્યારે તેમની પાસે કેટલે માણસ
 આવ્યો હતો જે જાણુસ દશે એમ માની શકાય. તે મણુસે તેમને કહ્યું
 કે તરતજ અરકાદયુસે પોતાનો ઘોડો મંગાવ્યો, અને સવાર થતાંજ કીલ્લાની
 બહાર નીસરી ગયાં ઝોઝીરજ બહાર ચિંતામાં આવી પડ્યો હતો કેમકે
 અરકાદયુસે તેને પુત્ર હોવા ઉપરાંત, લડાઈના આવા હંગામાં વખતે,
 કિલાના રક્ષણાર્થે બહો મદદગાર હતો, તેની જેર હાજરીથી ઝોઝીરજની
 નાસી પાસી વધી પડી, તેણે કીલ્લા આસપાસ ચાર ચાર પાંચ પાંચ ગાઉ
 સુધી અરકાદયુસની શોધમાં માણસ દોડાવ્યા પણ અરકાદયુસનો પતો
 મળ્યો નહિ ઝોઝીરજના મનમાં આ વખતે અનેક વીચારો આવતા હતા
 હદી તો તે મકુકિસ ઉપર શક આપ્યો હતો કે તેણે તેને ઉતરીને કતલ
 કરી નાંખ્યો હશે. અથવા એવો વિચાર આવતો હતો કે તે ઘોડા ઉપર
 મરવાર થઈ કીલ્લાની બહાર ગયો હશે અને અકસ્માતથી ઘોડા ઉપરથી
 ડી જવાથી મર્યું પામ્યો હશે આવી ચિંતાઓ અને શિકરોનું પરિણામ
 ! આવ્યું કે તેને ન તો કાલેસો દુશ્મન કરાવવાનું ધ્યાન રહ્યું ન સત્તુએલા
 પ્રથમ આવી પહોંચવાની ઈશીક રહી. કીલ્લા સંબંધી અને યુદ્ધ સંબંધીના
 રૂં કામકાજ એમ ને એમ અધિરજ રહ્યાં વળી તેણે પોતાના ખાસ
 કુસેમાંથી કેટલાકને તેની શોધમાં રવાના કર્યા જેમાંના કેટલાક પુર
 ૫ તરફ જ્યાં ગિલગિસ આવેલું હતું, ત્યાં ગયા હતા. તેઓએ ગિલ-
 ૧ની પાસેના ગામની નજીક મરકસને અરકાદયુસના છુગમાં બખતર
 રો અને અરકાદયુસના ઘોડા ઉપર અસ્વાર થયેલો એવો એટલે

તરતજ તેને પકડી લીધો અને પુછ્યું કે જતાવ અરકાદયુસ ક્યાં છે? અને તું અહીં આ સામાનને લઇને કેમ ઉભો છે? મરકસે જવાબ આપ્યો કે હું અરકાદયુસના સંજોગમાં કાંઇ જાણ્યો નથી. આ સામાન મને અહીંયાથીજ જડ્યો છે. અને એટલાજ માટે અહીં ઉભો છું કે એનો કાંઇ દાવેદાર મને તો તેને સોંપી દઉં.

એથી વળ જ્યારે અરકાદયુસનો પતો લાગ્યો નહી. ત્યારે તેઓ કાંઇ સલાહ કરી મરકસને કેદ કરી એાઇરજની પાસે લઇ ગયા એામ્બીરજે મરકસને જોયો, અને પોતાના બહાદુર પુત્રનો સામાન તેની પાસે જોઇને કોપથી લીધો પીળો થઇ ગયો, તેની આંખોમાં ભોલી ઉતરી આવ્યું અને દાંત કચડી મરકસને તેણે પુછ્યું! હે! નીચ જલ્લી જતાવ મ્હારો પ્રીય પુત્ર અરકાદયુસ ક્યાં છે? જો તું મને સાચેસાચું નહીં જતાવે તો યાદ રાખ દમચાં ફાલ હું ત્હારે માથું ઉડાવી દઇશ, અને લાગે છે કે મ્હારા પુત્રને કતલ કરી નાંખ્યો છે! જો કે આ ધણેજ નામુક વખત હતો અને એામ્બીરજના ગુસ્સાને જોઇને સર્વ જાણના હોસ ઉડી ગયા હતા, તોપણ જવાંમદ અને પોતાની વાતના ધુની મરકસે લગારે ન ખૂર્તા મજબુત હૃદયે જવાબ આપ્યો કે હજુર! આપ મુખતાર છે. આપ ચાહો તો મારો અને ચાહો તો જીવો, એમાં મ્હારી કાંઇ શુભ નથી. હું તો મ્હારી દુર્ગતિથી આજ સવારે ખિલખિસના પાસેના રસ્તે થઇ જતો હતો ત્યારે આ ઘેડાને અને આ સામાનને જોઇને ઉભો રહ્યો તેનો માલિક તેને શોધતો આપશે તો સોંપી દઇશ એવા વિચારથી મેં તેને કબજે લીધો અને હજુ તેના માલિકની શોધ કરવા માટે આમ તેમ જવાના વિચારથી નગર કરતો હતો એટલામાં આપના માલસોજો આવી મને કેદ કરી લીધો અને આપની સેવામાં હાજર કરી દીધો એ સિવાય વધુ હું કાંઇ જાણ્યો નથી માનવું હોય તો માનજો નહીં તો આપની મરજી! જુદું બોલવું હું શીખ્યો નથી. કેમકે તેમાં કાંઇ સાર નથી.

એાઇરજ—હુઆ! ખરેખર તું જુદું બોલે છે? અને વળી પાછો સતો બને છે? સાચું બોલ તને આ લુગડા—ખપ્તર અને થોડા ક્યાં મર્યા? એ સર્વે મ્હારા પુત્રની મીલકત છે. મને ખાત્રી થાય છે કે તે મ્હારા પુત્રને કતલ કરી નાંખી એ સામાન મેળવેલો છે. (માથુસોને) જવો આ પાપને ધોડીવાર બહાર ઉઘોડી રાખી મરકસને બોલાવી લાવો.

માણસો જાણ છે અને મકુતિસને બોલાવી લાવે છે, મકુતિસ મરકસને જોઈને તેને એટલો જોળખે છે કે આ માણસ મહારા પુત્ર અરસ્તુલીસના રસાલાનો છે. એથી વધુ તે બીજું કંઈ બ્યાનમાં લાવી શકતો નથી તેણે અરસ્તુલીસને બોલાવ્યો. અરસ્તુલીસે આવી ને મરકસને સાચું બોલવા બધો સમજાવ્યો અને ફાંસલાવ્યો. પણ મરકસ હતો. કે એકનો બે ન થયો જે પેદલાં કહ્યું હતું તેજ કહેતો રહ્યો. અરકાદ્યુસ ક્યાં અને કવી સ્થીતીમાં છે એ મરકસની વાતો ઉપરથી જણાવું નહીં તો પણ સર્વ જણાઓને મરકસે તેને કતલ કરી નાંખ્યો હશે એવો વહેમ પડી ગયો. અરસ્તુલીસ બધો હેરાન હતો. તે મનમાં કહેતો હતો કે મરકસ એવું નીચ કામ કરે એવો નીચ અને પાપી માણસ નથી. પણ મરકસના કબજામાં આવેલી અરકાદ્યુસની લોહીવાળી તલવાર તેને એમ સુચવતી હતી કે તેણે અરકાદ્યુસને તેનીજ તલવાર તડે કતલ કરી તલવાર પણ પોતાને કબજે ફરી લીધી છે, બાકી વાંચકો તમે તો જાણો છો કે અરકાદ્યુસની તલવાર ઉપર, જે લોહીનાં ડાઘા હતા તે તેના બીલબીલ તરફ આવવાની રાતે ચારિયાને દુરમનોથી બચાવી તે વખતના હતા.

મરકસનું કહેવું જે હતું તેનાથી ઉલટી તે વખતની તેની સ્થીતિ હતી તેથી સર્વ જણા ખેરી ખીના શું છે એ જાણી શક્યા નહીં. અને જોખરજ તો એટલો બધો ગભરાયો અને ગુસ્સે થયો કે તેણે મકુતિસને રપટ કહ્યું કે “હું બીજું કંઈ જાણતો નથી. તેજ મહારા પુત્રને કતલ કર્યો છે. આ મરકસ ત્હારાજ માણસોમાંથી છે અને અમને તેનીજ પાસેથી મહારા પુત્રનાં લુગડાં; બખ્તર, પોટા અને હથીયાર મળ્યાં છે. માટે તમારે તેના ખુનનો જવાબ આપવો પડશે જો આ માણસે મહારા પુત્રને કતલ કર્યો છે તો આખી કીબ્તી પ્રજાનું ખુન પણ મને લાંત પાડી શકશે નહીં. હાથ મહારો પ્રિય પુત્ર !

મકુતિસ જોખરજના આવા વેણ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયો તેના શરીરનું લોહી સૂકાઈ ગયું તેણે જોખરજને ધીમે રહી વિનંતી કરી કે ગભરાઓ નહીં. હું એમાં કશું જાણતો નથી. જો સ્થાય રજા આપો તો હું તે માણસને પુછું હું તમને સમીત કરી બતાવીશ કે હું એ કામમાં તદ્દન નિર્દોષ છું, જોખરજે રજા આપી તેથી તે અને અરસ્તુલીસ મરકસને સાચી હકીકત કહેવા મળ્યું સમજાવવા જાણ્યા પણ વાહરે મરકસ ! તેણે

અરકાદયુસના સંબંધમાં અક્ષરે કહ્યો નહિ. આખરે મકુકિસે કેંધાયમાન થઈ તેને કતલની ધમકી દીધી જેના જવાબમાં મરકસે કહ્યું 'આપ મને કતલ કરો કે આપની મરજીમાં આવે તેમ કરો છું' એ વીસે કાંઈએ જાણતો હોઈ' તો કહું' એ વિના કેવી રીતે કહું'!

અરસ્તુલીસે મરકસને વાતોમાં લગાડી ઠેકાણે લાવવા તેનો હાથ પકડી લીધો અને તેને એકાંત એક ખુણામાં લઈ જઈને કહ્યું—

શું મેં તને મ્હારા પિતાશ્રીની પાસે બિતરીકનો પત્ર લઈ મોકલ્યો ન હતો ?

મરકસ—ઘામાટે નહીં.

અરસ્તુલીસ—એ પછી તારા ઉપર શું શું બન્યું ?

મરકસે, તેના જવાબમાં, પાછલા પ્રકરણોમાં જે જે વર્ણન થયું તે સર્વ કહી સંજગાવ્યું પણ એવી ખુશીની સાથે કે તેમાં અરકાદયુસ જ્યાં અક્ષરે કહ્યો નહીં, તોપણ તેણે કેટલીક ખીનાઓ વર્ણન કરવી પડતી મેલી છે એવો અરસ્તુલીસને શકવટીક પડ્યો નહીં. મરકસે જીવ જતાં પણ અરકાદયુસના સંબંધમાં અક્ષરે નહીં ઉચ્ચાર્યો તે દ્રઢ નિશ્ચય કરી લીધો હતો કેમકે તે જાણતો હતો કે જે એઈરજને અરમાનુસાની અને તેની ખાતર અરકાદયુસના કીલ્લો છોડવાની વાતની ખબર પડી જશે તો મોહટી આદત આવી પડશે તે ઉપરાંત તે બહાદુર અરકાદયુસનો ધણો આત્મારી હતો અરકાદયુસે તેની પ્રિય ખારી મારિયાનો જીવ બચાવ્યો હતો તેથી તેનું બહાદુર અને ઉદાર મન, અરકાદયુસનો એક ખુલ્લો કરી દેવાની રજા આપતું ન હતું. મકુકિસ અને અરસ્તુલીસે તેની સાથે નાહક માથાકુટી કીધી. પણ મરકસ પોતાના ખ્યાલ મુજબ વર્તવામાં દ્રઢ રહ્યો.

મકુકિસે, પાંચડી ફેરવી બાંધી. તેણે વાતનું રૂપ બદલી નાંખી મરકસને કહ્યું 'મરકસ ! તું અમારી સ્થિતિને તથા રમી લોકોની અમારી સાથેની વર્તણૂકને સારી પેઠે જાણે છે. છું કેવી કેવી વિટંબણાઓમાં હસાએલો શું થાએલો છું' એ પણ ત્હારાથી અજાણ્યું નથી. તેઓ અમારા ઉપર દરેક વાતમાં શક આવે છે. અને વળી ઉપરથી આવો બનાવ બન્યો એટલે તું સમજી શકે છે કે તેઓ શું શું નહીં કરે ! ત્હારા આવા ઇન્કાર કરવાથી આખી કીલ્તી પ્રજા ઉપર આદત આવી પડશે. માટે જે તે અરકા-

દયુસને કનલ કરી નાંખ્યો હોય તો મને ચોખું કહીદે, હું તને વચન આપું છું કે હું તને બચાવી લઇશ અને જો તે તેને કતલ કર્યો નથી અને ખીબા કે ઇએ તેને કતલ કર્યો છે તો તેનું નામ બતાવ કે જેથી અમારી આખી કીબતી પ્રજાની અને ત્હારી જાનો બચવા પામે.

મરકસ—(ધણીજ એદરકારીથી એવી રીતે કે મકુકિસની વાતોનો જાણે તેના ઉપર લગારે અસર થઇ ન હોય) મને અરકાદયુસની લગારે ખબર નથી મને તો એનીએ ખબર નથી કે આ લુગડાં ઘોડો અને દુધીયાર કાના છે? પણ હું તો એમ માનું છું કે આપ સંબળાં નાહક મનરાઓ છો અને રજનું મજ કરો છો, કેમકે એ કતલ થયો હોય એવો શક આશ્ચવાનું કોઇ સંગીન કારણ હજી સુધી મળ્યું નથી. આપ એમ માનતા હો તો બહે, હું તો એમજ ધારું છું કે તે કતલ થયેલો હોવા ન જોઇયે.

મકુકિસ—(આશ્ચર્યચક્ર) વાર! તે કતલ નથી થયો એની તને શી ખબર? અરકાદયુસ જીવતો હોય અને તેના લુગડાં વિચેરે સામાન ખીબાના કબજામાં આવે એ કેવી રીતે બની શકે?

મરકસ—એ તો હું નથી જાણતો, પણ એટલું ખચિત કહું છું કે તે કતલ થયો નથી.

મકુકિસ—તો અરકાદયુસને કતલ કરવામાં આવ્યો નથી એવી તને શું પુણું ખાતી છે?

મરકસ—જા હા સાહેબ! મ્હારી એવી ખાત્રિ છે કે અરકાદયુસ માર્યો ગયો નથી, અને હું હજીરની સેવામાં વિનંતી કરું છું કે હવે આપ તેના સંબંધમાં અક્ષરે વધુ પુછશો નહીં કેમકે જો તમે મારું માથું એ કાપી નાખશો તો હું એ સંબંધનો અક્ષરે બોલીશ નહીં.

મકુકિસ—(રતબંધ) ધણું સાફે ટું એટલું તો ખાત્રિ પુર્વક કહે છે કે તે મરી ગયો નથી, અને ત્હારજ કહેતું હતું કે હું અરકાદયુસના સંબંધમાં કશું જાણતો નથી, એ કેવી વાત છે? ટું નહોતો જાણતો તો એ જીવતો છે એ ક્યાંથી કહ્યું.

મરકસ—હું વિનંતી કરી ચુક્યો છું કે હવે એના સંબંધમાં હું અક્ષરે બોલીશ નહીં આપ મ્હાં મથું કાપી દ્યો, મ્હારો પ્રાણ હાજર છે, મને તેની કશી દરકાર નથી.

મકુકિસ—(પોતાના માણસને) આ નિમકદશમ જુકાને અહીંયાંથી લઈ જાઓ અને તેને પહેરામાં રાખો. (પછી અરસ્તુલીસને ખાનગીમાં) પુત્ર ! આ શું બીના છે એ કાંઈ મ્હારી સમજમાં આવતું નથી. તમારા મતમાં શું આવે છે ?

અરસ્તુલીસ—મને તો એમાં કાંઈ બેદ નજરે પડે છે; એ બેદ શું હશે એ તો ખુદાજ જાણે પણ મરકસ તેને છુપાવવા પોતાના જીવને જોખમે પણ પ્રયત્ન કરતો લાગે છે. જો મરકસને કતલ કરી નાંખવાથી આપણને કાંઈ લાભ થતો હોય તો આપણે હમણાં તેને કતલ કરી નાંખીએ પણ એથી તો ઊલટી જાણ જગડશે. બેદ ધીમે ધીમે જાણમાં આવતો હશે તે પણ નહીં આવે માટે તેને દાલતો ચોકડી પહેરામાં કેદ રાખવો બેકતર છે, અને વળી જોખમે છીએ ખુદા શું દેખાડે છે ? અરકાદયુસના જીવતા દેવાની તો તેણે ખાત્રિ આપી છે એટલે જો આપણે ઝોહરજ આગળ એવો ઇકરાર કરીએ કે આપના પુત્રના જીવના જોખમદાર અમે છીએ જો તે કતલ થયેલો સાત્તીત થાય તો તેનો બદલો અમ્હારી પાસેથી લેજો, તો તેમાં કશી અડચણ મને દેખાતી તથી, અને તે દરમિયાન આપણને તેની શોધ કરવાની પુરી તક મળી શકશે પતો. લાગ્યો તો વાદ બસા નહીં તો જે થવાનું હશે તે થશે. અરસ્તુલીસ પોતાની વાત પુર્ણ કરી રહ્યો ન હતો એટલામાં ઝોહરજનું માણસ તેડવા આવ્યું. મકુકિસ પોતાના પુત્ર અરસ્તુલીસ સહીત ઝોહરજની પાસે ગયો. તે વખતે ઝોહરજ ગુસ્સાથી ધડજી રહ્યો હતો અને ગાજી રહ્યો હતો તેણે મકુકિસને જોતાંજ સખત શબ્દોમાં કહ્યું. મકુકિસ હું જાણું છું કે તેંજ મ્હારા પુત્રનો જીવ લીધો છે, પરંતુ વાદ રાખ કે અરકાદયુસના લોહીના એક ટીપાના બદલામાં મીસરની જમીનના તથા જળના રહેનારાઓ સર્વેના લોહી વહેવરાવીશ તો પણ તેનો પુરો બદલો ગણી શકીશ નહીં.

મકુકિસ—(ઝોહરજનો ક્રોધ શમાવવા ધણીજ નરમીથી) આપ ઊતાવળા ન થાઓ ખિરજ ધરો તે માણસ તો કહે છે કે મને અરકાદયુસની કશી ખબર નથી. તોપણ હું જામીન થાઉં છું અને તમને ખાત્રી અપાવું છું કે આપનો પુત્ર જ્યાં છે ત્યાં સહી સલામત છે, અત્યારથી હું અને મ્હારો પુત્ર બંને જ્યાં સુધી બહાદુર અરકાદયુસને જીવતો આપની પાસે ન લાવી દેખાડીએ ત્યાં સુધી આપની હાજરીમાંથી કાંઈ ઠંકણે બચીશું.

નહીં. દીકરીની માત્ર એટલી છે કે અમને તેની કશી બાળ મળી નથી. આરંભમાં કેદ પકડાયો છે કે કોઈ અમલના કામસર ગયેલો છે તેની કશી સમજણ પડતી નથી. તો પણ કાંઈ હરકત નહીં. અમે આ માણસ પાસેથી બાતમી મેળવવા પુરતા પ્રયત્નો કરીશું. અને નહીં તો આપણાં તમદાર! પરંતુ ખુદાથી ઉમેદ તો સારાજ પરીણામની છે, તે જલ્દી આપને અને આપના પુત્રને મેળવી અમને જાગીનગીરીમાંથી મુક્ત કરે એવી પ્રાર્થા છે.

એાધરજ—(કેટલોક વિચાર કરી) હાકિમ સાહેબ! એટલું ખચિત માનજો કે મહારા પુત્રનું કશુંએ વાંકું થયું તો તેનું સર્વ જીવન આપનેજ સીર છે. આપની કોઈ સુકિત ચાલી શકશે નહીં, હું રમી પ્રજાના માનની અને શેહનશાહ હરકુલના શીશની પ્રતિજ્ઞા લઈ કહું છું કે જો આપ અને આપના પુત્ર, મહારા પુત્રને ક્યાંયથીએ જીવતો લાવીને નહીં સોંપો તો ગાદ રાખજો કે આપ અને આપની પ્રજાના લોહી વડે નીજ નદીના પાણીને લોહી લેણી કરી દઇશ. આ જીવંદ સાંભળી મંકુકિસના હોશ ઉડી ગયા, હૃદય ધડકવા મંડ્યું તેને એવો વિચાર આવ્યો કે જો હું મહારા કાવત્રામાં નિષ્ફળતા પામ્યો અને આરબી ફોજ દ્વારા પાછી ચાલી ગઈ તો આ નીચ મહારી સાથે બધીજ નિર્દયતાથી વર્તશે; કેમકે હું તેમની સાથે સખત દ્વેશ રમી રહ્યો છું પછી તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું “એ તો ખાત્રિજંધ છે કે થોડાંજ દહાડામાં આરબી ફોજ અહીં આવી પહોંચશે, અને એ પણ ખાત્રિજંધ છે કે તે વિજય પણ પામશે, એટલે મહારા માથા ઉપરની આળ એની મેળે નાશ પામશે. માટે ચિંતા મિથ્યા છે.” પણ હાલ આ નીચ એાધરજને શાંત પાડવો જોઇયે. (એાધરજને) આપને અરઠાદયુસ વિશે કશી ખબર પડી નથી તેનું આપને બધું લાગતું હશે એ હું પણ કમુલ કહું છું. અને કેમ ન લાગે? પુત્ર એાધરજ પુત્ર લાંબા સમય સુધી આવા અધાધુધીના વખતે દ્રષ્ટિથી દુર રહે તે શું કાંઈ નહાની મુની વાત છે? પરંતુ હાલ કશો ઉપાય નથી. આરબો જેવા સખ્ત શત્રુ માથે ચઢી આવ્યા છે. હજી આપણે આપણી સામગ્રી પુછું રીતે કરી શક્યા નથી તેવા વખતે માંહેમાંહે કશાં કે કંકાશને ઉત્પન્ન કરવો યોગ્ય નથી. આપ ધિરજ રાખો જો બહાદુર અરઠાદયુસ માર્યો જયો સિદ્ધ થાય-તો અમે બદલો આપવા હાજર છીએ માટે આપ વધુ ચિંતા ન કરતાં ધિરજ ધરો એજ ઉત્તમ છે. ખુદા ધિરજ ધરનારાની સાથે હોય છે.

ઓર્ધ્વ—હીક ! હું થોડા દહાડા ધિરજ ધરું છું, પણ આપ અને આપનો પુત્ર બન્ને આ કીલ્લાની બહાર નહીં નીકળી શકો એ સરત છે હા અરકાદયુસની શોષ માટે વિશ્વાસ પાત્ર માણુસ મોકલશે તો મને હરકત નથી.

એટલું કહી ઓર્ધ્વ કીલ્લાના ધુરળને અને દીવાલો ઉપર સર્વ સામગ્રી બરાબર છે કે કેમ એ તપાસવા માટે ત્યાંથી ઉઠી ચાલતો થયો પણ પોતાના હાથ નીચેના અમલદારોને મંકુકિસ અને તેના પુત્ર અરસ્તુલિસને કીલ્લાની બહાર નહીં જવા દેવાની સખ્ત આજ્ઞા કરતો ગયો. અહીંયા મંકુકિસની ઉપર પ્રમાણેની સ્થિતિ હતી ત્યારે ત્યાં મરકસ કેદખાનામાં પડ્યો પડ્યો પોતાની સ્થિતિ સંબંધે વિચાર કરી રહ્યો હતો. તેને છુટવાનો કે વાતનો અંત લાવવાનો કશો આશો દેખાતો નહતો. પોતે બેઠ છુપાવવાથી નિવડતી વિટંબણાએને સહન કરી પોતાને જોખમમાં નાખે કે ખરી હકીકત જાહેર કરી અરકાદયુસનો બેઠ ખુલ્લો કરી તેને તેના પિતાના કોષને પાત્ર બનાવે એ એમાંથી શું કરે ! તેની તેને સમજણ પડતી ન હતી. હજુ તે આવીજ મુઝવણ અને ચિંતામાં મસ્ત હતો એટલામાં અરસ્તુલીસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અરસ્તુલીસના ચહેરા ઉપર દીલગીરી અને ગમરાટના ચીન્હ પ્રગટેલા સ્પષ્ટ જણાતા હતા; મરકસને, તેનો એવો ચહેરા જોઈને ધણું દુઃખ થયું કેમકે અરસ્તુલીસ ઉપર એવી ચિંતાએ આવી પડવાનું કારણ તે પોતે હતો એવું તે સમજતો હતો. અરકાદયુસનો બેઠ ખુલ્લો પડવા ન પામે એવા તેના પ્રયત્નનું પરિણામ અરસ્તુલીસ માટે ઉપર પ્રમાણે નિવડ્યું હતું. અરસ્તુલિસે મરકસને કહ્યું—ભત્તા મરકસ ! શું તારાથી અમારી સાથે આ પ્રમાણે વરતાય ? ગાંડા લગાર વિચાર તો કર, તારા દુરામદથી અમને કેટલું ખમવું પડે છે ! ! !

મરકસ—નામદાર સરદાર ! તારાથી શું જુલ થઈ જે આપ મને એ મુજબ કહો છો !

અરસ્તુલીસ—શું જુલને માથે શીંગડા હોતા હશે ! તું પોતે કહે છે કે અરકાદયુસ માર્યો ગયો નથી, અને પાછો તું જ તેની હકીકતને છુપાવે છે ! ઓર્ધ્વ પોતાનો સર્વ કોષ અમારા ઉપર ઉતારે છે, તેતો એમજ કહે છે કે ગમે તેમ કરી તારા પુત્રને લાવો, નહીંતો તમારા ઢંકડે ઢંકડા કરી નાંખીશ જીવતાને જીવતા આજ જમણ રમી લોકોની સાથે આપણે દેવા પ્રકારે

દહાડા બાળીએ છીએ એથી તું કાંઈ અનન્યો નથી, કેટલી ખુસીખતોથી અને કેવી કેવી યુક્તિયોથી આપણે આપણા કવચાં છુપાવ્યા છે ! એ પણ તું જાણે છે ત્યારે શું તું એમ ચાહે છે કે અમારી એ સર્વે મેહનત અકારત જાય અને કુતરા બિલાડાના મોતે માર્યા જઈએ ?

મરકસ—અરકાદયુસના માર્યા જવાનું બાગ તે આપને માથે કેવી રીતે ચઢાવે છે ? આપ તો અરકાદયુસ કીલ્લામાંથી ચાલ્યો ગયો એ પણ જાણતા ન હોતા ! ત્યારે એથી આપનો શો સંબંધ છે ?

અરસ્તુલીસ—તે ખરું છે. અમને તેથી કાંઈ સંબંધ નથી પણ અમારી વાત સાંભળે છે કેણું ! જો ઓછરજ અમારા સંબંધમાં શહેનશાહી દરબારમાં કાંઈ ઉધું સીધું લખી દેશે તો અમારા ઉપર નાહક આક્રમણ આવી પડશે, અને અમારા માથુ નાહક જશે ! ઇન્સાફ દુન્યામાં કયાં છે !

મરકસ—એવું ખુદા ન કરે (કેટલીકવાર ચુપ રહી) જો કદાચ તેની પાસે અરકાદયુસના હાથનો તેની મોહરવાળો કાંઈ પત્ર આવે તો ? પછી.

અરસ્તુલીસ—પરંતુ એવો પત્ર આવે કયાંથી !

મરકસ—એવું આપને શું કામ છે ? જો એવો પત્ર આવે તો, તો પછી આપ ઉપર બાળ નહીં મુકેને ?

અરસ્તુલીસ—હા, તો તો પછી તેને અમારા ઉપર બાળ મુકવાનો કશો હક રહેશે નહીં. પણ એ કેવી રીતે બને ?

મરકસ—ત્યારે જો આપ મને આ કીલ્લા બહાર જવાની રજા આપો તો હું તેવો પત્ર લાવી આપું.

અરસ્તુલીસ—(સ્તબ્ધ બની, અને મરકસ એ કામ કરી શકવાનું શા આધારે કહે છે ? એવો આશય પામી તથા અરકાદયુસ છૂવતો હોવાની ખાતરી પામી.) શું ખરેખર તું એ કામ કરી શકે છે ?

મરકસ—ખચિત હું કામ કરી શકીશ, પરંતુ એ ચરતે કે હું એ પત્ર કેવી રીતે અને કયાંથી લાવ્યો તે વિશે આપ કશી પુછપરછ ન કરો, તેમજ હું તે પત્ર લેવા જાઉં છું એવું ઓછરજને પણ ન કહો. હા જો કહેવું હોય તો એટલું જ કહો કે જેમ બીજા માણસોને શોષ મારે મોકલવામાં આવે છે તેમ તેને પણ મોકલવામાં આવ્યો છે.

અરસ્તુલીસ—(થોડીવાર આશ્ચર્યમાં ઉભો રહી) તું થોડીવાર ઉભો રહે! હું પિતાશ્રીને એ સંજ્ઞા પુછી બેઠો.

એટલું કહીને પોતાના પિતાની પાસે ચાલ્યો ગયો, તે વખતે મકુકિસ સખ્ત ગભરાટમાં અને ઉંડા વિચારમાં બેઠેલો હતો, એટલે કે વાતે કરી શકતો ન હતો, અરસ્તુલીસે તેની પાસે જઈ સલામ કીધી. મકુકિસે માથું ઊંચું કરી કહ્યું કહે અરસ્તુલીસ શું સમાચાર લાવ્યો છે?

અરસ્તુલીસે મરકસ સાથેની સર્વ વાતચીત કહી સંભળાવી. જે સાંભળી તેણે કહ્યું—અરસ્તુલીસ! આ શું વાત છે? હું તો સમજી શકતો નથી! આ માણસ તો વિચિત્ર પ્રકારનો લાગે છે. નવા નવા ચમત્કાર દેખાડે છે? શું આપણને મરકાં સમાન રમાડતો તો નહીં હોય? નહીં તો એવો શો મોટો ભેદ છે કે જે કાંઈ છે, તે ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દેતો નથી? મને તો તેની હુમ્મ્યાઈ લાગે છે. તે આપણી પાસેથી છટકી જવા એવી સુકિતઓ તો રચતો નહીં હોય? એનો બરોસો શો!

અરસ્તુલીસ—પિતાશ્રી તે આપણને એ સંજ્ઞા ખરી હકીકત કહેશે એવી આશા રાખવી નહીં છે. તે જીવ જતાં પશુ ભેદ ખુલ્લો નહીં કરે એ નિશ્ચય છે. તેને કેદ રાખવાથી આપણને કુળે લાભ થવાનો નથી, જ્યારે આટલું થયું છે ત્યારે એટલું વધારે જો તે પ્રટકીએ જશે તો આપણા ઉપર જેટલું તોહમત મુકાયું છે એટલુંજ તોહમત રહેશે અને જે પરીણામ હાથ આવવાનું છે તે ત્યારે પશુ આવશે માટે તેને તો મોકલી દેવો ઉચિત ધારું છું, અને જો કદાચ તે, પોતાના કહેવા મુજબ અરકાદ્યુસના અક્ષરનો પત્ર લઇને આવશે તો આપણે મેહડી આદિતમાંથી છુટીશું, હું તો એમ ધારું છું કે તે આપણી સાથે બેવશાઈ નહીં કરે કેમકે આપણે તેને લાંબા વખતથી ઓળખીએ છીએ, તેનાથી સંકેટો કામ લીધા છે અને તેણે ઇમાનદારીથી કાંઈ છે.

મકુકિસ—(પણી વાર સુધી વિચાર કરી) ત્યારે શું આપણે તેના ઉપર બરોસો કરી મોકલીશું? અને એ સંજ્ઞા ઓછરજની પરવાનગી પશુ મેળવીશું?

અરસ્તુલીસ—આપણને કહેવા મુજબ પત્ર લાવી આપે અથવા તે દરમિયાન અરકાદ્યુસ પોતે હાજર થઈ જાય એ બનવાનું છે.

ત્યાર પછી એ બન્ને જણા ઝોઝરજની પાસે ગયા અને કહ્યું મરકસે આપના પુત્રની શોધ થયી સારી પેઠે કરી શકશે ખીજાઓથી જે નહી બની શકે તે તેનાથી બની શકશે માટે અમારો વિચાર તેને તપાસ માટે મોકલવાનો છે આપનો શો મત છે ?

ઝોઝરજ—હું તેને કેવી રીતે છુટો મુકી શકું ? તેણે તો મારા પુત્રને કતલ કર્યો છે. અથવા તે મારા પુત્રના કતલ કરનારાઓને ઝોળાયે છે અમે તેને મુદ્દા માલની સાથે પકડ્યો છે. હા, જે અરકાદયુસનેા ઘોડો તેની તલવાર વિગેરે સામાન તેની પાસેથી નીકળ્યો નહોત તે ગુદી વાત હતી.

મકુકિસ—જાહેર રીતે જોતાં, તેણે આપના પુત્રને કતલ કર્યો હોય એમ અમને લાગતું નથી. કમકે તે એવા પ્રકારનેા માણસ નથી. જેમ ખીજા માણસોને તપાસ માટે મોકલ્યા છે તેમ તેને પણ મોકલવો અમે ઉચિત ધારીએ છીએ. કદાચ કાંઈ સમાચાર લાવી શકે ?

ઝોઝરજ—હીક ! હું કાંઈ વાંધો લેતો નથી. માત્ર ઝેટલું યાદ રાખજો કે સર્વે જોખમ તમારે સીર છે.

મકુકિસ અને અરસ્તુલીસે પોતાને સીર સર્વે જોખમ લેવું કપુસ કપું પછી તેઓએ ત્યાંથી પાછા આવી મરકસના બંધ છોડાવી તેને છુટો કર્યો, અને તેને જલદી પાછા વળવાની સૂચના કરી વિદાય કીધા.

મરકસે બંધમાંથી છુટતાંજ, સૂચનાઓના જવાબમાં, કાંઈ ફિકર નહીં, હું ધણેજ જલદી પાછો વળીશ એમ કહેતાં કહેતાં એક દિશા તરફનો રસ્તો લીધા.

પ્રકરણ ૮ મું.

વાહ ! ઠીક બન્યા ? ?

વાહુરે દરતે લુલુ' કયા બાત તેરે જોરખી
ક્યહે આહુન તોડ રૂંધી ક્યહે ધાગેખી તરહ

હુંવે અધાદની હાજીત સાંભળો તે અરકાદયુસને આખી આરખી
જાવણીમાં શોધી વળ્યો, કેમ તંબુ કેમ રાવડી બાધી મુખી નહીં પરંતુ
કાંઈ પતો લાખ્યા નહીં આખરે તે નિરાશ થઈ અરમાનુસાને કહેવા
બીજબીસની તરફ ચાલ્યો.

અરમાનુસા પેતાના મહેલમાં ધણીજ બેચેની સાથે અધાદની વાટ જોઈ
રહી હતી. અધાદને મળાને ધણે વખત લાગેલો હોવાથી તે ગભરાતી હતી
અને બરબારાને કહેતી હતી—

બરબારા ! ખરેખર હું દુર્ભાગીણી છું. આ નીચ આરખોએ ખચિત
અરકાદયુસને કતલ કરી નાંખ્યો હતો. હાલ ! નસીબ બે ડગલાં આગળું
આગળ ! હવે મ્હારા પ્રીતમ પ્યારો ક્યાં મળશે ! (રડે છે)

ઝેટલામાં ઝેટલાના નોકર ચાકરોમાં એક પ્રકારની ગરબડ થઈ અને
એક નોકરે આવીને કહ્યું કે કોઈ રૂખી માણસ દરવાજે આવીને ઉભો છે,
અને હાંધે મારે છે.

બરબારા બહાર દોડી ગઈ, અને લુલુ છે તો અરકાદયુસ પડે હતો,
પથુ વિચિત્ર ડોળમાં તેના મ્હેરા ઉપર ગભરાટના સ્પીન્ડ પ્રગટેલા હતા.
તેના ઉભય દંડ લાંબી લવાન થએલાં હતા. તેના લુગડામાંથી લોહીના ટીપાં
ટપકતાં હતાં. તેણે બરબારાને બેતાંજ ગાંઠે પાડી કહ્યું અરમાનુસા ક્યાં
છે ? છે તો સારી પેઢીને !

બરબારા—હા, સારીપેઢી છે આપ અંદર પધારો.

અરકાદયુસ અડધી થયે ઉપાડી અંદર દાખલ થયો હતો તેને અર-
માનુસાના છવતા હોવાની આપવા સહી સલામત હોવાની ખબર ન હતી.

તેણે અરમાનુસાને જોતાજ ખુશીના ઉદ્વારો કાઢ્યાં. ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને યોદ્ધો. હું આપના કાઠે ધણી મિંતામાં હતો આપની સલામતી સંભળે અનેક બહેનો અને તરંગો આવતા પણ ખુદાની કૃપાથી આપને સલામત જોઇ ધણી ખુશી થઇ—

અરમાનુસા, અરકાદયુસને અચાતક જોઇ એકદમ ઉભી થઇ હર્ષ-વેગમાં પરંતુ અધીરાઇ પૂર્વક બોલી—મહારા હૈયાના દાગ ! હું પણ આપનીજ દિકરમાં હતી. આપ ઉપર શું શું થીતી એ કહેવા કૃપા કરો જેથી દાસીને શાંતી થાય, આપ અહીં સુધી કેવી રીતે આવી શક્યા ? અચાહ આપને મળ્યો.

અરકાદયુસ—અચાહ કાણુ ? મને મળ્યો નથી એમ જોઇતો જોઇતો પાસે પડેલી કુરસી ઉપર બેસી ગયો.

અરમાનુસા—પણ આપ અરજોની કેદમાંથી કેવી રીતે છુટ્યા ?

અરકાદયુસ—જે દોરડાંઓમાં તેઓએ મને મુશ્કેલાઇ બાંધ્યો હતો તે દોરડાંઓને તોડીને; પ્રાણ પ્યારી ! ત્હારી રશીતિ અને સત્તુઓના પંજામાં ટુંક સાઇ જાય એવો સંભવ હોવાના બધે મહારા શરીરમાં એટલી બધી શક્તિ મુકી કે મેં મજબુતમાં મજબુત વાળના દોરડાંઓને ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા હું કેદના તંબુમાં બંધાએલો બેઠો હતો અચાહ મહારી પાસેથી ઉઠીને, તને ત્હારી સાંકળી આપવા આવવા તંબુની બહાર નીકળ્યો ત્યારે મેં મુશ્કેલ શરૂ થવાના હોલના અવાજ સાંભળ્યા. સશસ્ત્રની તત્પારીતુ ઇચ્છુમલ કુંકાણું અને હું મંબરાયો. મહારા મનમાં એવો ભય થયો કે આ આરખો જો કુમલો કરી દેશે તો કાણુ જાણે શુંએ પરિણામ આવશે. કુકામાં મેં સકાશના મેદાન તરફ મહારી નજર ફેરવી એમું તો આરખો સહેરની દીવાલો ઉપર ચઢી ગએલી નજરે પડ્યાં. અને ત્યારે તો મને ખાત્રિ થઇ કે તેઓ આપના નાન્ટુક અને પુષ્પ સમ શરીરને ઇજા પહોંચાડયા વિના નહીં રહે અને એવો ખ્યાલ આવતાંજ મહારા તન મનમાં લગજ (ગેરત)ની અગ્નિ-સળગી ઉઠી. મહારા હોશ ઉઠી ગયા. અને મેં પ્રાણ પ્રકારે પણ આપને અચાવવા અહીં આવવાનો અચવા પોતાનો જીવ આપવાનો નિશ્ચય કીધો અને તેથી મહારા બધે ખુટી જાય અચવા કુટી જાય એવી મુક્તિ કાઢવા તરફ મહારા ધ્યાન એવામું પણ એ અચાંચવીત હતું. કેમકે દોરડાંઓ મજબુત અને વાળના વાળેલા હતા. હું નિરાશ બની ગયો મહારા સાથુ દુરવા સામું ઉઘટે

આરે કાંઈ ન મોઢ્યું ત્યારે તંબુની ચોખની સાથે આરો પીઠ લગાડી ડોરમાં બસવું શરૂ થયું. ચોખની અંદર કોઈ અણીવાળી સીજ ઉપર ઉભરેલી મને માણસ પડી મેં એજ અણીવાળી વસ્તુ ઉપર ડોરકું બસવું જારી રાખ્યું અને આરામાં જેટલી તાકત હતી તે સઘળી તાકત વાપરી આરા બન્ને દરેને ખેંચતો રહ્યો અને તેથી તે ડોરકું આરા ઉભય દંડના માસમાં કુસ્તી ગયું લોહીટપકવું શરૂ થયું. પણ સારા નસીબે આરો મહેનત સફળ થઈ ડોરકું બસાઈ બચાઈને કપાઈ ગયું પણ મેં આરા કાચે આરા પગની બેડીએ ઉતારી નાખી અને બધી ઝડપથી માંડ નાણ્યમની પેઠે દોડતો દોડતો બહિ સુધી આપની શેવામાં આવી પહોંચ્યો અને આપની સલામતીની બધી હીકર હતી પણ ખુદના શુકર કે આપને સડી સલામત બેચા હવે મને કરી હીકર નથી.

અરમાનુસ—(અરકાદયુસની બહાદુરીથી આશ્ચર્ય પામી તથા હર્ષાંશુ વહેવરાવી) આર! ખુદ આપને દરેક બાદતથી રક્ષણમાં રાખે હું સારીપેઠે છું હું આપના દર્શનની તરથીને તરથી રહેવા ન પામું એટલા માટે ખુદાએ એવો સન્નેત બનાવ્યો.

અરકાદયુસ—હેતુ ઉપર આ વાવટો શેનો ઉડે છે ?

અરમાનુસ—એ આરબોનો વાવટો છે. તેઓએ અમારા મેહેલને છુટકાથી બચાવવા મોકલ્યો છે અને તેથી તેઓ કોઈ પ્રકારે અમને સતાવવા ચાહતા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે એટલુંજ નહીં પણ તેઓએ અમારા રક્ષણથી પુરતી ચોક્કસ કરાવવી છે.

અરકાદયુસ અમાર વિશ્વાસ લેવા પાસે પડેલી આરામ કુસ્તી ઉપર આડો પડ્યો બરબારા તેના ઝખમને પેઠાં અજમપટ્ટી કરવાનો સામાન લઈ આવી. પરંતુ એવધથી સાલમ પડ્યું કે તે કાંઈ એવો સખત ઝખમ ન હતો. માત્ર ખેંચમ ખેંચા અને તાણમ તાણીથી આમડી ઉતરી ગઈ હતી. અર્થાત ઝખમને પેઠાંને તેના ઉપર અજમપટ્ટી મારવામાં આવી પછી તેણે ચોતાના હુચડાં બહાર જારીની પાસે એસી શેહેરમાં બેસું શરૂ થયું તેણે આરબોનો લેકોના ઘરમાં કુચી છુટમાર કરતાં દીકા તેને રૂમી બેસ ચડ્યો અને કોથમાં આવી બેઠો, બાહ, આ નીચ આરબો કેવો વ્યુલમ ગુજારે છે ? તેઓ અમારા દેશને કેવો સખમલ કરી રહ્યા છે અહીંસા અને શરમ અને બિઝાર છે કે હું બેઠો બેઠો બેઠો છું અને કાંઈ કરી શકતો

નથી.....આરબો ! તેઓની શું ખીસાત છે ? હાથ મ્હારું કાંઈ ચાલતું નથી નહિતો શું તેઓ આવી રીતે હાર પમાડી શકતા ? પણ કાંઈ ફીકર નહીં હમણાં તો તેમની મરજીમાં આવે તેમ કરવા હવે જ્યારે બાબુસના કીલ્લામાં પહોંચીશ ત્યારે તેમને ઠેક પહોંચાડીશ હમણાં શું છે ? એ તેઓ શીવાલીયા ઓની પેઠે નાસતા નજરે ન પડે તો કહેવું હતું.

અરમાનુસા તેને કોષ પુરક ઉપર મુજબ કહેતાં સાંભળતી હતી પણ કશું બોલી નહીં. તેમજ તેણીએ, આરબો અને તેણી વચ્ચે જે કાંઈ વાત ચીત ચાલી હતી તે પણ કહી નહીં કેમકે તેમ કરવાથી તેના આપને કેટલું બધું અમતું પડશે અને રૂખી ભોભો તેને કેટલો બધો અંતાપશે એ સારી ચેકે સમજતી હતી.....પણ અરકાદયુસનું ધ્યાન તે તરફથી બીજી તરફ ખેંચવા તેણીએ કહ્યું 'આરા ! ખુદા તમને કાળની કૃતીથી રક્ષણમાં રાખે એ રૂખી ફોજમાં તમારા જેવા માત્ર પાંચ જણ પણ હોત તો આ નીચ અને નિર્દય આરબોને દેશમાં છુસવા ન દેત હશે જે થવાનું હતું તે થમ થયું હવે એ વિશેનો વિચાર નિર્ધક છે તમે કાંઈ વિશ્રામ કરો થાકેલા છે ખુદા ચાહશે તો પરિણામ સારું જ આવશે.

અરકાદયુસ—રૂખી ભોભો જકરાંઓની જેમ કપાતા મ્હારાથી એક સાક્ષાત નથી હું એવી શરમને વીસરી શકતો નથી હું આ નીચ આરબો પગ દાલ તલવાર ખેંચી કુટી પડીશ અને તેવું લોહી પીછને મ્હારું કલેજું ઠંકું કરીશ (ઉભો થાય છે અને તલવાર હાથમાં પકડી બહાર નીકળવા બાંધ છે) અરમાનુસા પણ પડી હાથ બેડી કરગરી 'આરા ! મ્હારી વિનંતી સાંભળો ! આપ પોતાના જીવને એખમમાં ન નાખો આપને વેરજ વાળવું હશે તો શી ઉતાવળ છે તેઓ એક બે દહાડામાં બાબુસના કીલ્લા ઉપર પણ ચઢી આવશે ત્યાં એક લેખે એ સિવાય આવી સળગતી હોળીમાં હોમાવા મોકલવા મ્હારું મન ચાલતું નથી. આરા ! કૃપા કરી લગ્ન બગાડવું નામ ન લ્યો એ સખ્ત સાંભળતાં મ્હારું હૃદય ધડકે છે, શરીર કંપે છે લોહી સુકામ જાય છે, હવે તો આપ નમિત થઈ ખુદલા મનથી મ્હારી સાથે જ રહો અને મારી સોડની શાબા જનો મ્હારાથી આપનો વિયોગ સહન નહિ થઈ શકે.

અરકાદયુસ—(મોહટી ગરજતમાંથી ચમક્યો હોય તેમ) આરી ! તને મરકસની કાંઈ ખબર છે ?

અરમાનુસા—ના, મેં તો તેને ઘણા દહાડાથી જોયા નથી, હા આપ એ તો કહો આપ કેદ કેવી રીતે થયા હતા ?

અરકાદયુસ—હું તમારી પાસેથી ઉઠીને, જ્યાં મરકસને ઉભો રાખી આવ્યો હતો ત્યાં ગયો, તો તે ત્યાં હાજર ન હતો. તેથી ચારે તરફ શોધવા મંડ્યો. એટલામાં આરબી લરકર આવી પહોંચ્યું અને તેમણે મને પકડી લીધો, પણ સત્ય કહું છું કે જો હું તે વખતે મ્હારા ઘોડા ઉપર અસ્વાર હોત તો તેઓ મને કદી પકડી શકત નહીં. પણ શું કરું ઘોડો નહીં હોવાથી પુરી લાચારી હતી (મરકસ અને પોતાના ઘોડાને વાદ કરીને) અરસોસ મરકસ ક્યાં ચાલ્યો ગયો તેના કસા ખજર મહાં નહીં. અને મ્હારા ઘોડાનું શું થયું હતું ? મ્હારા પીતાશ્રીના સીપાહીયો મરકસને પકડી લઇ ગયા તો નહીં હોય ? જો એમ બન્યું હશે તો તેના ઉપર મોતનું તોહોમત મુઝી તેને ગરદન મારશે. હાવ, હવે શું કરવું ?

હેતનું વાક્ય સાંભળી અરમાનુસાને પણ મરકસની શીકર થઇ. તેણીએ કહ્યું કે જાપકા મરકસ ઉપર એવું તોહમત ખુદા ન લાવે મને તો આશા છે કે તે જ્યાં હશે ત્યાં સહીસત્રામત હશે. હમણા આપ નિરાંત જીવે એસો, કશી શીકર નહીં એના સંજમમાં પછી જોઇ લેવાશે આપ એવી વાતો મુઝી આપ મ્હારી પાસે રહેશો કે નહીં એ કહો.

અરકાદયુસ—(નિશ્વાસ નાંખી) ખારી ! હું ત્હારી પાસેથી એક પગવાર પણ ચિજુટો પડવાનું પસંદ કરતો નથી પરંતુ બદનામીની સરમ, અને બદાદુરી આવી લડાઇ જેવા કદા કદીના વખતે મ્હારી ફાજનું ઉપરી પશુ જોડી અહીં રહેવાની રજા આપતી નથી. તે ઉપરાંત હું મ્હારા પિતાશ્રી આગળ મ્હારી ગેર હાજરીના સંજમમાં શું બધાનું કાઢીશ એનો પણ મેં વિચાર કર્યો નથી. હું મને તેના અને મને તેટલા બધાના કાઢીશ પણ ખચિત તેઓ માનશે નહીં અરમાનુસાએ આ સાંભળી કહ્યું વાર કામે જોઇ લેવાશે. હમણાં એને મુઝી પછી તેઓ બન્ને પ્રેમજોષીમાં મુંઘાયા વિષેનું દુઃખની કથા સાર થઇ પરસ્પર એક બીજાને વાંક કઢવા લાગ્યા. મેહસના દાર બંધ હતા સઘળાં રહેવાસી બહીના લીધે મુખ ચાપ દુમ દબાવી પડવા હતા ચારે તરફ સુનસાન ખાસી રહ્યું હતું. આ બન્ને આસક માણુકની જેદમાં આગમલ કરે એવું ત્યાં કેલ ન હતું. બેશક

કોઠરીયોના રહવા કુટવાના તથા હાથ વેચના પૌકારો તેમને એવેન ખતાવી તેમના ધ્યાનને ખેંચી રહ્યા હતા. અને તેમાં અરકાદ્યુસનો ક્રોધને લાંબે દાંત કચ્છડી કચ્છડીને ચુપ થઇ જતો હતો.

સમી સાંજના વખતે ઝંપાદ પાછો આવ્યો. તે અરકાદ્યુસને સહી સલામત જોઇને તથા તેની બહારની કઠાણી સાંભળીને પ્રજ્ઞા પુણ્ય થયો તથા આશ્ચર્ય પશુ પાડ્યો, તેણે આવીને કહ્યું કે હવે સલામી સેનાધિપતીએ આપ સર્વે કુશળતાથી છે કે કેમ, એ પુછવા આપની પાસે માફલ્યો છે આપને કોઇ વાતની અડચણ તો નથીને ? તેઓએ પોતાના માથુસોને આ મહેલની પાસે આવવાની સખત બંધી કીધી છે, તમને કાંઈએ સતાવ્યા તો નથી ને ?

સર્વ જાણ્યોએ જવાબ આપ્યો કે નહીં. અને સર્વ દરેક પ્રકારે સુખી અને ખુશી છીએ.

અરકાદ્યુસને, આરખોના આવા વિવેકથી થજો આશ્ચર્ય થયો. વિ-
ચાર્ય કે માત્ર અરમતુસાનાજ મહેલને નહીં છુટવામાં અને તેમાં રહેનારા સર્વ જાણ્યોને અમાન આપવામાં કાંઈ કારણ હોયું જોઈએ વિના કારણ તો આરખો એટલી બધી શરત રાખે નહીં. તેના મનમાં અનેક શંકાઓ ઉત્પન્ન થઇ પશુ વાહરે પ્રેમ ચમત્કાર ! પોતાની પ્રેમદાના બચી જવાના હવે તરતજ તેના એવા શંકાશિલ વિચારને મનના પ્રદેશમાંથી કાઢી કાઢ્યો.

તે ભોંકેએ એ રાત આરામ સાથે પસાર કીધી બીજે દહાડે સહવારે કેટલાંક આરખો એક માથુસને બાંધીને લાવ્યા બપોરે તેઓ તેને લઈને મહેલમાં દાખલ થયા ત્યારે તે બંધાએલો માથુસ અરકસ હતો એમ માથુસ પડ્યું. તે અરખોએ અરમતુસાને પુછ્યું અને આ માથુસને સહેરની દીવાલો પાસથી પકડ્યો છે, તે આપના નોકરોમાંથી છે, એમ તેણે કહેલું છે શું એ વાત ખરી છે !

અરમતુસાએ કહ્યું હા, તે અમારા નોકરોમાંથી છે.

તરતજ આરખોએ તેને છોડી દીધો, અને અરમતુસા પાસે તેને પક-
ડવા મહેનતી માફી માંગી પાછી તેઓ વિદાય થયા અરમતુસા અને ખીન
માથુસોએ અરકસને સર્વ હકીકત પુણી. તેણે અમથતિ સર્વ વર્ણન કહી
સંજાણી અરકસે અરકાદ્યુસને ત્યાં સહી સલામત જોઇને એટલો પુણ્ય

થયો કે દુલ્હો ન સમાયો. તેણે પોતાની કઢાણી કઢી સંભળાવી. અરકાદયુસને કહ્યું. હવે સહેજ ત્યાં તો ચક્રાક્ષ અને તેમના પુત્ર અરસ્તુલીસ એ બન્ને ઉપર આપના કતલનું તોહમત શુકવામાં આણ્યું છે. બે આપ જેમ બને તેમ ઉતાવળમાં કીલ્લામાં નહીં પહોંચો તો નાહક તે બન્નેના છવ જરો કેમકે આજ તેઓ કેદ થશે અને એક બે દહાસામાં મોતની ક્ષિપ્ત પામશે.

અરમાનુસા—(એ સાંભળી એકદમ ગભરાઈ રહતાં રહતાં) શું? અહારા પિતાશી! શું? અહારા માંધવ! ઉપર એવું તોહમત શુકવામાં આણ્યું છે. ખારા! અહારા પિતાશી અને બાઈ શું એવા બચમાં છે! હાય! હાય! આતો ગજબ થાયને!.....બહાસા! અરકાદયુસ માણ્યું ખારા અરકાદયુસ તમેજ તેમને બચાવી શકો છો!!

અરકાદયુસ—ખારી! બીહો નહીં તેઓ તો તમારા પિતાજી અને બાઈ છે! પણ બે તમારા વાળનેએ દુઃખ પહોંચે તો હું મોહીની નદીઓ વહેવરાવી દઉં અને મને તમારા બચ ન હોત તો હું તરતજ સીધા ત્યાં જાત પણ હવે તો અહીંયાનું પરિણામ જોઈનેજ જવું ઉચિત માંડે છું.

અરમાનુસા—તમે પાછા બાબુસના કીલ્લે જાઓ અને સુદાર્થે રજુ-સંભામમાં ઉતરો એમ હું કહેતી નથી, તેમજ અહારા પિતા તથા બાઈના છવ જાય એ પણ માહતી નથી. (મનમાં) હાય! અરકાદયુસ નજરોથી દુર થાય નહીં અને પિતાજી તથા બાઈના છવ જાય નહીં એવી શું મુક્તિ પોતું! એ સર્વે આરતો આ મુવા રમી મોઢિનાજ કારણથી આવી પડી છે, નહીતો એમાંનું કાંઈ નહોતું. માત્ર અરકાદયુસ વિના તેઓ સર્વ નીચ પાપીયો અને સખત જુલમી છે.

અરકાદયુસ—(મરકસને) કીલ્લામાં હાથ થી કીસચાલ ચાલે છે! તેઓ અહારા સંબધે શું ચર્ચાઓ કરે છે! તું ત્યાંથી ક્યારે નીકળ્યો હતો!

અરકસ—મેં આપના પિતાશીને સખત ગુસ્સા અને દીલગીરીમાં છેલ્લાં જોયાં હતાં તેઓએ આપની ચોંટાઈ ચારે તરફ માણસ દોડાવ્યા હતા. જ્યારે આપનો કાંઈ પતો ચાલ્યો નહીં ત્યારે તેમનો સર્વ ગુસ્સો ચક્રાક્ષ

સાહેબ અને તેમના પુત્ર ઉપર ઉતર્યો. હવે તેઓ એ બન્નેના લેહીના તરફના બન્યા છે. જો આપના જીવતા હોવાના સમયાર તેમને વખતસર ન મળ્યા તો તેઓ બન્નેને કલ્લ કરી નાખશે. હું સત્ય કહું છું કે, સાહસી બરમાનુસા પાસે આપની જે મોહર છે તે મોહર એક પત્રપર પાડી આપના નામથી આપ જીવતા હો અને થોડા વખતમાં કીલ્લે હાજર થનારા છે. તેવા મતલબનો એક વ્યૂઠો પત્ર તાર્થવાર કરી તેમની પાસે લઇ જવાના વિચારથી હું અને પાછો આવ્યો હતો—

મરકસ હજી બોલતો હતો તેને અટકવી અરકાદમુસ વચમાં બોલી ઉઠ્યો કે વાહ ! વાહ ! હીક યાદ દેવરાખું. મરકસ તું મલો સાલો અને સમજી છે ! વાહ ! હું સાહેબ યાદ આપું છે ! સાવ લાવ બાબીરસનો એક પત્ર સાવ, હું એજ મતલબનો પત્ર લખી આપું છું. બાબીરસનો પત્ર શેખવામાં આવ્યો, પણ તે વખતે મળ્યો નહીં તેથી પક્ષ ઉપરની કેઆતી* શાહીને તેમનો એક ટુકડો હાજર કરવામાં આવ્યો જે ઉપર અરકાદમુસે પોતાના પિતાશીને નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો:—

“પુલ્ક પિતાશી”—

આપની આજ્ઞા વિના હું કીલ્લાની બહાર નીકળું અને તેથી આપને કોઇ આવે તો તેમાં કંઇ નવકંઇ જેવું નથી, તેમજ તેમાં આપનો કોઇ મળી સકાય નહીં, પરંતુ આપે મહારા વિશે ચિંતા કરવી નહીં. હું મજીજ જાદી આપની સેવામાં હાજર થઇ સર્વ હકીકતથી વાકેફ કરીશ. આપને મહારા જીવતા હોવાની ખાત્રી થઇ જાય એટલા માટે આ થોડી લીટીઓ લખું છું, હું કાલ બીલખીસમાં સહીસલામત છું. થોડા વખત ઉપર આરખોની કેદમાંથી મુક્ત થવા પામ્યો છું. કેમકે તેઓએ મને પકડી કેદ કર્યો હતો. હું આરખોની હકીકતથી મલો વાકેફ થયો છું. સેવામાં હાજર થઇ બપોરે વર્ણન કરીશ ત્યારે તે આપને કીમતી લાગશે અને આપને આશ્ચર્ય પણ પમાડશે. જો કાલ મહારા કામમાં નહીં જેવા

* આ એક પ્રકારનું લુગડું હતું. જે મીસરમાં વસવામાં આવતું હતું અને તેના ઉપર લખવામાં પણ આવતું હતું. બાબ જાંતના લુગડા ઉપર “મોઅલ્લહાતે સબ્હા”ના સાતે કરીશ લખીને જાતએ કમખામાં લટકાવવામાં આવ્યા હતા.

જામન ન હોત તો આ પત્ર લખવાને બદલે હું પડે સેવામાં હાજર થયો હોત, પણ હમણા અસહ્ય હું એટલે લાચાર, પણ જે ખુદાની મરજી છે તો ધણી થોડાં વખતમાં હાજર થઈશ.

આપનો આશુકિત મિત્રવૃન્દલી
અરકાદયુસ.

મરકસે તે પત્ર લઈ અદમપુર'ક જામીનને ચુમી હાથ જોડી અરમાનુસાને કહ્યું કે હવુર ! મને આશા છે કે આપ, નામીજ લોડી મારિયાનું જ્વાન રાખશો.

અરમાનુસા—હા, હા, મારિયા ક્યાં છે ? અને તેના શું સમાચાર છે ?

મરકસ—હું જ્યારે તેના આમની પાસે થઈને આવતો હતો ત્યારે થોડી વાર તેને મળવા જવાનો વિચાર મ્હારા મનમાં આવ્યો અને તેથી મેં તે તરફનો રસ્તો લીધો. હવુર મેં તે જામમાં પણ મુક્યો ન હતો એટલામાં તો આવ્યોએ આવી અને પ્રકડી લીધી અને અહીં સહ આવ્યા અને કય છે કે તેઓએ મારિયાને પણ સંતાવી હોય ? કૃપા કરી મારિયાને સતાવવામાં ન આવે એવી કાંઈ ભુક્તી કાઢી તેણીને બચાવવાની કાંઈ ઢિકર કરો.

અરકાદયુસ—(મરકસને પીરજ દઇ કહ્યું) તેં અમારા ઉપર પહોં પહોં ઉપકાર કર્યા છે, જેથી અમારાથી જનતા પ્રપત્તે વને અને મારિયાને બચાવતા રહેવું એ અમારી સવિત ફરજ છે, મારે તારે ચક્ષુશું નહીં. એતો પણ જાહેરરત થઇ જશે.

મરકસ—સત્ય છે સાહેબ ! પરંતુ આ સુખર્ષ પછી તેણી ઉપર શું શું કુખ કે સુખ ગુજર્યું છે તે હું જ્યાં સુધી જાણીશ નહીં ત્યાં સુધી હું બીજી કાંઈ જગ્યાએ જઈ શકીશ નહીં.

અરમાનુસા જાણે જરબારનો રત મીંગતી હોય એવી રીતે તેની સામે જોયું. મરમાસએ તેના જવાબમાં કહ્યું કે “મ્હારો મતનો એવો છે કે, હરકામી સેવાધિપતીને આપણે કહેવતથી રેવું નોંધએ કે મારિયાનું ધર તે અમારું છે એક છે. મારે તેમના સર્વ માણસોને સંભાળી અહીંયા પહેંચાવી દેવસતી તેમને પણ અમારી સાથે રહેશે.

અરમાનુસા—તહારો મત બાળખી છે. એમજ કરવું જોઈયે; પરંતુ સેનાધિપતીને કહેવા કોને મોકલશું ?

બરબારા—જ્યાદને મોકલશું. કેમકે તે હજી સુધી અહીંયાજ છે.

એટલું બોલી બરબારા બહાર ચાલી ગઈ અને જ્યાદને લઈને પાછી આવી જ્યાદે મરકસને જોઇને સલામ કરી, તખીયત પુછી, હાથ મેળવ્યો અને પુછ્યું કે કહો શું સમાચાર છે ? બરબારાએ તક જોઈ સર્વ કહીકત કહી સંબળાવી જે ઉપરની જ્યાદે મરકસને કહ્યું—

તમે ગબરાઓ નહી, મારિયા અને મારીયાને લગતા સર્વ માણસો મહારા હીમામાં છે. હું તેમના સંબંધમાં કોશીસ કરવા હમણાં જાઉં છું. એટલું બોલી તે ચાલતો ગયો.

અહીં સર્વ માણસો જ્યાદના પાછા વળવાની વાત જોઈ રહ્યા હતા. થોડીજવાર પછી મેહલના દરવાજા પાસેથી ધણાં લોકોના અવાજો આવતાં સંબળાયા નોકર ચાકરોએ ઇસ્લામી સેનાધિપતીના સુલાકાતે આવવાના સમાચાર કહ્યાં, અરમાનુસાએ અરકાદ્યુસને કહ્યું કે આપ ક્યાંય સંતાઇ જાઓ તો વધારે સારું.

બરબારા, સેનાધિપતીના શુભાગમન માટે બહાર ગઈ. આવા મોહટા માણસને લેવા જવાને તેણી માટે આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો, તેણીએ ઇસ્લામી સેનાધિપતીને, મોહટાં મોહટાં નામી ઇસ્લામી સરકારોના ટોળા વચ્ચે ઉભેલાં જોયા. સર્વની આગળ વરદાન નાનું તરબુતો કરનાર હતો. બરબારાએ તેમને અદબ પુર્વક સલામ કીધી અને વીવેકના શબ્દો વડે તે સર્વેને સુલાકાતના હોલમાં લઈ ગઈ અને ત્યાં સર્વેને માનપુર્વક બેસાડ્યાં તરબુતો કરનાર વરદાને કહ્યું કે સેનાધિપતી સાહેબે એટલા માટે તરદી લીધી છે કે તેઓ પોતે શાહજાદી અરમાનુસાને રૂબરૂ મળે અને દીલાસો આપી કહી દે કે તેમને અને તેમના લગતા સર્વ જાણુને કશા પ્રકારનું દુઃખ દેવામાં નહીં આવે તેમજ નિશ્ચિત રહેવું અને લગારે ગબરાવું નહી.

બરબારા—ઇસ્લામીઓએ અમારા ઉપર જે જે બલાઇઓ કરી છે તેનો ઉપકાર માનવા અમે તદ્દન અશક્ત છીએ. તેઓએ અમારી દરેક રીતે હીમાયત કીધી છે.

એટલું કહી તેણે શાહજાદી અરમાનુસાને બોલાવી શાહજાદી અરમા-
નુસા કીમતી લુગડામાં શોભતી, હીરા, મોતીના ધરેણુઓથી ઝગમગતી,
શરમ અને લાજને લીધે પરસેવો પરસેવો થતી મુલાકાતના ઓરડામાં દાખલ
મઠ તેને દખલ્યા પુર્વક આવતી જોઇ સર્વ ઇચ્છાઓએ માન આપવા ઉભા
થયા. તેણીએ ત્યાં પડેલી એક સોનાની ખુરસી ઉપર બેઠક લીધી અને
સોનાધિપતીને ક્ષેમ કુશળતા પુછી તીચે મુજબ ગોષ્ઠિ સર કીધી—

“આપે મહારા ઉપર જે જે આજાર કીધાં છે તેનો ઉપકાર માની
શકવા જેટલા શક્તિ મહારામાં નથી.”

સેનાધિપતી—(નીચી મરદને) મુખમાંથી જે વચન ઉચારવું, તે
ફાલ આપવો તે મરતાં મુઠ્ઠી પાળવો એ અમારો ધર્મજ છે. અને ખરી
બહાદુરી કે શુરવીરતા આનુંજ નામ છે. તમારા પિતાશ્રીને તમને રક્ષણમાં
રાખવાનું મેં વચન આપ્યું હતું. અને તે મુજબ હું વર્તી શક્યો એવી
ખાત્રિ થવાથી હું અહલાહુતો ઉપકાર માનું છું તમને મુકન્નાના હાથથી
બધ્નું કાંઈ વેઠવું પડ્યું તે માટે મને બધી દીલગીરી થાય છે, અરસોસ તે
સટકી ગયો એ અહીંયા મળ્યો હોત તો તેને તેના પાપની મજા ચખાડત
તમે અમારી ઝિંભેદારીમાં છો, અમે તમારી સાથે કોઈ પ્રકારનો દગો
રમવાના નથી, કેમકે દગો અમારા ધર્મમાં નથી. અમે નહાનપણુંથીજ
દગાને પિંકકારતા આવીએ છીએ એવું કરવું નીચ પાપી અને બાયલાનું નિર્બળ
અને શુરવિરોને સરમાવનારું પ્રવળ હથિયાર છે. એ તમે અહીં રેહવા માંગતા
હોતો ખુશીથી અહીંજ રહો અને તમારા પિતાશ્રીની પાસે જવા માંગતા
હોતો તમારા રક્ષણુએ સીપાહોનો એક રસાલો તમારી સાથે મોકલવાનો
બકાબસ્ત કરવામાં આવે. બોલો આ બન્નેમાંથી કઈ બાબત પસંદ કરો છો ?

અરમાનુસા—એ આપની આજ્ઞા હોય તો પિતાશ્રીની શૈવામાં જવું
હું વધારે પસંદ કરું છું આ વાતચીત વરદાન મારફત ચાલતી હતી. અર-
માનુસાની મરજી પિતાશ્રીની પાસે જવાની બધી સેનાધિપતીએ વરદાનને
કદવું વરદાન ! શાહજાદીની સાથે જવા માટે મુનંદા સીપાહીયોનો એક
રસાલો તૈયાર કરવો, અને શાહજાદીની તૈનાતમાં સોંપી શાહજાદી સાહેબ
જ્યાં જવા માંગતા હોય ત્યાં, જવાનો હુકમ આપી આવ અને તું પણ
એ રસાલાના સરદાર તરીકે શાહજાદીની તૈનાતમાં હાજર રહે એ શું
કહું છું એમાં કશો ફેર પડવા ન પામે !

ધરદાને જગજગ આપ્યો ધણું સારું આપ બેઠકે રહેા.

બરબારાએ, પોતાને ત્યાંની આદર સત્કારની રીત મુજબ, આવેલા પરીણાએને પીવરાવવા શરાબ તરફવાર કરાવવા પ્રુબુ વરદાને તેને તરફ નહીં લેવાનું કહી કહ્યું કે “તમે શરાબ કે બીજા કશાનો બદોબસત ન કરો કેમકે અમારા ધર્મમાં શરાબ હરામ છે. એવી તરફી લેવાની જરૂર નથી. હવે તમારે મુસાફરીની તકવારી કરવી જોઈએ, કેમકે કાલે સવારે હું મહારા રસાલાને શાહઝાદીની તૈનાતમાં રવાના કરી દઈશ.

બરબારાએ અને શાહઝાદીએ ઇસ્લામીયોને ધણા ઉપકાર માન્યો અરસ પરસ વિવેકની વાતો શ્રદ્ધા પછી ઇસ્લામીએ રજા લઈ ત્યાંથી વિદાય થયા

અરમાનુસા હંસતી અને ખુશ થતી અરકાદયુસની પાસે ગઈ અને થયેલી સર્વ વાતચીત કહી સંભળાવી જેના જગજગમાં અરકાદયુસે કહ્યું “હું પણ કીલ્લા સુધી સાથે હમ્મશ. આપ સીધાં મનદજ જજો રસ્તામાં આઠા અવળા ન ચડી જજો.”

બપોર ઢળવા વખતે ઝબાદ પણ આવી પહોંચ્યો. તે મારિયા અને તેના માતપિતાને સાથે લેતો આવ્યો હતો. મરકસ પોતાની પ્રેમદાને જોઈ હૃષિકેલો બની ગયો, તેણે માગિયાને સલામ કીધી અને તેના માતપિતાના હાથ સુમ્યા, પછી અરમાનુસાને તેની પુરેપુરી ખબર રાખવાની બલામણું કરી વિનંતી કીધી કે “આપ આને પણ મનદજ લઈ જાઓ તો મોહરી કૃપા. તેણી આપની શેવામાં ત્યાં ધણા આરામથી રહેશે.

અરમાનુસાએ તેની વાત મંજૂર રાખી અને તેને સાથે લઈ જવાનું વચન આપ્યું.”

મરકસ અરકાદયુસને પત્ર લઈ આપુલના કીલ્લા તરફ ચાલતો થયો કેમકે મારિયા તરફની તેની ચિંતા હવે નાશ પામી હતી.

મકરણ ૯ મું.

મનરૂ તરફની રવાનગી.

આમપર આકે જમાલ અપના દિખાએ કોઇ
મિરલે મુસા મુઝે બેહોસ બનાએ કોઈ

ખાલુસના કીલ્લામાં બધીજ એએનીથી મરકસની વાટ જોવામાં આવતી હતી. ખીજે દહાડે કીલ્લાવાળાઓએ ગિલગિસના પરાજિત થવાના સમાચાર સાંભળ્યાં મકુકિસને પોતાની પુત્રિ અરમાનુસાની બધી શીકર થઇ. પરંતુ તેને આરમોનું કીબ્તીયોને રક્ષણમાં રાખવાનું વચન યાદ આવવાથી શાંતી થઇ. તેને આગલે દીવસે મરકસ પછુ આવી પહોંચ્યો. તેણે અરકાદયુસનો પત્ર રજુ કર્યો. મકુકિસ તે પત્ર લઇ ઓધરજની પાસે ગયો. ઓધરજે તે પત્ર વાંચ્યો. તેનો બહાદુર પુત્ર જીવતો છે અને તેને ખાત્રિ થઇ મન શાંત થયું, ગુસ્સો નરમ પડ્યો. પછુ અરકાદયુસ પુછવાગાછવા વિના કીલ્લો છોડી અગ્નિનક કેમ ચાલ્યો ગયો હશે એનો તેને આશ્ચર્ય રહ્યો.

મકુકિસ ઓધરજના પાપમાંથી છુટી પોતાના મુકામે પાછો આવ્યો. તેણે મરકસને ખાનગીમાં બોલાવી ગિલગિસથી સર્વ હકીકત પુછી મરકસે ઇસ્લામીયોની ભલામીએ અને કૃપાઓની સર્વ કથા કહી સંભળાવી એક બે દહાડામાં શાહઝાદી સાહેબ એ કીલ્લા આગળ થઈને મનરૂ તરફ જવાના છે એ પછુ તેણે વાતોના પ્રસંગમાં કહયું. જે સાંભળી મકુકિસે પોતાના ખાસ રસાલાના માથુસોને શાહઝાદીનું શુભાગમન કરવા સામે જવાની આજ્ઞા આપી.

ખીજે દહાડે ઓધરજ અરકાદયુસના આવવાની પાછી સમાન વાટજ જોતો હતો એટલામાં તે પછુ આવી પહોંચ્યો. વિખુટા પડેલા પિતાએ તેને જાતી સરખો ચાંપી લીધો. અને હોમ કુશળતા પુછ્યા બાદ એકદમ કોઇને કાંઈએ કહ્યા કર્યા વિના કીલ્લો છોડી જવાનું કારણ પુછ્યું. જેના જવાબમાં અરકાદયુસે કહયું—

પિતામી ! રૂમી સીપાહીયોના ઉજવળ નામોને કાઢી પશુ પ્રકારની નામોશીવાળો બટો લાગે એવું હું કદી ચાહતો નથી. આપણા જનમુસો કાણુ જાણે એક બીજાની વિરુદ્ધ એવી બાતમીઓ લાવતા હતા કે જેથી આરખોની ખરી કુવંતનો અંદાજે થઈ શકતો નહોતો અને તેથી મહારા મનમાં આશ્ચર્ય કે ચાલ પોતે જઈને તેમની હીલચાલ અને રંગ ઢંગ જોઈ આવું હું એમ માનતો હતો કે જો હું આપથી રજા લેવા આવીશ તો આપ મને રસ્તામાં એકલા ધુસીળતો ચેંઠવી પડશે એ ખ્યાલથી રજા આપશો નહીં તેથી મેં આપની રજા લીધી નહીં. અને લોકોને જે ધ્યાન જોઈ કીલ્લાની બહાર નીકળી ગયો. અને પાછા આવીને આપની મારી માંગી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો કેમકે મને ખાત્રિ હતી કે જ્યારે હું પાછો જઈ આરખોની કુવંતની અને હીલચાલની ખરી બાતમી પહોંચાડીશ ત્યારે આપ મને મારી કપાં વિના નહીં રહો. મહારો વિચારતો માત્ર એક જો દહાડામાં પાછા આવતા રહેવાનો હતો.

અર્થાત જ્યારે હું ખિલખીસના કીલ્લાની સમલગ પોંદ્યો ત્યારે મારો કીમતી પોશાક અને કીમતી ઘોડો એ બન્ને મારા વિચારને પુરો થવા નહીં દેશે એવો મને ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે શું કરવું એ વિચારમાં પડ્યો એટલામાં આપણી ફોજમાંના માણસ સહેરના કીલ્લાની બહાર નજરે પડ્યો મેં તેને ઢાંક મારી પાસે બોલાવ્યો. અને તેને ઘોડો તથા પોશાક સોંપ્યો અને તેના રહી લુગડા મેં પહેર્યાં. પછી આરખોના પડાવમાં જે શહેરની બહાર પડેલો હતો, હું દાખલ થયો.

તેમની સર્વ હીલચાલ અને કુવંતનો અંદાજે કરી હું બહાર નીકળ-તોજ હતો કે તરત આરખોએ અને પકડી લીધો અને ફેદખાનામાં મોકલી જકડી લીધો અને મહારા ઉપર પહેરા બેસાડી દીધો તેઓએ ખિલખીસના કીલ્લા ઉપર હુસલો કર્યો ત્યાં સુધી હું ફેદખાનામાં જકડાએલોજ પડ્યો રહ્યો. સગ્રહના સમયે તેઓ એવા નિર્માન હતા કે મને મહારા બંધન કાર્ય નાંખી સટકી જવાની સારી તક મળી. જુવો (પોતાની બાજુ દેખાડી) બંધન તોડતી વખતે પડેલાં જખમ હજી મોજીદ છે. ફેદમાંથી મુક્ત થઈ હું શહેરમાં દાખલ થયો અને જ્યાં સુધી બની શક્યું ત્યાં સુધી તેમની સર્વ બાતમી મેળવી. તેમની સંખ્યા ચાર હજાર કરતાં ઓછી પણ વધારે નહીં હોય. પરંતુ જો ખર્ચ પુછતાં હો તો હુમલો કરતી વખતે તેઓ એક વિદ્યાર

સિંહ સમાન છુટે છે અને શેઠરનાં કીલ્લાઓ ઉપર હરણના ઉપર તરાપ મારતા ચીતા સમાન ઢૂંટી પડે છે. અને ધણીજ નદાદુરીથી હુમલો કરે છે પાણી પાતી કરવી તે સમજતાજ નથી. પણ કાંઈ ફીકર નહીં. જો ખુદાની મરજી છે તો અહીં બાબુલની લડાઈમાં આપણે તેમની ફીસીવારી કદી નાખીશું અને આ કીલ્લા આગળથી તેમને દુમ દબાવી નાસતાં કુતરાઓ સમાન નસાડીશું. કેમકે આપ એતો જાણો છો કે બિલખીસ કાંઈ મુઠ્ઠા સ્થાન (જંગી મુકામ) હતું નહીં.

ઓઠરજી—(પુત્ર યધને) શાખાશ ! પુત્ર શાખાશ ! હાર આ સાહસ મને પણ પસંદ આવ્યું તે ત્હારી કામ માટે અને ત્હારા દેશ માટે ત્હારા પ્રાણને જોખમમાં નાંખ્યા હતા ! પણ કામ અને દેશની પવિત્ર સેવાની નિષ્ઠાએ તને રક્ષણમાં રાખ્યો, શાખાશ છે શાખાશ !

અરકાદયુસ—જે માણસ પોતાની કામ અને દેશની ખાતર જીવને જોખમમાં નાંખતા અચકાત છે તે માણસ નહીં પણ પશુ કરતાંજ પામર છે, એવાએએ મિથ્યા જન્મ ધારણ કર્યો છે. તેમનો અવતાર એણે જાણ છે, પિતાશી ! એતો ખમિત ખરું છે કે જ્યાં સુધી સાહસ ઓઠારી લેવામાં આવતું નથી ત્યાં સુધી મન માનતી રહેતું નસીજ થતી નથી.

ઓઠરજી—સત્ય છે ! પુત્ર ! સત્ય છે ! પોતાની કામ અને દેશની સેવા નાં પ્રાણ વટીકતીએ પરવા નહીં કરનારાઓની સંખ્યા વધે ! એવી મ્હારી દુઆ છે. પણ બેટા ! મેં ત્હારી તલવાર લોહીવાળી જોઈ હતી.

અરકાદયુસ—કદાચ તે ધણાં દીવસથી એમને એમ પડી રહી હતી. સાક્ષ નહીં કીધી હોય. ગમે તેમ હેઠાં જે બન્યું હતું તે મેં કહી દીધું. પિતાશી હવે આપણે ઉતાવળથી મુઠ્ઠાની સામગ્રી કરવી જોઈએ. શત્રુઓ આજકાલમાંજ ચઢી આવનારા છે.

એ સાંજળી ઓઠરજી આરબોનો મુકાબલો કરવાથી તકવારીનો સર. કમુસર કાઢ્યો અને પોતાના નામી નામી સરદારોને બોલાવી એક કાંડેનસીસ ખરી તેની રૂબરૂ નીચે મુજબ બોલવું શરૂ કર્યું—

રૂબી પ્રજાના શરદારો ! મ્હારા માનવંતા અને વશદાર સરદારો હું તમારી બહાદુરી અને શરતિસ્તાને એકવાર નહીં અનેકવાર અજમાવી ચુક્યો છું.

પેલા ઇરાનીયો તમારી ખુબ્બાર તલવારના બોજ થઇ ચુકેલાં છે, તમારા કાવતઢાર ઉભય ઢંડ પોતાની શરવિરતાનો સિક્કો જમાવતા રહ્યા છે અને જમાવે છે. તમે જાણો છો મેં તમો સર્વને આજે શામાટે એકઠા કર્યાં છે ! શું મ્હારે તમને નવો હુકમ સંભાળાવવાનો છે ! નહીં, નહીં, તમે મ્હારા હાથ નીચેના તાબેદાર હો એમ હું ગણતો નથી, પરંતુ એથી ઉસટાં હું તમે સર્વેને મ્હારા માનવંતા ભાઈ લેખું છું, નહીં, નહીં, બાપ કરતાં પણ વિશેષ માતું છું કેમકે સખતમાં સખત વખતે અને પ્રાણ આપવાના મેદાનમાં તમેજ મ્હારી આજ્ઞાએને માન આપો છો. પોતાની પ્રભુક્રિય કીર્તિમાં વૃદ્ધિ કરવા પોતાના પવિત્ર અને અમુલ્ય પ્રાણને હથેલીએ ઉપર ધરો છો.....મ્હારા શરવિરો ! માત્ર એટલું યાદ રાખજો કે હવે આપણે જેવા તેવા શતરૂઓનો મુકાબલો કરવાનો નથી, કદા શતરૂઓને મારી હરાવવાના છે તેમણે માત્ર આપણા બહાદુર સીપાહીયોનેજ લોહી વહેવરાવ્યાં નથી પરંતુ આપણા કમ નસીબે આપણા તાબાના દેશને પણ છુટી દીધા છે, આપણું અપમાન કર્યું છે. તેમનાજ પ્રતાપે આપણો અપયસ ગવાયો છે, જે પવિત્ર ભુમી ઉપર આપણા પ્રભુ ઇશુ ખ્રીસ્તે જન્મ લીધો, જે ભુમી ઉપર જીવન ગાળ્યું, જ્યાંથી ગોધ રાફ કર્યો તે પવિત્ર ભુમીને પણ હીનવી લેનારા એજ શતરૂઓ છે, અને વળી એટલેથીજ શાંત ન થતાં છજીત-મીસરને પણ ખુશ્મી લેવા આળ્યા છે. આપણા દુર્ભાગ્યે અને દુરમા તથા બીસબિસ વાશીયોની નાદિમ્મતે અને બાવલાપણાએ, આપણા કબજામાંથી એ દેશ પણ જતાં કરી દીધાં છે. પણ તમોએ તેની કરી ચિંતા કરવી નહીં. તમે રૂમી ફોજના જીવનતત્વ સમાન છો, તમારી બહાદુરીને તમારી હિમ્મતને તમારા સાહસને આખું જગત જાણે છે. અને રૂમી પ્રભુ તમારો ગર્વ ધરાવે છે.....અહાહાહા ! શું સમયની બલિદારી છે કે છિંટ અને બહરાંના ચારનારા આરમો જેમને ખાવાને રોટલી અને પહેરવાને લુગડા વટીક પણ પુરા મળતાં નહીં, તેઓ આજે કયસરો રમના રાજ્ય ઉપર ચઢી આળ્યા છે. આપણા દેશને લૂટે છે, કતલ ચલાવે છે અને સત્તા જમાવતા જાય છે. કાંઈ ફિકર નથી, શરવિરો કાંઈ ફિકર નહીં, સાંખા સમયથી તમારી તલવારો લોહીની તરશી તલવરી રહો છે, હવે તેમને તૃપ્ત કરવાની ઉમદા તક એની મેલે હાથ લાગી છે. માટે મન બોલીને ખુશ મેદાનમાં લડો અને શતરૂઓને દેખાડો કે શરવિરો આવા દોષ

છ. રમી સંભળતી મંદ પડી ઝૂંબેલી જાહે જાણી પાછી તમારાજ હાથથી પ્રદિપ્ત થનારી છે. એ કીર્તિ તમારાજ નામે લખાનારી છે છતિહાસોના પૂઠો આ જગતના સ્થાપિ રહેવા સુધી તમારાજ મુખ માતા રહેનારાં છે માટે પોતાના પવિત્ર પ્રાણોના ભોગ આપી પોતાના દેશની કીર્તિ વધારતાં જ્યારે ન અચકાએ અને અમર નામ કાઢે. અને પ્રાણ જેવી કીંમત વડે પોતાનો જવા બેઠેલો દેશ પાછો ખરીડી લે, અને રાજ્ય તથા દેશનું કલ્યાણ કરનારા કહેવરાવવાનો મુગ્ધ સીર ધરી, હવે હું એ સંખ્યામાં વધારે ભોલવાની જરૂર નેતો નથી. દેશ તથા રાજ્ય પ્રત્યે પોતાની ફરજ કેમ પાળવી તે તમે સારી પેઠે જાણો છો અને તે ફરજ પુરી પાળવામાંજ જીવનનું સાચું ક્ષય છે એમ પણ માનો છો. માટે હવે પોતપોતાના જીવન અને ફસીઓમાં ચાલ્યા જાઓ અને મુઠ્ઠની સર્વ સામગ્રીથી સંભળ થઈ શત્રુઓના ચઢી આવવાની રાહ નેતાં બેસો, આ મ્હારો પુત્ર અરકાદ્યુસ તમારી કીલચાલોની દેખરેખ રાખશે અને પ્રસંગોપાત યોગ્ય સુચનાઓ કરશે માટે તેના કુકમ મુજબ અમલ કરશો. (અરકાદ્યુસને) પુત્ર ! તમે આ સરદારોને યોગ્ય સંધાન સોંપો અને સર્વ તૈયારીની પુરતી દેખરેખ રાખો, લડાઇનો સર્વ સામાન, રસદ, સીપાહોને આરામ મળે તેવા સામાન વિગેરે વિગેરે સર્વ જરૂરી વસ્તુઓ બરાબર પહોંચતી રહે અને કાંઈ ખામી ન પડે, નહીં તો એ બે બે એવું ન થાય કે થોડી ગરજતનું પરિણામ ધણું ભોળવવું પડે.

અરકાદ્યુસે પોતાનું શીશ નીચું નમાવી લીધું અને પાછી ત્યાં જાજર રહેલા સર્વ સરદાર અને ઝોરીસરોને લઇને પોતાના પગે આબે, અને શત્રુઓને ચઢી આવતા બેઠ કીલ્લા વાસીઓને ફોરન સમાચાર પહોંચાડી શકે એવી નેમથી તેણે કેટલાંક રસાલા કીલ્લાની બહાર દુર આવેલી ટેકરીઓ ઉપર જોડખાં, કીલ્લાની આસપાસ મોઢટી વિશાળ અને ઉંડી ખાઇઓ તો પ્રથમથીજ યોદ્ધાવી રખાવી હતી હવે તેમાં લોખંડના ખીસા તથા ખીલ્દીઓવાળા મુષર તથા લોખંડની કાંઠાવાળી જળીઓ પથરાવી દીધી કેમકે આરબોમાંનો મોઢટો ભાગ ઉધાડે પડે રહેનાર હતો. અને તેથી તેઓ એમ સમજતા હતા કે બે તેઓ ખાઇઓમાં ઉતરી કીલ્લાની હીવાલો પાસે પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એ લોખંડના મુષર અને ખીસા ખીસાઓ તેમને લોહીસુકાવ કરી ન તો આગળ વધવા

દેશે ન તેમજ ન પાછા વળવા દેશે. સાથે જીવું દર ગળ્યાં જેવા પાઠ થશે. ત્યાંજ આઈમાં પડ્યા પડ્યા કીલ્લાની દીવાલોપરના તીર તથા પાઠાણના પ્રદારથી પ્રાણ આપી દેશે. આ મેર અરઘ્યુસ ઉપર પ્રમાણેની તપપારી-ઓમાં શિકાયો હતો ત્યારે પેલી મેર મકુકિસ પોતાની ત્રિય પુત્રી અરમાનુસાને જે નીલ નદીને કીનારે ક્યારની આવી પહોંચી હતી મળવા ગયો હતો, અરસ્તુલીસ તેની સાથે હતો. અરમાનુસાને જોઈ, તાત બાતના મન અત્યંત પ્રદુસ્તિત થયાં હોમકુચળતા પછી તેઓએ આરમોના સંબંધમાં પુછપરછ કીધી. અરમાનુસાએ કિસ્સામીઓની જવાં મરદી, બહાદુરી અને ઉદારતાના આશય સાથે વખાણ કર્યાં. મકુકિસ જે સાંભળી પહોંચ્યો ખુશ થયો, અને પોતે આરમોની સાથે જે કરાર કરી લીધો હતો તેના માટે પોતાની મેળે પોતાને મુખારકી આપવા મંડયો. પુત્રને મળતાં કરતાં પહોંચી વખત થઈ ગયો હતો અને અરમાનુસાને મનદ્ર સદ્ જનારા મજવા કીનારાને ખાલી ભાગ્યા હતા તેથી તાત બાતે, અરમાનુસાને મજવામાં બેસાડી વિકાસ કરી, પોતાના પમાવ તરફનો રસ્તો ચીધો હતો.

કીલ્લાની દીવાલોની પાસેથી નીકળતા મજવામાં બેઠેલી શાહઝાદી વારંવાર કીલ્લાના શુરએ અને ફસીલો ઉપર નજર દોઢાવતી અને જાણે કોઈના દર્શનની આતુર હોયતી ! તેમ આકુળબાકુળ થઈને આખો શાદી શાદીને જોતી પસાર થતી હતી તેના મનમાં કોણ જાણે તે વખતે કેવા તરંગો હતા એ કહેવું એ કે મુશ્કેલ છે, તોપણ આતુરતાની વિશેષતાના કારણથી તેના મુખાર્વિંદનો જે રંગ બદલાતો તે રંગ ઉપરથી એટલું તો કળી શકાતું કે તેના મનમાં તાંબેના ઉરડુ કાંચ જેવો કાંઈ કલ્પાંત જરી છે.-

બામપર † આઠે જમાલ † અપના દિખાએ કોઈ,
મિરસે મુસા મુજહે બે હોશ બનાએ કોઈ.

બહા! આશુ! † દમણાં તો તેના મ્હેરા ઉપર આતુરતાના ચિન્હ હતો અને એટલામાં આ હર્ષના ચિન્હ કયાંથી? તેજુ શરીર અથામ હર્ષથી કેમ ધરજે છે? તેના શરીરમાં એટલીવારમાં શરમના પરસેવાના ઢોળેઢોળ કેમ વળે છે? શું તેની નજર કીલ્લામાંની કેઈ વસ્તુ ઉપર પડી? શા અરેખર તેણે પોતાના દેવાના કાર, પ્રાણના આત્મા સરહાર અરઘ્યુસના

દર્શન કીધાં જે કીલ્લાના લેસા ગુરજ ઉપર ઉભો રહી ત્યાંથી પસાર થતી પેતાની મેઘદાને કાઢી અલોચીક સામણી સાથે ભેઠ રહ્યો હતો અને આંખિઆંખિ આંખોમાં વદાવ કરતો દેખાતો હતો.

તાકમે' હૈ નિગહે રોક ખુદા ખેર કરે,
સાખને સે મેરે બચતા હુવા બચ્ચે કોઇ.

અરમાનુસા કીલ્લાની તકવારીયોને તથા અરકાદયુસને તેમાં શુધા-
એયો ભેઠને તકવી મઠ. તેના મનમાં આવ્યું કે હાથ ! અફસોસ ! મ્હારો
મિત્રમ સખત બચમાં છે. આરબ શતરૂઓ મધ્યાં ખુખ્વાર તથા જખરા છે. આ
(અરકાદયુસ) હતીયો, પેતાની ધુનમાં અરત રહેનારો અને સાદસ કરવામાં
પચેલ કરનારો છે. એટલે કાણુ બાણે પરિણામ શુંએ આવશે ? (ધરૂન)
માયો.....નહીં, નહીં, એવા અપશુંકન કાર્યા સળ્હોને ખ્યાલે કરવો ન
ભેઠયે. તે હજારો વર્ષ સલામત રહે અને તેના શતરૂઓના મેદ કાળા થાય.
ખુદા તેને શતરૂથી રક્ષણમાં.....હા, હા, મ્હારો અને તેના મેળાપ થશે.
મન શાક્ષી પુરે છે. આવી રીતે અરમાનુસાના મનમાં અનેક તરૂઓ એક
પછી એક આવતા જતા હતા. મજલો પાછીના વહેવા સાથે ચાલતો હતો
એટલે ભેત ભેતામાં ક્યાં ને ક્યાં પહોંચી ગયો તેણીએ એક નિશ્વાસ
નાંખી હવે દુર દેખાતાં કીલ્લા તરફ હેલ્લી નજર ફેંકી

ખરખારા, અરમાનુસાની પાસે એકી સર્વ તમાશો ભેતી હતી, અને
તેના સંબંધમાંજ વિચાર કરતી હતી. જ્યારે તેણીએ અરમાનુસાને નિશ્વાસ
નાંખતા તથા ઉદાસીમાં આવતાં ભેઠ ત્યારે મોલી—કાદઝાદી સાહેબ !
તમે નિશ્વાસ બિશ્વાસ નાંખવા મુકી રહ્યો. 'ખુદા' નામ લ્યો. તે સહુ
સારૂં કરશે

અરમાનુસા નિરાશ થઇ ખરખારાના બોળામાં પડે છે અને હુસ્કા
ભરીને રડે છે.

ખરખારા !—જુઓ કાદઝાદી જુઓ ! આપ મેલાં કાં ખતો છો !
સમર હિમ્મત રાખો. નહીં તો જો જો મેદ ખુસ્તો થઇ જશે.

જો સાંજળી અરમાનુસા પેતાને સંભાળી મેસે છે અને અનુક્રમે
એક પછી એક મેદ મેદ નિશ્વાસ નાંખે છે.

મારિયા પોતાના ઘરના બીજાં માણસો સહિત એક બીજા મહવામાં બેઠેલી હતી, મહવા નીલ નદીના મોળાએને કાપતા કાપતા આગળ વધે જતા હતા. સુર્ય, પશ્ચિમ દિશા તરફ નમી ગયો હતો. સંધ્યા સમયે તે મહવા મનદના કીનારે પહોંચી ગયા. અરમાલુસાએ, પોતાના અને અરકાદ્યુસ અને કુરતુનતીનના સંબંધમાં બનેલી સર્વ બીનાઓને યાદ કરીને, તથા તેવખતની ચિંતાઓ અને ગભરાટનું રમરછું કરીને પોતાના સહી સલામત પાછા આવવાનો, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો. પણ તેના મનમાંથી, અરકાદ્યુસ બચમાં હતો, એ ખ્યાલ નાશ પામ્યો નહીં દરેક વખત તેનું મન અધ્ધર રહેવા લાગ્યું, લગાર પણ ખુશીની કાગળીયો ઉદભવતી કે તરત અરકાદ્યુસના બચમાં હોવાનો ખ્યાલ તેની સર્વ ખુશીનો નાશ કરી તેને નીરાશાના અથાગ ખાડામાં નાખતો અને બેરબેર આંસુએ રસવતો. બરાબર તેને ધણુંએ આશ્વાસન આપતી પણ તેથી અરમાલુસાના મનને શાંતી વળતી નહીં.

બ્યારે તે કીનારા ઉપર ઉતરી ત્યારે ધણી લાંડીયો તેને લેવા માટે ત્યાં આવેલી હતી. તેણીયો સર્વ પોતાની શાહઝાદીને સહી સલામત પાછી આવેલી જાણ, એટલી હર્ષિ થયેલીયુ હતી કે માંદો માંદો ખુશીથી એક બીજાની હોં મરકરી કરતી.

એક કહેતી કે—

અહો....હો હો મુઠા નરગિસને તો જીઓ કે આજ કેવી ઇતરાય છે. અને શાહઝાદી તો સાચુંએ એતાં નથી.

બીજી કહેતી કે—

અરે સોસન! ત્હારી જીજતો દોઢ હાથ લાંબી રહી! શાહઝાદી સાહેબને કહીને નાક કાન ન કપાવું તો કહેવું શું?

સોસન—અરે વાહરે! ત્હારે નખરો! અને તેમાં વળી ગરમ મસાલો શું તે શું મોઢ લપને બોલતી હર્ષણ! ત્હારા સર્વ કરવુત બ્યારે કહી સંભળાવી ત્યારે મુઠને ખબર પડશે.

ત્રીજો દોહ કાઢી—

અરે મુઠિયો આ રાંઠો તો સદા લગતીયોજ રહી ! બળ્યું આતે શું ?
શાહઝાદી સાહેબ ધણે દહાડે આખ્યાં છે તેમને તો કાંઈ પુછવું જ નથી.

એ પ્રમાણે લોંડીયો અને ખવાસણો ખુશીના કારણે ઉધમ મચાવી રહીયો હતી ત્યારે શાહઝાદી, એજ જગ્યાએથી ચાંદની રાતમાં, તેના પ્રેમની કથા સર સમ્ર હતી. એ જગ્યા તથા સમયને માદ કહી આકુળ બાકુળ થઈ રહી હતી. લોંડીયોએ અત્રે ખવાસણોએ મુખારક બાદીના ગીત ગાવા સર કર્યાં. સરે' લોંડીયોએ તેને ઘેરી લીધી, પુષ્પોમાં વધાવી લીધી અને એવીજ હંસી ખુશીથી તેને મેહલના બગીચા સુધી લઈ ગયા. મેહલ આવતાંજ અરમનુસા અંદર દાખલ થઈ અને પોતાના રૂમમાં જઈ પહોંચી, બરબારા મારિયાના ઉતારાને બંદોબસ્ત કરવા મેહલમાં કોઈ જગ્યાએ આવી ગઈ, તેણે મેહલમાંનું એક મકાન મારિયા અને તેના માણસો માટે ખાલી કરાવ્યું અને તેમાં ઉતારો આપી નોકર ચાકરોને પુરતું ધ્યાન રાખવાની વરદી આપી શાહઝાદીની સેવામાં પાછી હાજર થઈ ગઈ.

આ વખતે શાહઝાદીનું મન એટલું ચિંતામસ્ત હતું કે તેને મારિયાને ક્યાં ઉતારવામાં આવી અથવા પોતે ક્યાં છે અને શું કરે છે એનું એ જાન ન હતું જ્યારે બરબારા રૂમમાં દાખલ થઈ ત્યારે તે પોતાના મોઢને રમાલથી લાંટી કુસકા ભરતી પથંગ ઉપર પડી હતી. બરબારા પાસે જઈને દીલાસો દેવા મંડી. બરમાનુસાએ નિશ્ચય નાંખી કહ્યું—બરબારા ! તારા ખાલી અપ્પોથી શું ? તારા દીલાસા દેનારા વાવદા અને વચનો તારા મનના દુખને દૂર કરી શકતા નથી:—

તારી સ્થિતિનું શું પુછે છે ?

મકકે ગયે મદીને ગયે કરબલા ગયે

કૈસે ગયેયે વયસેહી ચલ ફિરકે આસયે

પાછું એજ વિયોગ દુઃખ, એજ મનનો ક્રૂપાંત, અને એજ છગરતી બળતારા સર થઈ છે—“બાબ થા” એ કુચ્છ કે દેખા.....જો સુના અપેક્ષાના થા—† રહે છે અને લીચાળીયો બધાંજ બપ છે.

બરબારા—(મુસ્કરાતી મુસ્કરાતી અરમાનુસાની પાસે જોડી જાય
અને હાથ પકડી કહે છે) એવું શું જોડો છો? આપની જે હાથ
તે પુરી થઇ, પછી એવા નાશુકરી (અપકાર) ના શબ્દો કેમ ઉચારો
મ? હવે શું છે? પહેલામાં અને હમણામાં કેટલો બધો તફાવત છે? શું
માપને અરકાદયુસ ચાહે છે કે નહીં એની શંકા હતી નહીં? અને હવે
માપે એક કરતાં વધારે વાર મળી તે શંકા સમાધાન કરી લીધું નથી?
જ્યાં મળ્યા, વાતો ચર્ચ, ઠહા થયા, એક બીજાના દોષ કાઢ્યા, સમાધાન
હું સરમારા વચન લેવાયા દેવાયા, ચલું જોઈતું બધુંએ ચલું, શું ખાટી
હયું છે કે હવે પ્રથમ જવાબ નિરાશાના ઉદ્ગારો કાઢો છો?

કુસ્તુનતીનનો ભય હતો તે પણ દુર થયો એવું તો એવું કાશ ટળ્યું
કંડા પાછીએ ખસ ગઇ અને હવે કહે છે કે “જવાબ થા જે
જે કે જેખા.....જે સુના અફસાના થા.”

અરમાનુસા—(આવેશમાં આવી) હા, હા, ખરેખર “જવાબ થા
જે કુખ કે જેખા—જે સુના અફસાના થા.” જે કાંઈ જોયું કયું
દોષનું તે સર્વ જવાબ (સ્વપ્ન) નહીં તો ખીણ શું હતું? આ જોર-
ની ચાર દીવાલોને છોડીને હું જેવી રીતે ગઈ હતી તેવીજ રીતે પછી
મેજ જોરની ચાર દીવાલોમાં આવી બેઠી, મનને કાચુવાર રીઝવનાર
માથાએ વિના ખીણું શું હું સાથે લાવી શકી? એટલે એ સ્વપ્ન નહીં
|| શું? બરબારા! હું સત્ય કહું છું કે પ્રથમ કરતાં પણ વિશેષ દુઃખી
હું, મારા મન ઉપર જે ગમ હતો તે ગમ હવે ધણેજ વધી ગયો છે.
હેલાં તો અરકાદયુસ મને કેટલે દરજ્જે ચાહે છે એ હું જાણતી ન હતી.
નામાં માશુકો જેવા આકાંક્ષાના ગુણ હસ્તી ધરાવે છે એનાથી અજ્ઞાન અને
પશુજન્ય હતી. અને હવે તો મેં એની મન હરનારી, લલચાવનારી, ધાયક
રનારી ભમિત કરનારી સુસ્વરિત ભાષા કાનોકાન સાંભળી છે. તેના પ્યારા
પ્યારા અને મીઠા શબ્દો હવે મારા હૃદયમાં પાછાં સમાન અણુકારા
રી રહ્યાં છે. મન લલચાય છે. બરમાય છે, દોરાય છે, ખેંચાય છે. ન
હેવાય છે ન સહેવાય છે, બરબારા! હું શું કરું છું? કાંઈ જાણ, કાંઈ કહું?
જે હું કેવી દુર્ભાગીણી! જેવી મહં તેવીજ પાછી આર્ક મેટલુંજ નહીં
જે હવે તલમલાવી મુકનાર વિશેષ વિયોગ દુઃખ સાથે લાવી. ક્યાં છે?

એ મહારા રસીયા મન મોહન હોવાના કાર, માણુના આધાર! કે હું તેમના રસીલા છપીલા મુખના દર્શન કરી મનને શાંત કરું! (રડે છે અને મુઠાં પામી સુષ્ણ જાય છે બરબારા સુપ બેઠી બેઠી તેની સામે જોવા કરે છે. તે મુઠાંમાંથી શુદ્ધિમાં આવતાં, દાસીને કેમ જુલો જ્યાં! મને સાથેજ લઈ જવી હતી! યુદ્ધે નહોતું જવું! વિચેરે વિચેરે જાણે હાજર બેઠેલા અરકાદ્યુસને કહેતી હોયતી તેમ ઉદ્ગારો કાઢે છે)

બરબારાએ તેને શાંત પાડવાના ધણુંએ પ્રયત્નો કર્યા, વચન આપ્યા, આશા દીધી પણ સર્વ બ્યર્થ. આ વખતે સુર્ય અસ્ત થઈ રહ્યો હતો. આ વખતે નીલ નદીના કીનારાની અજબ બહાર હતી. શાહઆદી કદાચ એવા રણીયામણા વખતથી રીઝશે એમ ધારી બરબારા તેને મહેલની અગાસી ઉપર લઈ ગઈ. આ અગાસી ઉપરથી દેખાતાં મનદાર, સઘળાં ધરો તથા નીલ નદીના દુર સુધીના કીનારા, આસપાસના લીલાંતમ ઝાડ અને હરી-યાળીના ખેતરોનાં મનમોહક દેખાવો તથા ઠંડી હવાની હલેકીયો છત્તાદી સાધન હુખી મનને શાંત પાડવા પુરતાં હતાં પણ એ સર્વ સાધનો તથા બરબારાની આમ તેમની વાતોએ અરમાનુસાના મનને કશી અસર થઈ નહીં તેણી તો પોતાના વિચારોના વમળમાં કુબેલી સુપ નીલ નદીના સામેના કીનારાને ટકઠકી બાંધી બેઠી બેઠી રહી હતી. અને પોતે જ્યાં હતી ત્યાં કરતા સામેના કીનારાથી અરકાદ્યુસ જે બાળુલનાં કીલ્લામાં હતો તે કીલ્લો વધારે નજીક હતો એ ખ્યાલ કરી કાંઈ આશ્વાસન પામતી હતી. પણ જ્યારે પોતે અરકાદ્યુસથી દુર છે, અરકાદ્યુસ ક્યાં છે. શું કરતો હશે! યુદ્ધમાં તેને કશી હાની તો નહીં પ્રહોંએ એવા વિચારો આવતા ત્યારે તકી જતી, કલેન્દુ મોહમાં આવી જવું નિશ્વાસ ઉપર નિશ્વાસ નીકળતાં, માથુ ફરી જવું, ચક્રકર આવવાથી પડી જતી.....બરબારા ધણુંએ સમજાવતી પણ કશીએ અસર થતી ન હતી. તેના મનમાં તો એજ વાત સમાએલી હતી. અને તે અરકાદ્યુસ અને અરકાદ્યુસની રસીલી છપી હતી—ને જાણે તે વખતે નીચે મુજબના કાવ્ય કહેતી હતી:—

ખવાબમે લક્ષ્યએ રૂખસાર દિખાયે કોઈ
મેરી સોતી હુઈ તકદીર જગાયે કોઈ

હસ્તે હાથોં જો ન ઉગ્મિદ ખર આયે કોઇ
 અયસી તકદીરકો કયા આગ લગાયે કોઇ
 ઉન્કી આંખોમેં સુરવત કા નહીં નામ જરા
 દિલ હસીનોંસે ન જુલેસે લગાયે કોઇ
 નકશાએ યાર ખિયા રહેતા હૈ હરદમ ઈસ્મે
 ખાહ નહરોંમેં મેરી ઝોર સમાયે કોઇ
 સુઝકો મરુખ નહીં તઝકરએ સરવે અમન
 સિફતે કામતે મહબુબ સુનાયે કોઇ
 તા હમે મર્ગ ન ઉગ્મિદ વફાઈ રખએ
 અયે શરાફ જો દિલ ઉસ જુતસે લગાયે કોઇ

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આત્મસના કીલ્સાપર આરખોની ચઢાઈ.

જ્યાં સુધી અરમાનુસાનો મજલો દેખાતો રહેતો ત્યાં સુધી અરકાદયુસ તેની તરફ ટકટકી બાંધી જોતો હતો. બુરજ ઉપર ઉભો રહેતો, પણ જ્યારે તે અદબ થયો ત્યારે તેના મનમાં પણ અનેક તરંગો આવવા માંડ્યા, તે સ્તબ્ધ પુતળા સમાન બની જઈ, આરખોની સાથે સડતાં કેવી કેવી ધાતો-માથી પચાર થતું પડ્યું, બચાશે કે નહીં, વિગેરે બાબતોનો વિચાર કરતો હતો. કિછની પ્રજા અને રૂમી પ્રજા વચ્ચે લાંબા સમયથી જે વેરભાર ચાલ્યો આવતો હતો તે, અરમાનુસાનો સંયોગ થયા દેશે કે નહીં એ ખ્યાલ પણ તેના મનમાં રેવાડા તેને નિરાશ કરતો હતો. હજી તે જોતાજ વિચારોમાં બાવરો હતો એટલામાં એક સીપાહીએ દાખલ થઈ કહ્યું કે “આપને આપના પિતાશ્રીએ કાંઈ અગત્યના કામસર તેડવા છે.” અરકાદયુસ પોતાની શીકરોને ત્યજી આ તેડવા આવનાર સીપાહીની સાથે ગયો. જ્યારે તે પોતાના પિતાશ્રીની સેવામાં ફાજર થયો ત્યારે તેણે જોયું કે ફાજ ૧ સઘળાં એશીસરો પોત પોતાના દરજ્જા મુજબ બેઠેલાં છે અને મુદ્દ સંબંધી અરસપરસ વિચાર ચલાવે છે. અરકાદયુસને જોતાંજ તેના પિતાએ તેને પોતાની પાસે બેસાવી બેસાડ્યો, અને તેને ચિંતાતુર જોઈ પુછ્યું બેટા બાજ ચિંતાતુર કેમ દેખાય છે ? શું આરખોની બીતિ બીતી તો લાગી નથી ને ?

અરકાદયુસ—(તમકીને) શું આરખોની બીતિ ? હું ન તો મોતથી ડરું છું ન લડાઈથી ડરું છું એ આપ સારીપેઠે જાણો છો, લડાઈ જોતો મન રંજન કરનાર એક ખેલ છે. હું ડરું છું અથવા ભય પામું છું એ આપે કેવી રીતે કહ્યું. હું ચામાટે ડરું ? શું હું આપના હાંધા તમે રહેતો નથી ? એટલુંજ નહીં પણ હું તો આરખોની કમ ખેરી અને લડાઈની કળાથી તેમની અઘાનતાને નજરો નજર જોઈ આવેલો છું, તેમની એકી સંખ્યા પણ મ્હારા ખ્યાલ પહાર નથી પણ આપનો અનુમાન ખોટો નથી, હું ચિંતાતુર દેખાતો હઉંશ. મુદ્દની સામગ્રી કરી રાખવી અને શતરૂઓને

આવતાંજ પાછા હાંવવા એ સંબંધી ખમિત મ્હારા મનમાં ચિંતા છે. પણ
આ (સરદારો તરફ ઇચ્છારો કરી) સરદારોની હિંમત અને જવાંમરદીયી
મને આશા છે કે આપણે આરખોને હાંકી મુકવા શક્તિવાન થઈશું.

સઘળા સરદારો—(એક જામે) અમે સઘળાં આપની શિવાયે
હાજર છીએ, અને રૂની જાહે જલાલી જાળવવા રૂની પ્રજના મરતખાતુ
સંરક્ષણ કરવા, રૂની શહેનસાહ હરકેલતું રાજ્ય સતરખોના હાથમાં જતું
અટકાવવા અમારા જીવમાં જીવ હશે ત્યાં સુધી અમારાયી જનતું કરીશું.
અને જે કાંઈ નહીં થાય તો આખર લડીને પ્રાણ હપ્ત મરીશું.

એકાદરજ પોતાના સરદારોની આવી હિંમત અને આવી ટેકની ધણી
પ્રસંસા કીધી અને પછી તેઓ સર્વેને વિદાય કીધાં હવે તે હોલમાં માત્ર
એકાદરજ અને અરકાદયુસ બેજ જણાં રહી ગયા અને તે બન્નેમાં નીચે
મુજબ વાતો થવા મંડી.

એકાદરજ—પુત્ર ! સતરખોને તુરંત ગણવાતું અને પોતાની હિંમત
અને બહાદુરીનો ગર્વ કરવાતું મુકી, તે આરખોની કઠોરત સંબંધી જે કાંઈ
જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે સર્વ મને કહી સંભળાવ. તેજની રીત ખાત કેવી
છે ? તેઓએ ફરમાં અને બિલખીસના કીલ્લાઓને જોતજોતામાં કેવી
રીતે સર કરી લીધાં ? તું તો કહે કે તેઓ કમજોર, સંખ્યામાં થોડાં,
અને લડાઈની કળાથી અજ્ઞાન છે ! જે તેઓ કમજોર સંખ્યામાં થોડાં
અને મુઠકળાથી અજ્ઞાન હોવાતો બિલખીસ અને ફરમાં જેવા મજબુત અને
સંગીન કિલ્લાઓને કેવી રીતે હતેહ કરી ભેત ? હું સારીપેઠે જાણું છું
કે બિલખીસની અસંખ્ય ફોજો અને તેના મોહટા મોહટા નામદાર સરદારો
પાછી પાની કરે એવા નથી ! અને વળી બિલખીસનો કીલ્લો પણ ધણો
મજબુત છે ! આ સર્વે જવાબોનો શો જવાબ વાળતો એ અરકાદયુસ
વિચારતોજ રહેયો, તે જાણતો હતો કે આરખોએ મિસરમાં જે સઘળી કતેહો
મેળવી તે માત્ર તેમની કઠોરત અને જળને આભારી નહીં પણ કિષ્તી
પ્રજના અંદર ખાતેના કુટેલપણા અને પ્રપંચને આભારી હતી. તેણે વિચાર્યું
કે ઇસ્લામીયોએ અરમાતુસાની તથા તેના સંબંધના માણસોની જે
હીમમત (પક્ષ) કીધી તે માત્ર ઇસ્લામીયોની ઉદાર જતીના કારણથી ન
હોતી કાંઈ જુદાંજુદાં કારણથી હોતી જોઈએ. એ સર્વ હકીકત પોતાના
પિતાશીને કહી દેવી એણે તેના મનમાં તે વખતે આવ્યું અરમાતુસાના

ખ્યાલથી તથા જો તેમ કરવામાં આવશે તો મફતિસ અને ઝોહરજ વચ્ચે લડાઈ સળગી અરમાનુસાને મળી શકવાની જે થોડી ધણી આશા રહેલી છે તે પણ નાશ પામશે એવી બ્હીકથી તે ખરી હકીકત કહેતાં અચકાવે, ઝોહરજે તેને વીચાર કરતો, કાંઈ કહેવા જતો પણ પાછો અચકાતો જોઇ પુછ્યું પુત્ર ! શી ફિકરમાં પડી ગયો ! મ્હારા સવાલોના જવાબ કાં આપતો નથી ! આ બાબત એવી છે કે તેમાં સર્વ હકીકત પુરેપુરી અને સાચેસાચી કહી દેવી જોઈ તેના ધોરણે આપણી હવે પછીની હીલચાલોનું મંડાણ મંડાય, જો કાંઈ આપણી ખામીઓ હોય તો તે પણ કહેતાં અરમાનું કે ખ્યાલ કરવો ન જોઇએ સાદું અને સ્પષ્ટ કહી દેવું જોઇએ જેથી ખામીઓ દુર કરી શકાય લડાઇની બાબત છે સતરંગો અને તે પણ આરમ્બે જેવા સતરંગોનો મુકાબલો છે. એટલે તો આપણે સર્વ બાબતોનો પ્રથમથી વિચાર કરી લેવો જોઇએ. મદદલતમાં રહેવું તુલકાન કરતાં છે. તુ તેમના સંબંધમાં કે આપણા સંબંધમાં જે કાંઈ કહેવા શકતો હોય તે ખુલ્લા દીલે કહે, કારણ કે જ્યારે ખામીઓ છત્યાદી બહુવામાં આવશે ત્યારે તેનો ઉપાય કરી શકીશું.

શું કહેવું એ વિશે અરકાદયુસ હેરાન હતો. પણ તેના પિતાશ્રી તેની સુપડીની અથવા ગભરાટથી કાંઈ સંકા ન લાવે એવા ખ્યાલથી તેણે ભગાર મુશ્કરાઇને તથા તેના વિચારોને તુલકારવા જેવા ડોળ કરી કહ્યું—આપના મનમાં જે વિચારો ધોળાયા છે તેના લીધે હું સુષ રહ્યો ન હતો, પણ તેથી ઉલટું જે કાંઈ અત્યાર સુધી બન્યું છે તેનું મુળ કારણ શું હતું એ હું શોધી રહ્યો હતો. અફસોસ મ્હારા સમજવામાં તે ન આવ્યું. આપનો એ ખ્યાલ સ્વયં છે કે મુકની શરઆત પહેલાં સર્વ પ્રકારનો—આપણી ખામીઓ ખુખીઓનો વિચાર કરી લેવો ઘટે છે કેમકે ડાહ્યા પુરોએ કહ્યું છે કે મુકને એ શીશ હોય છે. એક દહાડો આપણે જીતીએ, અને બીજો દહાડો સતર જીતે, એ જંગલી અને ઢોરાં ચારી ખાનાર આરમ્બોએ આંખના કાલાઓને ફેલેડ કરી લીધેલા છે. અત્યાર સુધી તેમની જીત થયેલી છે, ત્યારે હવે આપણે જીત પામીએ અને તેઓ દાર પામે એ બનવાજોગ છે.

ઝોહરજ—(ખુસીને લીધે) શાબાશ પુત્ર ! શાબાશ ! અને પણ એમજ લાગે છે. મ્હાફે મન પણ એજ શક્તી પુરે છે કે આરમ્બો અઘાપિ લગી તો વિજય પામતા આવ્યા છે ખરા, પણ હવે તે અમારાજ હાથે

તેઓ પાછા હઠનારા છે. વળી તેમને દુરાવી નસાડવાનું માન રૂમી પ્રમનેજ પ્રાપ્ત થનારું છે. પુત્ર ! હવે તમે જાઓ અને સર્વ લડાઈયાઓને ઘટતી સુચનાઓ સાથે તેમની હિમ્મતને વધારો, તેમને કરી બાળતની ખાવા પીવામાં દરકત આવતી હોય અથવા તેમને કશું કહેવાનું હોય તો તેને જાણી સાંભળી, તેમની મરજી મુજબ બ'દોબસ્ત કરાવવા પુરતું ધ્યાન આપો, તેમના હૃદયધારેની રચીતી કેવી છે એ પણ તમે જાતેજ તપાસી જુઓ પછી આગળ ખુદાની મરજી. આપણે તો આપણી પ્રકૃતિઓ ક્યેં જીવે ફરી વિજય આપવો ન આપવો એ તેની કુદરતના હાથમાં છે. હા, હા, ઠીક પાઠ આપ્યું ! આ કીલ્લા અને જઝીરોએ રવજા વચ્ચે જે પુલ છે તે અને પેસો ખીન્ને પુલ જે જઝીરાથી કે પશ્ચિમની ભુમી સુધી છે તે મન્ને તોડી નાંખવો. પહેલાં મેં તે પુલ તોડી નાંખાવ્યો હતો પણ રસદનો સામાન લાવવા માટે તેને પાછો બંધાવ્યો હતો. હવે તમે તોડાવો તો એજુ ધ્યાન રાખજો કે તેને એવી રીતે તોડવામાં આવે કે જ્યારે આપણને જરૂરત પડે ત્યારે તરત પાછો બંધાવી શકીએ. જો આપણે હાલ નહીં તોડાવીએ તો શત્રુઓને મનદ ઉપર ચઢાઈ કરવાનો સહેલાઈથી રસ્તો મળશે, ગિલખીસની તરફ કેટલાંક હુસીયાર માણસો છુપી જગરો લાવનારાં મોકલી દેશે જેથી આપણે આપણા ઉપર અત્યાનંદ ચઢી આવવા ન પામે. આ ઉપરાંત હું તમને એક બીજી મુખ્ય શીખામણ પણ દઉં છું, જેનું ધ્યાન નહીં રાખો તો તમને મહા મોહડી વિઠાણાઓ અને મુરકેલીઓના મુકાબલાની દરજ પડશે. અને તે એ છે કે (ધારે રવરે) જો જો જુલે મુકે પણ મકુકિસ અને તેના સિપાહીઓનો બરોસો કરશો નહીં, તેઓ સંધર્ષાં ટુટેલા છે. શત્રુઓને મળેલાં છે, અને તેઓજ શત્રુઓને અહીં ચઢાવી લાવ્યા છે, (સંજા વિસર્જન થાય છે)

અરકાદયુસ ત્યાંથી પેતાને પડાવે આપ્યો. અને આવતાંજ પુલ તોડવાનો બ'દોબસ્ત કરવાનો હુકમ આપ્યો. મહા પ્રવિણ અને અનુભવી જામુસોને દરેક પળે શત્રુઓની દરેક હીલચાલ અને વિચારોના સમાચાર કહેવરાવવાની તાકીદ બરી સુચના સાથ, ગિલખીસ તરફ મોકલ્યા. આ બન્ને બ'દોબસ્ત કરતાં કરતાં રાત પડી ગઈ હતી તેથી અરકાદયુસ પેતાના શયનગૃહમાં ગયો. લોખંડી ટોપી, બખ્તર અને હથીયાર ઉતાર્યા, અને ખારીની પાસે બેસી નીચ નદીના કાંત પ્રવાહને નિહાળતો કાંઈ ઉંડા વિચારો

રમાં પડી ગયો, તે વખતે આખા આલમ ઉપર મુનકાર બાસી રહ્યો હતો, તારાઓ પોતાનો ઝગમગાટ દેખાડી રહ્યા હતા. સ્વભાવે સ્વતંત્ર ઉત્પન્ન થયેલાં પક્ષી પોત પોતાના માળાઓમાં ચિતાં રહિત રીતે આરામ કરતા હતા, વાયુ મંદમંદ ફુકાતો હતો, નીલ નદીનો પ્રવાહ પણ કંઈ સ્થિર થવા લાગ્યો હતો, પુનમનો ચંદ્ર આકાશમાં પ્રગટી આખી પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરી રહ્યો હતો, ઝગમગતા તારાઓ, અને ચંદ્રના કાંઠેલું પ્રતિબિંબ નીલ નદીના નિર્મળ જગમાં પડી, નીલ નદીની સપાટીને કામદાનીવ થાન જેવો દેખાવ આપી રહ્યું હતું. આવા સુંદર અને રમણિય કુદરતી દેખાવ જોઈને ધણે આનંદ થાય, આત્મા પ્રફુલ્લિત થાય એમાં લેશે શક નહીં, પણ કેણુ જાણે અરકાદયુસને એવું તે શું દુઃખ હતું કે આ મન હરનાર દેખાવો તેનું ચિત્ત ખેંચી શક્યા નહીં, તેને આનંદ પમાડી શક્યા નહીં, તે મનશની તરફ જ્યાં અરમાનુસાનો મેહલ આવેલો હતો, ટકટકી બાંધી જોતો પોતાના અને તેના સાથેના સંબંધનો વિચાર કરતો હતો, આશા નિરાશા, અને હર્ષ શોકના એક પછી એક ચઢી આવતાં વિચારો તેના મનને છીનનખીન કરી નાંખતા હતા. તેનું મન અતિ શોકના કારણથી અંદર ને અંદર થમાવું જતું હતું. આંખોમાં અંધારા આવી રહ્યાં હતાં. તુરંગબાજ ચિત્રકારે તેમની રૂપ એક એવું ચિત્ર ચિતારી મુક્યું કે આરખો વિજ્ય પામ્યા છે, રૂપીઓ હાર પામ્યા, આરખોનો કળજે ચારે તરફ ચર્મ ગયો છત્વાદી છત્વાદી આવું ચિત્ર જોતાંજ તેના ફાટા ઉભા થઇ ગયાં શરીરમાં ધરજરી વણુરી, પરાજીત થવાની લજ્જા અને શરમે તેના મનને તદ્દન થમાવી દઇ પાછું હરાવ્યું, નિરાશા અને નિરાશાને લઇને લઇને મદા વ્યાધિમાં નાંખ્યું. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું નહીં, નહીં રણક્ષેત્રને મુકી નાસવું તો નહીંજ, નાસવા કરતાં તો પોતાના દેશ અને રાજ્યની ખાતર રણક્ષેત્રમાંજ પોતાના પ્રાણ આપી વશદારી પૂર્વક મરવું બેહતર છે. નાસવા જેવી નામોશી અને કલંક અરકાદયુસ જેવા બહાદુરને માથે આવે એ તદ્દન અસંભવિત છે. પણ અફસોસ ! હું મદારા પ્રાણુ રણક્ષેત્રમાં કેવી રીતે આપી શકીશ ? મદારા પ્રાણુનો ખરો માલિક હું ક્યાં છું ? તેતો અરમાનુસાના કળજમાં છે. હાય તે મદારા તનમન અને સર્વસ્વની માલિક છે. હું તેની પરવાનગી આપ્યા, ઇચ્છા, કે મરજી વિના પગલુંએ ભરી શકતો નથી. અરમાનુસા ! અરમાનુસા ! હું તારો ગુલામ-દાસ બન્યો નહોત અને તારો ગુલામ બનવું જો મદારી

તકદીરમાંજ હોત તો આ લડાઈના પરિણામ પછી ત્હારી યુવામીમાં આલ્સો હોત તો કેવું સાફ થાત !! ખેર, જે થયું તે સાફ થયું..... આવા પ્રકારનાં વિચાર-ખ્યાલ અને તરંગો તેના મનમાં ઉઠાળા મારતા હતા એટલામાં ચિત્રની ત્રીજી પ્રકાશિત બાજુ તેની સામે ઉભી થઈ. તેણે જોયું કે આરખો હાર પામ્યા છે, રમી બહાદુરો અને શૂરવીરો શતરૂએને કાપતા, સાંખા સમયનું વેર લેતા, તેમની પુઠે દુર સુધી પડેલાં છે. આરખોએ જે આસખ રમી વસ્તુઓ પ્રથમની લડાઈમાં છુટી હતી તે સર્વ રમીઓએ પાછી મેળવી છે. ચિત્રની આ બાજુ જોઈ તે આનંદ પામ્યો તેના મનમાં ખુશીના ઉત્કાર ચઢી આવ્યા. નિરાશાથી ઠેઠ ઉંડાણમાં ચમાઈ ગયેલું તેનું મન ધીમે ધીમે ઉપર ચઢવા મંડ્યું, પણ આરખોની હાર, તેનો અને અરમાનુસાનો મેળાપ—સંધેય થવા દેશે નહીં એ સવાલ ઉત્પન્ન થતાંજ તેનું મન ઉપર ચઢતું પાછું ફરી ત્યાંને ત્યાં રિથર થઈ ગયું. તેણે વિચાર્યું કે આરખો હાર પામ્યા, હું જીવતો બચી ગયો, અરમાનુસા પણ સલામત રહી, તેથી શું? મ્હારો અને તેનો સંધેય થવા પહેલાં જોડેનો મુરકેલ છે કેમકે પિતાશ્રી અને મકુકિસ વચ્ચે એટલો કટોટા અણબનાવ અને વૈરભાવ છે કે આરખોની હાર થતાં, પિતાશ્રી મકુકિસ પાસેથી વૈર લેશે.....આ ખ્યાલો તેને તદ્દન નિરાશ કીધો. હેરાન કીધો. તેને કશી સૂઝ પડી નહીં, અકળાયો, ગભરાયો, અને આખરે લાચાર થઈ, કપાળે હાથ દઈ પથારી ઉપર જઈ પડ્યો, રાત્રિનો ધણો વખત પસાર થઈ ચુક્યો હતો, મગજ થાકી ગયું હતું તેથી એકદમ નિદ્રાને વશ થઈ ગયો.

ખીજે દીવસ, લડાઈની વધારે તૈયારીઓમાં પસાર થયો, સંધ્યા સમયે, જામુસોએ, આરખોના બિલમીસથી નીકળી બાહુલ તરફ કુચ કરવાની, બાતમી આપી, આ બાતમી મળતાંજ આખી રૈજ અને આખા કીલ્લામાં શૌર ખડકર મચી ગયો, આખું શહેર કીલ્લા ઉપર આરખોની ચડાઈ જોવા દોડ્યું આવ્યું. આખી રાત તેઓએ જાગતા જાગતા અને ચતુઓની બીતિથી ચત્તોને સંભાળતા કાપી, પણ ચતુઓ રાત્રે આવ્યા નહીં. ખીજે દહાડે બપોરે દુરથી ધુળનો એક વડોળીયો ઉઠતો દેખાયો સર્વ એકઠા થયેલા આંખો ફાડી જોવા મંડ્યા જ્યારે પવને તે વડોળીયાને ચીરી ઉઘાડ્યો ત્યારે તેમાંથી આરખ બહાદુરો ચોમ દોડવતા પુર જોવામાં ચઢી આવતાં,

નજરે પડયા થોડેસ્વાર લરકર આગળ હતું. અને ઉંડ અસ્વારના રસાલા પાછળ હતા. એમના આવી પહેંચ્યા પછી થોડીવારે પચદશ લરકર પશ્ચ આવી પહેંચ્યું. અને હવે એ મેદાનમાં જે કીલ્લાની સામે મકતમ નામના પહાડની ઝોળીમાં આવેલું હતું. તેઓએ ત્યાં પોતાનો પડાવ નાંખ્યો. તે મેદાનમાં કોઈ વસ્તી ન હતી માત્ર બગીચા વાડીઓ અને ઝાડીઓ હતી. અને તેમાં છુટા છુટા કેટલાંક ખ્રીસ્તી જોગીઓના મઠ બનેલા હતા. આરબોએ એજ જગ્યાએ પોતાના તંજુ ઉઠા કર્યા અને હાલ તે જગ્યાએ “જામએ અહેમર” છે. રૂમી સીપાહીઓ આરબોની પડાવ નાંખવાની રીતને લક્ષ્યપૂર્વક નિહાળતા હતા. આ નિહાળનારાઓમાં અરકાદયુસ પણ હતો. તેને બિલખીસવાળો સમય અને પોતાની કેદી હોવાની સ્થિતિનું સ્મરણ થયું અને તેથી તેનું મન પાછું હઠ્યું.

મકુકિસે માત્ર દેખાડવા ખાતર ચઢી આવનારા આરબોને મારી હઠાવવાની તૈયારીઓ કરવાના જોશ દેખાડ્યો. તે ઓછરજની પાસે ગયો અને લડાઈ ॥ સામગ્રી સંજોગે તથા આરબોને કેવી રીતે અને થી યુક્તિએ નરાવી નસાડવા એ સંજોગે વાત અને સલાહ મસલેહત ચલાવવા મંડ્યો. માધરજ મકુકિસને કપડી અને કાવત્રાખાજ બધુતો હતો. પણ તેણે પોતાનો એ અભીમાય મકુકિસથી તદ્દન છુપો રાખ્યો. અને તેણે કહ્યું કે—“મકુકિસ સાહેબ! તમે કશી ચિંતા ન રાખો. જુઓ તો ખરા થું થાય છે! અમે જોત જોતામાં એ બાપડાંઓને નસાડી મુકીશું. તેઓએ બિલખીસ ફતેહ કર્યું છે તેની તેમને ખુમારી ચઢી છે, પણ તેમની એ ખુમારી બહોં નીકળી જશે. અફસોસ છે કે બિલખીસના સીપાહીઓ હીઝડ અને બાચલા નીકળ્યા, નહિ તો આ બાપડા આરબોના શા બાર હતા!

મકુકિસ—હું પણ એજ આશ્ચર્યમાં છું કે આ થોડાં પછાં જંગલી આરબો બિલખીસને કેવી રીતે ફતેહ કરી શક્યા! જે આપ તેમની સંખ્યાનેજ લક્ષમાં લ્યો તો આપ સમજી શકો કે તેઓ આપણી ફાજની સામે પળવાર પણ મેદાનમાં ટપી શકે નહીં.

ઓછરજ—(મકુકિસની મુખાંધ લારી એ વાતને જે તેની લડાઈના કામોની અચાનકતાને સિદ્ધ કરતી હતી તેને ચિકકારની નજરથી જોઈ) જે આપણે કીલ્લાને ઊઢી મેદાનમાં સામે મેદે લડવા જઈએ તો તેમાં આપ

છીજી મુખાંધ છે. આપણી પાસે રસદનો બેથુમાર સામાન મોજુદ છે અને મનદનો રસ્તો ખુલ્લો પડ્યો છે અને તે ઉપર આપણે ભરતો છે, અને તે રસ્તેથી આપણને જોઇએ તેટલો અને તેવો સામાન મળી શકે છે ત્યાર પછી કીલ્લા બહાર નીકળી લડવામાં શો શયદો લેવેને તેઓ આપણી કીલ્લાની બહાર નીકળવાની વાટ જોતા જોતા સડ્યા કરે! અને અકળાય! આપણું શું બગડવાનું છે! આખરે આખીને હુમલો કરશે અને તે વખતે આપણે તેમને પથરો અને તીરોના મારાથી પાછા હટાવી દઈશું. એક તો આપણે કીલ્લો ધણેજ મજબુત અને પાવદાર તો છેજ અને વળી ઉપરથી આસપાસ ખાંધ ખોદાવી છે એટલે કરી બીતિ નથી. માને કે આરખો ધણાં દિગ્ગતવાળાં અને સાદસિક છે. તેઓ ખાંધની દરકાર ન કરતાં કદાચ ખાંધમાં ઉતરીએ આવ્યા તો ખાંધમાં વાપરવામાં આવેલા લોખંડના અણીયાળા ખીલા અને કાંઠા તેમના પગોને છેદી લોહીલવાન બનાવી ન આગળ વધવા જોગ રાખશે તેમજ ન પાછા જતા રહેવા જોગ, તેઓ ખાંધમાં ને ખાંધમાં રીબાઇને મર્ચ પામશે અને વળી ઉપરથી પથર અને તીરોનો મારો ચાલશે. મારે કશી ચીંતા નથી, એ તો આરખો આપણી સંખ્યાના પ્રમાણમાં ધણાં થોડાં છે, અને જે થોડાં નહોતાં ચાર-ગણા વધારે હોત તોએ આપણા ઉપર ફાવી શકત નહીં.

આ આખો દહાડો આરખોની હીલચાલ નિહાળવામાંજ પસાર થયો. રૂમી સિપાહી આરખોના ડરેસને તેમના તંબુઓને વાવટાઓને અને તેમની નજરે પડતી સધળી વસ્તુઓને ધણાજ આશ્ચર્ય પૂર્વક જોતાં હતાં કેમકે આરખોની સધળી રીતભાત રૂમીઓની રીતભાત કરતાં ઉલટી હતી.

અરકાદ્યુસ એ સર્વ વસ્તુઓને ધણીજ પાસેથી જોઇ આવેલો હોવાથી, કીલ્લાના બુરજની એક બાજુએ ઉભો ઉભો પોતાના પિતાને સર્વ વસ્તુઓની જોળખાણ અપાવતો હતો. સૈનાધિપતીનો તંબુ, ઉંટને બાંધવાની જગ્યા, સ્ત્રીઓ અને બચ્ચાઓના તંબુઓ, ફોજ વાવટાઓની જગ્યાઓ એ સર્વ તેના પિતાશીને દેખાડતો હતો, એ સર્વ જોઇ જોઇરજ આશ્ચર્ય પામતો હતો. કેમકે રૂમીએ એવી રીતભાતથી તદ્દન અભરપા હતા.

સાંજના સમય લગભગ, અરકાદ્યુસે દુરથી એક પવલ સીપાહીને હાથમાં સફેદ ઝંડો લઇ આવતો જોયો. તેની સાથે એ માથુસે બીજા પથ

હતા. તેણે આમણા માણસના વચ્ચે ઉપરથી જાણ્યું કે તે આરણ છે. અને આરણે તરફથી કાંઈ સંદેશો લાવતા લાગે છે. તેણે પોતાના પિતાજીને તરતજ કહેવડાવ્યું. ઓછરજ એક લાષાન્તર કરનારને સાથે લઈ તે જગ્યાએ આવી ઉભો. જ્યારે તે આવનારા માણસો કીલ્લાની તફાવત પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેમાંના એકે લગાર આગળ વધી રૂપરૂટ કીલ્લી લાપામાં નીચે મુજબ કહેવું શરૂ કર્યું.

“અમે અમારા સુનાધિપતીનો પત્ર લાવ્યા છીએ અને મકુકિસની મુલાકાત લેવા માંગીએ છીએ.”.....ને છુરજ ઉપર મરકસ પછી સર્વની સાથે હતો. તેણે વાત કરનારને ઓળખી લીધી. તે જ્યાં અરબી ચઢ્યા નહીં તેના મિત્ર હતો. અને તેના બે સાથીઓમાંનો એક વરદાન હતો અને બીજાને તે ઓળખતો ન હતો. કીલ્લાનો દરવાજો ઉઘાડી દેવામાં આવ્યો અને તે સંદેશો લાવનારાઓને અંદર બોલાવવામાં આવ્યા. રમી અને કિલ્લી ફોજના સીપાહીઓ આ નહન નિરાલી અને કદીએ ન જોયે હોય તેવી જાતના ખેંચીઆને જોવા માટે બીડ કરી એક બીજા ઉપર પડવા માંડ્યા. સંધ્યા રસ્તાઓ, ઝરખાઓ, અને અગાસીઓ ઉપર આ ગ્રહ નીરાળા પુરોષોને જોવા સ્ત્રીઓ અને પુરોષોની ઠઠ જમી ગઈ. એ પત્ર લાવનારા ખેંચીવા, જાણે કીલ્લાને ફતેહ કરી તેમાં દાખલ થયા હોયતી ! તે પછી કાઠી દમામ સાથે અને નીડરપણે આગળ વધતા હતા. તેમના સ્થેશ ઉપર કોઈ પ્રકારના ગભરાટના કે બંડીકના ચિન્હ હતાં નહીં. તેમની આગળ પાછળ બધા સીપાહીઓનો ઓળખ પહેરો હતો. એ લોકોને મકુકિસના રમમાં લઈ જવામાં આવ્યા. મકુકિસ અને ઓછરજ સાથે બેઠેલા હતા અને જાણમાં અરસ્તુશીસની બેઠક હતી. અરકાદયુસ તેના પિતાની જમણી બાજુએ બેઠેલો હતો. સરદાર, દરબારી અને અમીર ઉમરાવ પોત પોતાની જગ્યાએ બેઠેલા હતા. વધારે બાગ રમીઓનો હતો અને કીલ્લી તે માત્ર મહુતરીનાજ હતો. ત્યાં પહોંચી વરદાને એક પરબીડીયું કાઢી આગળ ધકેલ્યું. જેમાં એક પાતું અરબી લાશા અને અરબી અક્ષરોમાં લખેલું બંધ હતું. મકુકિસે તે પાતું તરતજ કરનારના હાથમાં આપ્યું અને તેણે વાંચવું શરૂ કર્યું. જેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું—

ગિરિમથા હિર રહ્યા નિર રહીમ.

આરણી ફોજના સરદાર અમર ગિનુલ આસની તરફથી મિસરના હાકિમ મકુકિસની તરફ—જત—ઘટિત બાદ લખવાનું કે અમે આ દેશમાં હાખલ થઈ ચુક્યા છીએ. ખુદાવંદ પાકે અમને દરેક રચણે હતેહ અને વિજય આપ્યો. અમે “ફરમા” અને “ખીલખીસ”ને તલવારો વડે હતેહ કરી લીધું. હવે અમે આ કીલ્લાને પણ હતેહ કરી લેવો જરૂરી માનીએ છીએ. જોઈએ તે તલવાર વડે થાય છે કે મુલેહથી થાય. તે હતેહ કરતાં અમારા ફેટલા બહાદુરો શહીદ થશે તેની અમને સમારે ચિંતા નથી. કેમકે અમારામાંના દરેક માણસ ખુદાની રાહ (પંથ)માં માર્યો જઈ (શહીદ થઈ) ખુદાની હજુર જઈ પહોંચવાના સમયની ધણીજ આતુરતાથી વાટ જોતો હોય છે. હું તમારી આગળ ત્રણ વાતો કહું છું. ૧—અમારા દીન (ધર્મ) માં હાખલ થાઓ એટલે અમારા અને તમારા હકો સરખા થાય; ૨—અને નહીં તો અમારે શરણે આવી જઝીયો વેરો આપો; ૩—અને જો એ બે વાતોમાંની એક કબુલ ન હોય તો અમારા તમારા વચ્ચે તલવાર જે મુકાદો કરી આપે તેને કબુલ રાખો અર્થાત આ ત્રણ વાતોમાંની તમારી મરજી પડે તે વાત કબુલ કરો.

લી૦

અમર ગિનુલ આસ.

આપાન્તર કરનારે તે પત્ર વાંચી સમજાવ્યો. એાઈરજ આવી એ પડક અને એાખે એાખી કાંઈ પણ હાવપેચ વિનાની લખાવટ સાંભળીને ક્રોધથી સાંપ સમાન વળ ખાવા લાગ્યો. તેણે ક્રોધથી લાલચોળ બની મકુકિસની સામું એવી રીતે જોડું કે જાણે આનો શો જવાબ આપવો એમ પુછતો હોયતી!!! મકુકિસે કહ્યું આ બેપીયાઓને કાંઈ સારી અને આરામની જગ્યાએ લઈ જઈ તેમને રહેવાનો બંદોબસ્ત કરો. અમે વિચાર કરી જવાબ આપીશું. ફેટલાક મોહટા મોહટા અમલદારો અને ખીજા લોકો પણ કચેરીમાંથી ઉઠી આવતા થયા. હવે એકાંતમાં અરસ પરસ સલાહ મસલેહત થવા માંડી. મકુકિસે ઉપર ઉપરથી એવો અગિયમ આપ્યો કે લડાઈ કર્યા વગર તેમનાથી કરી જઈ મુઝે મોટે તેમની તાબેદારી કબુલ કરી લેવી અને તો પસંદ નથી. તેઓ આપણા કરતાં સંખ્યામાં થોડા છે, પરદેશી છે, ના વાંકે છે છતાં આપણે તાબેદારી કબુલ કરી લઈએ તો પછી આપણા જેવા આપણા કાંઈ નહીં. માટે તલવારનો મુકાદો

માન્ય ગાળવો જોઈએ. સર્વ જણાઓએ એ અભિપ્રાય કબુલ રાખ્યો અને જવાબ લખવામાં આવ્યો અને તે ઉપર મકુટિસની મોઢર કરવામાં આવી કેમકે તે મિસરનો ગવરનર હતો. સધળાં દુકામે અને સરકાયુક્તરો તેનીજ પરવાનગી સહી અને મોઢરથી જાહેર કરવામાં આવતા હતા. તે જવાબને પરખીડીવામાં બંધ કરી મરકસને આપવામાં આવ્યો. મરકસ તે જવાબ પેલા ખેપીયાઓને આપી તેમને કીલ્લાના ફરવાળ સુધી પહોંચાડી આવ્યો. જ્યારે ખેપીય ચાલ્યા ગયા અને સભા વિસરજન થઈ ત્યારે મકુટિસને એવો ધડકો થયો કે આરખો તે જવાબની સખત બાધા અને તોજાકાને વાંચી કાંઈ મ્હારા ઉપર લકતો નહીં આવે! જો મને કુટી ગએલો મજુરો તો મ્હારી માઠી વલે થશે. આ જીકે તેને થયો ઉદાસ અને ક્ષીણ બનાવી દીધો. સંધ્યા થઈ ચુકી હતી તેથી તે પોતાને મુકામે ચાલ્યો ગયો અને એકાંતમાં પોતાના પુત્ર અરસ્તુલીસને બોલારી જીકે અને ધડકો કરી સંભળાવ્યો. અરસ્તુલીસે થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું કે—પિતાશી! મ્હારું ધ્યાન એવું છે કે એ સંજયે જો આપણે આરખોને લખી દઈએ તો સાફ. તમે હમણાં માત્ર કીલ્લાને ઘેરો ઘાલો અને અમને મદદ કરવાની તક મળે ત્યાં સુધી તમે અમને મોઢલતે આપો, અને અમે અમારા એકરાર ઉપર કાયમ છીએ.

મકુટિસ—લખી દીધું હોય તો સાફ એ તો હું પણ જાણું છું પણ લઈ કાણ જશે? અને કઈ બાધામાં લખશે?

અરસ્તુલીસ—મરકસ હાઈ જશે. તે આરખોને સારી પેઠે જોળણે છે. અને હું કીજી બાધામાં લખીશ. આરખો પાસે બાધાનંતર કરનાર છે તે તેમને મતલબ સમજાવી દેશે.

અરસ્તુલીસનો મત તેના પિતાએ કબુલ કરીધો અને તેથી નીચે મુજબ પત્ર લખવામાં આવ્યો—

“તમારા પત્રના જવાબમાં મેં મ્હારી મ્હોરવાળો જે પત્ર લખી મોકલ્યો છે તે માત્ર રૂખી લેણીની સાથે, તમારી સામે લડવામાં તકવાર છીએ, તે દેખાડવા ખાતરનો લખેલો છે. નહિ તો અમે તમારીજ સાથે છીએ. હું મ્હારા એકરાર ઉપર કાયમ છું મ્હારા વચનનો ભંગ કદી નહીં થાય. જેટલી ઉતાવળ થશે તેટલી ઉતાવળે હું આ કીલ્લાને તમારે હવાલે કરી દઈશ, અને તમારી સાથે સુલાહ કરી લઈશ પરંતુ તમે મને એ

મુજબ વર્તી શકવા પુણ્ય કત સુધી મોહલત આપે એ અવશ્યનું છે.” એ પત્ર લખાઇ રહેશે તે વખતે સતનું અપાર આર તરફ ઝાઝ મધુ હતું. મકુકિસે મરકસને બોલાવ્યો અને તે પત્ર તેને સોંપી પુછ્યું કે આ પત્રને આરબી ડાવણીમાં કેવી રીતે પહોંચાડી શકીશ ?

મરકસ—આરબોની ડાવણીમાં જવું ધણું ભયંકર છે. રમી લેકો આઝકાલ અમારા ઉપર ધણો શક રાખે છે. અમારી દરેક કીલ્લાલને ધણી બારીકાઈથી જોતા રહે છે અને ધનુઓની પણ દરેક દરેક કીલ્લાલને તપાસે છે, એવા વખતે જો અમારામાંના કોઈને કીલ્લાની બહાર જતા જોઈ લે તો ખચિત ઝડપી લીધા વિના ન રહે.

મહારા અભિપ્રાય એવો છે કે હમણાં હું આ પત્રને સાવચેતીથી મહારી પાસે રાખી મુકું અને તક મળે આરબોને આપી આવું, અથવા તે દરમિયાન જો મનદ્ર જવાનું થયું તો તે વખતે અરબી ડાવણોમાં નહીના રસ્તેથી જાઉં અને કામ સાધી પાછો આવું, અને તેમ કરેથી મહારા ઉપર કોઈને શક આવશે નહીં તેમજ આપણી વાત પણ જાની રહેશે. પછી જેવી આપની મરજી.

મકુકિસ અને અરસ્તુલિસે, મરકસના અભિપ્રાયને પસંદ દીધો અને તે પત્ર તે રાત્રે તેનીજ પાસે રહેવા દીધો. મરકસ કીલ્લાની દીવાલ ઉપર જ્યાં તેની તોફારી હતી ત્યાં ચાલ્યો ગયો. રસ્તામાં તેને અરકાદયુસને ખ્યાલ આવ્યો. તેણે તેના અરમાનુસા પ્રત્યેના પ્રેમ વિશે વિચાર કરવો શરૂ કર્યો. તેણે મનમાં કહ્યું કે “અરે તે અરમાનુસા ઉપર કેટલો બધો આશ્રક છે ? અને મહારા ઉપર એ બળેના કરેલા બધા આકાર છે ! ! તેને ખાતરી થઈ કે મકુકિસના એ કાવત્રાં અને પ્રયત્નો અરકાદયુસને ધણું નુકસાન પહોંચાડશે. એટલુંજ નહીં પણ તેના જીવને જોખમમાં નાંખશે. જો કદાચ આરબો કીલ્લામાં ચઢી આવી શક્યા તો અરકાદયુસ, મકુકિસ ના ઠુટેલપણાથી અળવ્યો હોવાના કારણે ખચિત તેમની સાથે લડશે અને લડતા લડતા માર્યો જશે અને જો આવું થશે તો હાપ, હાપ ! પછી અરમાનુસાની શી વહે થશે ? તેના ઉપર દુઃખના પર્વત ઢૂંટી પડશે, તેનું જીવતર ધુળમાં મળી જશે, અને તેનો અસર મકુકિસ અને અરસ્તુલિસ સુધી પહોંચશે. એ આરબને પણ અરકાદયુસના માર્યા જવાથી કોઈ આશું નહીં લાગે, તેની કમર ઢૂંટી જશે.”

આવા આવા તરંગોમાં ગોથાં ખાતો મરકસ પોતાની સુવાની જગ્યા સુધી પહોંચે. તે વિચિત્ર વ્યક્તિમાં હતો. તે અરકાદયુસનો ખરો શુભે મજા અને મિત્ર હતો. મુખ્યત્વે કરીને જવારથી તેણે અરમાનુસા અને અરકાદયુસ વચ્ચેના પ્રેમ સંબંધી જાણ્યું હતું ત્યારથી તેને એ જાનની પાક નીતી હોવાની ખાતરી થઇ ગઇ હતી. તેથી તેના મનમાં અરકાદયુસની આગળ બેઠા ખુલ્લો કરી દેવાનું આગ્યું (આવો ખ્યાલ આવતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો) અને જીવ! આ શું કરે છે? પોતાના સરદારો-જેવા સરદારો:-મકુકિસ અને અરતુલીસ જેવા સરદારોની લુણ હરામી કરે છે? તેમણે મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ મુક્યો. બેઠા ખુલ્લો પડતાં તેમના પ્રાણ જાણ એવો બેઠા મને સોંપ્યો તો શું એવો બેઠા ખુલ્લો કરી તું વિશ્વાસપાતી બને છે? નહી, નહી. મ્હારાથી એ જાનનાઈ નથી.....પણ એ બેઠા ખોલતો નથી, અને છુપાવું છું તો એ સાચા અને શુદ્ધ આસક્ષના પ્રાણ જાણ છે, અને ખુની ઠેકે છું. અહા! તે જાનના મ્હારા ઉપર કેટલા બધા આભાર છે? આવી રીતના તરંગોમાં તરંગોમાં તેણે આખી રાત પસાર કરી. બીજો દહાડો સવાર પડતાંજ તેને ખ્યાલ આવ્યો કે અરબોને આ દેશ સોંપી દેવામાં મ્હારે મદદગાર નીવડવું જોઇએ કેમકે મકુકિસ આરબોના તરફદાર છે, અને તેઓ જુલમી રમીયોના હાથમાંથી રાંક કી-ખીયોને મુકત કરાવવા માંગે છે. રમીયોએ હવે કિખીયો ઉપર જુલમ કરવામાં કરી ક્યાલ રાખી નથી. જો હું અરબોને આ દેશ સોંપાવવામાં મદદગાર ન નીવડતાં એ વિરુદ્ધ વર્તું તો ખરે મ્હારા શરીર પર દેશ દ્રોહનો દોષ આવે અને આલોક તથા પરમોકમાં કાણું મોઢું થાય. આરબોને આ દેશ અપાવતાં માત્ર અરકાદયુસના જીવનો ખ્યાલ રહે છે એ મને જોઈથી ખાતરી થઇ જાય કે તે સહીસલામત રહેશે તો પછી મને બીજી કરી દરકાર નથી. તેણે પોતાના મનને પ્રમત પુક્યો કે હવે મ્હારે શું કરવું જોઇયે? જગજ મળ્યો કે જ્યારે આરબો આ કીલ્લાને હતેક કરી તેમાં દાખલ થાય ત્યારે બહાદુર અરકાદયુસને લગારે આંચ ન આવતાં તે સહીસલામત રહેવા પામે એવી કાઈ યુક્તિ યોજી કાઢવી જોઇયે. પન એ કેવી રીતે બની સકશે? એવી ખાતરી થતી તો મણી મુરકેલ છે! જો એક યુક્તિ કરવામાં આવે તો તે સંભવિત છે. એવા વખતે અરકાદયુસને કીલ્લાની બહાર આવેલી કાંઈ દુર જગ્યાએ મોકલી દેવામાં આવે તો બન

મ છે. નહિ તો અરબો કીલ્લામાં દાખલ થાય અને અરઠાદ્યુસ
ને પોતાના માથુ ન આપે એ બનવાબેગ નથી. સધળાં રમીયો અર-
ઠાદ્યુસને જાણ તેમના તાબેદાર થાય એ વાત ખરી પણ અરઠાદ્યુસથી
પાંતુ કશું બનનાર નથી. અને તેથીજ તેના જીવની ચિંતા છે,
કેવડા વાવા કલ્પવિકલ્પ કરી તેણે, જે દીવસે અરબો કીલ્લામાં દાખલ
હશે એવું લાગશે તે દીવસે અરઠાદ્યુસને કાંઈ બહાનું કરી કીલ્લાની
દાર મોકલી દેવાની મનમાં માંડ વાળી, પણ અરઠાદ્યુસ-સલામનો શોખીન
રઠાદ્યુસ-એવી કટાકટીના વખતે કીલ્લાને છોડશે નહીં એ ખ્યાલ આવતાં
તે માંડ છુટી ગઇ. આ વિચાર પછી તેને કાંઈ નવી મુક્તિ સુઝી તેથી
મંડીને બોલી ઉઠ્યો—હા, હા હીક છે. કીલ્લાની બહાર તેને ગયા વગર
હશે નહીં એવી મુક્તિ સુઝી છે, તે દિવસે હું તેને અરમતુસાની તરફથી
ની પાસે તરત પહોંચવાનો સંદેશ પહોંચાવીશ. એક સાચા આશકની—
કે આશકની, પોતાની માથુમના આમંત્રણને પાછા ફરવાની કદી
હેમમત ચાલશે નહીં. તે તે સંદેશ પહોંચતાં ખચિત જશે, અને એ આ
મુક્તિ ન ચાલી તો ખર નીજ પોજી લેશું.

આવી રીતે એક વાતના ચોક્કસપણા ઉપર આવી જવાથી તેના
મનનો કલ્પાંત ચાંત થયો. તે પોતાના સરદાર મકુકિસની પાસે ગયો. પણ
તે વખતે મકુકિસ પોતાના પુત્ર સહિત આધરજના દરબારમાં બેઠેલો હતો.
ત્યાં લાગણીની સામગ્રી અને મુક્તિઓ સંબંધે વિવાદ ચાલતો હતો. મરકસ
વાટ બેસી બેસી રહ્યો. થોડીવાર પછી દરબાર ખરખારત થયો. મકુકિસ
ઉઠીને પોતાને ઘેર જવા લાગ્યો એટલામાં તેની નજર મરકસ ઉપર પડી
તેથી તેણે સુપકાદીથી તેની સાથે જવા ઇસારો કર્યો. બ્યારે મકુકિસ
પોતાના ઝોરખમાં દાખલ થયો અને ત્યાં બીજા કાંઈ માથુસને ન જોયો.
ત્યારે તેણે મરકસને કહ્યું કે “આજની સભામાં અમે એમ ઠરાવ્યું છે કે
આપણે સુપકાદી પકડી કીલ્લામાં બેસી રહેવું, અને લડવા માટે મેદાનમાં
ન ઉતરવું. અને તેથી ખાત્રી થાય છે કે અરબોનો આ યોગ થયો લાગે
વખત ચાલશે અને આપણને રસદના સામાનની જરૂરત પડશે. એ જરૂરત
ફર કરવા માટે અમે એક મંડલી રજાવી છે. જેનું કામ મનદ્ર જઈને
ધઈ તથા બીજા જરૂરી ચીજો લાવવાનું રહેશે. હું પણ તે મંડલીની સાથે
જાં બેસી મનદ્ર તરફ જા અને ત્યાં મોકલી તરફની થી ચિંતા

નહીં રાખવાનો સંદેશો કહી દે અને પછી તું તેનીજ સાથે રહે. જ્યારે-
રસદ પહોંચાડનારી મંડળી રસદ ખરીદીને પાછી વળે ત્યારે તું કાંઈ ખીજે
રસતેથી અરબોની જાવણીમાં જઈને તેમના સેનાધીપતીને પેલો પત્ર
પહોંચાડી દેજે.

જે સાંભળી, બહુ સાફ સાહેબ કહી મરકસે જવાબ આપ્યો. અને
પુછ્યું, અમે કીબતીઓ રમીઓના કુર અને પાતકી પંજામાંથી મુક્ત
થઈએ એવો વખત આપના ધારવા મુજબ શું બાવી પહોંચ્યો છે? શું
ખરેખર થોડાજ દહાડામાં અમે મુક્ત થઈશું? આ પ્રશ્ન પુછવાથી
મરકસનો મતલબ, મકુકિસનો અભિપ્રાય અને અનુમાન તપ્પી, એ
વખતનો અંદાજે કરી અરકાદપુસ તરફ અરમાનુસાનો સંદેશો મોકલવાનો
વખત નક્કી કરી રાખવાનો હતો.

મકુકિસ—કિબતીઓની મુક્તિના દીવસોં લગભગ બાવી પહોંચ્યા છે.
એ ખુદાની મરજી હશે તો બે ત્રણ મહીનાથી વધારે વખત નહીં સાથે.
આપણે અરબોને સમજે જનું અને આ દેશ ફતેહ કરવામાં તેમની મદદ
કરવી એ સમજું કેટલું અગત્યનું અને મહત્વ ધરાવતું છે? એ તું
જાણતો નથી. આપણે એ નેમ પુરી પાડવા માટે બહુ દુશીયારી અને
ચતુરાઈથી કામ લેવાનું છે. એ આપણાથી લગારે ઊંતાવળ થશે તો
રમીઓને આપણા કાવત્રાની ખાત્રી થઈ જશે. અને તેથી તેઓ આપણા
જીવના સત્રુ બનશે પણ જ્યારે આપણે સારી પેઠે લડીશું અને લાંબા
વખત સુધી ઘેરો રહેશે અને પછી અરબો ફતેહ કરી શકશે ત્યારે જોઈ
તેમને આપણે મદદ આપેલી છે એવો શક રહેશે પરંતુ ખાત્રી પુર્વક
નહીં કંઠી શકાશે. અને એવી રમત રમવાથી આપણને બંને બાજુનો
લાભ રહેશે. જો અરબો ફતેહ પામ્યા તો આપણી બાજુ પુરી થઈ.
અને જો અરબો ફતેહ ન પામ્યા અને રમીઓ ફતેહ પામ્યા તોપણ
આપણે રમીઓના કેવિવી બંધી શકીશું. માટે જે કામ તને સોંપવામાં
આવ્યું છે તે બહુ દુશીયારી અને ચતુરાઈથી બજાવજે. અને તારી વતી
જુકેર્યા કોઈને લગારે સંકા આપવા દઈશ નહીં.

મરકસ સમજી પાતોને ખ્યાનપુર્વક સાંભળી, મનના દાખડામાં બંધ
કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેને અરકાદપુસના સંબંધ પણ કાંતી વળી મુકી

હતી. બીજે દહાડે તે તરફ જનારી મહાળીમાં જોડાઈ ગયો. અને મનદ્ર પહેલ્યો. ત્યાં તેની પ્રેમદા મારિયા અને તેના માતાપિતાને મળ્યો. અરસ પરસ ક્ષેમ કુશળતા પુછાઈ. સર્વ જણુ ખુશ થયાં. મરકસે સર્વેને દિલાસો દઈ કહ્યું કે જે ખુદાની મરજી છે તો હવે સુખના અને નિરાંતે એસવાના હોવસો આવી પહેલ્યા છે. મારિયા પોતાના પ્રિતમની આશા દેનારી વાતથી ખુશ થઈ. પણ તેણી ચારે તરફથી જે સંજોગો વચ્ચે ઘેરાયલી હતી અને તેના પરિણામથી અજાન હતી, તેથી ધણી ગમરાતી હતી. મરકસના દર્શનથી તેને જે થોડો વખત ખુશી પ્રાપ્ત થઈ હતી તે તેના હૃદય કમળને વિશેષ કરમાવતી હતી કેમકે તે લગભગનો સમય હતો. દુરમનો અને તે પણ સખ્તમાં સખ્ત દુરમનોનો મુકાબલો હતો. તેના બહાદુર પ્રિતમ તેનાથી વુદો રહેવામાં લાચાર હતો. તેના મનની રિશતિનો અંદાજો ધણો મુશ્કેલ હતો. તેને કોઈ રીતે ચેત પડતું નહતું. દહાડો અને રાત ચિંતામાંજ પસાર કરતી હતી.—

કિસ તરાહુ અખ્તરી ખુબીકા ન અપને રેહું.
દિલ સુરાકર મેરા ગર આંખ સુરાએ કૈહ.

મરકસ થોડો વખત મારિયાની પાસે બેસી ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને શાહઝાદી અરમાનુસાની સેવામાં હાજર થવાના વિચારથી આગળ વધ્યો. રસ્તામાં ગરબારા મળી મરકસ તેનીજ સાથે થઈ શાહઝાદીની સેવામાં પહેલ્યો. અરમાનુસા પોતાના બેદબેદને જોઈ ધણી ખુશ થઈ. તેણીએ તેને એકાંતમાં બોલાવી ગરબારા મારફત વાતો કરતી શરૂ કરી. અરઘાદમુસ, તેના પિતા અને તેના લાઈની ક્ષેમ કુશળતા તથા બીજી બીનાઓ પુછી. કીલ્લાના રક્ષણ અર્થેની સામગ્રી સંજયે સવાલ કર્યો.

મરકસે કહ્યું—આરબો કીલ્લાની બહાર પડાવ નાંખી પડ્યા છે. તેઓએ અમને કીલ્લો સોંપી દઈ શરણે જવા લખ્યું હતું. જેના જવાબમાં અમારી તરફથી જાવવામાં આવ્યું કે અ્યાં સુધી અમારામાં જીવ બાકી છે ત્યાં સુધી અમે તમારે શરણે આવીશું નહીં અને તમને દુરાવી નશ્શા હવા લડતાં રહીશું.

ગરબારા—(અડખડ હસી) અરે મરકસ! એવી વાતો બીજાને સમજાવ! જે ખરૂં હોય તે કહે. મરકસ સાહેબ આરબોની સાથે જેવી

રીતે વર્તે છે તે મહારાથી અંજલિનું નથી. ખાનગી રીતે તેમની વચ્ચે સંધી થઈ ગઈ છે એ અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ. શું તેઓ અરસ પરસના વચ્ચે ઉપર કાચમ છેને?

મરકસ—જી હા, હજુર! બંને વચ્ચે ઉપર કાચમ છે. તમે જે જાણો છો તે ખરું છે. જુવો મકુકિસ સાહેબનો પત્ર આ રહ્યો. તે આરમોના સેનાધિપતી ઉપર લખવામાં આવ્યો છે. (પછી તે અરમાનુસાને આપે છે.)

અરમાનુસાએ પત્ર વાંચ્યો શરૂ કર્યો. કેમકે તે બંધ ન હતો. સપળી હકીકત વાંચ્યા બાદ જ્યારે છેલ્લો જામ વાંચ્યો ત્યારે તેનું મન પાછું હઠી અંદર શમાઈ ગયું. એક નિશ્ચય નાંખ્યો અને નિરાશાપુર્વક બોલી મરકસ! આ કાવત્રામાં અરકાદયુસનું શું પરીણામ આવશે એ તું અનુમાન કરી શકે છે? તે બધો જહાદુર અને શુરવીર છે એ તું જાણ્યો નથી? શું તે બંધકર રથીતીમાં નથી? તે ખરેખર એક વીર પુરુષ છે, તે મોતથી ડરીને ન નાસતા મોતનો મુકાબલો કરનારો છે. આરમોની સામે લડતાં હારી જવાની નામોશી પોતાને માથે લેવા કરતાં પોતાના પ્રાણો આપવા તે વધારે પસંદ કરશે. અને તેના પ્રાણ ગએ મહારા પ્રાણ પછી જશે મરકસ! શું તું એવો અનુમાન કરતો નથી?

મરકસ—(મુરકરાધને) હજુર! આપ મહારાઓ નહીં. આકુળ વ્યાકુળ થાઓ નહીં. ચિંતા ત્યજ નિરાંત રાખો. એવી ચિંતાઓ કરવા મહારા જેવા આપના દાસ ક્યાં હાજર નથી? મેં એ સંજોગે એક દહાડો અને રાત વિચાર ચલાવ્યો છે અને પરીણામે એક યુક્તિ યોજી છે જે વડે આજ્ઞા છે કે અરકાદયુસને વાળે વાંકો થઈ શકશે નહિ. જ્યારે હું તે યુક્તિ આપ હજુર મુકીશ ત્યારે આપ પણ પસંદ કરશો.

અરમાનુસા—(મહારાધને) તે યુક્તિ શું છે? એ જાદવી કહે બેઠાએ?

તેના જવાબમાં મરકસે પોતાની ચોમ્પેલી યુક્તિ કહી સંભવી.

અરમાનુસાએ તે યુક્તિ પસંદ કરી મરકસને સાબાશી આપી કહ્યું તું તેની સંભાળ સખી વારંવાર મને માત્રાર પહોંચાડતો રહેજે. તે પસંદ કરે એવા વિવેક જ્યાં જાહોમાં તું મહારો સદેશો પહોંચાડજે મર-

કસ ! મહારો સમક્ષે વિશ્વાસ ત્હારાજ ઉપર છે એમ ખાત્રીથી માનજો. હું તને ત્હારો સેવાતો બદલો આપ્યા વિના નહીં રહું.

મરકસ—(અરમાનુસા સમક્ષે હુંટણીએ પડી) હું આપનો દાસ છું ગુલામ છું. ગુલામ પોતાના સરદાર અને અનદાતાની આજ્ઞા બજાવે એજ તેનું કર્તવ્ય છે. આપ નચિંત રહો, અને ખાત્રી રાખો કે આપની સેવા બજાવતાં જો મહારા પ્રાણુવટીક પણ જશે તો તેની કશી દરકાર નથી. નહી, નહી, આપના મહારા ઉપ- એટલા આભાર છે કે મહારા પ્રાણુ જાય તો પણ તેનો અદના બદલો વળી શકે નહી.

અરમાનુસા—(મરકસને ઉભો કરી) શાબાશ છે! વીર નર! શાબાશ છે!

મરકસે શાહાઝાદીના હાથ યુખી વિનંતી કીધી કે હું આજને આજ અરખી હાવણીમાં જવા માથું છું. માટે આપ હુકમ આપો તો મછલા હાઈપાર કરવામાં આવે. અરમાનુસાએ, મછલો તઈયાર કરાવવાને બરબા- રાને હુકમ આપ્યો. મરકસ ત્યાંથી રજા લઈ મારિયાને ઘેર આવ્યો. મારીયા પોતાના પ્રીતમને જોઈ આકુળ વ્યાકુળ મનને આશ્વાસન આપતી રહી અને બજો કહેતી હતી કે:—

કાશ ઇંસ દિલકો મસલનેહી કે આજે કોઇ
દાગે હુસરતકો ઇસી તરહ મિટાવે કોઇ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

નિષ્ફળતા.

સમી સાંજ પડી મરકસ મારિયાને ત્યાંથી ઉઠ્યો. તે બાપડી પોતાના કબેજને પકડી રહી ગઈ, મરકસ પોતાનું કરમાએલું મન ભઈ, ઉપરા ઉપરી નિષ્ફળતા નિશ્વાસોને કાળવાના પ્રયત્નો કરતો કરતો નદીના કીનારે પહોંચ્યો. મછવો તણવાર હતો. સાહજાદીની નોકરીમાં રોકાએલા બે ખારવા સર્વ તણવારી સાથે મછવાના તણવાર હતા. મરકસ મછવામાં બેઠો. મછવે પશ્ચિમ તરફના કીનારે કીનારે ઉત્તર દિશાની તરફ હંકારવામાં આવ્યો. તેઓને ઠાંઈ જોઈ ન શકે એટલા માટે તેઓએ પશ્ચિમના કીનારે થઈ ઉત્તરની તરફ મછવો હંકારવો પસંદ કીધો હતો. પવન જોર ભર ડુંકાતો હતો એટલે સર્વ સહ બોલી દેવામાં આવ્યા હતા. નીલ નદીનો પ્રવાહ પણ જોર ભર વહી રહ્યો હતો. હજુ વધારે વખત થવા પામ્યો નહતો કે તેઓ કીલ્લા લગભગ આવી પહોંચ્યા. તે વખતે તેઓ અને કીલ્લાની વચ્ચે માત્ર જાડીએ રવજા આવેલો હતો. રાતના અધારનો કાળો પરદો તે વખતે તેમના કાર્યના ભયંકરપણને પોતાની આંખમાં છુપાવતો હતો. ખારવાઓએ ધારેલી જગ્યા લગભગ આવી પહોંચવાથી સહ ઉત્તરી લીધા. મરકસ થોડીવાર સુધીતો પોતે જે સ્થિતિમાં મુકાયો હતો તે સંબંધે વિચાર કરતો રહ્યો અને ખારવાઓને જે જગ્યાએ પહોંચવાનું હતું તે જગ્યાની તફાવત નજીક ઉત્તરવાનું કહેતો રહ્યો. તેણે પોતાને ક્યાં ઉત્તરવાનું છે તે ખારવાઓને કહી દીધું હતું ખારવાઓએ પણ તે જગ્યાની લગભગ ઉત્તરવાનું અને કરી શીકર નહીં કરવાનું કહી દીધું હતું. નીલ નદીનું પાણી ભરતીમાં હતું. મછવાને સખ્ત તોફાન લાગતું હતું. મછવાવાળાઓએ પોતાની સાથે, સાધારણ રસ્તાની મુસાફરી ગણી જોરી સામાન પુરો લીધો ન હતો જ્યારે આસ્થી છત્વણી લગભગ પહોંચ્યા ત્યારે મછવો કીનારા તરફ પાણીના પ્રવાહના બળને લીધે હંકારી ચકાતો ન હતો મરકસ તેથી ધણે ગભરાતો હતો. અને ખારવાઓ નિરાશ થતા હતા. ઉપર મરકસે ગભરાઈને પુછ્યું કે હવે શું થશે ? આ મછવો તે કીનારા તરફ હંકારતો નથી.

ખારવા—સાહેબ અને સાચાર છીયે, અને હડસેલાં લેવા બુઝી ગયા હવે તો સવાર પડતાં સુધી ધીરજ ધરવા અને સધુર કરવા વગર છુટકો નથી.

સવાર સુધી ધીરજ ધરવામાં તેની સર્વ કરી કારવી નીપજી જશે એવો વિચાર કરી મરકસે ધણું ગમરાયો. તેણે એક ખારવાને મનદ્ર મોકલી હડસેલાં મંગાવવા ધાધું પથ્રુ એ ધારણા પુરી પાડવી મુરકેલ હતી કેમકે હડસેલાં લેવા માટે ખારવાને મોકલતાં તેમને ત્યાં એક દહાડો વધારે રોકાવું પડતું હતું. જ્યારે તેને કાંઈ મુકિત સુઝી નહીં ત્યારે ખારવાઓને કહ્યું કે તમે તમારે ખુદા ઉપર બરાસો રાખી મજબો હંકાર્યો રાખો. જે થવાનું હશે તે થશે. એ સાંભળી ખારવાઓ બોલ્યા કે એમ કરવું ધણું જોખમી છે. આ કામમાં તમારો અભિપ્રાય તદ્દન નકકામો છે. અને જે કાંઈ કયે તે તમે તમારે બેલ બેલ જોયા કરો. મરકસે કહ્યું કે એની કાંઈ શીકર નહીં. તમે તમારે હંકાર્યો રાખો. હું જો કે ખારવો પૈદા થયો નથી પણ ખારવાઓના કામને જાણું છું. ખારવાઓએ કહ્યું કે તમે કશુંએ જાણતા નથી અને જાણતાએ હો તો તેથી શું? પાણીનો પ્રવાહ આપણા સામે છે અને હડસેલાં વિના તેને કાપી આગળ વધવું ધણું મુરકેલ છે. મરકસે તેમની વાતને ન માનતાં આગ્રહ કર્યો અને ધણી દઢ લીધી, તેથી પૈલા ખારવાઓ સાચાર બન્યા અને મરકસના મતે ચાલ્યા. ખારવાઓએ સધળાં સહ ઉતારી નાંખ્યા. માત્ર સદને એક કટકો ખુલ્લો રાખ્યો અને જે તરફ જવાનું હતું તે તરફ સુકાન ફેરવ્યું. મરકસ પણ તેમની મદદમાં રહ્યો. ત્રણે જણા પુણું પ્રયત્નો વડે મજબાને ફેરવી લાઇ જવાની મેદનત કરતા હતા. મજબો પુર્વ તરફ ચકકર ખાતે ખાતે કેટલોક દુર નીકળી ગયો. છેવટે મોજા અને પવનનું જોર લાગ્યું, મજબો કામાડોળ થવા મંડ્યો સર્વ જણા મોતથી ડરી ખુદાની દરગાહમાં દોબાઓ ગુન્ગરવા લાગ્યા. મજબો તે વખતે વળી કેટલોક આગળ વધ્યો, મંજબાર આગ્યો. એટલે પાછી પહેલા જેવીજ સ્થિતિ સર થઈ. મજબાની જાંદર કેટલુંક પાણી પણ આવી જરામું, ખારવાઓએ ધણી ઝડપથી સદને ઠીકઠીક કીધાં. જરાએલું પાણી ઉભેલી નાંખ્યું, અને સુકાનને કાપુમાં રાખવા મંડ્યા, પણ મજબો તો એવો કામાડોળ થતો હતો કે જાણે હમણાં કુળી જશે. આ જોઇ એ ત્રણે જણા ધણા નિરાશ થયા. તેઓ દિગ્ભ્રમત ફારી ગયા. તેમની કીનારે સઘામત પહેંચવાની

આશનો નાશ થયો તેમના હાથ પગ દીલા પડી ગયા. મરકસને તો છકીવું
કુપ થઈ આવી ગયું તેણે મલરાઈને ખારવાઓને પુછ્યું કે હવે આપણે
શું કરીશું ?

ખારવાઓ—કરવું શું ? ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખી સુકાનને
ફેરવી સંભાળી રાખીશું. મછવો પાણીના પ્રવાહ સાથે હંકારાતો જશે. જ્યારે
કોઈ જગ્યાએ તોફાન ઓછું થશે ત્યારે કીનારે જવાની કોશીશ કરીશું.
હમણાં તો પાણીના પ્રવાહની સાથે હંકાર્યા વિના છુટકો નથી.

મરકસ—(તદન લાચાર બની) હશે, તમને જે વ્યાજબી લાગે તે
કરો. ખારવાઓએ તરતજ સુકાનને ફેરવી સીધું કરી દીધું. મછવો પ્રવાહની
સાથે હંકારાતો સીધો કીલ્લાથી દુર ચાલતો થયો. પણ તેથી કોઈ ફાયદો
થયો નહીં. ખારવાઓ પણ સબર કરી ચક્રમા નહીં અને ગુરસે થઈને
બોલ્યા—જે આપણે કીલ્લાજી જવું હોય તો આવી રીતે પ્રવાહની સાથે
પણે દુર નીકળી જવામાં શું લાભ છે ? બહેતરતો એજ છે કે આપણે
જે જગ્યાએથી પ્રથમ નીકળ્યા હતા તે જગ્યાએ પાછા જઈએ અને ત્યાંથી
આગળ વધવું કે કેમ કરવું એ જોઈ લઈશું. અને નહીં તો, ત્યાંથી
જહીરએ રવજાની તરફ હંકારીશું કેમકે એ તરફ મોંઝાઓનું જોર પાડું
હોતું નથી.

મરકસને તેમની વાત માન્યા વિના છુટકો ન હતો, તેણે તેમની એ
વાત પણ કયુલ કીધી અને ખારવાઓએ પાછા વળવા તક્યારીઓ કીધી,
તેઓ પાછા વળવાની તક્યારીમાં હતા એટલામાં કીલ્લાની તરફથી પોતાની
તરફ એક મોઢકું વહાણ આવતું નજરે પડ્યું. મરકસે તે વહાણને
જોળખ્યું કેમકે તે મીસરી બેઝારાનું એક હતું. ખારવો નીલ નદીના
કીનારા ઉપર આવેલી વસ્તીઓમાં છુટકો ન ચલાવે એનો બહોળસ્ત
રાખવા તથા નીલ નદીના બંને કીનારાઓનું રક્ષણ કરવા અર્થે તે
બેઝારાના વહાણ કીલ્લામાં ફર્યાજ કરતા હતા. મરકસને એ વહાણ જોઈ
ખીક લાગી તેના મનમાં આવ્યું કે જો એ વહાણવાળા અને આવી સ્થિતિમાં
જોઈ બેસે તો ખચીત સ્વારા ઉપર બેઠે ખાદ્ય કોઈ કપડા અથવા રાજ
દરોહ આદીનું તેહમત મુક્યા વિના નહીં રહે. આવો ચિન્તાર આવતાંજ
તેણે મજબમાંથી મરકસને પત્ર બહાર કાઢી હાથમાં રાખ્યો અને જે

પકડવામાં આવે તો તે પત્ર તરત ફાડી નાંખવાના વિચારથી લપ્પવાર ધ્યાન રાખતો બેઠો. ખારવાઓ કાંઈ ઉધું ચતુર્જ બોલી દીઁએ એટલા માટે તેણે ખારવાઓને પણ સમજાવી દીધા કે:—

જો જો તમને શાહઝાદી સાહેબના છવના સમ ! જો પ્રમાણે હું કહું તે પ્રમાણેજ તમે પણ કહેજો. એવું ન થાય કે આપણી બન્નેની જુવાનીમાં ફરક પડે. ખારવાઓએ “ધણું સારું” “એની શીકર નહીં” જવાબ વાળ્યો. એટલામાં તેમના કાને એક અવાજ પડ્યો જે તેમને ત્યાં ત્યાં ઉભા રહેવાનો અને ઘોળવાનો હુકમ કરતો હતો. વદાણુ પાસે આવ્યું ત્યારે તેમાંના માણસોએ રોશની દેખાડી એક બીજાને ઓળખવા માંડ્યા, મરકસે તેમને જોઈને મનમાં બીહીને કહ્યું કે “અરે આતો રૂખી બેડાંમાંનું વદાણુ છે.” વદાણુ માંહેલા લોકોએ પણ મરકસને ઓળખીને પુછ્યું આવા વખતે આ તરફ કેમ આવવું થયું છે ?

મરકસે એમ વાત બતાવી કે હું કીલ્લામાં જવા ચાહતો હતો પણ પવનના ભેરે અને મોળઓના ઉછાળાઓએ મછવાને આ તરફ હંકાર્યો. અને હું ભોમભેએ જાડીરાના પાછલા ભાગમાં આવી પડ્યો. તેઓએ એ સાંભળી કહ્યું કે, આલો આવો અમે તમને કીલ્લામાં પહોંચાડી દઈએ.

મરકસે પેલા પત્રને અસલીને ક્યારેના નદીને સ્વાધીન કરી દીધો હતો. તેથી તે સાથેના બન્ને ખારવાઓને લઈને નિડરપણે વદાણુ ઉપર સ્વાર થયે. ત્યાં તેમની ઝડપી લેવાઇ ત્યાર પછી તે પાછો પોતાનાજ મછવામાં આવતો રહ્યો જે વદાણુની પાછળ વળગાડી દેવામાં આવ્યો હતો. તે આખી રાત મજામાંજ પડ્યો રહ્યો. સવાર પડતાંજ વદાણુવાળાઓ મરકસને અને બન્ને ખારવાઓને પકડી અરકાદનુસતી પાસે લઇ ગયા. અરકાદનુસે, મરકસને જોતાંજ ઓળખી લીધો. અને ઓળખતાંની સાથેજ તેના મનમાં અરમાનુસાનું રમરણુ થયું. અને રમરણુ થતાંજ તેના કાંઈક સ્થિર મનની સ્થિતિ ડમાડોળ થવા લાગી. એક નિશ્વાસ નીકળ્યો એવેની વધી પડી. તો પણ તેણે સંજાળી મરકસ શા કામ માટે ગયો હતો તે ખાનગીમાં પુછવા નહીં કહ્યું. અને તેથી તેણે સીપાહીઓ અને ખારવાઓને કાઢી મુક્યા અને મરકસને કહ્યું કહે મરકસ ! શું હવે ? સાથે સાચા કહેજે. હું ત્હારી સમ્બાળની ફેટલી કદર કરું છું અને ત્હારી સાથે ફેટલા પ્રીતી રાખું છું એ કહેવાની જરૂર જોતો નથી.

મરકસ—અરે સાહેબ! એ શું બોલો છો! હું તો આપનો એક અદના મુલામ છું ને!

અરકાદયુસ—(એવો ખ્યાલ કરી કે મરકસ ખાનગી શુભ કામ અર્થે તો ગયો નહોતો હોય, તેની તપાસ કરી) જવાબ કેમ આપતો નથી? મુજો થઇ ગયો કે શું (તેના ચહેરા ઉપર કાંઈ શુસ્સાના ચિન્હ જણાયા. મહેરો લાલચોળ થવા મંડ્યો બમર ચઢવા મંડી, અને હોઠ દખાવા મંડ્યા.)

શો જવાબ વાળવો એની મરકસને સૂઝ પડતી ન હતી તેથી તે ગભરાઇ ગયો. તે તરતજ પોતાની જગ્યાએથી ઉભો થયો અને અરકાદયુસનો હાથ પકડી તેને મુખી લાધો. તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યા હમથાં ટપકી પડશે એમ દેખાતાં હતાં. તેણે મદમદિન કંઈ કહ્યું સાહેબ! હું સાચે સાચું, આપ મળું કાપી નાંખશો તો એ નહોં કહું તેમજ જુહું એ નહોં બોલું પણ હું આપના પ્રાણુની અને પદવીની પ્રતિજ્ઞા લઇ કહું છું કે જે કામમાં આપનું હિત હોતું નથી અને તેમાં આપની બલાઇ દેખાતી નથી તેવા કામમાં હું કદી રોકાતો નથી. વળી તેમજ હું આપની અથવા શેઠઝાદી સાહેબની આજ્ઞા વિના કોઇ કામ કરતો નથી. હવે આપને અપ્તેવાર છે, મ્હારે દહેવાનું હતું તે કહી દીધું. જોઇએ તો મારી નાંખો અને જોઇએ તો જીવતો રાખો, એટલું માનજો કે હું આપની તામેદારીની બહાર પગલું ભરું એ આ મરકસથી આ જીંદગીમાં તો બનનારું નથી. આપની જીંદગીની વાત તો મ્હારા અપ્તેવારની નથી એટલે તે સંબંધ કાંઇ કહેતો નથી. અરકાદયુસ, મરકસની વાતો સાંભળી, માથું નમોવી કેટલીકવાર સુધી કાંઇ વિચારતો રહ્યો. મરકસના વ્યાખ્યાનમાં કાંઇ બેદ અને તે પણ છુપે બેદ રહેલો છે એટલું તો એ ખાચિત સમજી શક્યો અને તે એ પણ સમજી શક્યો કે એ બેદ હશે તો આરમો અને કિબ્તીએ સંબંધિતો હશે. પણ શું કરે લાચાર! અરમાનુસાની પ્રીતિ તેને કશું બોલવા દેતી ન હતી તે સંબંધ સમજતો હતો પરંતુ પોતાની પ્રેમદા વિરૂદ્ધ કશું કરી શકતો ન હતો. તેને વાત વાતમાં અરમાનુસાનો ખ્યાલ રહેતો હતો. અરમાનુસાને જ્યારે માહું લોચે એવા કાર્યથી તેનું મન મુગ્ધ હતું. છેવટે તેણે એ વાતને મુક્તથી રાખી પુછ્યું. મરકસ! તું આવ્યો ત્યારે અરમાનુસા કેવી રીતિમાં હતી!

મરકસ—બધા આનંદમાં સાહેબ! માત્ર આપના રમરમને લીધે બેઝન હતી. નિદ્રામાં પણ આપનાજ સ્વપ્નાં જોતી હતી. આપના દશ નના લોભમાં પણ અને બહીષે મળતી હતી. એ ઠી સ્થિતી જોઇને, આપ કેવી રીતે નિર્ચિત બેસી શક્યા છો એ સંભવે મને બહો આશ્ચર્ય થાય છે. આપનો કદી જુલ્યા કાઢકયા પણ મળવા જતા નથી.

અરકાદ્યુસ નિશ્ચય નાખી, કાંત કકડાવી યુપ થઇ ગયો અને કશો જવાબ ન આપ્યો તેણે મરકસને, ઘેર જવાની રજા આપી દીધી અને પોતે પોતાની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરતો ત્યાંજ બેસી રહ્યો.

મરકસ બહોવાયી છુટો થઇ પોતાના સરદાર મકુકિસની પાસે ગયો અને પોતાની સર્વ અથાહતિ કહી સંભળાવી જેના જવાબમાં મકુકિસે કહ્યું કે “ત્યારે શું તે” તે પત્રને નદીમાં નાંખી દીધો! પણ અને કાચે છે? તે તેને સાવચેતીથી ફાડી નાંખ્યો હશે!

મરકસ—અરે હજુર! કટકે કટકા કરી નાંખી દીધો છે! કેમ બાબીરસના કટકા કરી નાંખવા બધાં સહેલ છે.

વાંચકો આ સ્થળે સવાલ કરશે કે ત્યારે શું મકુકિસની તરફ આરમ્બો તરફ કોઇ ખીજો સંદેશો ગયો નહીં હોય?

એના જવાબમાં એટલુંજ કહેવું જસ થશે કે તેણે બીજા કોઇ પ ક્ષતિ વડે આરમ્બોના સેનાધિપતીને પોતાની આરમ્બો પ્રત્યેની લાગણી જાણીતો કરી દીધો હતો અને તે બન્ને વચ્ચે સમજુતી અને સલાહ થ ચુકેલી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બાબુલના ઈસ્લાનો કબજે.

સિપૈહુરે પીરકો તદ્દનીર કયા નહીં આતી
બસ એક મેરીહી બિગાડી બન નહીં જાતી

કીમ્શાના ઘેરાને આજ કાલ કરતાં સાત મહીના વહી ગયા. આ દર મિયાન આરબોની કુમકે અરબસ્તાનના રાજ્યધાનીના સહેરમાંથી ચાર હજાર આરબોનું ખુખ્વાર લશ્કર આવી પહોંચ્યું હતું અને તેથી આરબી લશ્કરની કુલ સંખ્યા આઠ હજાર જેટલી થઈ ગઈ હતી. આ કુમકે આવેલા લશ્કરમાં ધણાં શુરવિર હસલામી લડવઘડયાઓ આવેલા હતા. શામ અને એરાકના ફેશા તેઓ ફતેહ કરી ચુક્યા હતા અને હવે નવરા બેરો રહેલું તેમને પસંદ ન હતું.

અરકાદયુસે આ સાત મહીના સાત વર્ષની જેમ ગાળ્યા હતા. તે વિયોગ અગ્નિના યયનપર આલોહિતો રહ્યો હતો. અરમાનુસા તરફથી સમાચારો એટલાં ઓછાં મળતાં હતાં કે જાણે મળતાંજ ન હતાં. હવે તેનામાં ધીરજ અને સખરની શક્તિ રહી ન હતી. પ્યારીનાં દર્શનની આતુરતાએ તેને એવો ઉશ્કેર્યો કે મેનદની તરફ ટકઠમી બંધાઈ ગયું, બે દહાઝા સુધી તે તે એવાજ આકુળ બ્યાકુળ કરનારાં, નિંદ્રા ઉઠાવનારાં, હાથ પગ ફીલાં કરી દેનારાં, ભ્રમિત બનાવનારાં, વિચારોના વમળમાં ચોથાં ખાતો રહ્યો. આખર એક રાત્રિએ પોતાની ઝોરડીમાં જઈ વિશ્રામ કરવાના હસાઇથી પધારીએ જઈ પડ્યો અને તે વખતે તે અરમાનુસાના વિયોગથી એટલો દુઃખી થઈ રહ્યો હતો કે અરમાનુસા સ્વપ્નમાં પોતાના દર્શન કરાવે તો મદારા ફેલા બાગ્ય એવા વિચારમાં તસ્લિમ હતો—

જમાલે ચારકો દેખેગે ખવાબમે કયા ખાક
હમે તો નીંદલી રાખલર ઝરા નહીં આતી.

પચારી ઉપર પડ્યો પડ્યો, મનના ગભરાટ અને જે ચામનીના કારણથી આમ તેમ પાતી બદલી રહ્યો હતો એટલામાં એક સંતરીએ આવીને મરકસ આવવાના ખબર કરી. મરકસ આવવાના ખબર પામતાંજ તેનું કરમાઈ ગયેલું મન ખીલવું સર થયું કાંઈ નવિન આશા બંધાઈ. મરકસ કાંઈ સંદેશો લાવ્યો હતો એવો ખ્યાલ થયો.....તેણે “આંદર બેલાવો” એમ સંતરીને કહ્યું.

અરકાદયુસ—(ગભરાઇને) કેમ ! મરકસ ! છે તો સહ સારને !

મરકસ—હા, સહ સાર છે. (એટલું બોલી તેણે અરકાદયુસના હાથમાં એક પત્ર મુક્યો.)

અરકાદયુસે તે પત્રને જલદી જલદી ઉઠાવ્યો તે અરમાનુસાની તરફથી આવેલો હતો જે નીચલા બાંધાયેલો હતો.

“જે તમને અરમાનુસાનું રમરણ થતું હોય, જે તમે તેને છવતી જેવા પ્રયત્નતા હો, તો આ પત્ર એતાંજ જેમ અને તેમ ઉતાવળે મનક આવો—વિશેષ રૂબરૂ.

લીંબ તમારી વડાદાર પ્રાણુપ્રિયા અરમાનુસા.

પત્ર વાંચતાંજ અરકાદયુસના મ્હેરાનો રંગ લડી ગયો. તે સમજ્યો કે મહારી પ્રાણુ કરતાં અધિક પ્યારી અરમાનુસા કોઈ સંકટમાં સપડાયેલી હતી નહિં તો આવા વખતે પત્ર લખત નહી. તેણે મજરાઇને મરકસને પૂછ્યું ‘શું’ ‘શું’ પોતે આ પત્ર લાવેલો છે ! અથવા અરમાનુસાએ ખીલ કોઈ પ્રાણુસની સાથે મોકલ્યો છે !

મરકસ—કું નથી લાવ્યો સહેળ ! એક ખીલે પ્રાણુસ લાવેલો છે, અને તે તરતજ પાછો ગયો છે. તેમાં શું લખ્યું છે ! છે તો સહ સારા વાનને !—

અરકાદયુસ—(વચમાં) હા સહ સાર છે, માત્ર તે મને ઉતાવળે તો છે પરંતુ તેનું કાંઈ કારણ લખેલું નથી એવું તે શું હતું !

મરકસ—જેવી પુછતી મરકસ ! હતી તો કુસળતા ! પણ ત્યારે શું આપ જવાના માટે તાઈપાર છે !

અરકાદયુસ—(આનાકાનીની રીતે) મ્હારે જુનું તો જોઈએ, પણ જુનું ક્યાં રહેલ પડ્યું છે! એ મુરઠેલી છે ને! અમારે શત્રુઓ કીલ્લાને ઘેરી પડેલા હોય ત્યારે કીલ્લાને છોડી દેવો કેટલી બધી મુખાંધ! માત્ર મુખાંધજ નહીં પણ તે વડે કેટલી બધી નામોશીની વાત છે! હવે મ્હારે શું કરવું એ સમજમાં આવતું નથી. સુઠી વચ્ચે સોપારી જેવો મ્હારો ધાટ બન્યો છે.

મરકસ—(પોતાની મુક્તિ પાર પડેલી ગળી ખુશ થઈ) હમણું વેશ બદલીને જાઓ અને થોડીવાર ત્યાં થોભી તરત પાછા આવતા રહો તે શું હરકત છે! કોઈને, જોટલીવારમાં, ખમર પડી નહીં શકે અને કાલે કોઈ માટીનું ઘર નથી કે શત્રુઓ જોતજોતામાં પાડી ઉગડ કરી નાખશે! એની ખાસ્તી નક્કામી છે. સાત મહીનાથી ઘેરા બાંધી પડ્યા છે અને તે હજુ પાશીરામાં પહેલીજ પુણી છે.

અરકાદયુસ—મહું સાફ ત્યારે અર્ધ રાત્રીએ વેશ બદલીને જઈશુ કોઈ પુછશે ત્યારે કહી દેશું કે અમે જમુસ છીએ. શત્રુની કીલ્લામાં અને તેમના વિચાર જાણવા જઈએ છીએ. મરકસ! તું આજની રાતનો પ્લોલ (ખુપો શબ્દ) જાણે છે!

મરકસ—હા સાહેબ! આજની રાતનો પ્લોલ “હરકુલ” છે. ત્યાર પછી તેઓ જાન્યે અર્ધ રાત્રીએ કિલ્લાના પુર્વ દિશાના ખુણામાં મળવાનું અને ત્યાંથી મનફ જવા નીકળવાનું કરાવ્યું. મરકસ પોતાના રથાને ચાલતો થયો. અર્ધ રાત્રીએ દેરાવેલા વખત કરતાં વહેસો, તે જગ્યાએ આવી હાજર થયો. થોડી વાર પછી અરકાદયુસ પણ વેશ બદલીને આવી હાજર થયો. તે જાન્યે મરકસના સરકરના કેસ જેવો કેસ પહેરેલો હતો. તેઓ જાન્યે કિલ્લાનાં દરવાજાની પાસે આવ્યા. તેઓ જેવા દરવાજાની બારી ઉઘાડવા જતા હતા તેજાજ ચોડીદાર તેમને ટોક્યા તેઓએ રાતનો “પ્લોલ” શબ્દ કહ્યો જોટલે ચોડીદારે વધારે ગરબડ કરી નહીં તેઓ જાન્યે સહેર બહાર નીકળી મરકસે નહીના કીનારે મજવાની તપાસી ક્યાંથી સપ્તી હતી. તેમાં જોઈ તેઓએ મજબો હાંક્યો. મજબો ધીમે ધીમે હાંકારવાની વરદી આવવાઓને આવી દીધી હતી. મજબો ધીમે ધીમે નીલ નહીના પાણીને કાપતો આવજો વધતો હતો. અરકાદયુસ મજબો ઉતાવળે હાંકવાની તાકીદ કરતો

હતો પણ ધીમે ધીમે હાકવાનું મંગલે સમજાવ્યું હતું તેથી તેઓ ઉતાપજો હાકતા ન હતા. અરકાદયુસ, પિતાના કીડલા છેડવા સંબધે હજારો તક વેતકો કરતો હતો. તેને તેના પિતાના કોષને ધણો ભય હતો. એવી રીતે સવાર પડી ગઇ અને નહવે મનકે લગભગ પહોંચી ગયો, શહેરની ઇમારતો નજરે પડવા લાગી સર્વથી પહેલાં જે મહેલ ઉપર અરકાદયુસની નજર પડી તે અરમાનુસાનો મહેલ હતો જે ગામની સઘળી ઇમારતો, હવેલાંયો અને મેહલો કરતાં વિશેષ ઉંચો મોટો અને વિસ્તારવાળો હતો. આ મહેલમાં જવાની પરવાનગી પામવાની અરકાદયુસ માટે આ પહેલીજ તક હતી તેથી તે પોતાની પ્રાણ પ્યારીને, એક લાંબા વિયોગ સમય પછી ભેટવા અર્થે સર્વ પ્રકારે તકવાર થઇ રહ્યો હતો.

હા શુના રંગે અજાબરત બને મંજનુંરા

બલાએ સોહબતે લયલા વ ફુરકતે લયલા

આશોકોને, પોતાની માથુકાના વિયોગ વખતે જે દુઃખ ઉઠાવ્યું પડે છે તેવુંજ દુઃખ તેને મળતાં-ભેટતાં પણ ઉઠાવ્યું પડે છે કમકે તેને દરેક વખતે એવી બીતિ રહે છે કે જે હું માથુકાની સાથે વાતચીત કરતાં કદાચ અવિચેત્રી ગણાઇશ તો! મારા મોહમાંથી કાંઇ સજ્જ નીકળતાં તેનો જુદો અર્થ થશે તો! અથવા તેને માફ સામગ્રી તો! અથવા તેની સામગ્રી દુખાશે તો!.....તે અનુસાર અરકાદયુસની સ્થીતિ પણ બની હતી. તેના હાથ પગ ઠંડા પડી ગયા હતા; તેનું હૃદય ધડકતું હતું આંખો ફડકતી હતી. હાથ પગ ધુજતા હતા. જેમ, બાદશાહની મુસાફાત સેવા માંગતો પ્રાણુસ જ્યારે શાહી મેહલની પાસે પહોંચે છે ત્યારે બાદશાહનો જે રાજ તેના મન ઉપર અસર કરે છે તેમ, આ પ્રુમ સુરતીની ડેવી પાસે જતાં અરકાદયુસની હાલત બની હતી.

અરમાનુસા, મેહલમાંથી નીચે ઉતરી ગંગીયામાં બેસી પ્રિતમની વાટ જોઇ રહી હતી. બરબારા અને બીજા કેટલીક વિશ્વાસ પાત્ર લાંડીયોને, તેના શુભ મનન અર્થે અને તેને ખાનગી રીતે મેહલમાં લઇ આવવા આગળથી નદીના કિનારા સુધી મોકલી દીધી હતી. તેની પણ અરકાદયુસ જેવીજ સ્થીતિ થઇ રહી હતી. હાથ પગ ઠંડા પડી ગયા હતા. હૃદય ધડકતું હતું. આંખો ફડકતી હતી. હાથ પગ ધુજતા હતા. સવાર અવાજ થતો કે જોવા દોડી

તી. લગાર પત્તુ ખખડતું કે તે એમજ સમજતીકે અરકાદયુસે
 ૧૭૫૦. કદી બુદ્ધ બુદ્ધ ચમનોમાં ફરી, કુલ અને ફરીવાળીથી પોતાના
 ને ખુશ કરતી અને કદી સુરવરે માતા પદ્મીઓના પાંજરા આગળ
 તેમના માનતાનને સાંભળી મન ખુશ કરવાના પ્રયત્ન કરતી. પરંતુ
 તેઓતાં મનને અને પ્રિતમના પ્રેમના નીચાથી ચક્રચુર બનેલી આંખોને
 ૧૧૫૦ કશી શાંતી વળતી નહીં. અર્થાત ધણું આવનારાઓના ધનકારા
 બળી, હવે તો આવ્યા, હવે તો આવ્યા એમ અનેકવાર માની લીધા
 થી તેણે દુર સુધી છેલ્લી નજર દોઢાવી. નજર દોઢાવતાંજ તેને કાખતી
 નના બે સીપાહીયા આવતા દેખાયા. બરબારા અને તેના રટાકે તેમની
 થે હતો. તેણીએ બન્નેને ઓળખી લીધાં. તે તેમને મળવા આગળ
 તી. બરબારાએ છુપા હાથથી મહેલમાં ચઢવાની સુચના કીધી જે
 ૧૨૫૦ તરતજ અમલ કરવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી મરકસે પોતાની પ્રાણ
 રીતે મળવા જવાની રજા માંગી મારિયાને થેર ચાલતો થયો. અરકા-
 સ, અરમાનુસાના હાથમાં હાથ આપી, તેણીના રૂમમાં દાખલ થયો.
 ૧૩૫૦ બારા પછાયાની પેઠે તેમની સાથે હતી. જ્યારે તેમને તદ્દન એકાંતમાં
 વાતી ખાત્રિ થઇ ગઇ ત્યારે અરકાદયુસે અરમાનુસાને હાથ પકડ્યો.
 તે હાથ પકડતાંજ તેના શરીરમાં થરથરી વધુતી. તેના મનમાં એ
 બોલકે હર્ષ પ્રાપ્તિ થઇ કે તે જાણુબની કીસ્સાના સરદારી, પિતાને
 ૧૪૫૦, શતરૂઓ બધા, નામોથી, બહામી, લીચકારાપણું વિગેરે વિગેરે સર્વ
 પ્રતી ગયો. માત્ર એટલી શીકર બાકી રહી કે મને આવી રીતે એકાએક
 લાવી બેવાનું શું કારણ હશે? તેના સંજ્ઞામાં પુછવાનો વિચાર કરતો
 ૧૫૫૦ પછી તેની કંઈ પુછવાની હિંમત ચાલતી ન હતી, અથવા તે સવાલ
 ૧૬૫૦ રીતે શરૂ કરવો એની તેને સમજ પડતી ન હતી. પ્રાણુ ખારી
 રમણુસાના કોમળ હરતને અડકવાથી તેના તનમનમાં એવો તો વિજ
 ૧૭૫૦ કે અસર અસરી ગયો હતો કે તે મુખમાંથી સ્ખન્ન ઉચ્ચાંચાં વિના રતબ્ધ
 વણ સમાન ઉભો રહી અરમાનુસાના મુખાવિદ સામે ટગર ટગર
 થા કરતો હતો. અરમાનુસા પછી તેની નજરથી નજર ન મેળવી શકે
 ૧૮૫૦ ન કારણે શરમ અને લજ્જાની પ્રતળી સમાવ નીચું જોતી બેસી રહી
 ૧૯૫૦ તી. તેના ચહેરા ઉપર શરમનો રંગ એટલો તો ચઢ ઉતર કરતો હતો
 તેવી પોતાની ગરબને લગારે કલાવતી નહીં. બન્ને પક્ષના મુખ ઉપર

અભોદવાપણની મોઢર થઇ ગઇ હતી. અરકાદયુસ પોતાની પ્રેમિકા અરમાનુસાની સરમભરી આંખો ઉપર તન મન અને સર્વસ્વ કુરબાન કરી રહ્યો હતો. તેનું કબેજી એટલો બધો વખત એવી પ્રેમ પુતળાથી અલગ રહેવાનો ખ્યાલ આવતાં ચીરાઇ જવું હતું.

બરબાસએ પ્રથમથી દસ્તરખાન તઇયાર કરી રાખ્યું હતું. ઉમદા ઉમદા પકવાન, મીઠાં અને સ્વાદિષ્ટ સરખત, જીની સરાખ વીઝેર ખાન પાનની વસ્તુઓ તઇયાર કરીને બરબાસએ એ દસ્તખ પુતળાંઓને ખાણ તઇયાર છે એમ કહીને ગમકાવ્યા તેઓ બંને અક્ષરે બોલ્યા વિના દસ્તરખાન ઉપર આવી બેઠા, આખર અરમાનુસાથી ન રહેવાયું તો બોલી-જવારનો છુલ્લો કહેવાતો નથી.....હશે આખરે આપે દર્શન તો દીધાં.....હું તો માનતી હતી કે માત્ર લરકર અને કીલ્લાની આસપાસ ઘેરે. હશે, પણ આ તો અમારી આસપાસ પણ ઘેરે નીકળ્યો.

અરકાદયુસ—(હિંમત ધરી) કામા કરો.....પણ આપ મને ઠપકો દ્યો તે પહેલાં મને માત્ર સંક્ષેપ્તમાં જોળ જોળ સંદેશો મોકલી બોલાવવાનું કારણ કહેશો તો મોટો ઉપકાર થશે.....આપના એ જોળ જોળ સંદેશાથી મ્હારા મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થતા હતા. અને હજી મનને શાંતિ વળી નથી. જો એમ ન હોત તો આવા જગી જમાનામાં કીલ્લાને કદી છોડત નહીં.

અરમાનુસા—હા, હા, હું સમજી! આપ કીલ્લાને મ્હારા કરતા વિશેષ ગણો છો? ખરેખર સાચા અને ખરા પ્રેમનો એવોજ બદલો હોય છે!

અરકાદયુસ—નહીં, નહીં, હું કીલ્લાને આપ કરતાં વિશેષ ગણતો હોઉં એવો મ્હારો ભાવર્થ નથી. આપના સંદેશાથી મ્હારા મનને ડેટલો ઉઘાટ થયો હતો તે સમજાવવા માંગુ છું.....આપ કૃપા કરી કહેશો કે મને શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો!

અરમાનુસા—શા માટે! આપના ચંદ્રસમ મુખના દશ ન કરવા માટે! આજકાલ કરતાં સારા રહીના વહી ગયા. આપે હું ખીલખીસથી આવતી હતી અને તમે કીલ્લાની કીવાલપરથી મને તાકી તાકીને એતા હતા ત્યારથી મને લગારે જેન પાણું ન હતું. ન તો પેટ ભરીને બોળન

કરતી. ન તો સારીએ પુર્ણ નિદ્રા લેતી. વિચિત્ર આદત અને ખુસીખતમાં દીવસો નિર્ગમન થતા હતા. આપ જુવો છો કે હું પહેલાં કરતાં કેટલી બધી અસક્ત થઇ ગઇ છું. કેટલી બધી દુબળી પડી ગઇ છું. ખારા! આપના વિયોગના કારણે મ્હારા આ હાડકાં નીકળી આવ્યા છે. હાથ! મનનું—એકાધ્ય મનનું 'જુક' થયે તેણે અને ખવાર કીધી. રખેને આ છેલ્લી મુલાકાત નિવડે એવો અને ભય હતો. આપ શત્રુઓમાં ઘેરાયલા હતા એ ખ્યાલ જ્યારે આવતો હતો ત્યારે તો મ્હારું કંથેળું મેઢિ આવી જતું હતું. હજુ તમે લગાઇ બગાડના વિચાર ઉપર કદાચ અડગ હસો એમ મને લાગે છે. ખારા! હવે લગાઇ બગાડનું નામ છોડો અને આ કિકરીના કરગરને કાંઇ લક્ષમાં લ્યો. આપના વિયોગ વડે મ્હારા ઉપર શું શું મુજરે છે? એનીજ લગાર દરકાર કરો—

અરકાદ્યુસ—(વચમાં) ખારી! દરેક વખતે હું તમારા રટજીને, રમરજીને, તમારી યાદીને, મ્હારા એકલાપણામાં, એકાંતમાં મિત્ર બનાવું છું. મ્હારું મન તમારી ખ્યાલી તસવીરનું સદા સ્થાન રહે છે. આ અરકાદ્યુસ કહી પણ તમારી સાથે બેવશાઈ કરશે એવો ખ્યાલ કહીએ ન કરો. અને લગાઇ બગાડથી તો મ્હારો હેતુ તમારું જ રક્ષણ કરવાનો છે. તમારાજ રક્ષણાર્થે તલવાર બાંધું છું, અને તમારાજ રક્ષણાર્થે તીર અને તલવાર પ્રકારમાં જાતી ખોલી ઉભો રહું છું.

અરમાનુસા—(વચમાં) નહીં, નહીં, એ તમારા મેનમાં મ્હારા પ્રત્યે કાંઇ પણ પ્રેમની તિવ્ર લાગણી હોય તો લગાડનું નામ પણ મુખથી ના ઉચ્ચારો. લગાઇ ચબ્દથી મ્હારું શરીર ડુબે છે આંખે અંધારા આવે છે. કીલ્લાના રક્ષજીને સુલામાં બાળી મ્હારા માથાની શોલા બનો નિડરપણે અને નચિંતપણે છ'દ્મીના હાડકા ગણો. હવે તો મ્હારાથી વિયોગ દુઃખ નહીં સહેવાય. અને હવે હું તમને બહોળાથી જવાએ નહીં દઉં.

અરકાદ્યુસ—તમારા પ્રત્યે હું કેટલો પ્રેમ ધરાવું છું તે હું પોતે કહું તે કરતાં વધારે તમારું પોતાનું મન સાક્ષી પુરતું હશે, તો પણ તમારા પ્રેમની સાથે, હું મ્હારા દેસ ઉપર મ્હારી છાજળત આગર અને દાંતિ ઉપર દીલોબનથી કુરબાન છઉં.....હા.....પેલા ઉંઠ ચરાવનારા પર્વતોમાં રખડી પેટ બરી ખાનારા, રેતાળ રજીયા રહેનાર જંગલી આરખોને આ દેસ અદૃત હવાશે કરી દઇએ એમ તમે શું ચાહેો છો! નહીં!

નહીં! એ બનનાઈ નથી. અમે રમી બહાદુર છીએ, અમે આનખાન અને ટેકવાળા છીએ. આખી દુનિયા બાદશાહો અને સહેનશાહો અમારી રખડી સીસ નમાવે છે, ત્યારે શું અમે આ ઘોડાં ધણાં જંગલીઓનો મુકાબલો કરતાં પાછા હટીશું! અમે પાછી પાની કરનારા કહેવાઈએ એ શું તમને પસંદ છે! આ વખતે અરકાદયુસની વિચિત્ર સ્થિતિ હતી. તેના મ્હરો ઉપસ્થી શુરવિરપણું વરસી રહ્યું હતું. બહાદુરી અને શુભઅતના નિહામાં ચકચુર હતો અને કપાળ ઉપર પરસેવો આવી ગયો હતો.

અરમાનુસા—‘શારા! આપના નામને ખટો લાગે એવું હું ચાહતી નથી કેમકે એથી તો મને લોકોમાં મજરીની સાથે કહેવાનું મળશે કે મ્હરો ત્યારે બહાદુર અને શુરવીર છે. પરંતુ મેં, આ મુલાકાત પછી આપણી કદીએ વિખુટા નહીં પડવાનો દ્વ નિશ્ચય કરી લીધો છે. અને એટલાજ માટે મેં ઉતાવળે બોલાવ્યા હતા.

અરકાદયુસ—(ગજરાધને ઉભો થયા પછી) તમે જે કહો છો તે શું સત્ય છે! શું તમે મને એટલાજ માટે બોલાવ્યો હતો! તમે એવો નિશ્ચય કરી લીધો છે! શું તમે મ્હારી પાસે એવશ્યક કરાવવા માંગો છો!.....ત્યારે લોકો અરકાદયુસને ડરપોક, બહીકણ, નામદ, લડાઈમાંથી નહાસી જનારો કીચકારો કહેતે ત્યારે શું તમને શરમ નહીં આવે? શું એવા વખતે તમારે નીચું એવું નહીં પડે! નહીં, નહીં. તમે એમ ચાહતા હો એમ હું માની શકતો નથી.

અરમાનુસા—ખરેખર, આપની બદનામી થાય એમ હું ચાહતી નથી, પરંતુ જે લડાઈમાં પરિણામ આપણી વિરુદ્ધ આવનાર હોય તેવી લડાઈમાં આપ જીવ આપો તે પણ હું ચાહતી નથી.

અરકાદયુસ—(આશ્ચર્યમાં પડી) એ આપે શું કહ્યું! શું ગાબુસના કીલ્લાની ફાળને દરમા અને ગિલગીસના કીલ્લાઓની ફાળે જેવી નિર્જીવ ગણે છે! જે એમ ગણુતા હો તો એ આપની જીજ્ઞાસ છે. મને જ્યાં સુધી ચાહી પડે છે ત્યાં સુધી હું કહી શકું છું કે દરમામાં તો એકે રમી બહાદુર ન હતો. અથવા હતો એવું ખતારી કહે છે!

અરમાનુસા—જે હું જાણતી ન હતી. પરંતુ મેં સ્વપ્નામાં જાણુ લતા કીલ્લાને, આરબોએ સર કરી લીધેલો એવો હતો, અને તેથી આપને

કરી આંધ્ર ન આવે, એ ખાતર મેં આપને અહીં મોલાવી લીધા છે, અને કદીએ વિખુટા નહીં પડવાનો પ્રદ નિશ્ચય કરી લીધેલો છે. હા, મધુ પાત્રી ત્રિખુટી પડું એ જુદી વાત છે. એ આપ અહીંયાથી જશે તો હું સાથે આવીશ અને અહીંયાં રહેશો તો અહીંયા રહીશ. કહો હવે આપનો શો વિચાર છે?

અરકાદયુસ પોતાના મનના જોશને સમાવવા નરમાયથી વાત કરવા મંડ્યો. તેણે કહ્યું ખારી! લગાર વિચાર તો કરે કે આપ શું મોલો છો? કેવો નિશ્ચય કરાવો છો? જ્યારે તમે આટલા બધા મહીના સુધી ધિરજ ધરી ત્યારે થોડા દહાડા વધારે ધિરજ ધરશો. જુવો તો ખરાં કે પરિણામ શું આવે છે? અને કોણ હારે છે? જે પિતાશ્રી મને મ્હારા મત પ્રમાણે વર્તવા દેતા હોત તો ખરું કહું છું કે હું ક્યારનો, મધુતરીના સીપાહો લઈ કીલ્લા બહાર જઈ આરખો ઉપરં દુરી પડ્યો હોત, અને તેમનો નાશ કર્યો હોત. પરંતુ આસોસ કે મ્હારું કશું ચાલતું નથી તોપણ એટલી ખાત્રી રાખજો કે જ્યારે લડાઈ થશે ત્યારે કુદરતનો મુકાબો આપણાં જ સાબમાં થશે આપણે જ વિજય પામીશું.

અરમાનુસા—(મુસ્કરામને) નહીં, સાહેબ, નહીં. એનો તાંતો દુટશીજ નહીં. જ્યારે એક કીલ્લાને હતેક કરી લેશો ત્યારે બીજા કીલ્લા ઉપર ચઢાઈ કરશો અને બીજા પછી ત્રીજા કીલ્લા ઉપર એમને એમ આપનું કામ જારી રહેજો, અને મને વિસારી દેશો. હું તે વખતે વિયોગ અગ્નિમાં અને ગંભી બળતરામાં બળી બળી અરખા થઈ જઈશ. દરેક વખત આપને કાંઈ જોખમ આવવાના અથવા ચિંતાચરત અને મનરાયેલી રહીશ. રાત્રે નિંદ્રા વટિકે નહીં આવે, કહો એમાં કાંઈ શક છે? બોલતા કાં નથી? ઉત્તર આપોને!

અરકાદયુસ—ધિરજ રાખો! અને ખાત્રીથી માનો કે હું મ્હારી અરમાનુસાને કદી નહીં છુટું. તેને આરામ પહોંચાડવાના ખ્યાલથી કદી મારેશ નહીં રહું. નાણુલના કીલ્લાનો ફેંસલો થઈ મધ પછી હું એ સંખધિ બીજું કશું કામ નહીં કરું. સેવામાં આવીને હાજર થઈશ અને છાંદ્મી પર્ષત વિખુટાં થવાનું નામે નહીં લઉં.

અરમાનુસા—આપ એમજ વર્તશો એની ખાત્રી થી! આપ વચન આપે જોશએ? અરકાદયુસ પોતાની આબરૂ અને રોકની પ્રતિજ્ઞા લઈ

વચન આપ્યું કે “આપુલના કીલ્લાનું પરિચામ આખ્યા પછી હું કોઈ દીવસ લડવા નહીં જાઉં તેમજ આપથી જુદા પડવાની વાતે નહીં કરું.”

આ પ્રેમ યોદ્ધામાં એટલો ભધી મસખ વ્યતિત થયો કે સુર્વ આકાશ ઉપર પશ્ચિમ દિશા તરફ નમી ગયો. અને ત્રીજે પોદર શરૂ થયો. જે જોઈ અરકાદયુસે આજસ ખાધી અને અરમાનુસાને કહ્યું. “મેં મહારી ફરજો બળવવામાં આજે સુરતી અને આજસ કીધી છે. મહારા રસાલાના કોઈ પણ માણસને ખબર ક્યાં વિના, સર્વ ફેણ કામ પડતાં મુઠી, એકદમ અચાનક રીતે બહી આવેલો છું. બહીઆ એટલી બધી બાર લાગી છે કે હવે મારે જુનું જોઈએ. મારે કૃપા કરી મને રજા આપશે એ ખુદાની મરજી હશે તો ધણે જલ્દી પાછો વળીશ.

અરમાનુસાએ તેના લુખડાને છેડાં પકડી લીધા અને અરકાદયુસને યોડીવાર વધુ રોકાવા કરગરવા લાગી. હજુ તેણી કરગરતી હતી અને હાથમાંથી અરમાનુસાએ છેડાં છોડ્યો ન હતો એટલામાં નોકરોમાંનો એક ફોડતો હાંફતો, ગભરાતો અંદર આવ્યો. પરખરાએ તેને પુછ્યું કે “શા સમાચાર” છે? તેણે કહ્યું કે હું કીલ્લાની તરફથી ધણા વહાણ આવતાં જોઈ છું. તરતજ અરમાનુસા અને અરકાદયુસ વિગેરે મેદેલની બગચાસી ઉપર ફોડ્યા ગયા. અને નીલ નદીની તરફ નજર નાંખી જોવા મંડ્યા. અરકાદયુસે જોયું કે તે મહારીજ ફોળના વહાણ છે અને તેમાં મહારા માણસો સવાર છે. તેનું મન જાતીમાંને જાતીમાં શમાઈ ગયું. અરમાનુસાને કહ્યું કે તમે કાછને જલ્દી મોકલવી ખબર મંગાવો કે તેઓ આ તરફ શા મારે આવે છે? થોડા વખત પછી એક મજબો નીલ નદીને કીનારે આવી થાગ્યો અને તેમાં મકુકિસના માણસો હતા.

પરખારા તેમને મેદલમાં બોલાવી લાવી. તે લોકો હાથ મસજતા, થંડા શાસં બરતા નિશાસ નાંખતા, વ્હેર શીકા પડી ગએલા, હોથ છીડી ગએલા, શુધ્ધ ને સાન ગુમાવી બેઠેલા ધુજતા ખડાતા, બટકતા શાહબંદીની હજુર હાજર થયા. અરકાદયુસ એકે ખુશમાં લપાઈ બેસી કોંધને માથે જાણે અમારા ઉપર આજોટી રહ્યો હતો અને તેને કશા માંસ સમાચાર સાંભળવાનો પારકો મારી નાંખતો હતો. અમારે તે સર્વ હાજર થઈ મુક્યા ત્યારે અરમાનુસાએ તેમને સલામ કર્યો કે શું સમાચાર આખ્યા છે? ત્યારે તેઓ મનિા એક આબજ વધીને હાથ જોડીને બોલ્યો કે

૩૨ નામદાર મકુડિસ સાહેબે આપને દોઝા સલામ સાથે કહેરાવ્યું છે
જરૂર પડે મુસાફરી કરવા માટે તકવાર રહેવું.

અરકાદયુસના મનમાં આ વાત સાંભળી મોઢેટા ધારસો પડ્યો. તેનો
રો રીફા પડી ગયો, તેના કરીરમાનું લોહી ઉડી ગયું. જાણે કે કાપો
લોહી ન નીકળે.

અરમાનુસા—આખર એમ તકવાર રહેવાનું કારણ ?

માણુસ—આજ સવારે એકાએક આરબો કીલ્લામાં ધસી આવ્યા.
કિસ સાહેબ તેમને કાલેલા અંદર દાખલ થયેલા અને ધસી આવેલા
૭ પોતાના લશ્કર સહિત જાહીરએ રવઝામાં સરકી આવ્યા. તેઓએ તક
ડવી પુલ બંધાવી રવઝામાં સારી કુચળતા અને કુનેહ વાપરી હતી નહીં
લેવા ના દેવા થઇ પડત. અને હવે નદીની આ બાજુએ આવતા રહ્યા
એ અને પાછો પુલને તોડી પાડ્યો છે. પરંતુ આરબો જાહીરા ઉપર
કુચડી આવશે એની મોહટી છબીક છે. કેમકે તેઓ અમારી પુઠે પડ્યા
ના નહીં રહે. અને તેથી અને મનકમાં પણ રહી નહીં ચકતાં કાંઈ બીજી
ગ્યાએ નાસી જાયું.

અરકાદયુસે કીલ્લો પરાજીત થયાનું સાંભળ્યું ત્યારે તેની આંખોમાં
'ધારા આવ્યા. માયું ચકકર ખાવા લાગ્યું. આંખોમાં આંસુ બરાઇ
લ્યા તે એક દીવાલની પાછળ છુપાઇ રહ્યો અને ત્યાં હાથ મસળતો
૧ કકઝવતો મુસ્સામનિ મુસ્સામાં કેટલીકવાર મુધી બેસી રહ્યો. તેના
૧માં એક વિચાર આવતો હતો અને બીજો ઉતરતો હતો. અરમાનુસા
રકાદયુસની આવી ઉશ્કેરાએલી લાગણીઓના ચક્રાવૃત્તારને જોઇ આશ્ચર્ય
થતી હતી. એકે સ્વતરએનું કીલ્લો ઉપર કબજાદાર બનવું એની નજ-
ર કાંઈ નવાપની વાત નહતી તોપણ અરકાદયુસને દેખાડવા તથા તેના
૧ ઉપર પોતાના બનુનો પુરો આસર નાંખવા તેણીએ તે સમયાર લાવ-
ર સમજા. મલો આશ્ચર્ય અને અદસોસ બહાર કર્યો જુદા જુદા બે
૧ આંસુ વહેરાવ્યા, ત્યાર પછી તેણીએ એ ખખર લાવવાર સંપાદીને
દાખ કર્યો અને પોતે ઉડીને અરકાદયુસની પાસે આવી અને તેના હાથ
પાતાના નાભુકે રીતળ હાથમાં લઇ બેઠી. માણુ પારા ! આપ આમટે
જાહીર માઓ છે ? (અરકાદયુસને રહતો જોઈને એની આંખોના આંસુ

તેના ગાલ ઉપર ટપકતા હતા) શું આપ રડો છો ? અરે આ શું ? કદેનારાએ સત્ય કહ્યું છે કે “જ્યાં સુધી બહાદુર અને શુરવીર પ્રવેશી જાય ત્યાં સુધી રંગ અને ગમને—દુઃખ અને સંકટને યાદ ન કરો, (ગળામાં હાથ નાંખી બાબુમાં ધુંટણીયો ઉપર બેસી બીજા હાથ વડે રમાલ કાઢી તેના આંસુ ધુંછતી) ખારા ! આપ આવો ગમ ન કરો. આપ આટલા બધા ઉદાસ ન થાઓ. મહારા માણુ જાય છે, કલેજનું ચીરાણ જાય છે, કીલ્લો પરાજીત થયો તો થવા દયો. આપે એની શામાટે શીકર કરી બેઠાંએ (નીચું માથું કરી બેઠેલા અરકાદયુસને) તમને મહારા સમ છે ? આપ બોલો તો ખરા શું આપ રડતા તો નથી ને ?

અરકાદયુસે ન તો માથું ઊંચું કરી અરમાનુસા સામુ જોયું ન કાંઈ મુખથી બોલ્યો કેમકે તેનું મન બંરાઈ આવવાથી તેનો દમ બંધાય ગયો હતો.

અરમાનુસા—ખારા ! મહારા તન મન ધનના સરદાર ! માલિક આપ બોલતાં કાં નથી ? કિંકરી કરગરે છે. કાંઈ તો કહો.

અરકાદયુસ, હાત કઢાવી, નિશ્વાસ નાંખી, ગુસ્સાથી લાલચોળ બની મુખ થઈ ગયો. અરમાનુસાએ તેના હાથ પેતાના નાજુક હાથમાં લઇ લીધા તે તેણીને બરફ કરતાં વધારે કડો લાગવા ઉપરાંત ધુજતો અને કાંપતો જણાયો. અરકાદયુસે, અરમાનુસાના હાથમાંથી પેતાનો હાથ છોડાવી લેવા કોટીલા કીધી, પરંતુ તેણીએ પેતાની પ્રભુ સંકિત વાપરી તેને મુક્યો નહીં અને કહ્યું “આપ મુખથી બોલો તો ખરા ! બોલતા કાં નથી ?

અરકાદયુસે તેની તરફ અમુ જરી આંખો વડે નજર નાંખી અને ગદગદિત કંઠે અને કરણાજનક સાદે કહ્યું કે અરમાનુસા ! મને રડવું કેમ ન આવે ? હું અહીં વારી મિત્ર જંગમાં કેદ રહ્યો અને ત્યાં કીલ્લો ફતેહ થઈ ગયો. હું એવા પ્રસંગે, હાથ અફસોસ ! મહારા હાથ પગ પથ્થુ હલાવી ન શક્યો. વળી તાબુખી તો એ છે કે એ કંટોને ચરાવી ખાનાર જંગલીયોને કીલ્લો ફતેહ કરવાની તક મળી તો તે મારીજ અરદાજરીમાં ! પરંતુ અફસોસ ! હજાર અફસોસ ! અરમાનુસા ત્યાર મિત્રે મને હરકામ વિનાનો કરી દીધો, ક્યાંવતો ન રાખ્યો, ન પિતાને કામ આપ્યો, ન દેશને કામ આપ્યો તેમજ વિશેષ જોઈ ધુજી આઈ હતું તેને પણ કામ આપી

ન શક્યો. આ સહુ ત્હારો પ્રતાપ ! ત્હારો પ્રતાપ ! અહા પ્રેમ ત્હારું
રાજ્ય ધણું વિશાળ છે ! ત્હારો અમલ અને અધિકાર જગતના સર્વ
અમલ અને અધિકાર કરતાં વિશેષ છે. પ્રેમ ! પ્રેમ ! અને પ્રેમ ! તેજ
બાબુલના કીલ્લાને અમારા હાથમાંથી ખોવરાવ્યો છે. એ ત્હારીજ બલિ-
હારી છે. લાખો શુરવિરોધી ન ડગે એવા વિરનરને તુંજ નીચું એવરાવે
છે નમાવે છે, દબાવે છે, પરાધિન બનાવે છે. આ સંકટ આ નામોશી
આ બદનામી આપ્યા પહેલાં હું તેના ઉખંધ કરી શકતો હતો પણ અફ-
સોસ ! પ્રેમ તેજ અને સમજતો હોવા છતાં જાણીએછને અજાણ્યો બનાવી
રાખ્યો. આરખો અમારા ઉપર વિજય પામ્યા નથી. તેઓની શી હામ છે
કે અમારા સામે નજર ઉઠાવી એમ પણ શકે ! એ તો કામની નિમકહરામી,
બે મુખની અને વિશ્વાસઘાત કે જેને હું પસંદ કરતો ન હોવા છતાં તેમાં
શામેલ રહ્યો છું તેનું પરિણામ છે. અફસોસ ! અફસોસ ! એવા પ્રેમનું
સત્યાનાશ જન્મે કે જે માણસને મુજો, ખહેરો અને આંધળો બનાવે છે.

અરમાનુસા—(અરકાદયુસનો મતલબ સમજી તેને જુલ ખવરાવવાના
તથા તેના વધતા જતા ક્રોધને શાંત પાડવાના વિચારથી) આપ જગાર શાંત
થાઓ. હું ખબર લાવનારા માણસને કીલ્લો પરાજીત થવાની સઘળી
હકીકત પુછી લઉં છું. કદાચ તેમાંથી કંઈ ખરી હકીકત—મતલબની
હકીકતે નીકળી આવશે.

અરકાદયુસ—તને શું પુછી જોશો ! હું ક્યારનો પુછી મુક્યો છું.
તમે નહીં જાણતા હો પણ હું તો એ વાતના ભેદ સુંદારને જાણું છું. શું
આ સઘળી વાતો બાદ હું મ્હારા પિતાશ્રીને મ્હારું મોંઢ દેખાડી શકીશ !
તેઓ મ્હારા ઉપર કેટલી બધી શંકા બાબુલતા હશે. દેશ પ્રત્યેની આ બેવફાઈ
અને રાજ્ય પ્રત્યેના આવા નીચ દરોહમાં મને પણ હીરસેદાર ગણતા
હશે..... અરકાદયુસ આ સઘળી વાતો ધીમે ધીમે કરતો હતો કારણકે
ખબર લાવનારો રખેને તેને ત્યાં જોઈ લે અથવા તેને વાતો કરતો સાંભળી
લે એવા તેને બચ હતો. તો પણ કીલ્લો પરાજીત થવાની પુરી હકીકત
સાંભળવાનો તેને ધણો ઉત્સાહ હતો. તેથી તેણે અરમાનુસાને, તે ખબર
લાવનારા જાણસથી કીલ્લો પરાજીત થવાની સર્વ હકીકત સાંભળી આવ-
વાનું કહ્યું..... અરમાનુસા ત્યાંથી ઉઠી તે જાણસની પાસે પાછી
ગઈ. જાણસ પણ તેણીનીજ વાટ જોતો બરખાસની પાસે ઉભો હતો.

તેણીએ તેને કહ્યું કે “આરખો કીલ્લામાં કેવી રીતે દાખલ થઈ શક્યા, તેઓ કીલ્લાને કેવી રીતે સર કરી શક્યા એ સર્વ વિસ્તાર વાર તો કહી સંભળાવો.

બાસુસ—તેઓ કીલ્લામાં કેવી રીતે દાખલ થઈ શક્યા? કેવી રીતે સર કરી શક્યા? એ બધું તો હું જાણતો નથી. પણ હા એટલું જાણું કે, તેઓએ સવાર પડતાં જ કીલ્લા ઉપર હુમલો કરવો શરૂ કર્યો. કીલ્લા ઉપરથી બનકદ તીરોનો વરસાદ વરસાવવામાં આવતો હતો પણ તેથી ભયારે પાછા ન હતાં, અખમી ચતાં, સોઢીમાં ખરડાતા, ખાણોમાં ખથરેલા કાંટાઓથી સોઢી લવાન ચતાં પણ આગળજ વધે જતા હતા. એવા સમયે બમને અમારા સરદાર મુકિસ સાહેબનો, કીલ્લા છોડી જઝીરબેરવડા તરફ સરકી જવાનો હુકમ મળ્યો હતો, તેથી અમે ધણી મહેનતે નદી ઉપરનો પુલ દુરસ્ત બનાવી નદી આગળ જઝીરામાં આવી બસ્યા.

અરબાનુસા—તમે આરખોને કીલ્લામાં દાખલ ચતાં બટકાવ્યાંએ નહિં ?

બાસુસ—હજુર ! અમે તો ધણી બહાદુરીથી બટકાવવા ચાહતા હતા, પરંતુ રૂમી હોજી માત્ર થોડી વાર હુમલાનો મુકાબલો કરી-ટકકર કરી હિમ્ત છોડી દીધી અને પાછીપાની કરી, અને આરખો એવી ચુસ્તી અને પુરતીથી શક્યા કે અમને, તેમને દૂર કરી શક્યા જેટલો વખતજ મળ્યો નહીં. તેઓ અમારા ઉપર એક અત્યાનક આરત સમાન ઢૂંટી પડ્યા હતા જેથી રૂમી સીપાઈઓ જ્યાં હતાં ત્યાં રહ્યાં.

અરબાનુસા—તો શું મ્હારા પિતાથી પણ જઝીરબેરવડામાં આવેલા છે ?

બાસુસ—તેઓ એકલાજ નહીં, પણ તેમની સાથે સખણું શરકર, સખળા અમલદારો વિગેરે સર્વ છે.

અરબાનુસા—જોશરજ અને તેના સાથીઓની શી દલા થઈ ?

બાસુસ—મ્હારા પારવા પ્રમાણે, તેઓ આશુખ સોપવા શરકંદરિયા નાસી ગયેલા હોવા જોઈએ.

અરમાનુસા—ત્યારે શું તેઓએ એકલા છે કે તેમની સાથે તેમની ફેાળે અને હરકર પશુ છે ?

જાનુસ—તેઓ અને તેમના સરહારો અને હરકરીઓ પશુ સાથેજ હશે. તેઓ તો ધણીજ નાદિમ્મતીથી જીવ લઇને નાહાં. સધળા રેવડખેવડ થઈ ગયા. કોઇ ક્યાં નાહો તો કોઇ ક્યાં નાહો. એ સર્વ નાસનારાઓમાં મેં અરકાદ્યુસને જોયો નહીં. તેના સંબંધમાં લોકવાયકા વિચિત્રજ અલે છે કેહ કહ છે કે તે આયો ગયો, અને કોઇ કહે છે કે તે માર્યો ગયો નથી પશુ આરખો કીલ્લાને જીતી હાખલ થયાં ત્યાર પહેલાંનો સંતાઈને નાસી ગયો છે.

અરમાનુસા જાનુસથી ઉપલી વાતો કરતી હતી તે વેળા બરબરા ઉપલી મેડી ઉપર એવી રીતે ઉભી હતી કે તે ત્યાંથી અરકાદ્યુસને જોઇ પશુ શકે અને અરમાનુસા અને જાનુસ વચ્ચેની વાતચીતને સાંભળી પશુ શકે. જ્યારે જાનુસે ઓપરજ અને અરકાદ્યુસના સંબંધમાં ચર્ચા શરૂ કરી ત્યારે તરતજ અરકાદ્યુસના મહેરા ઉપર અફસોસ અને ક્રોધના ચિન્હ પ્રગટી નીકળ્યાં. જે જોઇ બરબરા તેના ધ્યાનને ખીજી તરફ ખેંચવાના વિચારથી તેની પાસે ગઇ. કેમકે તે સર્વ રાજકિય જોડોને જાણતી હતી, અને તેના મલિક મુક્રિસના કાવત્રાઓના કારણથીજ આરખો કીલ્લો ફતેહ કરી શક્ય હતો એ તે સારી પેઠે સમજતી હતી.

અરમાનુસા—(જાનુસને) બહુ સારું ! હું પિતાશીની આજ્ઞા મુજબ મુસાફરીની તક્યારીયો કરી રાખું છું (બરબરાને જોવાવીને) પિતાશીની આજ્ઞા મુસાફરી માટે તક્યાર રહેવાની છે. માટે આપણે તેમની આજ્ઞાને માન આપવું એ આપણી ફરજ છે. પરંતુ મ્હારા મનમાં તેમના સંબંધમાં ધણી મજરાટ છે. મ્હારો જીવ ઉચ્ચેને ઉચ્ચો રહે છે. માટે તેમની કુજળતાના અને લગાઈના સર્વ સાચા સમાચાર લાવવા માટે કોઇ માણુસને મોકલવા ચાહું છું, માણુસના સમાચાર લાવવા પછી મુસાફરીની તક્યારીયો કરવી કે નહીં એની ઠીક સમજ પડશે.

બરબરા—જાનુસી છે. એ કામ બજાવવા મરકસ કરતાં વધારે સારો માણુસ ખીજો કોઇ નહીં મળે. તે મારીયાને ત્યાં હશે (નોકરને) જાલગાર મરકસને તો જોવાવી લાવ.

મરકસ આવી પહેાળ્યો. બરબરાએ તેને કીટલો પરાજીત થયાના સમાચાર કહયા. તેણે સમાચાર બેદરકારીથી સાંભળ્યા. કેમકે તે યુ પરીણામ આવશે તે જાણતો હતો. અને તેથી ને અરકાદયુસને સમજાવી પઠાવી મનેરમાં લાવ્યો હતો.

બરબરાએ તેને પુછયું કે મારિયા ક્યાં છે ! મરકસે જવાબ આપ્યો કે તેના પિતાને ત્યાં.

બરબરા—ત્યારે તેઓ સંપજાંને અહીં તેડી લાવો. અમારી સાથે રહેશે કેમકે અમારું અહીંયા રહેવું યોગ્ય નથી. પ્રસંગ આવે તેઓને પણ અમારી સાથે સાથે મુસાફરી કરવી ઠીક પડશે. અને પછી તમે મકુકિસ સાહેબના ખખર અંતર કાઢી આપો. જે તેઓ આ દેશ છોડી નહાસી જવાની મુક્તિમાં હોય તો અમને સત્વર કહેવરાવો.

મરકસે થણું સાઈ કહેતો ત્યાંથી ચાલતે થયો અને થોડીવાર પછી પોતાની મિયા મારિયા અને તેના માત પિતાને તેડી લાવી બરબરાને સોંપી મકુકિસ સાહેબની પાસે જવા નિકળ્યો. અને તે દરમિયાન તેણે બરબરાને પુછયું કે અરકાદયુસ ક્યાં છે બરબરાતેને પ્રશ્નાર્થી જે જગ્યાએ અરકાદયુસ હતો તે જગ્યા બતાવી દીધી. મરકસે ત્યાં ગયો. તો અરકાદયુસને રડતો બેઠેલો જોયો. તેની આંખોમાં લોહી ઉતરી આવવાની ચણીડી જેવી લાલ જાડી મઠ હતી. એકા ઉપરથી નિરાશ અને ઉદાસપણાના ચિન્હ પ્રગટેલાં હતા. મરકસે તેને જોવો નિરાશ, ઉદાસ, અને ક્ષીણ થએલો જોઈ રડી પડ્યો. અને તેના હાથને મુખીને બેલ્યો. “આપ રડો છો શામાટે ? આપ તો થણા દ્વિમ્મતવાન અને જહાડુર વિરલા નર છો. રણક્ષેત્રના વિકાળ સિંહ છો. મેં કદી આપને આજ જેવી સ્થિતિમાં દીઠાં નથી. આપ નિરાશાનો પાઠ તો શીખ્યાજ નથી. યુ જોક્ષ વખતની નિષ્ફળતા વડે આપ આટલા બગા નાસિપાસ થઈ ગયા છો ? આપે પેલી શરસી કહેવત સાંભળી નથી કે “જંજ દો સર શરફ” (યુદ્ધને જે શિલ્પ હોય છે) તેની મુદ્દા હમેશા લાંબી હોય છે. અને વિજયના મનરંજન કરનારા આલો બન્ને પક્ષના થોહાકાને ઉરકેરતા રહે છે. એજ આખ્યાયામાંને આશામાં સમય લાંબાતો રહે છે. મારે હજુ કાંઈ મયુ નથી. નિરાશા થયા જેવું કાંઈ થયું નથી.

અરકાદયુસ—(નિવાસ નાંખી) એ સંજ ધિ મરકસ તું મને કશું
કહે નહીં. ત્હારી એ વાતો—હલીલો મારા કબજી મન માટે મલમ રૂપી
નિવહી શકતી નથી. જે લોકો રહેલ અને વિજય પામવાની હીમ્મત મુખી
દાયે છે તેમના કું નથી. તેમજ જેઓ દાર પામવામાં કાંઈ હલકાઈ ગયે
છે તેમના પશુ હું નથી. તુ એમ કહી ચુક્યો તેમ મુદના બે શીશ હોય
છે. એમ કું સારી પેઠે જાણુ છું. પરંતુ મને જે દીલગીરી થાય છે જે
અહસોસ થાય છે તે મ્હારા આંધળાપણાને લીધે થાય છે. જે વાતોને હું
મ્હારી નજરો નજર જોતો હતો અને જાણી જોઈને જોયું ન જોયું કરતો
હતો, તેજ વાતોએ, અહસોસ ! મને નીચું દેખાડ્યું.....હાય ! હું મુખ
ન હતો, નાદાન ન હતો, બે સમજ ન હતો, પરંતુ મ્હારી આંખો ઉપર
અને મારા મન ઉપર એક પડદો પડેલો હતો. તે પડદાએજ મને દેખતી
આંખો અધાપો અધો હતો. એ એક એવી હલચાલનારી, મોહ પમાડનારી
વસ્તુ હતી કે જેણે મ્હારા પ્રજ્વળ પિતાશ્રીના માનને સ્વદેશના હિતને સમા
સ્નેહીના ખ્યાલને—પણને મ્હારા મનમાંથી હાંકી કાઢ્યા. સાંભળ તે શું
હતી ! પ્રીતિ અને પ્રીતિ તેણેજ મને ખવાર કાપેલો છે. મરકસ ! હું માતું
છું કે આ જીવતા જગતા જાદુમાં તું પણ ફસાયેલો છે. તું તેની હકુમત
ના બળથી વાકેફ થઈ ચુકેલો છે. મરકસ ! પ્રીતિના કારણથી જ મ્હારી
આંખો ઉપર એ પડદો પડ્યો ન હોત તો અને હું કીલ્લો છોડી આ
તરફ આંખો ન હોત તો ખસિત હું કીલ્લાને આરખેના હાથમાં જવા
ન દેત. અને એ આરખેને પાછી પાળી કરાવી તેમના ઉટાની ચરવાની
જગ્યા સુધી વળાવી આવત. પરંતુ હવે પસ્તાએ શું થાય છે ! હવે તો
હું મને પાતાને અરજોને કીલ્લો સોંપી દેવાની નિમકદરામીમાં બાગીચો
મણું છું. ખરું પુછો તો હું જાણુતો હતો—કાવચને સમજતો હતો છતાં
મુએ મે.ટે બેઠો હતો એ જાણે મારી પુરી મદદજ હતી. તો હવે તું કહે કે
મને રસતું કેમ ન આવે ! મોત કરતાં પશુ વધારે ખરાબ જીંદગી પર કેમ
અહસોસ ન થાય. હાય ! તે વખતે મ્હારી બુદ્ધિને શું થઈ ગયું હતું !
હું કેમ તે વખતે હાથ પગ ન હલાવતાં એક જડ પદાર્થ સમાન પડ્યો
રહ્યો હતો ! હું જોતો હતો કે ચોર મ્હારા ઘરમાં ખાતર પાડી રહ્યો છે
પણ અહસોસ હું જાણે જાણુતો ન હોઈ એમ પડ્યો રહ્યો હતો. જ્યારે
તે ખાતર પાડી રહ્યો ત્યારે તે પાતાના મનમાં આવે તેમ કરી શકે એટલા

માટે મેં એ ઘર પણ મુકી દીધું!!! અહા હું કેવો મુખાં! મ્હારી રોટ તરફની ફરજ દેશ તરફની ફરજ પ્રત્યે કેવી બેદરકારી! મરકસ સમજી મયો કે અરકાદયુસ મકુકિસના કાવત્રાઓ અને પ્રપચોને પ્રયમથી જીત્યો હતો, પણ તેણે અજાણ્યા બની કહ્યું કે આપ નામદારે, ષરતાવું પડે એવું કોઈ કામ કયું હોય એવું તો મ્હારા ખ્યાનમાં આવતું નથી. આપ રમી ફાળના રથમાં છો. ચુનંદા બહાદુર સરકાર્યાઓના તાજ છો. આપ કોલસામાંથી નાસી આવેલા નથી પણ એતો આપના સીર પાછી પાની કરી નાસી જવાની નામોશી ન આવે એટલા માટે ખુદાએ એક પ્રકારની કૃપા કરી આપની ચેર હાજરીમાં કોલસો શતરૂઓને હાથ કરાવ્યો. જો ખુદા કોલસો રમીએનાજ હાથમાં રખા વગેરે ચાલતો હોત તો આપ ન તો ત્યાંથી નીકળીને અહીં આવત તેમજ ન કોલસો અરખોના હાથમાં જાત. એ ખુદાની મરજીની વાત છે તે વિશે રંજ કરવો મિથ્યા છે. આપ નાસીપાસ અને ના કિમ્મત ન થતાં પોતાની સ્થિતિને સંભાળો. હું હમણું વિસ્તારવાર હકીકત લેવા જાઉં છું. આવીને આપને સખળી અથડતી કહી સમજાવીશ. એટલું બોલી તે ત્યાંથી ચાલતો થયો. હજી ધરની બહાર નીકળ્યો હતો એટલામાં અરકાદયુસે તેને હાંક મારી પાછો બોલાવ્યો એટલે પાછો આવ્યો.

અરકાદયુસ—મરકસ! જો ધ્યાન રાખીને લગારે લગાર વાતની ખબર લાવજો એમ ન થાય કે કોઈ મુદ્દો રહી જાય. શતરૂઓના ધરકની ગણતરી કેટલી છે એ નિશ્ચય કરી લેજો અને મકુકિસ સાહેબને કહેજો કે આપણે તકવાર થઈ જાઝીરામાંથીજ આરખો ઉપર ચઢાઈ અને હુમલો કરવો જોઈએ જો તેઓને મત પણ એમજ હોય તો મતે તરત કહેવરાવજો. હું એ જામલના ઉંદ યરાવનારાઓને કોલસો ફેલે કરી લેવાનો મગ આ ખુજવાર તકવાર વડે ચખાડીશ. અને જ્યાં સુધી તેમને આ દેશમાંથી હાંકી તેમના સીમાડા સુધી મુકી નહીં આવું ત્યાં સુધી નિરાંતે નહીં બેસું. મારીશ અથવા મરીશ એમાંથી એક કરીશ. મ્હારા પિતાશ્રી ક્યાં છે? તેમની પાસે કેટલી ફાળ રહી ગયેલી છે? શા વિચારમાં છે? જો જાણત પણ તપાસી આવવાનું શાદ રાખ. હું મનદમાં છું એવી તેમને ખબર પડવા પામે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો.

મરકસ—પણું સારું સાહેબ! જો સર્વ વાતોની ખબર લાવનામાં હું ખુરતી કાશીશ કરીશ. એમ કહેતો કહેતો અને ડોકું ધુણાવતો મેહલમાંથી નીકળી જાઝીરા તરફ ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સુલેહનામું.

શુકે એઝઠકે મયને મનો ઉ સુલહ ફેતાદ
હુરિયાં રહસ કુનાં સાગિરો પયમાં ઝડનહ

અરકાદયુસનો રંજ અને ગમ અરમાનુસાને ધણો દુઃખી કરતો હતો, પણ પોતે પોતાના અસ્તિત્વમાં ફાવી એથી તેને ખુશી એ થતી હતી. તેણીને આરબો તરફની કશી જીતિ હતી નહીં. તેને પિતા તેમને છનોમાનો મળેનો છે એ સારી પેઠે જાણતી હતી હવે તે સર્વ વાતે નિર્વિંત હતી. માત્ર જે ચિંતા હતી તે કાંઈ પણ પ્રકારે અરકાદયુસનો રંજ ગમ અને શુરસો શાંત કરવાની અને તેને ખુદાની મરજીને આધિન બનાવી સંતોષ માની બેસવાની હતી, જ્યારે મરકસ જઝીરા તરફ ચાલ્યો ગયો ત્યારે તેણીએ અરબોનાને બોલાવીને કહ્યું કે “ખાણું તૈયાર કરાવ.” આ વખતે દીવસ આઘમવાની તૈયારીમાં હતો. જ્યારે ખાણું લાવી દસ્તરખાન ઉપર સમારવામાં આવ્યું અને અરકાદયુસને ખાવા પધારવા કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે નાપાડી અરમાનુસાએ ધણો આમહ કર્યો, ખુશામદ કીધી. ધણી કરમરી મહા મહેનતે તેને મનાવ્યો અને દસ્તરખાન ઉપર લાવી બેસાડ્યો. અરકાદયુસને લાગણું હતું કે, કીલ્લો ફતેહ થઈ ગયો છે અને તેના સીપા હીઓ-ખહાદુર સીપાહીઓ એવી રીતે નાસી ગયા છે કે એ વાત ખરી નહોતી માત્ર સ્વપ્ન છે, તેણે અરમાનુસાને પુછ્યું કે શું કું સ્વપ્ન એઉં છું? કીલ્લો ફતેહ થઈ ગયો એ વાત ખરી માનવામાં મહાર મન આના કાંતી કરે છે. શું એ લાચાર નિરાધાર રાંક અને નાંજા આરબો જેમને સુધરેલા સમય જેવા લુગઝાં પહેરતાં અને પગમાં પગરખાં પહેરતાંએ આવડતાં નથી તેઓ હમી ખહાદુરો વડે રક્ષણ કરવામાં આવતા કીલ્લાને છૂટી શકે ખરા! નહીં, કું માની શકતો નથી. જેમની યાસે પહેરવા લુગઝાં,

પગમાં જોડા અને હાથમાં હાથીયાર ન હોય અને વળી તેમની સંખ્યા માત્ર આઠ હજાર કરતાં વધારે ન હોય તેઓ કેવી રીતે બાબુલ જેવા કોલસામાં દાખલ થઈ શકે? ખરેખર આમાં કશી નિમકહરામી સિવાય એવું બનવું અશક્ય છે અને જો નિમકહરામી નહિ તો આરબોને જાદુગર કહેવા પડશે અથવા કાંતો ખુદાનો કૌંચ અથવા પડશે—

અરમાનુસા—(વચમાં) આપણી પ્રજા ઉપર કદાચ ખુદાનો કૌંચજ હોય (એટલું બોલી લગાર મુરકરાઇ)

અરકાદયુસ—(પોતાનું વ્યાખ્યાન ચાલુ રાખી) માની લ્યો કે તેમણે કીલ્સો ફેલેડ કરી લીધો પણ જો ખુદાની મરજી છે તો થોડાજ દહાડામાં તેમને મારી મારીને ત્યાંથી હાંપી મુકવામાં આવશે, અને તેમ કરી શકવાની અમારી પાસે ઘણી રહેલી મુકિત છે, અમે કીલ્લાને ઘેરી લઇ, કીલ્લામાં અન્ન જળ વિગેરે રસદ જપા નહીં દઇએ. અન્ન જળની સઘળી જગ્યાઓ ઉપર કળાએ કરી લઇશું. અને જ્યારે રસદ નહીં મળે ત્યારે કાંતો તેમને અમારે ઘરણે આવવું પડશે અથવા જુખમરાને ઘરણે જવું પડશે. વેમનો દેશ અહીંથી ધણો દુર આવેલો છે, અને અમારી ફોર્સે સર્વ શેઠશામાં બરપુર પહેલી છે.

અરમાનુસા—હા ઠીક છે! એ સંબંધે વિચાર કરવા હવે પછી ધણો વખત છે (મનમાં) હવે તો અમારી મોહનજામાંથી સટકવું મુશ્કેલ છે, જોઇએ એટલું માયુ કુટો અને પટકો અહીંવાયા જવા કોણ દીધે છે? (પછી અરકાદયુસને) આણું ઠંડુ થાય છે. ખારા! પ્રથમ ખાઈ લ્યો. પછી વાતો તો ઘણીએ થશે.

અરકાદયુસે ખાણું ન ખાણું કે તરત ઉઠી ગયો અને દરતરખાન ઉપાડી લેવામાં આવ્યું. બરખાએ અરકાદયુસના આગમ માટે એક ખાસ શયનમંદ તક્યાર કરાવ્યું હતું. ત્યાં તે જઈને પલંગ ઉપર સુઇ ગયો. રજા અને ગમ તેના ઉપર સખર હતા. શીકર ચિંતાના મોજાઓમાં એમાં ખાતો ધણા વખત સુધી પડ્યો રહ્યો. આખર નીંદા આવી ગઇ. સવારમાં જ્યારે જાગ્યો ત્યારે ત્યારે જુવે છે કે મનદાન રહેવાથી મજરાએલાં અને બાવરા બની સહેર છોડી નહાતી જવાની તક્યારીઓ કરી રહ્યા છે. અરમાનુસાએ આજનો દિવસ મરકસની પાક જિવામાં પસાર કરીધો પણ તે આવ્યો નહીં. અરકાદયુસના ચતુર્થી નિરાશા થાંત થઈ હતી, સતરજો

પાસેથી કીલ્લો પાછો ખુંચવી લેવાની આશાએ તેના મનમાં ઊભા મારી રહી હતી. ત્રીજે દહાડે સવાર પડતાંજ વળી મરકસની વાટ ભેવી શરૂ થઇ. ગભરાઇને મેડી ઉપર જઇ બેઠી અને નદી તરફ નજર નાંખવા મંડી. થોડી વાર થઇ ન હતી કે મરકસનો મજબો આવતો નજરે પડ્યો. જોકે મરકસ લગભગ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો તો પણ નદીના કીનારાથી મહેલ સુધી આવવામાં જેટલો વખત લાગ્યો હતો તેટલો વખત વાટ ભેટાં ભેટાં થાકી ગયેલા મનોને એક સદી કરતાં પણ વધારે સાંભો લાગ્યો. આખર મરકસ આવી પહોંચ્યો અને પોતાનો કીરસો કહેવા બેઠો. તે વખતે તે ઝોરડીમાં, મરકસ અરકાદયુસ, અરમાનુસા અને જરજરા એ ચાર જણ સિવાય બીજું કોઇ ન હતું. અને એ ચારે જણાં કાન દઇ દઇને તેના કીરસાને સાંભળતા હતા.

મરકસ—હું પરમ દહાડે સંજ્યાએ જાડીરામાં પહોંચ્યો. ત્યાં આપણી ફોજની જાવણી પડેલી જેમ સીધો મકુકિસ સાહેબની પાસે ગયો, પ્રથમ તેમના અને પછીના અરસ્તુવીસ સાહેબના હાથ સુંઘી શાહબાદી સાહેબના હોમકુરાળતાથી હોવાના સમાચાર કહ્યા. ત્યાર પછી બાકીની રાત કીલ્લા સંજંધી ચર્ચામાંજ પસાર થઇ પુછપરછ કરતાં કીલ્લો અચાનક હાથમાંથી નીકળી ગયેલો માલુમ પડ્યો હાલ આરખો તેમાં રહે છે. નામદાર ઝોઇ રજ સાહેબ પોતાના ભરકર સહિત કીલ્લામાં બંધ રહેવા ઇસ્કન્દરિયા ચાલ્યા ગયા છે. અરકાદયુસ સંજંધી, મકુકિસ સાહેબની જગ્યાની, લોકો શંકામાં હોય એવું મને માલમ પડ્યું. કોઇ કહેતું હતું કે કીલ્લો ઘેરાયો ત્યાર પહેલાંના અલોપ થઇ ગયા છે. કોઇ કહેતું હતું કે કીલ્લો ઘેરાયા પહેલાં નહિ પણ કીલ્લો ઘેરાયા પછી તેમનો પત્તો નથી. 'કેટલાંકતુ' માનવું એવું હતું કે તેઓ કીલ્લો છોડી ગયા નથી પણ માર્યા ગયા છે અને તેમની લાશ-શબ હાથ લાગી નથી. (પ્રકા તેમના સખળાં સત્તરેને હલાક કરી તેમને દરેક આદતમાંથી રક્ષણમાં રાખે) (સર્વ હાજર રહેલા આમીન બોલ્યા) મને એ પણ ખબર મળ્યાં કે મકુકિસ સાહેબે આરખ સેનાધિપતી તરફ કરી સંદેશો મોકલ્યો છે, અને બન્ને પક્ષ માટે બલાઇ અને જહેતરી હોય એવે એક કરારદાદ અથવા સંધી કરવા તેમનો એ એલચી દરબારમાં બોલાવ્યો છે, એલચી માટે મજબો પણ મોકલવામાં આવ્યો હતો. રાત્રે અમે એલચીઓની ઘણી વાટ ભેઇ પણ બીજે દહાડે

ખપોરે અમને કહેવામાં આવ્યું કે આરણ એલચીયો જાહીરામાં આવી
 મુક્યા છે. મકુકિસ સાહેબે તેમને લેવા માટે પોતાના કેટલાક અમીરોને
 સામે મોકલ્યા હતા જેઓ તેમને સન્માન પુર્વક દરબારમાં લાવ્યા હતા.
 સાંજના દરબાર બરાવવામાં આવ્યો. મકુકિસ સાહેબ અને અરસ્તુકિસ
 સાહેબ તેમાં બિરાજમાન થયા. એલચીના માથુસો જે ગણતરીમાં દસ હતા
 તે હાજર થયા. તેઓ સર્વેએ, આપે બિલખીસમાં જોએલા છે તેવા બદલી
 લુગડા પહેરેલા હતા. તે દસ જણાઓમાંથી એક ઉઝ્બે, તદ્દન કાળા રંગનો
 ડરામણા મ્હેરાવાળો આરણ આગળ વધ્યો અને બોલ્યો કે હું મારી સાથેના
 માથુસોનો ઉપરી-અમરસર છું તેમજ મ્હારી કોમ તરફથી વકીલ થઈને
 આવેલો છું. તેણે પોતાનું નામ “એબાદહ મિનુસ્સામત” બતાવ્યું. મેં
 તેને એટલો સાહસિક દિગ્ગમતવાન અને દિલાર જોયો કે એવો પ્રથમ જોયો
 નહોતો, હું નિહાળી નિહાળીને મકુકિસ સાહેબ પોતે અને તેમના માથુ-
 સોને જોતો હતો. મને બાવું કે તેઓ એ માથુસથી બીજા હતા. મકુ-
 કિસ સાહેબને તેના સાલ્યા જવાનો અને તેની જગ્યાએ બાબ માથુસના
 એલચી તરીકે આવવાનો આમ્રદ કરતા સાંભળ્યા આરમોએ જેના જવા-
 બમાં એખ્ખું કહી દીધું કે એલચીપણાનું કામ કરનાર એજ માણસ છે,
 તેના સિવાય બીજા કોઈને વાતચિત કરવાનો અધિકાર નથી, છેવટે મકુ-
 કિસ સાહેબે એક તરબુમાનને બોલાવી વાત કરવી સર કરી કહ્યું કે
 “હે કાળા રંગના હબશી જેવા માથુસ આગળ વધી નમ્રતા પુર્વક વાત
 કરજે, મને ત્હારા કાળા રંગથી ધારતી લાગે છે, તે આગળ આવ્યો અને
 બોલ્યો.” મેં તમારી વાત સાંભળી માદ રાખો કે હું મ્હારી પાછળ જે
 એક હબર સાથીયો અને સોબતીયોને મુકી આવ્યો છું તે સર્વે જવા-
 મરદ કાળા કાંપલા જેવા છે, એટલુંજ નહિ પણ મ્હારા કરતાં વિશેષ
 કદરૂપી-બદશક્ષ અને ડરામણા મ્હેરાન છે. તેમનો રોળ એટલો છે કે હું
 પોતે તેમની રૂબરૂ જતાં બીજું છું, મ્હારામાં હવે શું રહ્યું છે. પરંતુ
 થવા આવ્યો. જવાની પસાર થઇ ગઇ, તો પણ ધકપણના કારણથી અરક-
 તતા હોવા છતાં એકસો જવાં મરદોની મ્હારી સામે કથી ખિસાત ગણ્યો
 નથી. શા માટે ખિસાત ગણ્યો નથી? એમ તમે પૂછશો, તો જાણો કે
 અમે જેહાદ (ધાર્મિક યુદ્ધ) કરતાં બીજા કોઈ વસ્તુને વિશેષ આદર નથી.
 અમારા મહાવ પેગંબર હજરત મોહમ્મદ સલ્વમે શરમાવેલું છે કે “તલ-

વારેના છાંયા તળે સ્વર્ગ (જન્મ) રહેલું છે” ખુદાના પંથમાં, (ધર્મની
 ખાતર) સુદ કરવું. ખુદાની મરજી મુજબ વર્તવું, તેની ખુશી પ્રાપ્ત કરવી
 અમારા માટે મુકિતનું કારણ છે. અમે જે અતરૂએનો મુકાબલો કરીએ
 છીએ તેમની સામે લડીએ છીએ તે કોઇ પણ પ્રકારની દુન્યાની લાલચથી
 લડતા નથી પણ દીન દુદા પામે, લોકો સત્ય પંથ ધારણ કરી ઉંઘા ન
 લાડકે અને દીન દુન્યાનું કલ્યાણ પામે એટલા માટે લડીએ છીએ વળી
 ખુદાના ધર્મના અતરૂએને ઠાર મારવા હલાલ એટલે કાપડેસર ગણવામાં
 આવ્યું છે. અને ખુદાના અતરૂએનો જે માલ અમારા હાથમાં આવે છે
 તે માલ પણ અમારા માટે હલાલ ગણવામાં આવેલો છે. અગર અમારા
 માંનો કોઇ માણસ સોનાનો ઢગલો ધરાવતો હોય છે અથવા માત્ર એકજ
 દીનારનો માલિક હોય છે તો એથી તેને કરો અસર થતો નથી તદ્દન
 રાંક-મુકલીસ થઇ જાય છે ત્યારે પણ એજ સ્થિતી રહે છે. અને જ્યારે
 અનહદ માલ અને દોલતનો માલિક બને છે ત્યારે પણ એજ સ્થિતી રહે
 છે દુન્યવી માલમાંથી નિર્વાહ અર્થે માત્ર એક દિવસનો ખોરાક અને અંગ
 ઢાંકવા માટે એક ચાદર લેવી એ અમારા માટે દુરસ્ત છે એથી વધુને
 દુરસ્ત ગણતા નથી. અમારામાંના કોઇની પણ પાસે જે માત્ર એટલેજ
 માલ હશે તો તેના માટે પુરતો છે. અને જે સોનાના ઢગ હશે તો તેને
 ખુદાના પંથમાં ધર્મ કામ માં ઉલટાવી પોતાના ઉપયોગ માટે માત્ર એટ-
 લેજ રાખવો કર્તવ્ય સમજશે કેમકે એતો સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે કે દુન્યાની
 નેઅમનો—માલ દોલત સુખ ઉપભોગ ખરેખરી નેઅમતો—સુખ ઉપભોગ
 નથી. અને અહીંયાના માત્ર ગણતરીના દીવસનું સુખ, સુખની ગતત્રીમાં
 નથી. બેશક આખિરત (પરલોક)ની નેઅમનો સુખ આરામ ખરાં અને
 સર્વદા બાકી રહેનાર છે. પાક ખુદાવદે તે પ્રાપ્ત કરવાનો અમને હુકમ
 આપેલો છે. અમારા પેગમ્બર સલ૦ મે પણ અમને તેજ પ્રાપ્ત કરવાની
 કોથીશ કરવાનું અને તેનેજ પ્રાપ્ત કરવાની નેમ રાખવાનું શીખવાડ્યું છે.
 એજ પેગમ્બરે ફરમાવેલું છે કે તમારા ટોળામાંના દરેક માણસે પેટ
 ભરવા જેટલા ખોરાકની અને અંગમાંની શરમની જગ્યાએને ઢાંકવા જેટલા
 કુતરોનીજ ઢિંકર રાખવી જોઇએ, બાકી તમારી સર્વ કોથીશોને મેદનતને
 ખુદાએ પાકની ખુશી પ્રાપ્ત કરવામાં અને તેના અતરૂએ ઉપર જેદાદ
 કરવામાં વાપરવી જોઇએ.”

મકુલિસ સાહેબે તેના બાળ્યાનને સાંભળી, હાલ્લર રહેલા દરબારીયેને કિબ્તી બાપમાં કહ્યું કે શું આ જેવી વાતો તમે કદી બીજા કોઇ માણસના મોહથીએ સાંભળી છે? ખરેખર આ માણસના વેશ હવે કુર-જાવી દે છે. ખરેખર અદલાપાકે તેને અને તેના સાથીયોને પૃથ્વિને બરબાદ કરવાજ મોકલેલા લાગે છે. મદારા ધારવા પ્રમાણે આ લોકોની હકુમત થોડાંજ વરસોમાં આખી દુન્યામાં પ્રસરી જશે (એવાદાને સંબોધી) નેક વિરલા માણસ! મેં તારી સખળી વાતો સાંભળી તે ત્હારા અને ત્હારા સાથીયોના સંજયમાં જે કોઇ કહ્યું તે મેં રસપુર્વક સાંભળી લક્ષમાં લીધું. ખચિત માનો કે એજ વાતોને મતાપે, એક ખરી આસ્થાને પ્રતાપે તમે આ પદવીએ પહેાંચ્યા છો. જે લોકોને તમે નીચું જોવાનું છે, નામોશી સાથે દુરાવી નસાડ્યા છે તે લોકો માત્ર દુન્યાની મોહનજમાં અનહદ દેશાએલાં હોવાથી એવી નીચી પંક્તીએ લતરી પડેલાં છે અને તેઓ પોતાની સર્વ જાહેજાલાલી અને માલ દેસત ખોદ ખેડે છે. પણ હવે અમારી અગણિત રૂમોની ફાળે જે સુનદા લડવમયા અને થોડાંખોની બનેલી છે તે તમારો મુકાબલેકા રવા જોગજ વધી રહી છે તેમાંના દરેક માણસ સતરજોનો સિંહાર કરી બલેા ખુશ થાય છે. તમે તેમનો કદી મુકાબલો નહીં કરી શકો, તમારા માત્ર થોડાં અને કમ તાકાત અને બે કવાયત સીપાહી તેમની સામે ટકી નહીં શકે. વળી તે ઉપરાંત તમે ગરીબી અને રંક પચાના કારણથી અમારા દેશમાં મુદતથી પડ્યા પડ્યા સડ્યા કરો છો. માટે અમે ખુશી પુર્વક તમારી સાથે સલાહ કરવા માંગીપે છીએ તમારી ફાળના દરેક સીપાહીને બે બે દીનાર, તમારી ફાળના સેનાધિપ-તીને સો દીનાર અને તમારા ખલીફાને એક હજાર આપવા તઈનાર છીએ. તમે એ રકમ લઇ લ્યો અને અચાનક તથા નિરવિધાય સંકટમાં પડ્યા પહેલાં અમારા દેશને ખાલી કરી પાછા આવ્યા જાઓ.

એવાદહ—(એટલી હિમ્મત પુર્વક કે કિબ્તીયો તેના મોં સામુજ જોતા રહ્યા), તમે શું વિચારમાં અને અગરજીમાં છો? કું એકવાર કદી મુકાબે કે અમારી નજરોમાં તમારી કશી બીસાત તથી? હજુ કહું છું કે અમે તમારી કશી હસ્તી સમજતા નથી. રૂમની અગણિત ફાળેથી ખીલવરાવો છો એ તમારી ફાલીય તાલ નકકાબી છે. અમે એવી વાતોથી સચારે ડરનારાં નથી. તમે કહો છો તે કરતાં પણ અમથી અજાની સાથે

અમે અમારા તકદીર અજમાવીશું. ખુદના પંથમાં શીશ આપી શાહીદ પશ્ચાત્તું અમર નામ પામીશું અને નહીં તો સતરશ્મેનો સંહાર કરી ગાઝી પશ્ચાત્તના માનનો છવન પર્વત ઉપભોગ કરીશું. તમે કહો છો તેમ જો રમની કેવળે અમારી સામે મુકાબલો કરવા આવતી હોય તો ખચિત એ કરતું વધુ ખુશ થવા જેવું ખીજું કંઈ નથી. કહેવત છે કે આંધળો શું જાણે! એ આંખો! એવી રીતે અમે પણ લકાઈ માટે તસવલીયા મારતા ફરીએ છીએ, અમે એક વિર નર સમાન બરાબર લડીશું. જો એક એક કરી માર્યા જઈશું તો એની અમને કરી પરવા નથી. અમારો ખુદાવંદ પાકે અમારા એ સ્વાત્મભોગ (જાનીસારી)ના બદલામાં અમને પોતાની કૃપા (રહેમત)માં જગ્યા આપશે. અમારા પાપ અને ગુનાહો ક્ષમા કરી દેશે. હવે તમેજ કહો કે આ કરતાં વિશેષ લાભદાયી વાત બીજી કંઈ હોઈ શકે છે? ગમે તેમ હો. અમે તમારો મુકાબલો કરી, શહીદ અને ગાઝી થવાના એ લાભમાંથી એક લાભ તો ખચિત પ્રાપ્ત કરી શકીશું. જો શહીદ થવા તો આખિરત (પરલોક)ના સુખ-ઉપભોગમાં એટલે બેહીશતમાં બેશ કરીશું અને જો છવતાં રહ્યા તો ગાઝી બેની, સતરશ્મેનો માલ મરતબો ખુશ્લી આદુન્યામાં અત્યંત સુખ મહાલીશું. ખરું પુછો તો અમે ગાઝીપણા કરતાં શહીદપણાને વીશેષ આહીએ છીએ, કેમકે તેમાં પોતાના શીશ આપવાનો બદલો થલો નાદર અને કીમતી મળે છે. ખુદા-વંદ પાકે પોતાના કલામે પાકમાં સર્વને ખુશ ખબરી સંબળાવી દીધી છે કે “ધણી વખત એમ બનેલું છે કે ધણાં મોઢાં માણસો ખુદાના હુકમથી, મેહદા મોહદા ટોળાઓ અને લરકો ઉપર વિજય પામ્યા છે, અને અલલાહ સખર કરનારાનો સાથી હોય છે.” અમારા ટોળામાંનો દરેક માણસ રાત દીવસ શહીદપણાનો મરતબો (પદવી) પામવાની દુઆ ઝુઝારે છે, તે કદી પોતાના સ્વદેશ તરફ ખાજ જવું ચાહતા નથી તેમજ તેઓ પોતાના બાલબચ્ચાઓની કરી શીકર રાખતા નથી. પોતાના સંબંધોથી સ્વતંત્ર રહી, સર્વ વાતો અને બનાવોને ખુદાની મરજીને સોંપી અને આવનારા સમયમાં સારા અને નેક સંપી આવે એ ચાહતા રહેવું એ અમારું પહેલું કર્તવ્ય છે, તમે જો કંઈક કે અમે ગરીબ મુશ્કેલી અને રંક છીએ એ તકદીર પોતું છે. જો અમને આખી દુન્યાની માલ મતા પ્રાપ્ત થાય તો અમે અમારા પોતા માટે તેમાં અમારી સાદી અને નજીવી જરૂ-

રત કરતાં વિશેષ છીયે નહીં, અને તેથી અમે મુશ્કેલી રહે નહીં પણ
 શ્રીમંત છીયે, કિનામત સંતોષ એના કરતાં વિશેષ બીજી કોઈ વસ્તુને
 અમે મળ્યુતા નથી. તમારો જે મતલબ હોય તે વિચારીને અમને કહી
 સંભળાવો. અમે માત્ર ત્રણ વાતો તમારી આગળ મુકીએ છીયે જેમાંથી
 મમે તે એકને કબુલ કરો અને તેના સિવાય અમે તમારી બીજી કોઈ
 શરત માની શકીશું નહીં. તમે તમારા વાદિઆત અને અકલસ વીરહના
 ખ્યાલોને મગજમાંથી દૂર કરો અને અમારી ત્રણ વાતોમાંથી કોતો
 ઇસ્લામી ધર્મને કબુલ કરો જે સર્વથી સાચો અને પાક પવીત્ર ધર્મ
 (દીન) છે. સમજા પગખરો, અખીઆએ, રસુલો, ખુદાના પાક બંદાએ
 અને તેના શીરીશતાએનો પણ એજ ધર્મ છે ખુદાવહે કરીમ તેના સિવાય
 બીજા કોઈ ધર્મને કબુલ કરશે નહીં. જે એ ધર્મમાં દાખલ થાય તેને
 અમે અમારો ભાઈ ગણીયે, તેના હકો અને અમારા હકોમાં કાંઈ તફાવત
 ન રાખીયે વિજય અને પરાજીત પ્રભમાંનો જે એક રાખવામાં આવે છે.
 તે એકનો નાશ કરીયે, હળીમળી રહીયે, એક બીજાની રહાયે તત્પર રહીયે
 કોઈને કશું દુઃખ ન પહોંચાડીએ અને જે માનુસને એ ધર્મમાં દાખલ ન
 થાય તેની સાથે છડીયે તેને મારીયે એવો તેનો હુકમ છે. જે તમે અને
 તમારા સાથી એ વાતને એટલે ઇસ્લામ કબુલ કરવા તત્પર થતા હોવ તો
 એ કરતાં વધારે સારી અને આગરવાળી બીજી કોઈ વાત નથી દીન દુન્યાની
 બલાઇપો પ્રાપ્ત થઇ જશે. અને કાંતો જગીરો વેરો ભરી અને અમારા
 દેશમાં વફાદારીથી વસો, જઝીયા વેરાના બદલામાં અમે તમને સતરએના
 હુમલાથી બચાવી શકીયે એ અમે તમારાથી કાંઈ કામ લેવા માંગીએ તો
 બળવી લાવો. તમને તમારા જે જે સતરએ સંતાપતા હશે તેમને અમે
 શીક્ષા કરીશું. અને જ્યારે તમે જઝીયાવેરો આપી અમારી ઝીમ્મેદારી
 જેખમદારીમાં રહેવું કબુલ કરશો ત્યારે અમે તમારા સુખ અને અમનચેન
 માટે જરૂરીયાતો પુરી પાડવા પુણું કોશીલ કરીશું અને એ તમે એ બાને
 ના પસંદ કરતા હો તો ત્રીજી અને છેલ્લી એ છે કે તલવાર પકડો અને
 રસુલો કરો. કાંતો અમે એક એક કતલ થઇ જઇશું, અથવા તમારામાંના
 દરેકને કતલ કરીશું. અમારો એજ ધર્મ છે જેના ઉપર અમે કાયમ રહીશું.
 એજ અમારા પેગમ્બર સલ્લ૦ ની આજ્ઞા છે, એ સંબંધે વિચાર કરવા
 તમને એમને તેટલો વખત આપવા તલવાર છીયે. નિરાંતે જવાબ આપો.

અમારી એવી સ્થિતિ હતી કે અમે એળાદના મોઢા સામુ ટગર ટગર
જોતા હતા. તેમના સાઘાં પુવંક સાથે રખાટ અને એખી વાત એવો
દેવામાં લગારે પહીક માલમ પડતી ન હતી. તેની વાત સાંભળવાથી તેનું
મહાં દિગ્મત હોવું સાબિત થતું હતું. છેવટે મકુકિસે તેને જવાબ આપ્યો.
“તમે અમને સર્વદાને માટે ગુલામ બનાવી દ્યો એ અમારાથી બની શકશે
નહીં. અમે તેમ થઈ જાઓ પણ તેમ બનવું અશક્ય છે. અમે કોઈ
દીવસ અમારી સ્વતંત્રતા વેચી શકતા નથી.

એળાદશાહે કહ્યું. હું ક્યાં તમને જોરાવરી કરું છું. મેં ત્રણ વાતો
કહી દીધી છે તેમાંથી જે પસંદ પડે તેને કબુલ કરો ?

મકુકિસે કહ્યું—એ ત્રણ વાતો સિવાય બીજી કોઈ નહીં માની શકો ?

એ સાંભળી એળાદશાહે પોતાનો લાંબો હાથ આકાશ ગમ ઉપાડી
જે ઉપરની છતને ઝડી સકયો હતો કહ્યું. “આ આકાશ અને આ પૃથ્વીના
સરજનહાર પરપરદિગારની પ્રતિજ્ઞા લઈ કહું છું કે એ ત્રણ વાતો સિવાય
બીજી કોઈ પણ વાત અમે તમારી સામે ઝુકી શકતા નથી. કબુલ કરવી
હોય તો કરો, નહીં તો ચોખ્ખો જવાબ આપી દ્યો એટલે અમડો મટે.
મકુકિસે આ વાતચીત થઈ રહ્યા પછી પોતાના દરબારીઓને સંબંધીને
કહ્યું કે આરખી એલમીને જે કાંઈ કહેવું હતું તે કહી સુકયો. તમે
પણ તેની દરખાસ્તો સાંભળી લીધી છે એટલે ફરીવાર બોલવાની જરૂર
નથી. માટે હવે કહો શું વિચાર છે ?

દરબારીઓએ કહ્યું કે સાહેબ ! એવી નમોરસીસરી અને અપમાન
કરનારી વાતો કબુલ કરી શકીએ નહીં. અમે અમારા ખુદાવંદ મસ્તુ મસીહ
મિન મરયમ (ઇસુ) ના ધર્મને છોડી જેવું અમને કશું જાન ન હોય
એવા બીજા ધર્મને કેવી રીતે કબુલ કરી શક્યો. એવો અસંભવિત છે.
બાકી રહ્યો જાઝીયા વેરો આપી ગુલામો જેવા રહેવું એ પસંદ નથી.
એના કરતાં તો પ્રાણ આપવા લાખ દરજે બહેતર છે. હા એ તેઓ
રાજ થતા હોય અને માનતા હોય તો, તેઓને આપણે જે રકમ આપવા
કહ્યું છે તેના કરતાં બમણી ત્રણણી કે ચોગણી આપીએ અને તેઓ
અમારો કેડો છોડી દેશ ખાલી કરી ચાલ્યા જાય.

મકુકિસે એળાદને કહ્યું—અમારી કોમ તમારી કરતાં માનવાનો
છંદાર કરે છે. તમે તમારા સાથીઓની સલાહ પુછી જુઓ, અને તમારી

ને ઇચ્છા હોય તે મુજબ અમારી પાસેથી નાણું લઈ અહીંયાંથી ચાલ્યા જાઓ.

એવાદા અને તેના સાથીઓએ કહ્યું કે અમે એક વાર કહી ચુક્યા કે અમે એ ત્રણ ચારતો વીના બીજી એકે કયુલ કરી શકતા નથી. તો હવે તે સંબંધી વધુ તકરાર નકામી છે. આવો રોકડો જવાબ સાંભળી મકુકિસે પોતાના દરબારીયોને કહ્યું કે એ હમણા મેહારી વાત નહીં માનો તો અહસોસ કરવો પડશે. હાથ મસગવા પડશે. એ ચારતોમાંથી એક તો ખચિત કયુલ કરે તમે તેમની સાથે લડી શકો એટલી તમારામાં શક્તી નથી. હમણાં તમે સીધી રીતે તેમની વાત માનતા નથી પણ યાદ રાખો કે પછી લામારીથી એવી વાત કયુલ રાખવી પડશે કે જે હાથ કરતાં કેટલેક દરજ્જે વધારે સખત હશે.

દરબારી—અમે કહી ચારતને કયુલ કરીએ ? એ આપજ કહો વાર !

મકુકિસ—તમારો ધર્મ બદલી નાંખો એ કહેવું નકામું છે. ન એ કું પસંદ કરું છું ન તમે પસંદ કરતા હશો. રહ્યો તેમનો મુકાબલો કરવો, તો હું ખાનગી કહું છું કે તમે એક પળવાર પણ તેમની સામે ટકી શકશો નહીં, માટે ત્રીજી ચારત જે જાણીયા વેરા આપવાની છે તે કયુલવા વિના છુટકો નથી.

દરબારી—ત્યારે શું ? સદાને માટે તેમના ગુલામ બની જાઓ ?

મકુકિસ—ગુલામ બની જાઓ પરંતુ કેવા ગુલામ ? પોતાના દેશને પોતાના કબજામાં રાખનારા, જાનમાલની ચિંતા અને શિકર વિનાના, માલ બચ્ચા અને કુટુંબ કમીલાના અમન ચેનમાં રહેવાથી ખુશ રહેનારા કોઈથી પણ નિહર, સ્વતંત્ર, ખુદ મુખતેમાર ગુલામ, સાંભળો હું આમંત્ર કરી કહું છું કે તમે મારી વાતને માનો, નહિં તો પાછળથી પરતાશો અને ધુળ ફાંકતા રહી જશો.

ત્યાર પછી સર્વ દરબારીયો જાણીયા વેરા આપવા રાજી થયા. અને જન્ને પક્ષની સહી દસ્તાખ્ત વાલો સુલાહ નામાનો દસ્તાવેજ કરવલું થયું.

મકુકિસે એવાદાને કહ્યું કે તમે તમારા સેનાધિપતીને કહો કે તે જાતે મને એટલે દસ્તાવેજની ચારતો ઇચ્છી લખી શકાય.

એલથી યાજ્ઞ યાજ્ઞા ગયા, જઝીરાના રહેનારા અને ફેણ સિંધા હિયો એવાહની નિડરતા અને નિર્ભયતાવાળી વાતો સાંભળી થયો અચં એ પામ્યા હતા. તેઓ તેમના રહેરા જોઇ જોઇને કહેતા હતા કે આ લોકો કેવા નિડર અને દિમ્ભતવાન છે. ત્યાર પછી અમે ઇસ્લામી સેનાધિપતીની વાટ જોતા રહ્યા. કાલ સાંજે તેમના મજવા આવી પહોંચવાના સમાચાર મળ્યા. મકુકિસ સાહેબ તેમને લેવા માટે નદીના કાનારા સુધી સામે ગયા. ઇસ્લામી સેનાધિપતી કેવો ફવાળદાર અને દેખાવડો છે એ કહેવાની જરૂરત જોતો નથી કેમકે તમે પોતે તેને બિલખીસમાં જોઇ ચુક્યા છો. જ્યારે તેઓ મકુકિસ સાહેબની પાસે આવ્યા ત્યારે હાથ મેળવી સલામ કાઢી, અને હાથમાં હાથ આપી દરબારી તંત્રુ તરફ ચાલ્યા. આરખો અને કિખીયોના બેગા મળવાથી એક વિચિત્ર ગરબડ અને હંગામો મચી રહ્યો હતો. કેમકે એક બીજીથી તદ્દન વિરુદ્ધ બે પ્રજાઓને બેળસેળ થવાનો આ પહેલો પ્રસંગ હતો. સંઘ્યા પહેલાં સુલાહ નામાની, શરતો આપી અને કિખી બાપામાં તકવાર થઇ ગયું. બન્ને પક્ષના માણસોએ તેનું ઉપર સહી દસ્તાખત કર્યા અને કરાર નામું પુર્ણ રીતે લખાઇ ગયું. મેં તક સાધી તેની નકલ પશુ કરી લીધી છે જે નીચે મુજબ છે:—

ખિસ્મિસ્લા દિર રહમા નિર રહીમ—આ એ અમાન (સલામતી)નો કરાર દાદ છે કે જે અમર ખિનુલ આસે મિસરવાશીયોને તેમની જ્વનમાલ કુટુંબ પરિવાર ધરખાર જાગીર અને વસ્તીની મધ્યતરીના સંબંધમાં આપેલો છે. આમાં કાંઈ વધકદ થશે નહીં. નુખિયાવાશીયોને તેમના દેશમાં આવ્યાદ થયા દેવામાં નહીં આવે. જો સહજા મિસરવાશીયો આ સુલાહનામાં સંબંધે એક મત હોય તો તેઓ સરવેએ જઝીયા વેરા આપવો પડશે. તેમની નદીના પુરને વ્યાજબી હદ સુધી પહોંચાડવામાં આવશે. જઝીયા વેરાનું પ્રમાણ પચાસ લાખ દીરમ થશે.

જો કોઇ તેમના ઉપર જુલમ કરે તેમને સંતાપે તો અમર ખિનુલ આસે તેમની મદદ કરવી જોઇએ. મિસરીયોમાંથી જે માણસ આ શરતોને ના મંજૂર કરતો હોય, તેની પાસેથી જઝીયા વેરા લેવામાં નહીં આવે પણ તેને આ સલાહનામાંના અસરની બહાર મધ્યવામાં આવશે (એટલે તેના જ્વનમાલનું જોખમ અમારે સ્વીર નહીં રહે) તેમની નેહર (નીક નદી) માં જોઇનું પુર ન આવે અને સાધારણ હદ સુધી પ્રાપ્તી ન પહોંચે અને તેથી

દેશના ધંધાને જે નુકસાન થાય તેના અંદાજે કરી તેટલી રકમ જાડીયા વેશમાંથી માફ કરવામાં આવશે. રામ અથવા ન્યુખીયાનો રહેવાસી જે મીસર વાસીયોનાં સુલાહનામાંનાં દાખલ થાય અને મીસર વાસીયોનાં સાથી અને તે તેના ઉપર પણ એજ ફરજો રહેશે જે મિસરી ઉપર રહેલી છે. અને જે માણસ આ સુલાહનામાંની શરતો કબુલ કરવા ના પાડે અને તે આદેશ છોડી ખીજે દેશ જતો રહેવા ચાહે તો તેને, તે પોતાની સલામતીની જગ્યાએ પહોંચી જાય અને અમારા હકુમતના દેશની હદને છોડી દે ત્યાં સુધી અમન (સલામતી) આપવામાં આવશે. મીસર વાસીયોને પોતાનો જાડીયા તથા ભાગે આપવો પડશે. દરેક વરખના ત્રીજા ભાગમાં જાડીયાનો ત્રીજો ભાગ આપવો પડશે. આ સુલાહનામાંની એવારત ઉપર ખુદાને કસર તેના ખલીફા અમીરશ મોઅમેનીન અને સામાન્ય મોઅમેનીનીની ઝીમેદારી છે.

જે ન્યુખીયાવાળાઓએ આ સુલાહનામાંની શરતો માની લીધી છે અને એકરાર કર્યો કે જે અને તેમના ઉપર ચલાઇ ન કરીયે અને તેમના વેપાર વણજને અને ધંધારોજગરને ન અટકાવીયે તો તેઓ અમને આટલી રાસ દેર અને આટલી ગણત્રીના ઘોડા આપીને (લગાઇના પ્રસંગે) અમારી મદદ આપે તેઓને પણ ઉપર વર્ણુવામાં આવેલી ઝીમેદારીમાં ભાગ મળશે.

શાહી—ઝોબેર અને અબદુલ્લાહ અને મોહમ્મદ ઝોબેરના દીકરા વરદાને લખ્યો અને તેના ઉપર મોહોર અને દસ્તખત કરવામાં આવ્યા સુલાહનામું લખાઇ રહ્યાં તો અરબી અને ફાત્તી બન્ને ભાષામાં લેખાને સંભળાવી દેવામાં આવ્યું બન્ને પક્ષના માણસો અરસપરસ હસ્ત મેળાપ કરી એક ખીજાને બેઠયા અને સર્વ એક મંત્રી બની ગયા મક્રકિસ સાહેબે આ સંબંધી વાતોના સમાચાર ઇસ્કન્દરીઆના દાખીમ ખીતરીકને લખ્યો મોકલ્યા ત્યાંથી શુ જવાબ આવે છે તે હવે જાણવું છે..... મરકસ આટલું બોલી સુપ થઇ ગયો. જ્યારે તેની ઉપર મુજબની સર્વ હકીકતો વર્ણવી રહ્યો હતો ત્યારે અરમાનુસા અને અરગશ લક્ષપુર્વક અરકાદયુસની તરફ જોઇ રહી હતી તેના હાલવા ચાલવા ઉપર નજર જમાવેલી હતી. અરકાદયુસ કાન દબા મરકસની વાત સાંતળતો અને કોઇ ચઢાવી જાયું ધુણાવતો સલાહનામાંની શરતો ફાત્તીએલું આરબોની સાથે હળીમળી

જવું, અને તે સાથે મકુકિસનું વાતોને વાતોમાં સલાહ કરવા લોકોને ઉશ્કરવું સાંભળી પોતાના કોષને સમાવી શક્યો નહીં તેને મ્હેરો લાલચોળ બની ગયો. તેણે શરીર ચરચરતા મંડવું આંખોમાંથી બળી પ્રગટી નીકળ્યો. મોઢમાં ડીંધું બરાઈ આવ્યા અને હાથને બોંધ ઉપર પટકી બેઠ્યો. રાજદ્રોહી દેશદ્રોહી ધીકાર છે શીટકાર છે ! હા.....હવે મને ખાત્રી થઈ કે તેનાજ કાવત્રાના કારજીથી તેનાજ પ્રપંચોના પ્રતાપે આર્યો આ દેશને છૂટી શક્યા અને અમારા લશ્કરોને નસાડી શક્યા નહીં. તે તેમના શા રામ હતો? હવે હું અહીંયા રહી શકતો નથી (અરમાનુસાને) મેં પ્રતીક્ષા પુર્વક કહેલું હતું કે આ જંગનું પરીણામ આવવા પછી હું તમારાથી વીખુરો નહીં પડું હવે જંગનું પરીણામ આવી ચુક્યું છે. કાલ્યો પરાજીત થઈ ચુક્યો છે મ્હારે મ્હારી પ્રતીક્ષા પાળવી જોઈએ હવે આપણે એક જીવ અને એક ખોલાયું બની ગયાં માટે ચાલો બીજા દેશમાં ચાલ્યા જઈએ આ જગલી આર્યોની તાબેદારીમાં તેમના રાજ્યમાં મ્હારાથી નહીં રહેવાય ઇસ્કન્દરીયામાં પિતાશ્રીનો પડાવ છે ત્યાં પણ આપણા માટે જવું સાર નથી કેમકે મારા પિતાશ્રી તમારા પિતાશ્રીના કાવત્રાને જાણે છે તેમના પ્રપંચથી વાકેફ છે અને તેથી તેઓ તેમના કટલા ચતર બનેલા છે માટે તેઓ મને અને તમને સાથે રહેવા નહીં દે અને આપણુ બન્નેને વિખુટા પાડવા પોતાથી બનતું કરશે.....ત્યારે હવે શું કરવું? ક્યાં જવું? તમેજ કાંઈ કહોની!

અરમાનુસા—હું શું કહું? હું આપની મરજીને તદ્દન અધિન છું.

રિશતએ હર ગરંદનમ અફગાન્દા હારત

મી બરહ હુરગાકે ખાતિર ખવાહે ઉરેત

અરકાદયુસ—અરમાનુસા! તમારા પિતાશ્રીએ એવી નિમકહરામી કાઢી છે કે તે જીલ્લે જીલ્લો નહીં અને તે નિમકહરામીનું પરિણામ “ વા દીયેનીલ ” આપણા કબજામાંથી નીકળી આર્યોના કબજામાં આવવાનું આવશે. આર્યોને જો, હાથ કરેલો દેશ કેવી રીતે જાગવવો, બહારના ચતરઓથી ફેરી રીતે રક્ષણ કરવું એ જાનતોતો અનુભવ થઈ ગયો તો સદીયોની સદીયો સુધી આપણે તે દેશ પાછો મેળવી શકીશું નહીં. કેમકે તે સહીજ ઉપજતો દેશ છે. અરસોસ! મકુકિસ, તમારા પિતાએ મદત

તે દેશ આરખોને સોંપી દીધો હતો સરકારની પરી જોવી લોડીયો, તેમના મહેલ, હવેલાઓ, બાગ, બગીચાઓ સર્વે આરખોના કબજામાં જવું રહ્યું. એના કરતાં બીજી શી નિમકદરાખી હોઈ શકે છે ? હું આવી વાતો સદન કરી શકતો નથી. તેની સાથે હું રહી શકતો નથી, તેનું મોંદું જોઈ શકતો નથી. માફ કરજો તમારા પિતા છે તો બને હોય, જો મદારા આ અંતઃકરણમાં તમારો પ્રેમ ન હોત તો હું ક્યારનો મકુકિસને હાથ મારી મુક્યો હોત (કેવિના કારણથી મોદમાં શીજી આગ્યા અને થોડીવાર સુધી સુપ થઈ ગયો.)

અરમાનુસા શરમને લીધે માયું નમાની અરકાદયુસના મહેલો સાં ભળી રહી હતી. નિર્બાનપણમાંથી હવે અમણી હતી. તેને પણ એ એક માની અને વિશ્વાસપાતનો ન સદન થઈ શકે એવો બોલો પોતાના અંતઃકરણ ઉપર લાગતો હતો તેના પિતાએ જે કામ કયું હતું તેને અંતઃકરણ પુરંક ધિકકારતી હતી. તેથી તેણે અરકાદયુસની વાતોનો કરો ઉત્તર વાળ્યો નહોતો. અને અરકાદયુસ મન માનવું સંભળાવતો રહ્યો.

અરકાદયુસ—(પોતાની વાત સાંભળી રાખતાં) પણ નહોતો, હું મદારી પ્યારી અરમાનુસાની જાદુ બરી અને મદ બરી આંખોની ખાતર તેમને છગ નહીં પહોંચાડું. મદારા પિતાશ્રી સન્મુખ, તેમના કાવચની વાત નીકળતા, સેંકડો વખત મેં તેમનો બચાવ જુદો બચાવ કીધો. મેં મદારા પિતાશ્રીને છેતર્યા અને મકુકિસને કથી આવ્ય કે આજ આવવા ન દીધી વિશ્વાસપાતની સખળી બીનાઓ મદારા જવાન બદલ નહતી છતાંએ હું સુપ રહ્યો. અને તે વિશ્વાસપાતનો દેશદ્રોહ તથા રાજ્યદ્રોહને અટકાવવા કશા ઉપાય લીધાં નહોં તેથી જાણે હું પણ તે વિશ્વાસપાત અને રાજ્યદ્રોહ દેશદ્રોહમાં શામેલ હતો. જે ઘનાઈ હતું તે થઈ ગયું. એમાંનું કશું રહ્યું નથી. તોપણ હું તેમની સાથે રહી શકીશ નહોં. જો તમે મદારી વાતને માન્ય રાખવા તૈયાર રહો તો મદારી સાથે ચાલો. આપણે આ દેશને ત્યજી, જ્યાં આપણો કામની સાથે અને કામનો આપણી સાથે સંબંધ ન હોય ત્યાં ચાલ્યા જઈ શકીએ અને સુખમય જીવન ચાલીએ.

અરમાનુસા—હું તકમાર હું આપને ગમે ત્યાં ચાલો ખાશાં મને કશો વાંધો નથી. હું તો આપની દાસી થઈ મુજી હું. આપની મરજીનું સેવન કરવું જો મદાર કર્તબા છે.

અરકાદયુસ—ત્યારે આપણે કોઈ પણ પ્રકારના પગલાં ભરવાં કર પહેલાં દરેક બાબતનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ. એવું ન થાય કે પાછળ પસ્તાવું પડે. જો કે આપણે દરેક રીતે એકજ છીએ તો પણ જ્યાં રૂ ખર્ચે મુકરર કરેલી ક્રિયાઓ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ખરી રીતે જ એક કહેવાઈએ નહીં. માટે સત્તર કોઈ પાદરીને તેમની આપણે બન્ને જગનમાંથી વધુ સંજ્ઞા બધાઈ જવું જોઈએ.

મરકસને બરબારા, જે મેમી જોડાની વાતો લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા હતા અને પરિણામ શું નીકળે છે એ જોવાનો ઇત્તેજ કરતા હ મરકસે જ્યારે એ બન્નેને રાજી જોવા ત્યારે તરતજ મનદ જમને પાદરીને તેડી આવ્યો જેણે આવતાંજ એ બન્નેના જગન છુપી રીતે દીધા અને આશિર્વાદ આપ્યો....એ છુપી ક્રિયા થઈ મુક્યા બાદ આજ બરપુર મરકસ હાથ જોડી આગળ વધ્યો અને બોલ્યો. "આપના આ ઊઠી જવા પછી મહાર' બધી રહેવું હજુ મુશ્કેલ છે માટે જો બન્ને સાહેબો અને આપ બન્નેની સેવામાં રહેવા હેવાતું પસંદ થયું કરશે? જો આપ એટલી કૃપા કરો તો હું પણ મારિયાને આપના જાવા તમે જીવન ગાળવા સાથે આવું."

અરકાદયુસ અને અરમાનુસાએ તેમ નહીં કરવા મરકસને સમજાવે પરંતુ મરકસ એકનો એ થયો નહીં. તેણે મારિયા અને તેના માળ તેડાવ્યા અને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. તેઓ ખુસ થયા અને જોઈએ અને જાહો એકલા રહી શકે જોઈએ અને પણ તમારી સાથેજ જોઈએ ત્યારે પછી પાદરી સાહેબે મરકસ અને મારિયાને જગનની માંઠથી જ એ બન્નેના જોડાને પુલના દાર પહેરાવી વિદાય કર્યા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

(૦)

પસ્તાવો.

હરકે અઝ તકસીરે ખુદ શુદ મુનકંહલ
આપે રહુમત અઝ જે બીને ખેશ ચાકત

જે કાંઈ પોતાની બુલ્લથી શરમાય છે તેના પોતાના કપાળ ઉપર
રહેમત (કૃપા)નું પાણી આવે છે.

અરમાનુસા અને અરકાદયુસ, લગ્ન થઇ જવા બાદ એકાંતમાં કંઈ
દેશ જવું એ સંબંધે વિચાર ચલાવવા બેઠા, આખરે તેઓએ એવી જગ્યાએ
જવાનું ફરાવ્યું કે જ્યાં તેમને કાંઈ ઝોળખતું ન હોય હજી તેઓએ આ
બાબતનો નિશ્ચય કરી લીધેલો ન હતો એટલામાં તો બન્નેના મનમાં એક
નવીજ ચીંતા પ્રગટ થઇ તેમાં મુખ્યત્વે કરીને અરમાનુસાની તો એવી
વીચીત્ર સ્થિતી થઈ ગઈ કે કાંઈ કહેવાની વાત નહી, અરકાદયુસ જેને તે
એટલી બધી ચાહતી હતી તે તેનો ધર્મશ્રદ્ધા અનુસાર પણ ભરથાર બન્યો
એવી જગ્યાએ તેને ખાતરી થઇ ગઇ ત્યારે તેને એક નવી ચીંતા ઉત્પન્ન
થાય એ વાસ્તવિકજ ગણાય. તેણી એકાએક ગદસતની ઉંડી ઉંધમાંથી
ભગી હઠી હતી, તેણીને લાગતું હતું કે ખરેખર એક મહા મોહની બુલ્લ
કાઢી છે. મેં ખાનગી રીતે લગ્નની જે ફીલચાલ કાઢી છે તે ખરેખર
અયોગ્ય અને મ્હારી જેવી સ્થિતિની ચાહતોહીને નહીં જાગતી છે. હાલ
હવે હું મ્હારા પિતાશ્રીને શું મોહ બતાવીશ! છુપા લગ્ન કરવા પહેલાં
તેમની પરવાનગી મેળવવી એ મ્હારી મુખ્ય ફરજ હતી! મુજ જેવી દુર્ભા-
ગિણી ખીજ કાણ હશે! અરકાદયુસ અને આ દેશ છોડી જવા તત્પર કરે
છે અને હું પણ હામાંહા મેળવી જઈ છું અને ના પાડી શકતી નથી.
જે હું તેની સાથે નાસી ગઇ અને મારા પિતાશ્રી આટલા બધાં સંકટો
વેઠવા પછી અને લગ્નના કાગોળથી પરવાના પછી વીશ્વાસ લેવા બંધો
ઓળ્યા અને અને ન એક ત્યારે તેઓ મનમાં શું કહેશે! હું ધરમાં

નથી એટલું જ નહીં પણ હું ક્યાં ગઈ છું એ પણ તેઓ જાણી નહીં શકે. તેઓ ધણા ગભરાશે દુઃખ થશે મ્હારી વ્હાણી માતાના મરણ પછી તેમના મનને હું જ સાંતી આપી રહી છું. મ્હારાથીજ તેમને ઠીકાસે મળતો હતો, હું જ તેમના જીવ જીમરની આરામ અને તેમના મનને સુખ રૂપ હતી, તેઓ મને લગ્યાર ઉદાસ દેખતા તો તેમનું મન ભરાઈ આવતું અને મને ખુશ જોઈને તેમનું મન પ્રકુલિત થઈ જતું. હાલ હવે તેઓ એવી ઉમેદ મનદ આપતા હશે કે મનદ જઈને પ્રિય પુત્રીની સાથે કંઠાળા ભરી જઈશીના બાકીના દીવસો આરામથી ગાળીશ, તેઓ મને જોઈને પોતાની આંખો કંઠી કરવા રાત દીવસ તડપતા હશે. આતુરતા એટલી હશે કે દહાડો પહાડ જેવો લાગતો હશે અને રાતે તારા મથુતા હશે અને જ્યારે અહીં આવશે ત્યારે શું જોશે? એજ કે અરમાનુસા નથી તેનો કંઈ પતો લાગતો નથી તે બાપની આબરૂના કંકરા કરી કોઈની સાથે નીકળી ગઈ એવી વાતો સાંભળશે અને તેથી તેમના દુઃખનો પાર નહીં રહે..... મકુકિસ અરમાનુસાનું ફેટલું માન રાખતો હતો તે અરમાનુસા સારી પેઢે જન્મી હતી.....આવા આવા વીચારો આવતા હતા જે તેણીને ગભરાટમાં નાંખી તેના કોમળ મનને મસળી નાંખતા હતા. તે શરમીદગી અને પશેમાનીના કારણથી સુખ બેઠી હતી અરકાદ્યુસ પણ લગભગ એવાજ વિચાર કરી રહ્યો હતો. તેની સ્થિતિ પણ અરમાનુસાની સ્થિતિને મળતી બળતી હતી. તે પણ પોતાના પિતાશ્રીની નારાજ અને ગમ અને ઉદાસીનો જે દીકરાનો પતો નહીં લાગવાથી થવી અવસ્તની જે, ખ્યાલ કરી મનમાં મનમાં અકળાતો હતો અને પસ્તાતો હતો. ફેટલે કે બખત તો બન્ને તરફ એવીજ રીતે ચુપકાદી કાયમ રહી પણ ત્યાર પછી અરકાદ્યુસે એકદમ ચમકીને પોતાના હૃદય ઉપર "હાથ મુક્યો, પોતાના હુમડામાં કોઈ વસ્તુને શોધતો હોય તેમ હુમડાને ખંખેર્યું, તેના મ્હેરા ઉપર ગભરાટના ચિન્હ પ્રગટી નીકળ્યાં અને તે જાણે કોઈ મોહટી કીમતી વસ્તુના મિલવાઈ જવાથી હર્ષરત-આશ્ચર્ય અને અશ્વેસનો શીકાર બન્યો હોયની એવું લાગ્યું.

અરમાનુસા—(અરકાદ્યુસને ગભરાએલો જોઈ) ખારા તમે શી ચીંતામાં છો? આશ્ચર્ય બધા ઉદાસ કેમ છો?

અરકાદ્યુસ—અશ્વેસ મુજ દુર્ભાગિયાપર અશ્વેસ! મેં એક

એવી કીમતી બીજ ગુમાવી કે તેનું ગુમ થવું કીલ્લાના માણસ થઇ જવા કરતા વિવેક દુઃખી કરનાર છે.

અરમાનુસા—એ કઇ વસ્તુ હતી? એ મને કહેશો?

અરકાદયુસ—પ્યારી! એ તમારી નીચાની હતી. તે પેલી સલીમ હતી જે તમે મને પ્રેમની નીચાની દાખલ આપી હતી, હું તેને મ્હારી ખાતી ઉપર બાંધતો હતો જે રાત્રે હું બહાર આવ્યો તે રાત્રે મ્હારા તંત્રીમાં એકલો બેઠો બેઠો ગળામાંથી તેને કાઢી ચુંગી રહ્યો હતો સુવાનો વખત થઇ ગયો હતો તેથી તેને પક્ષગ ઉપર મુકી લુગડા ઉતારવા મંડ્યો હતો. લુગડા ઉતારતો હતો એટલામાં તમારો પત્ર મળ્યો જેમાં મનદ્ર જવાની તાકીદ હતી. તમારા કુકમને માન આપવા હું તરતજ ઉતાવળે નીકળ્યો અને ઉતાવળમાંને ઉતાવળમાં તેને ત્યાં છુટી ગયો. હું એ છુટી ગયો એ સારું થયું નહીં, કેમકે હું તમને મળું અને સલીમ મ્હારા કબજામાં ન હોય એ સારા શુકન કહેવાય નહીં. હું કાંઈ રીતે તેની તપાસ કરી આવું તો સારું.

અરમાનુસા—(ચમકીને) ના! ના! પ્યારા ના! તમે તેને કેવી રીતે શોધી શકશો! તમારું કીલ્લામાં જવું કાંઈ મ્હાતું સુતું કામ નથી!! ત્યાં આરમિનો કબજો છે, એટલે ખુદા બલે શું એ પરિણામ આવે! હું તો નહીં જવા દઉં. મેં આપ પર કુરબાન કરી દીધી એવો સલીમ હતો અને ખીજ વસ્તુ હોત તો એ શું એવી લાખો સલીમો આપ પર કુરબાન છે. આપ પોતાના જીવને જોખમમાં ન નાંખો અને તેનો કશો ખ્યાલ ન કરો.

અરકાદયુસ—તે મેળવી શકવાનો એક રસ્તો છે. તમે ગભરાવો નહીં હું મરકસને સાથે લેતો જઇશ, આરમો તેને જોળાવે છે કેમકે તે તમારા નોકરોમતિ એક છે. અને તેથી અમને કશી મુશ્કેલી નહીં નહીં, હું તો જેવાં લુગડા પહેરીને જઈશ અને જ્યાં સલીમ જુલવાયું ખાન છે ત્યાંથી શોધી આવતો રહીશ.

અરમાનુસા—પણ સારું.....શોધી લાવ્યા પછી!

અરકાદયુસ—હું મરકસની મારફત કહેવરાવીશ કે તમે મને રસાણી જમાવો આવીને મળે ત્યાંથી આપણે પારેલી મુસાફરી માટે રવાના થઈ જઈશું.

અરમાનુસા—આપ કહેજો પલ્લુ મ્હારું મન માનતું નથી. સંયોગ (વરસ) પછી વીચાર (હિરાક) મ્હારાથી નહીં સેકવાય, માટે એ વીચાર માંડી વાળો.

અરકાદયુસ—મ્હારાથી એ વિચાર માંડી વાળી નહીં શકાય!

અરમાનુસા—હું અચીત માંડી વળાવીશ આપથી નહીંજ જવાય!

અરકાદયુસ—તમે ધન્યાં હઠીલાં થઇ ગયાં છો અપ્પાર સુધીની તમારી હટે આપણને ધણું તુકસાન પહેંચ્યાકયું છે. તમે એટલે સમજતા નથી કે આપણાથી અહીંથી સાથે જવાય નહીં, બુદ્ધાં બુદ્ધાં જવું અવરયતું છે નહીં તો સર્વ બેઠ પુલ્લો પડી જશે અને એવી આદત આવશે કે અચી શકીશું નહીં. માટે હું પહેલાં જાઉં છું કાલ પરમ દહાડે તમે પલ્લુ આવી મળજો. હું શબ્દનશ્ચસ્સમાં તમારી વાટ જોઇશ. મુસાદરીની સર્વે તઇયારીઓ કરી રાખીશ ત્યાંથી મરકસને મોકલીશ તે તમને અને તેના ધરવાળાઓને ત્યાં સહ આવશે અને પછી જ્યાં બધાનો મત પડશે ત્યાં ચાલ્યા જઇશું તમે વેશ બદલી નીકળવાનું ધ્યાનમાં રાખજો નહીં તો પકડાઇ જશો.

વિષ્ણુ પડવાનો વીચાર આવતા અરમાનુસાનું મન અંદર અંદર સમાઇ ગયું તે સ્તબ્ધ પુતળા સમાન શાન અને શુદ્ધી વીનાની બની ગઇ ધરમાંથી છટકી જવાનો વિચાર તેના મગજમાં પ્રકાર પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઉભી કરતો હતો અરકાદયુસ તેના મુપ રહેવાનું કારણ તેની કુદરતી શર- મને મણતો હતો તેણે મરકસને બોલાવ્યો અને પેતાની સાથે ચાલવાની તઇયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો મરકસ તઇયાર થઇને આવ્યો ત્યારે તે અને અરકાદયુસ બન્ને અરમાનુસાથી વીદાય થયા.....હવે અરમાનુસા પેતાના ઓરડામાં એકલી રહી ગઇ તેના મનમાં સેંકડો વીચારો અને શંકાઓ ઊત્પન્ન થતી હતી, મહારાટમાં નાંખનારા ખ્યાલો તેના મન મગ- જને ઉલટાવી નાંખતા હતા “શું હું સ્વપ્ન જોઉં છું? શું મેં મ્હારા પિતાશ્રીની મરજી વિરુદ્ધ કામ કર્યું છે. અફસોસ ત્યારે શું હું મ્હારા પિતાશ્રીની મુજ પ્રત્યેની ખીલીને વીસરી ગઇ? શું મેં તેમની મમતાને ઉપકાર આપી રીતે વાળ્યો? શું હું એવી બે શરમ બેઠયા—નીસંજ અને અસંજ નીવડી? કુમારીશાંઓ માટે કુદરતે લાજ શરમની જે અર્પાઇ

બાંધી છે તે અપાંદિ શું હું જોઈ ગઈ અઈ!.....કુપા લગ્ન! પિતાની પરવાનગી વીનાના લગ્ન! ખુદ ખુખ્તેયારીના લગ્ન! શરમ! શરમ! અરમા તુસા શરમ! આજ સુધી કાંઈપણ કુળવંત કુમારીએ જોમ ક્યું છે? જે મેં જોમ ક્યું અહસોસ! હું અભાગિણી એટલેથીજ અટકી નથી પણ હજી ધરમાંથી નહારી જવાનો વીચાર ધરાતુ છું, અરે! મહારી તે નામોથી થવાની હશે તો મશે પણ પિતાશ્રીને સીર કેટલી નામોથી આવશે! તેમનાથી કુન્યાને શું સાહુ દેખાડશે તોખા! જો ખુદ તોખા! મેં આ શું સાહસ ક્યું? મહારી બુદ્ધી ક્યાં હતી? મહારી સમજને શું થયું હતું? (નિરાશાથી અશુદ્ધ ચર્મ પથારીપર ઉંઘુ વાળી સુઈ જાય છે, શુદ્ધ આવતાં વીચારો ખીજી ગેર ફેરવાય છે.) અરકાદમુસ પ્યાર અરકાદમુસ! મને પ્રીય છે તું અને વહાલો છે! મારો હરથાર છે અહા મહારા કેવા સુભાગ્ય કે તે મને ચાહે છે, મહારા માટે જીવ આપે છે અરે એટલુંજ નહીં પણ મહારી ખાતર પોતાના સ્વધર્મો અને પોતાની કામના દેશના રક્ષણને જોડી પોતાના સગા રુનેહીએને ત્વજીને કાંઈ ખીજે દેશ જવાને તકવાર છે એ શું મહારા જોઈ જાં સુભાગ્ય છે! આ છેલ્લા વિચારોએ તેના મનમાં અધિકાર પ્રદેશમાં પ્રકાશના કારણે સકુપાં જેના પ્રતાપે તે જોત જોતામાં અધિકારના ઉંડા ખાડામાંથી નીકળી પ્રકાશના ઉંચા શીખરે પહોંચી ગઈ. રહેશે પ્રકાશીત બન્યો, રંગ ચમકી ઉઠ્યો. પરંતુ અહસોસ એ પ્રકાશિત રંગ સાંભો વખત રહ્યો નહીં, અને તે પાછી નિરાશ થઈ પથારી ઉપર પડી અને રહ્યા લાગી.

અરખારા, ધરનો સરસામાન બાંધવામાં રોકાએલી હોવાથી તે વખતે ત્યાં હાજર ન હતી. તેને મુસાફરી માટે તકવાર રહેવાની આજ્ઞા થઈ મુદ્દી હતી, પણ તેણીને કાંઈ સરસામાન સંબંધી પુછવાનું હોવાથી તે વખતે તે અરમાતુસા પાસે આવી. અને જોશું તો અરમાતુસાની આંખોમાંથી આંસુઓ જારી હતા. તેણી ગહરાઈ ગઈ અને વધુ નજીક આવી. તેની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી પુછ્યું.

સાહજાદી સાહેબ! આપ ક્યા માટે રોકા મો? શું તમે પ્રથમ જેમ પાછી જોવીજ સ્વીતિ બનાવવી કરી પીધી હશે તો એ સર્વે દુઃખના દહાડા પસાર થઈ ગયા અને સુખના સર થયા. તેથી જલદી પુછ થયું

જોઇયે. આપને આપના પ્યારા અરકાદયુસને મળવાની ઇચ્છા હતી તો તેઓ આપને મળી ચુક્યા, જગન થઇ ગયા, કોલકરાર થઇ ગયા. સર્વ કાંઈ થઇ ગયું કાંઈ બાકી રહ્યું નહીં. હવે ન તો હરકુલની શીકર રહી છે ન તેમજ તેના શાહઝાદા કુસ્તુનતીનની ખિલક છે. કેમકે આ આપો દેશ તેમના કબજામાંથી નીકળી આરબોને સ્વાધીન થયો છે. ત્યારે પછી નાહક શા માટે દુઃખી થવું? અને રડવું કુટવું. શાહબાદી સાહેબ! રંજ ગમ અને દુઃખને મનમાંથી દુર કરો અને હસી ખુશીથી રહી ખુદના શુકર બનવી લાવો કે તેણે આપણી સર્વ મુશ્કેલીઓનો નાશ કીધો છે.

અરમાનુસા—(નિશ્વાસ નાંખી) બરબારા! શુકર છે! ખુદના! પણ હસી ખુશી મ્હારા નશીબમાં નથી. પ્રથમ હું એમ સમજતી હતી કે આશક માથુકે એ બંનેના હળીમળી બેસવામાંજ સર્વ સુખ છે અને તેથીજ હું એ વખતનો ઇન્તેજાર આગુરતાથી કરતી હતી. અને તે વખત મને પ્રાપ્ત પણ થઇ ચુક્યો, પણ અફસોસ! મને તો તેમાં પણ કાંઈ સુખ દેખાયું નહીં. બરબારા! હું દુન્યામાં દુર્ભાગિણી પેદા થઇ છું સારાં નશીબ લાવીજ નથી. મ્હારાં તમદીર કુટેલાં છે!!

બરબારા!—બારે બાઈ! આપ એ શું બોલો છો! તમદીર કુટે આપના શતરઝોના!

અરમાનુસા—પરે હું સત્ય કહું છું કે મ્હારા જેવી અભાગીણીયો નહીં હોય; તું સર્વ હકીકત ક્યાં જાણતી નથી. એ તું મ્હારા પિતાશીના મન જીગરને ચીરીને, તેના મગજને નીચોવીને તપાસે તો એ સર્વમાં “અરમાનુસા” “અરમાનુસા” બોલી રહેલી હશે, હું તેમની જહાવરવાની આશા છું. કાલે તેઓ આ ખુખ્વાર મુદ્દ અને લાઇયેથી પરવારી અત્રે પધારશે, અને મને હાજર નહીં જોશે, હાથ! હાથ! ત્યારે તેઓ શું કહેશે! શું ધારશે! અને કેવા ગબરાશે!.....જ્યારે તેઓની જાણમાં મ્હારી સર્વ હકીકત આવશે ત્યારે તેમની જાંઘીના બાકીના દીવસો કેવા રંજ ગમમાં અને ઉદાસીનમાં પસાર થશે! બરબારા! તુંજ શું એ વાત પિતાશીની આશા વિશ્વ અને તેમના ઉપકારોના બદલામાં અપકાર સમાન નહીં લેખાય! નહીં કેમ લેખાય! ખચિત લેખાશે. બરબારા! બરબારા! અફસોસ અરકાદયુસના પ્રેમે મ્હારી કેખતી આંખોને

અંધ બનાવી મુદ્દિને મંદ પાડી, મુખ બનાવી ગદ્ગદતામાં નાંખી, તેના સાચની સંયોગ સુખની લાલસાએ દીવાની કીધી, અને મ્હારા મનમાં ઘડી તો શું પળવાર પણ પિતાશીનું સ્મરણ થવા દીધું નહીં, હાય ! અને કદી એવી આદા નહોતી કે આવી રીતે મોંઘ કાઢી કરીને ધરખાર તણ સ્વદેશ છોડી પરદેશ નહારી જવું પડશે ! એને જવું હોય તો બલે જમ ?

અરમાનુસા હુસકે હુસકે રડતી હતી અને ઉપલી વાતો કરતી હતી. બરખારા કાઠની પુતળી સમાન ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી. એમ લાગતું હતું કે તેણી પણ ગદ્ગદતાની માદ નીદ્રામાંથી પણ હાલ જાગી ઉઠી છે. અને જાણે કદી રહી છે કે સાદગાદી સાહેબ ! આપ સત્ય કહો છો ! હવે આપણે શું કરવું જોઈએ ? અરકાદુસ તો કીલ્લાને પરાજીત થયેલો જોઈ અને આપના પિતાશીને આરખોની સાથ મળેલા જોઈ, કદી તેમની સાથ રહેવું પસંદ નહીં કરે.

અરમાનુસા—હું એમાં કાંઈ સમજતી નથી. હવે મ્હારી અછલ પહોંચતી નથી. જા ! ત્હારી મરજીમાં આવે તેમ કર. મ્હારી જાતીએ ડ્યુરો બંધાયો છે.

બરખારા—આપ ધીરજ ધરો ! સર્વ વાના સારાજ થશે. હવે આપ મ્હારી સાથે નીચે જગીયામાં તા આવો ત્યાં ભગાર કરશે. દરશો એટલે મમ અને રંજ દુર થશે અને જાતીનો ડ્યુરો પણ હેઠો બેસશે. હું કાલે એ જાળત સંબંધી કાઢીને કોઈ મુકિત ખમિત શોધી કઢાડીશ.

અરમાનુસા—બરખારાની સાથે નીચે જગીયામાં ગઇ, અને આમ-તેમ ફરી પોતાના મનને આશ્વાસન દેવા લાગી.

બરખારા મુસાફરીમાં જોઈતા સામાનની તક્યારીમાં શુંશાઇ કેમકે તે મુસાફરી કર્યા વિના અને આ દેશને છોડ્યા વિના નહીં ચાલે એમ સમજતી હતી. તેણે પોતાના મનમાં એમ ધારી લીધું હતું કે શોઝ પંખત મુધી આ દેશમાંથી બહાર પસાર થઈ જઇ, લાડખના દીવસો પુરા થએ મકુકિસને હળીમળી પુરા કરી લઇજા. ગમે તેટલો કોષ તેને ચાએ હશે તોએ બાપનો જીવ છે ને ? તે ચેલોની મુસીની વ્યાજખી તકસીરનો ખ્યાલ નહીં કરે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

—(૦)—

આશ્ચર્ય.

સવારનો સોતામણો સમય છે, સુર્ય, પૂર્વ દિશાની છતમાંથી પ્રગટ થઈ પોતાના પ્રકાશિત કિરણો વડે આખા પ્રદેશને ઝગઝગાવી રહ્યો છે. સર્વ સંસારીઓ, આખી રાત્રી નીદ્રા લીધા બાદ જન્યુત થઈ પ્રકાર પ્રકારના કામે લાગી જાય છે, કર્તાના બકતજનો પોતાના સરજનદાર સમક્ષ શીશ નમાંવી તંદુરસ્તી અને સલામતીનો પાઠ માની જાવિબ્ધમાં રજ્યક્ષેત્રમાં અને ક્ષેત્ર દુશળતામાં રાખવાની પ્રાર્થનાઓ કરી રહ્યા છે. અરમાનુસા પોતાના ઓરડામાં નિવમાનુસાર પ્રાર્થનાની તથ્યારીઓમાં દેખાય છે, તેના ચહેરા ઉપર શીકાશનો આભાસ દેખાતો ગભરાટ તેણીને આખી રાત ઉંધ આવી નહીં હોય એમ સ્પષ્ટ પ્રદર્શિત કરે છે, તેની આંખો ઝુકે જાય છે હોઠ ઉપર કચ્ચલીયો પડેલી ચહેરા બરાબ આળ્યો છે તે પક્ષંગ ઉપરથી ઉતરી બાજે ઉપર બેસી હાથ પગ મોંઢ પોંછ ખીરતી ધર્મ મુજબ છુટ છુટ પડી પ્રાર્થનાની ક્રીયા જાળવે છે. તે દરમાનમાં તેના કાને કોઈ આવનાશનો પગના ધબકારાનો અવાજ પડે છે જેથી તેણી સમજી જાય છે કે તે આવનારી જરબારા છે. જરબારા રળ લીધા વિના અરમાનુસાના ઓરડામાં દાખલ થઈ ચઢતી હતી પછુ તે વખતે તેણી અરમાનુસાને પ્રાર્થના કરતી જોઈ અથવા બીજા કોઈ કારણથી રોકાઈ ગઈ જ્યારે અરમાનુસા પ્રાર્થના કરી ચુકી ત્યારે તેણીએ પુછ્યું કે કેમ જરબારા છે તો સદુ સાંરને! આટલી ઝહેલી કેમ આવી ?

જરબારા—સદુ સાર છે! ગભરાવા જેવું કંઈ નથી વાત એ છે કે હમણાં કેટલાક લોકોએ આવીને વધાઈ આપી કે મકુકિસ સાહેબ પધારે છે પોતાક વખતમાં આવી પહોંચે.

અરમાનુસા—(ગભરાઈને) શું ખરેખર આવે છે ? હાથ! હાથ! હવે ત્યારે શું કરવું ? કેમ આવે છે ? જરબારા! મ્હારા હાથ પગ છુટે છે

હૃદય ધડકે છે આખા શરીરમાં કંપારી છુટે છે આશુ' ગળળ થયો છે ? હમણા મ્હારા મનને થોડી બણી સાંતી વળી હતી, મેં માર્ગના દ્રષ્ટી હતી કે તે મ્હારા કામમાં મને સાહચર્યતા આપે મેં પ્રભુ ઇશુ ખ્રીસ્ત ઉપર વિશ્વાસ મુકયો હતો મેં મ્હારા સર્વ કામ તેને સોંપ્યા હતા એટલું' કહી તે પછયે જઈ પડી તે પોતાના પિતાશીને કેવી રીતે મોંઢ દેખાડી શકશે તે તેની સમજમાં આવતું ન હતું. (૨૬ નં.)

અરબારા—આપ પાછા રડો નહી, ઉદાસ થાઓ નહી. પ્રભુ ઇશુ ખ્રીસ્તે કદાચ એમાંજ આપણી બલાછ મુકી હોય ? આપ મનને સ્થીર રાખો અને બ્હાલા પિતાને એટવાને તકપાર રહો.

આ વાતચીત થવાને થોડોજ વખત થયો હતો કે મકુકિસના પગને અવાજ, તેની લાકડીને ખખડાટ અને તેની ખાંસીનો અવાજ મેહલના ચોકમાં સંભળાયો. અરમાનુસાનું મન વિશેષ ધડકવા મંડ્યું. તે ઉભી થવા ગઈ પરંતુ પગના ધુળરાજ્યે અને પીડણીયોની કંપારીએ તેને ઉભી થવા દીધી નહીં, અને મકુકિસ તેની પાસે આવી પહોંચ્યો. અરમાનુસાને જોતાજ છાતી સંસી ચાંપી લીધી, તેના કપાળને સુખન કાંધાં, અરમાનુસા પશુ પિતાની છાતીને વળગી પડી. તેના મનમાં તેના પિતા પ્રત્યેનો પ્રેમ રતેજ થયો. તેને વિચાર આવ્યો કે અહસોસ હું મ્હારા પુણ્ય પિતાશીની વિશ્વતા કરવામાં મડેલી હતી અને તેને ખજર ન હતી, તેણી પોતાના આંખિમાંથી વહેતા અશ્રુઓને અટકાવી શકી નહિ. આખર રડીજ દીધું, કુસકા બંધાઇ ગયા. શરમ હયા અને પશ્ચાતાપ, લાય અને પ્રેમના એક બીજાથી ઉલટા આકૃષ્ટ્યોએ તેને બેશુદ્ધ કરી નાખી મકુકિસ અરમાનુસાની આવી નવી અને આશ્ચર્યકારક સ્થિતિ જોઈ બહીનો અને ગભરાયો, પશુ પ્રથમ તો એ અશ્રુઓને હપાંશુ સમજી ચુપ રહ્યો. એટલુંજ નહીં પશુ તેની આંખમાંથી એ હપાંશુ ટપકી પડ્યા.....જ્યારે બણી વાર જાગી અને અરમાનુસા કુસકે કુસકે રડતી અટકી નહીં ત્યારે તેણે ગભરાઇને પુછ્યું.

અરબારા—(એ જોઈને તથા એમ સમજીને કે અરમાનુસા પિતાની બેશુદ્ધિમાં, પિતાના પ્રસન્ન ચંભરાઈને કે બહીને, સર્વ હકીકત ખુલ્લી ન પાડે, નહીં તો અમે સર્વ મદદગારોની યાદી વલે થઈ, હાથ જોડી આગળ વધી અને મકુકિસના હાથને સુખન કરી અરમાનુસાના રહવા સંબંધેની

વાત ઉરાડી દેવાની કાશીય કરવા મંડી અને ઇશારા વડે અરમાનુસાને સમજાવી દીધું કે આપ યુગ રહેજો કાંઈ ઉધું ચંદુ મોલી ન બેસશો.) હજુરા! આપના આટલો બધો વખત દુર રહેવાથી અરમાનુસા મભરાતી હતી. પળેપળ એવીજ દુવાઓ માંગતી હતી કે ખુદા મહારા પુનઃ પિતાત્રીને દરેક આશ્વત્થી બચાવી રક્ષણમાં રાખી, સહી સલામત ઘેર પહોંચાડી અને મેળવે. આપ વિચારી શકશો કે લગામનો વખત હતો. આપ ચંતર્યો વચ્ચે ઘેરાએલા હતા. શાહજાદી સાહેબ એકલાં પડેલાં હતાં. જ્યારે તેઓએ આપને સહીસલામત આવી પહોંચેલા જોયા ત્યારે તેણી પોતાની ખુશીને કાબુમાં રાખી શકી નહીં, અને દર્વાશુ તેમની આંખોમાંથી વહી ગયા. આખર બાળકજ છે ને! તેનો જીવ કેટલો! નજીવી વાતપર લાંબો વખત રડતાં રહેવું એ કાંઈ નવાખની વાત તો છેજ નહીં.

મકુકિસ—પરંતુ આ લગામથી આપણે કશું બીકવા જેવું કે ધારતી રાખવા જેવું ન હતું એટલું તો જાણતી હતી!!

અરબારા—એ હમે જાણતા હતા, તો પણ આપ નામદારના વિશેષથી અમને ધણી ચિંતા થતી, હવે ખુદાના શુકર છે કે આપ એર ખુખીથી પધાર્યા.

મકુકિસ—હું પણ અરમાનુસાથી વિખુટો રહી બહો પડતાયો છું. કેમકે હું રાત દીવસ તેનીજ શીકરોમાં ફસાએલો રહેતો હવે જ્યાં કાંઈ જઈશ ત્યાં તેને સાથેજ લઇને જઈશ.

અરબારા—હવે તો કાંઈ લાંબી મુસાફરી કરવી નહીં પડે!

મકુકિસ—(મુસ્કરાવને) વાહ! મુસાફરી વગર ક્યાં છુટકો છે! હું આખોજ એટલા માટે છું ને! કે અરમાનુસાને અને તને લઇને ઇરકન્દરિયે જાઉં.

જ્યારે અરમાનુસાએ આ શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે તેનું મન ઉચ્ચ પામલ થઈ ગયું. તેના ચહેરાનો રંગ ફીકો પડી ગયો. પ્રથમ પિતાન દશનથી કાંઈક લાલાશ આવી હતી પણ ઇરકન્દરિયે લાઇ જવા આવેલ છે એમ સાંભળી જો થોડી ધણી ખુશીથી લાલાશ આવવા પામી હતી તે પણ નાશ પામી. અરબારા તેની એ સ્થિતિને સમજી ગઇ. અને તે વાત ઉરાડી દેવા તેણી એ મકુકિસને કહ્યું ઇરકન્દરિયે જવાનું શું કારણ છે

મકુકિસ—આપણે આરખીના ઊંચામાંમાં દાખલ થઈ ચુક્યા છીએ. તેઓ આપણને ફીંગીનો નુકસાન અને પાપ પ્રમોદથી ખબરનારા છે. કાલે સવારે તેમણે ઇસ્કન્દરિયે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તેઓ ઇસ્કન્દરિયા ઉપર ચઢાઈ કરી તેને પશુ છતી લેવા ઇચ્છા કરાવે છે, તેઓએ મને કહ્યું કે તું પશુ અમારી સાથે ચાલવા માટે તત્પર થા કે રસદ વિગેરે પહોંચાડવામાં મદદગાર થઈ પડે. આટલા બધા મરીના હું અરમા ગુલામી વગરે રહ્યો એ મને ઠીક લાગતું ન હવું અને જીવ ચિંતાગ્રસ્ત રહેતો તેથી હવે તેને સાથે લઈ જવાના ઇરાદાથી અહીં આવ્યો છું. ઇસ્કન્દરિયા જવામાં કોઈ ગમરાવા જેવું નથી કેમકે આપણે સમગ્ર ભયથી રક્ષણમાં રહી શકીશું. આપણો પડાય કોઈ લડવાઈવાઓ સાથે નહીં હોય. પણ આપણે તો ફોજથી દુર કોઈ મેદાનમાં પડાય નાંખી રહીશું.

અરમાનુસા આ વાતો સાંભળી બીત સમાન સ્તબ્ધ બની ગયું, તેને યદુ આપ્યું કે આજની પ્રાર્થનાઓનો આ અસર છે. (મનમાં) ખુદાએ કદાચ આમાંજ અદારી બસાઈ મુડી-હોય, પણ જાહેર રીતે જોતાં મને એમાં બસાઈ જેવું કશું લાગતું નથી. જો હું તેમની સાથે જઈશ તો હું અદારા પ્રિય અરકાદયુસથી એક ધણો લાંબો વખત વિખુડી રહીશ હશે જે થવાનું હોય તે થાઓ. મેં તો અદારા સર્વ કામ ખુદાને સ્વાધિન કીધાં છે. તેને જેમ કરવું હોય તેમ કરે તે માલિક છે. (મકુકિસને) પ્રિતાશ્રી! બહાઈ પિતાશ્રી! હું આપની મરજીને તદ્દન આધીન છું. જો આપ મને ઇસ્કન્દરિયે લઈ જવા ચાહતા હોતો હું ખુશીથી હાજર છું.

મકુકિસ—અરબારા સમજા નોકર ચાકરોને અરમાનુસાની જરૂરતની ચીજો બાંધી સાથે લેવાની આજ્ઞા આપી છે. અને અરમાનુસા માટે થોડો અથવા ગાડી અથવા હાથીની સવારી જે ચાહે તે તત્પર કરાવ. અને તમે સમજા પેત પેતાના મજબાઓમાં બેસી પુર તરફના કીનારા હંકારો ત્યાંના કીલ્લાની સામે હું તમે સમજાને આવી મળીશ, ત્યાંથી આરખી ડાવણી ધણી પાસે છે. જ્યારે આપણે આરખી ડાવણીમાં પહોંચી મુડીશું.

† જે પરધર્મી લોકો પરાજિત થતાં અને તેઓ જાહીજી આપવો કયુષ કરતા તેઓ કીમ્મામાં ગણાતા અને તેમની જાન માલ અને આપ-રત્ન સંરક્ષણ મુસલમાનોને કીમ્મે હોતું.

ત્યારે આરખો પણ નીકળશે, આપણે તેમની આગળ રસ્તો ખતાવતા રહેવું પડશે, પણ તેથી કોંઈ શીકર જેવું નથી. આરખ બોડીગાડો આપણું પુણ્ય રક્ષણ કરતા રહેશે.

એટલું કહી મુકિસ બહાર ચાલ્યો ગયો અને ફટલાક ફાળના અને બોડી ગાડના સીપાહીઓને બોલાવેને હુકમ આપ્યો કે જાઓ ફટલાક મજબા એકઠાં કરી લાવો. શાહજાદી સાહેબ નદીના રસ્તે થઇ કીલ્લા સુધી મુસાફરી કરશે.

આણીમેર અરમાનુસાએ, પિતાના જવા પછી બરખારાને પુછ્યું—

બરખારા—હવે શું કરવું ! આપણી આ મુસાફરીના સમાચાર અરકાદયુસને કાણ પહોંચાડશે ?

બરખારા—અરે શાહજાદી સાહેબ ! એ પણ શું વિચારવા જેવી અને મઝરાવા જેવી વાત છે ? મારવાને કહેતા જઇશું એટલે તે અરકાદયુસને સર્વ હકીકત સમજાવી તેને પણ ઇરકન્દરિયા જવાનું કહી દેશે. આરખોને કોંઈ ઇરકન્દરિયા સર કરી કોતાં વાર નહીં લાગે, ત્યાર પછી હું મધ એવી મુકિત ગાંધી કાઢીશ કે તમને લગારે ચિંતા કરવી પડશે નહીં અને રાત દીવસ અરકાદયુસની સાથે સુખમાંજ પસાર કરશે. એટલું કહી બરખારા મુસાફરીનો સર સામાન તઈવાર કરાવવા ત્યાંથી ચાલી ગયો. તેણે વજનમાં ફુલકી પણ અમુલ્ય વસ્તુઓ એકઠી સાથે લઇ જવા માટે એક હાળડામાં મુકી, મારવાને, સંવળી હકીકત સમજાવી, અરકાદયુસને જે કોંઈ કહેવરાવવું હતું તે કહ્યું. નોકરાને સર સામાન બાંધવાનો હુકમ આપી દીધો હતો જે આ વખત બંધાઇ ચુક્યો હતો અને મજબાઓમાં ચલાઇ ચુક્યો હતો. ત્યારે તેણીએ જઇને શાહજાદીને તઈવાર કીધો. હવે શાહજાદી નદીને કીનારે આવી અને બરખારાને સાથે લઇ પિતાના ખાસ મજબામાં જઇ બેઠો. મજબાઓ કીલ્લાની તરફ હાજરવામાં આવ્યા અરમાનુસા, મનમાં એક ખારીને કે હવે કદાચ આ સહેરને અને આ દેખાણને હું જોઇ નહીં જાણીશ, તેવી ઇમારતો તરફ, તેના વિશાળ મેદાન અને ખડેરા તરફ. આસપાસની મન લક્ષ્યા વનારી હરીયાળી તરફ નિરાશા મુકત બેવા મંડી, અને એક વિશાસ નાંખી કપાળે કદાચ મુક્યો, મજબાઓ, પવન અનુકૂળ હોવાથી ઝડપથી

પાણી ચીરી રહ્યા હતા, તે જોત જોતામાં ક્યાંના ક્યાં પહોંચી ગયા. અરમાનુસાને ખ્યાલ હતો કે પિતાજી કીલ્લા આગળ હશે. પરંતુ તેની પાસે જઇ તેણીએ કાણીએ નજર નાખી પણ કીલ્લા ઉપર કોઇ માણસ દેખાયાં નહીં, મજવાએ આગળ વધતાં વધતાં આરબી જાવણીની સામે નદીના કીનારે જઈ લાગ્યા, કિબ્તી, સરદારો પોતાના સરદાર મકુકિસની વાટ જોતા કીનારે ઉભા હતા, તેઓ, સરને હાથોહાથ ઉતારી તંબુઓમાં લઇ ગયા. સર સામાન ચોક્કસીની જગ્યામાં ભરી તે ઉપર પહેરા મુકાબ્યા. અરમાનુસાએ પ્રથમ બાડીમાં બેસી મુસાફરી કરવી પસંદ પાડી હતી પણ પાછળથી વિચાર ફરવાથી નદીને રસ્તે આવી હતી પ્રથમ તો તેણી બરબારા સહિત પોતાના પિતાશ્રીના તંબુમાં ઉતરી ધરભામી સેનાધિપતી કુચની તકવારીએ. કરી રહ્યો હતો. તંબુએ ઉપાડી લેવાનો, સરસામાન લાંબવાનો દુકમ અપાઇ નુકયો હતો. ધરભામી સેનાધિપતિ, અરમાનુસા અને મકુકિસના આરવાના સમાચાર સાંભળી તેમના તંબુમાં આવ્યો અને એક ખીજની ક્ષેમકુશળતા પુછી, ઇસ્કન્દરીએજ કહે રસ્તેથી જવું લાભદાયક નિવડશે એ સંજોગથી સલાહ કરવા બેઠો. એ ઉપરાંત મધુદી જુદી જુદી વાતો થઇ. મકુકિસ તરબુમાંની મારફત રૂમીઓનું બળ વધુન કરતો હતો. બરબારા અરમાનુસાની સાથે વાતો કરતી હતી. સેનાધિપતીના સાથીઓ મુસાફરીને સરસામાન બાંધવામાં મુશ્કેલી હતી.

ખીજે દહાડે સવારે મકુકિસે, અરમાનુસાને, બરબારાની સાથે, નદીના રસ્તે “મરખુત” નામના ગામની તરફ મોકલી દીધી અને પોતે પોતાની ખાસ ફોજ સહિત આરબોની આગળ આગળ રહી, રસ્તો બતાવતો, ઇસ્કન્દરિયા તરફ વધ્યો. રસ્તામાં પોતાના માણસોને, આરબોના માટે રસદ તકવાર રાખવા, સડકો દુરસ્ત બનાવવાના ખાસ ખાસ વિચેરના બંદોબસ્તના દુકમે આપતો જતો હતો. આરબોનો મુકાબલો નહીં કરી શકવાના કારણથી રૂમી લોકો નાસતા નાસતા ઇસ્કન્દરિયામાં જઇ બરાતા હતા કેમકે તેના માટે અપ્રત્યક્ષ જગ્યા એ એકલીજ પાડી રહી હતી. એ કતવાથી પણ હાર પમાડી નસાવવામાં આવે તો આખા મીસર દેશમાં તેમને આશયની જગ્યા મળે નહીં.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

કનીસએ મોઅલ્લકાનો ખીજે દેખાવ.

કચસી જુરી ઘડીથી ઠસાહી વિસાલ ડી
હસરત ન નીકલી કોઈ દિલે દાદ ખવાહ સે

બાપુસના કીલ્લાના પશ્ચિમ દિશાના દરવાજાની પાસે કનીસએ મો
અલ્લકા નામનું જે પ્રખ્યાત દેવળ છે, તે દેવળના દરવાજા આગળ બે
માણસો કિખ્તી ફોજ જેવા લુગડા પહેરી ઉભેલા છે અને અંદર દાખલ
થવા ચાહે છે. આ બંને માનો એક મરકસ છે. અને ખીજે કાણુ છે
તેનો ઉતર ધણી રહેલાધથી હાથ શકાય છે કે તે અરકાદયુસ છે, જે વેશ
બદલી ગુમાવેલી સહીબ શોધવા આવેલો છે વાંચકો! સલીખની કહાણી
જાણે છે એટલે ખીજવાર કહેવાની જરૂર નથી.

અરકાદયુસને ખ્યાલ હતો, કે તે દેવળને વેરાન, ઉજડ, ખરૂર
બનાવેલું તેમાંની સુતિયોને ત્રોડી પાડેલી અને તેમાંની કુરખાન ગાહો
(બોગરુધળ) ને બરખાદ અને પાવમાલ કરેલી જોશે, પણ મંદિરની
સ્થિતિ જોતાં તેનોએ ખ્યાલ ખોટો થયો તેણે જોયું કે મંદિરને
કશા પ્રકારનું નુકસાન પહોંચાડવામાં આવ્યું નથી. એટલુંજ નહીં પણ
રૂમીયોના વખતમાં તે જેટલું આખાદ હવું તે કરતાં વિશેષ આખાદ હાલ
છે. કિખ્તી પ્રજા તો તે દેવળ તેમનુંજ હોવાથી તેને માન આપે નમન
કરે એમાં કાંઈ નવાધની વાત ન હોતી પણ મુસલમાનો કે જેઓ તદ્દન
જુદાજ ધર્મના હતા તેઓ પણ તે દેવળને, તેને જાજરું માન આપતા
હતા. આ જોઇને અરકાદયુસને ધણો આશ્ચર્ય થયો. તેના મનમાં મુસલમાનો
માટે માનની લાગણીઓ ઉત્પન્ન થઇ. અરકાદયુસના મનમાં મુસલમાનો
માટે માનની લાગણીઓ ઉત્પન્ન થઇ હોય એવો આ પહેલોજ વખત હતો
નહિં તો સુધરેલો કહેવાતો રૂમીએ બદલી (નગલી) કહેવાતા ઉંઠ ચરાવનારા
આરખોથી એવી ઉત્તમ પ્રકારની નીતિ રીતી અને વત જુકની કદી આજ્ઞા રાખી
શકેતો નહીં.

મરકસને પણ અરકાદયુસ કરતાં કાંઈ જોછો આશ્ચર્ય થયો નહોતો. આજથી થોડા મહીના અગાઉ જ્યારે રૂમી હોજીએ કોલસામાં આવી દેવળનો કબજો લીધો હતો, અને એજ દેવળના એક બાજુને ફોજને રહેવા માટે ખાલી કરાવવા નિશ્ચય કર્યો હતો, ત્યારે અરકાદયુસે પોતે તેમાં પોતાનો પડાવ નાંખ્યો હતો, તે વખતનો સંઘર્ષ વહેવાર, નનો (જેગણે) ને ત્યાંડી કાંઈ મુકવી, રૂમી સીપાહીઓની તોડકાડ, તેમની નહીં છાજતી વર્તાણુક, નામોશી બરેલી ચાલચલગત એ સર્વે વાતો મરકસની નજર આગળ ફરતી હતી આ વખતે મરકસના મનમાં એ સંઘર્ષ, અરકાદયુસને શાદ દેવરાવતું આન્યું.

બંને જણા આમળ વધી મંદીરમાં દાખલ થયા. તેમને કોઈએ શેક્યા ટેક્યા નહીં કેમકે ત્યાંના ધણીખરા માણસો મરકસને ઓળખતા હતા અને જાણતા હતા કે તે મુકુતિસનો માનિતો—ખવાસ છે. તે આર-ખોની ફોજમાં ધણીવાર જતો આવતો હતો. તેથી ત્યાંના સર્વ માણસો તેનાથી જાણીતા હતા. તે બંને આમતેમ ફરતા હતા એટલામાં પેલી નન—સાધુરી જેણે ગિતરીક બન્યામીનનો કાગળ પોતાની પાસે સંભાળી રાખ્યો હતો અને જેવું વર્ણન આગલા પ્રકરણમાં થઈ ગયું છે, નજરે પડી તેણીએ મરકસને જોઇને, ધણીજ ખુશીથી હોમ કુશળતા પહોંચી, ત્યાં કેમ આવવું થયું હતું તેનું કારણ માંગ્યું. મરકસે અમથા પુછી રહેજજ આવવું થયું હતું એમ કહી પુછ્યું કે “હવે તમે સર્વની શી હાલત છે ? કોઈ પ્રકારનું દુઃખ તો નથી ને ?

નન—(મરકસનો સાથી રૂમી છે એ ન જાણતી હોવાથી) બાહ મરકસ ! ખુદાના સાખ સાખ શુકરકે તેણે અમને રૂમીઓના વુલમી પંજામાંથી હોડાવ્યા. દુઃખના કદાચ ગયા, અને સુખના સર્કે થયા, આરખો જો કે ધર્મે સુસલમાન છે, વિજયી પ્રભ છે, તોપણ ધન્ય છે તેમના માતપિતાને અને તેમના સ્વભાવને કે તેઓ એક ઝરિતી કરતાં પણ વિશેષ અમારું માન રાખે છે. વળી ખીસ્ખ ખુશીની વાત એ છે કે થોડા દહાડામાં આપણા ગિતરીકે બન્યામીન સાહેબ પણ આવી પહોંચશે.

મરકસ—(અજાણ્યો ખતી, ગિતરિકની વાત કિરાડી દેવા) તો શું આરખો એવા ઉત્તમ સ્વભાવ અને ઉત્તમ ખવાસના છે ? આપણે તો એમને જંગલી ગણતા હતા ?

નન—મ્હારા સાહેબ તેઓ એક સુધરેલી પ્રજા કરતાં પણ વિશેષ સુધરેલા છે. તેઓ ધણાં બધા માણસ હોવા ઉપરાંત દયાળુ અને માયાળુ સ્વભાવના છે. જ્યારે તેઓ આ દેવળમાં દાખલ થયા ત્યારે મને બધા હતા કે, જેવી ફર રીતે રમીએ ખીસ્તી હોવા છતાં અહીં દાખલ થતાં અમારી સાથે વસ્ત્રા હતાં તેવી રીતે તેઓ પણ વર્તશે. પણ મ્હારા તે બધને નાશ પામતાં જ્યારે વાર લાગી નહીં. તેઓએ અમારી પાસે આવી અમને દીલાસા દીધા અને કોઇ પણ રીતે ન ગભરાવવાનું કહેતાં કહ્યું કે “તમારે અમારી જગારે ભીતિ રાખવી નહીં.” મેં તેમની એવી મહેરબાની જોઈ ખુદનો શુકર કીધો. તેમને ફતેહ અને વિજય મળવાની દુવા દીધી અને ખિતરીક બન્યામિનને અહીં બોલાવવાની દરખાસ્ત રજુ કીધી. જે સંબંધી તેઓએ વચન આપ્યું કે તેમને સહીસલામત બોલાવવામાં આવશે. તમારે એ વિષે કશી ચિંતા રાખવી નહીં.

નનના ઉત્તરો વાનો, અરકાદયુસના તનમનમાં કોષાગ્નિ સળગાવતી હતી, તે ક્રોધનો માર્થો સર્પ સમાન વળખાતો હતો, પણ શું કરે લાચાર હતો. તે જાણતો હતો કે તે વખતે જાહેર પડવું તે પોતાના જીવને જોખમમાં નાંખવા જેવી મુખાંત છે. પણ આ વાતો ઉપરથી અરકાદયુસને એટલી ખાતરી થઇ ગઇ કે કિબ્તી પ્રજા અમારી હકુમતમાં મહા જીલમ અને અન્યાયમાં હતી.

અર્થાત—તેઓ ફરતા ફરતા, જે જોરડામાં અરકાદયુસની પથારી રહેલી હતી તે જોરડામાં જઇ પહોંચ્યા. જુદાનાઓની જુદા પછી જે કાંઇ સર સામાન બાકી રહી ગયો હતો તે સામાનમાં, પેલી સલીબ પડેલી તેને મળી આવી, જેથી તે ધણો ખુશ થયો. તેને લાગ્યું કે એ સલીબ જાણીએછને જુદાનાઓના હાથથી બચી ત્યાં પડી રહી હતી.....તે ખુશ થતો થતો ત્યાંથી પાછો ફર્યો. સત્રીનો અપકાર ચોતરફ પ્રસરી ચુક્યો હતો મરકસ અને અરકાદયુસે મંદીરમાંથી નીકળી “અમ્હનશઅસ” તરફનો રસ્તો લીધો.

બીજે દહાડે અરકાદયુસે, અરમાનુસાની ખબર અંતર ભાવવા મરકસને મોકલ્યો, જ્યારે મરકસે મનદૂથી પાછા આવી, અરકાદયુસને વેણીના મનદે ઊડી જવાના સમાચાર પહોંચ્યા ત્યારે અરકાદયુસની

કેવી સ્થિતિ થઈ તે કહેવાની વધુ જરૂર લાગતી નથી. કુંકમાં એટલું જ કે તે એક પુતળા સમાન સ્તબ્ધ બની ગયો. ખુદ જાણે શા શા વિચારોમાં હૂંપી ગયો. માથામાં ફેર આંખોમાં આંધારો આવવા લાગ્યા, મન અંદરને અંદર ખેંચી સમાઈ ગયું—શુદ્ધિ શુદ્ધિ ઊઠી ગઈ.

મરકસે તેની આવી સ્થિતિ જોઈ સમજાવવા માંડ્યો કે સાહેબ! આપ આમ હીવાના ન બનો, મબસાઈ ન જાઓ. શાહજાદી સાહેબ પોતાના પિતાશીની સાથે ક્ષેમકુશળતાથી હશે. તેમને તેમની સાથે રહેવામાં કશા પ્રકારનો બધ નથી જો હવે આપની મરજી હોય તો આપ પોતાના પિતાશી કોઠારજ પાસે ઇસ્કન્દરિયે ચાલ્યા જાઓ, તેમને મળો અને પોતાની જીવન-કાળની તકસીરોની માહી માંગો, અને આશા છે કે તમારી તકસીરો માફ કરવામાં આવશે. આપ આરબોની સાથે આ પાર કે પેત્રે પાર જેવી એક પહોંચાડતો રહીશ. એ વિશે તો આપે નિર્ણય રહેવું. આપનો એકવાલ પણ તેમને કહી સંભળાવીશ. કું તેમની સાથેજ રહીશ અને આપનું બધું ચાહવામાં અને કરવામાં આરાધી જતવું કરીશ. જ્યારે ઇસ્કન્દરિયાની સમર્થ પુરી થશે અને મિસરની હકુમત આરબો અને રૂમીઓએ જાંતેમાંથી જેના હાથમાં જવી લખી હશે તેના હાથમાં જઈ રહેશે ત્યારે આપની આશા પણ પુરી થશે. રૂમી જીતશે તોએ, અને આરબો જીતશે તોએ અરમ્મતુસા તો આપનીજ છે. તે ખીજની થવાની નથી. મારે તે વિશેની ચિંતા અને ફિકર મિથ્યા છે. બાપડી શાહજાદી સાહેબ પણ શું કરે! તદ્દન લાચાર નિરાધાર છે! પિતાની આજ્ઞા આગળ તેમનું શું ચાલે! મોઢદી છેલ્લી જગ મચાવવા ચાહે છે. તેને પણ ત્યાં જઈ અમલમાં મુકે કું શાહજાદી સાહેબ પાસે જાઉં છું. તેમની સર્વ ખજાર અંતર આપને પિતાએ સાથે જવાનો હુકમ આપ્યો એટલે કાંઈ મયા પિતા છુટકો હતો! આથી મહ, મારે મેં જે ઊપર હકીકત કહી તે મુજબ કરશે તોજ કાંઈ શકશે. નહીં તો નાહકતા વિચાર તો પણ જ દુઃખી કરશે.

અરકાદયુસ—એકા! એજ કારણ! એજ કારણ! તે જાપડીનું પિતાની આજ્ઞા આગળ શું ચાલે! (કેટલીક વાર વિચારી) મરકસ! સાંભળ! કું અરમ્મતુસા સંજીવિતો સમજો કારકાર તને સોંપું છું. તે મધ્યાં સાંજ વખત સુધી અમે જાંતે વચ્ચે સંજિકા થઈ જવા લાવવાનું

કામ બળવ્યું છે અને મમી મરેનગી અમે બન્નેની કાલાઈ અર્થે પ્રયત્ન કરી છે, તે માટે હું ત્વગે ખાસ આભારી છું અને જીવન પર્વત રહીશ.

મરકસ—(પોતાની વખાણ સાંભળી હરમાઈ) નહીં સાહેબ ! હું તો આપનો સેવક છું મેં જે આપની સેવા બળવી છે તેમાં કંઈ ખાસ પણ ન હોય. હું એને પોતાની કરજ ગણતો હતો, આપ બન્ને દુનિયા એક બીજાની સામે હળીમળી સુખમય જીવન માંગે એ સિવાય મને બીજી કરી ઉચ્છ ન હતી.

અરકાદયુસ—શાબાસ ! મહારા કુળવાન અને બહાદુર મિત્ર ! શાબાસ ! હું હમણાં કાલ ઇસ્કન્દરિયે ગયે છું. હું ત્યાં મહારા પિતાશ્રીને મળીશ. તેઓએ મને જીવતો જીવાની આશા તો મેલીજ દીધી હતી. અને જે તેઓ કુસ્તુનગુનીયા ચાલ્યા ત્યાં હોય તો તે કહેવાય નહીં, ગમે તેમ હો, હું જમને રૂમી ફોજમાં રહીશ. તેમની સાથે રહી આરખોનો મુકાબલો કરીશ અને કંઈ પણ રીતે મહારા મન શાંત કરીશ, તું મહારા પાસે ઇસ્કન્દરીયામાં આવતો રહેજો અને પ્યારી અરમાનુસાના ખજર અંતર કાવતો રહજો, આરખોના ત્યાં પહોંચી જવા બાદ તને ત્યાં આવવામાં કરી મુરદેલી નહીં નડે, જે કદાચ મેં આરખોને હરાવ્યા તો અરમાનુસાના રક્ષણ માટે એકાદ દુકાની મોકલી આપીશ, ચલતા-સુધી તો તેનો વળે વાકો થવા નહીં દઉં.

મરકસ—(મનમાં) એ ને તો કુળની એ ખજર નથી ! આરખો એમાં ક્યાં છે ? શું તે આરખોને હરાવી શકશે ? (અરકાદયુસને) પણ સાહે, પણ હું એક વાતની દરખાસ્ત કરું છું અને તે એ કે જે મુસલમાનો હોતે પામે વિજય મેલે અને તેઓ ઇસ્કન્દરિયામાં કાબજ થઈ જાય તો આપ બીપર કોઈ પ્રકારની આંચ નહીં આવે. માત્ર આપ તેમનો મુકાબલો કરશો મા, જે આપ જીવની પરવા કરતા ન હોતો શાહઝાદીની ખજર પોતાના જીવને બચાવી રાખે. તે આપને કામનો નહીં હોય પણ અરમાનુસાને સહો કામનો છે.

અરકાદયુસે મરકસની વાતોનો કરી ઉત્તર વાળ્યો નહીં.

મરકસ બીજાવાર પોતાનું બાખ્યાન આણુ રાખી 'પરવું હું આપ પાસે કેવી રીતે આવી શકીશ. કેમકે હવે કિન્તીયો રૂમીયોના સતર લેખાવા

સાગ્યા છે, રૂમીયો મને જોતાંજ કેદ કરી લેશે, એ તો બહુ મુશ્કેલી !

અરકાદયુસ—(કાંઈક વીચારી) હું કીલ્ખાના કોઈ પુરજ ઉપર રહીશ અને ત્યાં સંભાળી રાખનાર લોકરતો ચાજ મહારા હાથમાં રાખીશ અને આશા છે કે હું એ જંગલી આરખોને હરાવી ખચીત નીચું દેખાવીશ. અને મહારા મનનાં અગ્નિને દંડી કરીશ. તેમને એવા નસાડીશ કે પાછા ફરીને જોવા નહીં પામે, તું જયારે કાંઈ સમાચાર લઇ મહારી પાસે આવના માંગે અથવા અરમાનુસાનો પડાવ કર્યાં છે એટલુંજ કહેવા આવે ત્યારે એટલો જાહેરકત કરતો આવજો કે જો તેણીનો મુકામ મુસલમાનોમાં હોય તો તેણીના તપુ ઉપર કોઈ ખાસ નીશાન લગાડી દેજે કે જ્યાં તે તરફ હું જોતો રહું તે હીક હવે વિદાય થા. એટલું કહી અરકાદયુસે પોતાનું મોંઢ ચઢાવ્યું કપાળે કરચોડીયો પડી, આંખોમાંથી અગ્નિ નીકળવા લાગ્યો તેના મનમાં રૂમીની જોશ અને આરખો પ્રત્યેનાં ચિત્કાર પ્રગટી નીકળ્યો. એકા ઉપર બેઠાડુરીના ચિન્હ અને અગરખીના નીશાન દેખાયા મંડયા તે યોડી વાજ સુધી કાંઈ વીચારને હાલ્યા ચાલ્યા વીના ઉભો રહ્યો.

મરકસ તેની આવી સ્થિતિ જોઈ ધણું ભય પામ્યો તેણે ધુનતા ધુનતા પુંછયું કે “હું આપ પાસે કેવી રીતે પહોંચી શકીશ એતો આપે ખતાવ્યુંજ નથી.

અરકાદયુસ—(પુરસાથી) ચુપ રહે ! હમણાં મને કાંઈ વિચારવા દે, હું મહારા પિતાથી અને લોકરના ખીન વડા અમલદારોને શું જવાબ આપીશ ! જો તેઓ મને હાજર નહીં રહેવાનું કારણ પુંછશે, તો શું કહીશ ! અને તેઓ પુંછ્યા વગર રહેશેજ નહીં !

મરકસ—(પુરકારાધને) એમાં તો શું મોહટી વાત છે ? હજુર ! હું આપને એવી તો વાત ખતાવી હતી કે રહેલાઈથી ખન્ને વાતોના ફેસલા થઇ જાય.

અરકાદયુસ—એ શું છે ? કહે જોઇયે !

મરકસ—આપ કહેજો કે મને કિબ્તી પ્રજાનું આરખોની સાથે મળી જવું માલુમ પડ્યું, અને એ ખાખતના મને મરકસે ખબર આપી

હતી. પણ મેં મરકસની જો વાતને માની નહીં તેથી તેમને વેશ બદલાવી મકુક્સિને ત્યાં લઇ ગયો, કું મકુક્સિને ત્યાં ગયો જો દરમિયાનમાં આર બોલે કીલ્લો સર કરી લીધો. મેં મરકસને આરબોની બસુડી માટે મુકરર કર્યો જ્યારે આપ તેમની આગળ આ વાત કહેશે ત્યારે તેઓ મહારી વાટ જોશે અને તેથી જ્યારે કું આપનું નામ લઇ ઇરકન્દરિયામાં દાખલ થના માંગીશ ત્યારે મને કોઇ રોકશે નહીં.

અરકાદયુસ—(ખુશ થઈને) મરકસ ! આગાશ ! વાહ ! તેં મુકિત તો ખુબ કાઢી ! આપણા બન્ને કાર્ય તે વડે સરશે. લે હવે જા. તને ખુદને સોંપ્યો એટલું બોલી, તે દુછળી ઘોડાની પીઠ ઉપર બેઠો અને ઇરકન્દરીયાને રસ્તે ચાલતો ગયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ધરિતામી સેનાધિપતીનો તંબુ.

નદીના કીનારાને લગતો જે સુધે રસ્તો પ્રકન્દરિયે જાય છે તે રસ્તા ઉપર એક અરવાર ખુણતુમા આરખી થોડાને ઉઠાવતો પવનને વેગે રસ્તો કાપી રદ થો છે. અરવાર કાણ છે એ પૂછતા હોએ તો તે અરકાદયુસ છે એમ કહેવામાં કાંઈ જે કું નથી. રસ્તામાં આરખી સરકરખી એટલે ન થઈ જાય એટલા માટે તેણે આ વિજય અને અસાધારણ રસ્તો ધારણ કર્યો છે. તે પોતાના મનમાં આરખીને દરાવી નસાડવાનો બદલો લેવાના તરંગો બાંધતો થોડાને આગળ વધારતો જાય છે. વિજયના તરંગે તેના મનને પ્રકુલિત કરી દીધું છે. તે પોતાના મનમાં કહે છે કે “શત્રુઓને નીચું દેખાડવા અને નસાડવા પછી, પ્યારી અરમતુસાને મળવું” એક વિજયી અને મતાપી સુરવારના રૂપમાં પ્રિય અરમતુસાને કળજે કરી મકુલિસની આંખોમાં ધુળ નાંખવી, એ અરમતુસાને ચોરની પેઠે લઇને જાનામાના નદારી જવાથી કેટલે દરજ્જે માનભર્યું છે.

હવે, અરકાદયુસને તેનાજ તરંગોમાં એમાં ખાતો પડતો મુઠ્ઠી આપણે મરકસની ખબર લઈએ. તે અરકાદયુસના રવાના થવા બાદ, પોતાના થોડાની લગામ પકડી ધીમે ધીમે આરખી જાવણી જે બાબુલના કીલ્લાની પાસે હતી તે તરફ ચાલતા માર્ગે છે અને થોડી વાર જાવણીમાં પહોંચી જાય છે. [તે વખતે બાબુલના કીલ્લાની પાસે જ્યાં આરખી જાવણી પડી હતી ત્યાં બાજ કાલ જામએ અમર (અમરની મસજીદ) બનેલી છે.] મરકસ પહોંચતાંજ શુભે છે કે બાબુ મેદાન ખાલી પડેલું છે, જગ્યાએ જગ્યાએ ચાત્ર થોડા થણ તંબુઓની મેખો દેખાય છે, અને કેટલીક જગ્યાએ સીપાહીઓનો ટુંટયો ટુંટયો સામાન પડેલો છે, કેટલીક જગ્યાએ ગીચરાંઓ, કેટલીક જગ્યાએ છુટમાં મળેલા અરાબ યઈ મએલા રૂમી સામાન પડેલો છે. પણ આમ-વની વાત એ છે કે સેનાધિપતીનો તંબુ હજી જેમને તેમ ઉભો છે. અને

વધુ આશ્ચર્ય એ વાતનો છે કે તેની આસપાસ એકી ધોરનો કરી બદા-
બસ્ત નથી. આ આવી તંબુ એકી ધોર વગરનો તંબુ અહીંયાં પડતો
મુકવાનું શું કારણ હશે એ વીચારતો વીચારતો મરકતો આગળ વધે છે,
અને તંબુમાં દાખલ થાય છે તંબુમાં એકે માણસને ન જોઈ પછો હેરત
અને અચાંખમાં પડી જાય છે. તેના અનમાં આવે છે કે એ કોણ માણસ
મને તો ઠીક છે કે તેને પુછીને હેરતને દુર કરી છડું. એ તંબુમાં તેણે
જોયું કે તેની છતમાં અને કનાતોના મરોડપર જગ્યાએ જગ્યાએ કચુન-
રોના માળા બનેલા છે અને તેમાં કચુનરના બચ્ચાં “ખટરધુ” “ખટરધુ”
કરી રહ્યા છે. તે એ કચુનરોના અવાજ સાંભળે છે એટલામાં તો તેના
કાને એક અવાજ પડે છે જોઈ તે ચમકે છે અને પોતાની તરફ એક
શુભામને ધસી આવતો જોયે છે. મરકસ તેને જોઈને ઝીળાયે છે કે તે
આરખી ફોજના પાણી બરનારા લોકડો લાવનારા, અને જાનવરોની મેવા
કનારા શુભામોમાંનો એક હતે. હજુ તે શુભામ મરકસની લગભગ
પહોંચ્યા નથી ત્યાર અચાઉંથી બુમો પાડી કહે છે કે તંબુની બહાર નીકળ,
તંબુની બહાર નીકળ. મરકસ હેરતમાંને હેરતમાં ત્યાંજ ઉભો રહ્યો
એટલે સુધી કે શુભામ આવી પહોંચ્યો, મરકસે તેને ટુટી કુટી આરખી
બાંધામાં (જે તે આરખોને ત્યાં રહ્યો તે દરમિયાન થોડી ધણી શીખ્યો
હતો) કહ્યું “આ તંબુ શા માટે ઉપાડી લેવામાં ન આવતા અહીંયાજ
રહેવા દેવામાં આવ્યો છે ?”

શુભામ—કચુનરોએ એ તંબુમાં માળા બનાવી ઇંડા મુકી બચ્ચાંઓ
કાઢી લીધાં છે તેથી કુચ કરતી વખતે સેનાધિપતીએ કચુનરના એ ન્હાના
ન્હાના બચ્ચાંઓ ઉપર દયા આણી એ તંબુ જેમનો તેમ ઉભો રહેવા
દેવાનો કુકમ આપ્યો છે. અને વટેમાગુંઓ કચુનરોને આવતા જતા સતાવે
નહી એટલા માટે મને અહીં રહેવાની આજ્ઞા આપી છે, હવે મુસલમાનો
છરક-હરિયાથી વિજય પામી પાછા આવશે ત્યાં સુધી કું અહીં એ કચુન-
રોના બચ્ચાંની સંભાળ લેતો રહીશ.

મરકસ—કચુનરોના બચ્ચાંઓ માટે એટલી બધી દરકાર કરવી એ
તો ખરે નવાઈની વાત છે.

શુભામ—એમાં નવાઈની વાત કશી નથી. અમે મુસલમાનો તેને

અમારી પવિત્ર ફરજ અધુરિ છીએ. અમારા મહાન પૈગમ્બર હઝરત મોહમ્મદ સં મે (નામ લેતી વખતે અકિનવાવળ તૈની આંખોમાં આંસુ આવે છે) સુંગા પ્રાણીયો લિપર દયા ખાવાની, લાચાર અને નિરાધારની વ્હારે ધાવાની, રંકની મદદ કરવાની જીલમ અને બન્યાપતું રાજ્ય તોડવાની આજ્ઞા કીધી છે.

આ વાત સાંભળી મરકસના મનમાં, મુસલમાનો અને મુસલમાનોના પૈગમ્બર હઝરત મોહમ્મદ સં નો પ્રેમ વધે તેણે બીજી કાંઈ પણ પ્રભ કરતાં મુસલમાન પ્રજાના ઉદાર છાયાં તળે અને આશ્રવ તળે રહેલું વધારે પસંદ કીધું. તેણે પછી તે ગુલામને પુછ્યું કે બાપ આરખી ફોજને કઈ તરફ મઠ એ તું બતાવી શકે છે કે ?

ગુલામ—અમારી બદલુર ફોજે મકુકિસની સુચનાઓ મુજબ રસ્તો કાપતી આગળ વધતી જાય છે.

મરકસ—શું મકુકિસ સાહેબ પણ તેમની સાથે છે કે ?

ગુલામ—સાથે છે એટલું જ નહીં પણ તેઓ આગળ આગળ ચાલે છે અને રસદતો સામાન પહેંચાડવાનો બંદોબસ્ત કરતા જાય છે. રસ્તામાં સડકોની મરામતનું કામ, સરસામાન લઈ જવાના માડાઓ બગડે અને બીજી જરૂરીયાત પુરી પાડવાનું કામ તેમને માથે છે તેથી તેઓ અમારી ફોજથી કેટલાંક માણસ આગળ આગળ જઈ રહ્યાં છે.

મરકસ—મકુકિસે અહીંયાંથી ક્યારે કુચ કીધી ?

ગુલામ—સવારમાં પાંદ ફાટવાંજ પોતાના બાલબચ્ચાંઓને ત્રિદાય કરી પોતે બપોરે નીકળ્યા અને તેમના જવા પછી થોડે વારે અમારી ફોજે કુચ કીધી.

મરકસ—ત્યારે તેમના બાલબચ્ચાં ક્યાં ગયાં એ તમે જાણતા નહીં હોજો ?

ગુલામ—એ હું જાણતો નથી. તમને એ પુછવથી શો મતલબ ?

મરકસ—મતલબ કેમ નહીં ? હું તેમના મહેલનો નોકર છું.

ગુલામ—ત્યારે સગાર ઉતાવળા હોવા મરિ કે આરખી ફોજના ભેગા મઠ જાઓ તેઓ ધણી ધીમાં આગળ ત્રધે છે.

મરકસ તરતજ પોતાના પોડા ઉપર અસ્વાર થઈ ગુલામથી વિદાય થયો અને રસ્તે કાપવા મંડ્યો. સમી સાંજ પહેલાં આરખી લશ્કરમાં બળી ગયો. આરખો રાત્રે આરામ લેવા માટે પોતાનો સામાન ઉતારી રહ્યા હતા. તેણે પોતાના સરદાર મકુકિસના તંબુને જોવા ખ્યાન પુર્વક આવ્યો તેમ નજર ફેરવી પણ નજર આવ્યો નહીં. તેથી તેણે લોકોને પુછ્યું તો તેઓએ કહ્યું કે તેમને પડાવ બદ્દીયાંથી કેટલાંક માણસ અમાઉ પડેલો છે. એ સાંભળી તે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. અંધારું થઈ ગયું હતું તેથી તે પાંસરો તંબુમાં દાખલ થયો તો ત્યાં કેટલાક દરખારીયો અને નોકર ચાકર વિના બીજું કાંઈ નજરે પડ્યું નહીં. તેણે તેમને મકુકિસ અને તેમના બાલબચ્ચાંની પુછપરછ કરી તો તેઓએ જવાબ આપ્યો કે તેઓ સમજાતાં બદ્દીયાં ગામડાંઓના જમીનદારને ત્યાં ગયેલાં છે, કે ત્યાંથી તેઓ આરખોની સેવા માટે માણસો મોકલે કેમકે તેમના પોતાના માણસો આરખોની સેવામાં પુરા પડી શકે એટલા નથી અને તે ઉપરાંત જમીનદારોથી બીજા કામ પણ લેવાના છે.

મરકસ—(એક માણસને) અને શાદઝાદી અરમાનુસા ક્યાં છે?

માણસ—તેમને નીલ નદીને રસ્તેથી ઇસ્કન્દરીયાની પાસે આવેલા એક ગામડામાં મોકલી દેવામાં આવ્યાં છે. લગાઈ પુરી થશે ત્યાં સુધી તેઓ ત્યાંજ રહેશે !

મરકસ—તે ગામડાંનું નામ જતાવી શકશો ?

માણસ—હા, હા માટે નહીં. તે મર્યુત કહેવાય છે.

મરકસ, તે સાંભળતાંજ સમજી ગયો કેમકે તેણે તે ગામડું જોયેલું હતું. તેણે તે ગામ જવાનો તરતજ નીશ્ચય કરીધો કેમકે જો મકુકિસ આવી જાય અને તેને જોઈલે તો કદાચ તેને પોતાની પાસે રહેવાની આજ્ઞા કરે અને તેથી તેને ત્યાં રહેવું પડે. તરતજ તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો રાત્રે પંચ કાપવો મુશ્કેલ લાગવાથી તે, પાસેના એક ગામડાંમાં પોતાના એક મીત્રને ત્યાં પડ્યો રહ્યો, અને સવારમાં પોતે શાદઝાદી મર્યુતના રસ્તે ચાલ્યો.

હવે અરમાનુસાની સ્થિતિ જુઓ ! તેણી પોતાના પિતાની આજ્ઞા લઈ મર્યુતની તરફ રવાના થઈ જે ચિંતાઓમાં તે લાંબા વખતથી

ધેરાએલી રહેતી હતી તે ચિંતાઓમાંથી હાસ પ્રણય મુક્ત થઈ નહતી. તેણી મનમાં અનેક વર્ક પિતર્કો કરતી હતી અને કહેતી હતી કે જ્યારે અરકા દુધસ પાછો આવશે અને તેને મદારા મનદ છોડી જવાના સમાચાર મલશે ત્યારે કાણુ જાણે છું એ કહેશે અને કાણુ જાણે મદારા સંબંધમાં કેવા અભીમાયો જાંધશે? છું તે મને ખેવકા કહેશે? વચનનો અંગ કરનારી ગણશે?.....હશે અરકસ એ સર્વ સમાચાર આવશે ખુદા સારા સમાચાર સંભળાવે તો સારું. તેણી મનમાં આવી વાતો વીચારતી શ્વ અને આશા રંજ અને ગમની જગમાં દસેથી મછવા અંદર જઈ પેઠી. જરખારા તેની સનમુખ હાજર હતી. સર્વ એસનો સામાન મોગુદ હતો અને મછવે નીલ નદીના પ્રાણીમાં બેઠો જઈ રહ્યો હતો. દીવસે કુચ અને રાતના પડાવ, એવી રીતે એ ખુસારી કેટલાક દીવસોમાં પુરી થઈ “મરમુત” ની જુગેળ દેખાઈ. ગામડાંના લોકો પેતાના હાકીમની પુત્રિને જોવા તમા સન્માન પુર્વક લેવા કીનારે હાજર હતા. અરકસ એ દહાડા અગાઉ પહોંચે તો હોવાથી તે પણ સાદગાદીને લેવા હાજર હતો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મરચુતનો દેખાવ.

—(૦)—

બ હાલ દેખકે હમકે ન મુતમહન હો કોઇ
સંભલના અપના નહીં બિચ્ચતેબારકે કાબલ

શાહઝાદી અરમાનુસાની દરિયાઇ મુસાફરી તમામ થઇ, મજબૂતી દરીયાને કાઢી આવી લાગ્યા. ગામઝાના આગરદાર મદદરેખાની બીધે ત્યાં હાજર હતી તેણીએ શાહઝાદીના મુલાકાતનાર્થે આગળ વધી, શાહઝાદીને ધણી માનની સાથે મજબૂતી ઉતારી, પહેલાંથી તપાસાર રાખવામાં આવેલી ગાડીમાં બેસાડી ગાડી ઉતારે રવાના કરાવી, પુરેમાં સામાન ઉતારવામાં મુલાકાત રસ્તાની બંને બાજુએ માથુસોની બરાબરી મેદની વચ્ચે થઇ અરમાનુસાની ગાડી પસાર થતી હતી. અરમાનુસા સર્વ લોકની સલામ લેતી લેતી તે ગામઝાના અમીરને ઘેર પહોંચી. ગામઝાના શાહઝાદીની અનુપમ ખુબસુરતી જાહેરલાલી જોઇને દંગ થઇ ગયા હતા. મરકસે આ મેદનીમાં શમેલ હતો પણ તેણે એ બધાંઓની વચ્ચેમાં અરમાનુસાને સલામ કરી તેની પાસે જવાનું ઠીક ધાયું નહીં. કેમકે જો તે તેની પાસે જતો તો અરમાનુસાની વાતચીતમાં વૃદ્ધિ પામત, તેના ચહેરાપર ગભરાટના ચીન્હ પ્રગટી નીકળત અને તેથી સામાન્ય પ્રજાને કદાચ કશી સંજા આશુવાની તક મળત. બ્યારે અરમાનુસા સહેરના અમીરને ઘેર જઇ પહોંચી ત્યારે મરકસે પોતાના ખબર કહેવારોએ શાહઝાદીએ અંદર તેડાવેલા, બરબારા લેવાને માટે બહાર આવી અને સર્વ હકીકત તેણીએ પહેલાંજ પુછી લીધી. મરકસે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તે પછી તે અરમાનુસાની સેવામાં હાજર થયો. બોંપને યુગી હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

મરકસેનો ચહેરો જોઇ અરમાનુસાનું હૃદય ધક્કવા મંડ્યું. તેણીએ અત્યંત મનરાટમાં હકીકત પુછી, સાંભળવાની વાટ જોતી બેઠી. મરકસે તેને ખીરજ દેવા અને આશ્વસન આપવા, આગલા પ્રકરણમાં અરકાદુસની સાથે જે કાંઇ વાત થઇ હતી તે સંપૂર્ણ કહી સંભળાવી.

અરમાનુસા—(અરકાદ્યુસનું ઇસ્કન્દરીયે જનું વીગેરે સાંભળી)
ત્યારે શું લડાઈના નીચવથી તેઓ ઇસ્કન્દરીયે ગયા છે !

મરકસ—જી હા, સાહેબ ! પરંતુ હું આપને ખાતરી અપાવું છું
કે તેઓ પોતાના જીવને બચાવે સંભાળે છે અને તેને બચાવવાની ઘણી
દરકાર કરે છે.

અરમાનુસા—(બરખાશને) શું બરખાશ ! અરકાદ્યુસે હવે પછી
કોઈ પણ લડાઈમાં ભાગ નહીં લેવાની મ્હારી રૂબરૂ પ્રતીજ્ઞા લીધી ન હતી !

મરકસ—જામા કરો, તેઓ લડાઈમાં ભાગ ન લે તો શું કરે ?
તેઓએ જોયું કે આપ મરકસ સાહેબની સાથે અત્રે ચાલ્યા આવ્યા છે
અને પોતે એકલો રહી ગયો છે. તેથી તેઓને પોતાના રહેવાના માટે કોઈ
જગ્યા શોધી કાઢવાની દરકાર પડી.

અરમાનુસા—ખરેખર એ કસુર મોરીજ છે. મેં તેને છોડી દીધો.
નહીં તો તે મ્હારાથી જીદો ન થાત. એટલું કહી તેણીએ મોઢાં ફેરવી
રહ્યું શકે કહ્યું. મરકસ ત્યાંથી ઉઠી બહાર ચાલ્યો આવ્યો. તેણીએ રડતાં
રડતાં બરખાશને કહ્યું. ‘‘મેં અરકાદ્યુસનો મ્હોટો કસુર કર્યો છે ! હવે
હું શું કરું ? !..... પણ એ વગર ખીજે શો ઇલાજ હતો ! શું હું મ્હારા
કુખી ખાસ પિતાને ત્યજી દઉં ? તેના મરમાંથી મ્હારી જાત ? એમ !
કેમ અને અને એ કેવી નામોશી ? તેમનાં આખાં કુટુંબ ઉપર કેવું કલંક
આવે ! તેઓએ મને બધું કપ્પ વેડી પાળી પોથી મોઢાડી કીધી છે. મ્હારા
પિતા જેવો પિતા ખીજા કોઈને બાળેજ દશે. તેઓએ મ્હારા કંઠમાં બધા
લાડ ઉઠાવ્યા છે ! ! તેઓએ મ્હારા માટે કુનાવું સુખ છોડી દીધું છે !
મ્હારા માતૃશીના મર્જ પછી, મ્હારા સુખની ખાતર તેઓ ખીજવાર
પરવશ વેડીક નહીં. અહા ! મ્હારા ઉપર કેટલાં બધાં આભર ! એક બે
હોય તો વીસારી દઉં પણ આ માથાનાં વાળ જેટલાં આભાર તે કેમ
વીસારી શકાય ! (અફસોસ ! અફસોસ ! એમ કહી બેધાર અંધારે રહે
છે અને ત્યાર પછી યોડી વરે) પણ અરકાદ્યુસ ! ત્રિપ અરકાદ્યુસ !
ખારો અરકાદ્યુસ..... બરખાશ સુખ ઉભી ઉભી આ ઈશ્વર સુખડા ઉદ-
ગારને સાંભળતી હતી, અપારે અરમાનુસાએ અરકાદ્યુસ ! ત્રિપ અરકા-
દ્યુસ શબ્દ કહ્યા ત્યારે બરખાશએ કહ્યું કે નહીં એ કરતાં પણ વિશેષ

એ સાંભળી અરમાનુસા ચમકી અને સમજી કે બરબારા તેની સાથે પરબુવાનું રમણું કરાવે છે અને તેથી કહે છે કે હા, હા, ખારા કરતાં વિશેષ ! બાપ કરતાં વિશેષ અને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક ખારો અરકાદયુસ—

બરબારા—પિતા કરતાં પણ અધિક ખારો, દીલોબનની બરાબર એમ કાંઈ કહેતાં નથી ! આપે બાપબલ—છાન્ડલ વાંચ્યું નથી !

અરમાનુસા—(બરબારાનો બાવાઈ સમજી કે બાપબલના વાક્યવડે તેણી લગ્નની શરતો થાદ દેવરાવે છે. જે વાક્ય એવું છે કે “પુરૂષ પોતાના માતાપિતાને ત્વજી નાજ પતિને જન્મ મળે છે.”) પણ બરબારા ! તું જાણી જોઇને કેમ અજાણી અને છે ? માતાપિતાની સેવા એ ખુદાપાકની દસ આઝાબોમાની એક આઝામાં છે એ તું શું જાણતી નથી !

બરબારા—(નિરતર થઇ) સાફ સાહેબ ! હવે આપ લગાર ન્દાખને લુગડાં બદલો તો મુસાફરીનો થાક પણ દૂર થાય. હું આપને વચન આપું છું કે હું આપને ખુશ અને સુખી રાખવા ત્દારાથી બનતું કરીશ અને આપના મનની ઇચ્છાને ધણી જલદી પુરી કરાવીશ. જોકે પુણ્ય સુખ તો ત્યારેજ મળશે કે જ્યારે આપ અને અરકાદયુસ દુળીમળી, નર્મીત અને નિરર રહેશે, તો પણ ખુદાના અધિકારમાં સર્વ કાંઈ છે. એ કાંઈ મોટી વાત નથી. તે સહુ સાફજ કરશે.

બરબારાની વાત અને તેના શબ્દોએ અરમાનુસાનો મ્હેરો કુદન જેવો ચમકતો બનાવી દીધો. તો પણ એ વાત બનવી અસંભવિત મણાતી હોવાથી તેણી તે વખતે ચુપ રહી, પછી તે લુગડા બદલવાના ઓરડામાં ગઇ અને લુગડા બદલાવામાં ચુંચાઇ, અમીરની લોંડીઓ અને બાંદીઓ શાહબાદીના હુકમ ઉઠાવવા હાજર હતી, તેના ઇસારો થતો તે કામ તરતજ થઇ જતું.

મરકસ નીચે બગીચામાં બેસી, અરમાનુસાની તરફના કોઇ હુકમની વાટ જોતો હતો, એટલામાં બરબારાએ આવીને તેને કહ્યું કે તું અહીંથી ઇશકન્દરિએ જ અને અરકાદયુસને અરમાનુસાના એમ કુલમતાના સમાચાર પહોંચાડી દીધાસો કે નહીં તો તેઓ ચંબરાશે અને નાહક થેલા બનશે.

મરકસે વિશ્રામ સેવા ખાતર તે દહાડે અરબુતમાંજ પસાર કરીધો. પીછે દહાડે સવારમાં રમી જોવા લુગડા પહેવાં અને હાથમાં એક લાલ

જા'ડી પકડી કેમકે અરકાદયુસ ને તરતજ એળખાવ અને તેની પાસે બોલાવી શકાય એટલા માટે એ જા'ડી પાસે રાખવાની સુચના કીધી હતી. એવી રીતે મરકસે ઇસ્કન્દરિયાનો રસ્તો લીધો, જ્યારે ઇસ્કન્દરિયાની આસપાસની જગ્યા અને તેનો કીલ્લો નજરે પડતા લાગ્યો ત્યારે તે એક ટેકરી ઉપર ચડી તેને સારી પેઠે નિહાળી નિહાળી જોવા મંડ્યો, ટેકરી ઉપરથી જોતાં શહેરના સઘળાં મેદાનો, હવેલીયો, બગ્ચા અને દિવ્ય ઇમારતો અને કિલ્લાની દિવાલો નજરની સામે આવી ખડી થઈ. શહેરની ખાંજ બાજુએ કમી સમુદ્ર મોજાઓ મારી રહ્યો હતો. મરકસે જોયું કે શહેરનો આખો કિલ્લો અને તેના સઘળાં ભુરજાઓ અને દીવાલો લકડવાઓથી ખડખડી રહેલા છે. રૂમી દોજના લકડવાઓ, હાથીવાર સજી હોવા ઉપર પહેરો દઈ રહ્યા છે. અમલદાર વર્ગ, પાતપોતાના હાથ નીચેના રસાલાઓમાં ફરતા રહી દેખરેખ રાખે છે, જ્યાં સુધી જોઈ શકાય છે ત્યાં સુધી કહી શકાય છે કે વિધવિધ રંગની વિધવિધ જા'ડીયો પતનમાં હોઈએ લઈ રહી છે અને રૂમી જાહોજલાલી સુચવી રહી છે. મરકસે આવો જા'ગી દેખાવ જોઈ ખુજવા મંડ્યો. તેના મનમાં એવો ભય ઉત્પન્ન થયો કે જો કોઈ સીપાહીયો અને અહીં ટેકરી ઉપરથી જોલો જોઈ આરણ અથવા કિલ્લી ગણી તીર ચલાવશે તો વગર મૈતે મૈત આવશે, તેથી તે ત્યાંથી નીચે ઉતરી આડકતરે રસ્તે થઈ અરકાદયુસે જ્યાં આવવાનું કહ્યું હતું ત્યાં સંતાતો પહોંચ્યો, એ જગ્યાએ પહોંચી ઉભા રહ્યાને હવુ થયો વખત લાગ્યો નહોતો એટલામાં એક માણસ શહેરની બહાર નીકળ્યો અને તેણે મરકસની હાંક મારી બોલાવ્યો મરકસ તેની પાસે દોડ્યો ગયો, તે માણસ અરકાદયુસનો મોકલેલો મરકસને તેડવા આવ્યો હતો, જે કંધારનો શહેર આગળ તેની વાટ જોતો જોતો રહ્યો. હવે એ જા'ડી જા'ડી શહેરમાં દાખલ થયા, મરકસ તે આગળ કેટલીક વારે ઇસ્કન્દરિયામાં આવી ચુક્યો હતો પરંતુ આ વખતે તેણે ત્યાં થયેલી આગાહી અને જગ્યાની ખેતમખેત જોઈ કેમકે આખા મિસરના હાર પામેલા રૂમીયો અહીંજ આવી બસવા હતા, બગ્ચોમાં માણસોની ઠંઠા કારણથી રસ્તો મળ્યો મુશ્કેલ હતો એ જા'ડી જા'ડી રસ્તો કાપતા કાપતા આગળ વધે જતા હતા. મરકસે શહેરમાં જોઈલાં માણસો જોયાં તેટલા સર્વના મહેસ કરમાઈ ગયેલાં હતા, મગાઈ અને સીતાના મિન્દ મગેલાં હતા. હવેજો કીડી હતી, અર્થાત મરકસ

એ જગ્યાએ પહોંચ્યા કે જ્યાં ચઢવા નહીતું થર હતું. અપાદ અજખીના મોઢથી તેની ધરની હકીકત સંક્ષિપ્ત સુઝ્યો હતો તેથી એ ધરને જોતાંજ જોળખી લીધું, તો પશુ ચઢવાની કાંઈ વધુ હકીકત જાણવાના વિચારથી તેણે પોતાના સાથીને કહ્યું કે આ ચઢવા નહીતું થર તો નહીં જો ?

સાથી—હા, એજ ચઢવા નહીતું થર, પણ આજકાલ તેઓ જોમાં રહેતા નથી. મેં તો સાંભળ્યું છે કે તેઓએ ઇસ્કન્દરિયા છોડી દીધું છે. મરકસ સમજી ગયો કે રમી લોકો તેમને સતાવતા હતા તેથી તેમને પોતાનું વતન છોડ્યું પડ્યું હશે, (પોતાના સાથીને) ત્યારે તેઓ ગયાં ક્યાં ?

સાથી—એ કું જાણતો નથી. કદાચ કોઈ મંદિરમાં અથવા પુસ્તકાલય (લાયબ્રેરી) માં રહેતા હોય તો ના કહેવાય નહીં.

મરકસને લાગ્યું કે હમે ઘણું ચાલીને જાળ્યા તો હજુ અરકાદ્યુસના પગે પહોંચ્યા નહીં તેથી ગભરાઈને પુછ્યું આપણે આ તરફ ક્યાં જાયે છીએ ?

સાથી—સરદાર અરકાદ્યુસની પાસે.

મરકસ—તેઓ ક્યાં મળશે ?

સાથી—રજુંક્ષેત્ર (રીજ) માં જ્યાં તેઓ, આરોગ્યતાની ખાતર, ખીજાં કેટલાંક સરકારોની સાથે ગિલ્લી દંડો અને ખીજી રમતો રમે છે, તથા કસરત કરે છે.

મરકસ—તમને જ્હાસ આવવાના ખચર ક્યાંથી મળ્યા ?

સાથી—તમારી પાસે જો લાલ જંડી છે તે વડે મેં તમને જાણખ્યા. કેમકે મને સરદાર અરકાદ્યુસે શહેરના દરવાજા આગળ જમો રહેવાનો અને લાલ જંડી વાળાને શહેરમાં જોલાવી લાવવાનો ફકમ આપ્યો હતો, વળી આવતાં રસ્તામાં તમારી સાથે વાતચીત નહીં કરવાનો પણ ફકમ આપ્યો હતો કેમકે આજકાલ વાતચીત કરવી અનેક શંકાઓનું કારણ થઈ પડે છે. માટે સુપચાપ જાળ્યા આવો અને અક્ષરે જિંદગી નહીં તો સાફ નહીં તો જો કોઈ કહી દેશે તો શીક્ષા જોગવે છુટકો છે.

મરકસે વધુ વાત મુલતવી રાખી બન્ને જણ સુપ જોળ્યા વિના આગળ વધે જતા હતા એટલે સુધી કે શહેરના એક ખુખામાં જ્યાં રજુ

ક્ષેત્ર આવેલું હતું ત્યાં પહોંચ્યા. શહેરનો આ બાગ નદીના કીનારાને લગતો હતો, મરકસનો સાથી તેને ત્યાં ઉભો રાખી ક્ષેત્રની દૃદમાં ગયો અને પછી પાછો આવી મરકસને પણ અંદર લઈ ગયો. મરકસે એમું કે એક મોહક વિશાળક્ષેત્ર છે. તેમાં ઝરખા બનેલાં છે, અને ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવેલી છે. ઝરખામાં સામાન્ય લડવૈયાઓ અને ખુરશીઓ ઉપર અમલદાર લોક બેઠાં છે. અરકાદયુસ પોતાના સાથીઓમાંથી બેઠાં મરકસની પાસે આંખો મરકસે પણ એમું કે અમલદારોની ખુરશીઓ આરસ પહાણુના બનાવેલા એક વિશાળ ઓટલા ઉપર ગોઠવવામાં આવેલી હતી અને સર્વ ખુરશીઓની વચ્ચેમાં એક સોના જડિત ખુરશી મુકવામાં આવેલી હતી. જેના ઉપર કોઈ મહાન પદવીધારી ખીતરીક જે સર્વનો બપરી લાગતો હતો બેઠો હતો આ આરસ પહાણુનો ઓટલો સુંદર અને મનહર કોતરકામના કાંચ ઉપર રાખવામાં આવેલો હતો ઓટલે તે ઓટલો ન કહી શકાય પણ સુંદર કોતર કામના કાંચાઓ ઉપર આવેલી અગારી સમાન હતો!

જ્યારે અરકાદયુસ મરકસની પાસે આંખો ત્યારે મરકસે તેના હાથ મુક્યા પછી તે મરકસને લઈને તે ક્ષેત્રની એક બાજુએ આવેલી આરડી માં ગયો. અરમાનુસાની છુમકુશળતા પુછી મરકસે સધળી હકીકત કહી સંભળાવી ફોજની ખાતમી પણ આપી.

અરકાદયુસ—(અરમાનુસાનું રણસંભાષણ દુર સસામતીની જગ્યામાં હોવાનું જાણી ખુશ થઈ) હશે, હવે બહીષા પાછા જઈ મહારી પ્યારીની કુશળતા પુછજે અને તેને મહારા તારથી ધણે દીવાસો દેજે

ધરક-દરીયાના ખીતરીકને તથા ખીજ ફોજ અમલદારોને અરકાદયુસના જાંસુસ મરકસના આવવાના સમાચાર મળી મુક્યા હતા તેથી અરકાદયુસ જેવા મરકસને વિદાય કરી પાછો ગયો તેવાજ તેને તે સધળાંઓએ આરખોની હીલચાલ સંબંધમાં પ્રશ્ન પુછ્યો. અરકાદયુસે મીઠું મરસુ બનાવેલી ધણી વાતો અને જુદી ખાતમીયો બનાવી કહી.

ખીતરીક—(અરકાદયુસની વાતો સાંભળી) તમારો ફુત-જાંસુસ આરખોની અંદરની વાતો પણ જાણતો હોય એમ લાગે છે!! તેણે ધણી જરૂરી ખજારો આપી છે!!

અરકાદયુસ—ખામદાર સાહબ! તે તેમનો સાથી છે, મરકસનો

મેઢે ચઢેલો અને ધણો માનીતો છે પરંતુ રૂપી સાબ્યનો અનંતકરણથી દુભેચક છે અને નીમકદરામ બનવું ના પસંદ કરે છે તેથી ત્યાંની બાન-મીઝો આપે છે. આરણીની સર્વ હીલચાલ, તેમના મનચુંબા, વિચાર, તેમની ગણતરી વિગેરે સર્વ કહી જાય છે.

ગિતરીક—(ખડખડ હસીને કે જેથી આસપાસવાળા આશ્ચર્યમાં પડી ગયા કે આ ખડખડ હસવાનું શું કારણ હશે, તથા એટલું હસીને કે તેમની દાંડીના દહવા સાથે તેમની તોંદ પશુ થક થક ઉછળવા લાગી) એ બાપડા નાંચે પચે દરનારા જંગલી જીંદોના ચરાવનારા, નાંગા જીવ્ય એ. આંગણીના ટેરવે મણી શકાય એટલા, અપાને શું દરાવી શકતા હતા? માત્ર આઠ દગ્ગર જંગલીઓની સામે લડવા માટે આપણે આટલાં બધાં સંખ્યાબંધ અને લડવાનાં શુરવીર હોવાં છતાં, મોરચા કીલસાઓ, વિગેરે નાહક બાંધ્યા છે. એટલું બોલી વળી પાછા આશ્ચર્ય પુકત ખડખડ હસવા મંડ્યો જેટલા ત્યાં દગ્ગર હતા તે સર્વમાં અરકાદયુસના વિના બીજું કોઇ ગિતરીકના ખડખડ હસવાનું કારણ સમજી શક્યું નહિ, ખરેખર અરકાદયુસ સમજી ગયો કે તે મ્હારી અને મ્હારા સાથીઓની ટેકડી કરી અમને દહણા નગરથી જોઇ કહે છે કે આરણો જેવા મજબૂતીના જંગલીઓએ તમારી પસેથી બાણજ જેવો કાલો છીનવી લીધો અને તમે તેમનું કાંઇ કરી શક્યા નહીં. આથી અરકાદયુસ મનમાં ને મનમાં બળી ભરમ થઇ ગયો. કોપથી સર્પસર્માન વળ ખાવા મંડ્યો પશુ સમય સુચકતા વાપરી ચુપ રહ્યો કેમકે તે વખતે તે કાંઇ કરી શકતો નહતો.

જ્યારે એાઈરજ બાણજના કીલસામાંથી નવાસી ઇરક-દરિયા પહોંચ્યો હતો ત્યારે એજ ગિતરીકે તેને ધણો ઠપકા આપી બહુ જુકું કંઠી કુરુનગુનીયા મોકલી લીધો હતો. એાઈરજ ઉપર જુકા તોહમતો મુકી, તેની વિરુદ્ધ શહેનશાહ હજુર એક લાંબી યાદી લખી મોકલી હતી જ્યારે અરકાદયુસ પોતે ઇરક-દરિયા આલ્યો, અને તેણે ગિતરીકને એ વાત કે જે મરકસે બ્હાના તરીકે કહેવા કહી હતી, તે કહી તોપણ ગિતરીકે તેની કસી તુલના કીધી નહીં. એટલુંજ નહીં પણ ઉલટો તેને ઘુઝ મણી એક જુરમ ઉપર મુકરર કર્યો.

શત્રુઓને દરાવી નસાવવામાં તેના પોતાના સિવાય બીજા કોઇનું નામ ન થયું યામે એ તેની (ગિતરીકની) ખાસ ઇચ્છા હતી. એ વાત, એ કે તે મેઢેથી કહેલો ન હતો તોપણ તેની વાત ચીત તેની વર્તણૂક ઉપરથી અને તેની હીલચાલ ઉપરથી એમજ સીધું થઇ હતું.

અરકાદયુસ બિતરીકતી સ્થિતિથી જાણીતો હતો. પણ શું કહે ? સાચાર હતો, તેને તેના તાજામાં રહ્યા વીના બીજો ઉપાય નહોતો. તેથી તે પોતાના કોષને સમાવી અનુસૂચી બની રહ્યો. આ વાતને યોગજ દેહાડા થયા હતા કે આરબી ફોજે આવી પહોંચી તેઓએ સહેરની બહાર અથ ગોળાકારે ઘેરા ધાલી, પડાવ નાંખ્યા. તે દરમિયાન મરકસ કેટલીક વાર અરમાનુસાના સમાચાર લઈ અરકાદયુસની પાસે આપ્યો ગયો હતો.

ઘેરો ધાત્માને બધો લાખો વખત થઈ ગયો હતો. અરકાદયુસના ધ્યાનમાં શું કંવું એ સુઝતું નહોતું. જો તે રૂમી પ્રજ્વળના વિજય સંજ્ઞા વીચાર કરતો અને તેને તે ખરા અંતકરણથી ચાહતો, તો તેને એવી મુશ્કેલી દેખાતી કે તેનું મન ગભરાઈ જતું કેમકે તે જાણતો હતો કે જો રૂમી પ્રજ્વળને જીત પ્રાપ્ત થઈ તો તે અવરોધ બદલે લીધા વીના નહીં મુકે, તે વખતે સંજ્ઞાદોષીને તેના કુટુંબીઓ અને જાણબુદ્ધો સહિત ગરદન મારવાનો નિયમ હતો, અને તેથી તે બીહતો હતો કે રખેને અરમાનુસા પણ એ કુર અને ધાતકી નિયમની ભોગ થઈ પડે! અને પોતે તેની કશી મદદ કરી ન શકે!

અને જો કદાચ મુસલમાનોના વીજયના સંજ્ઞામાં વિચાર કરતો તો પણ તેને એવાંજ પ્રકારની મુશ્કેલીઓ તેના પોતાના અવિખનના સામે આડે આવી ઉભેલી દેખાતી, કેમકે ધાર્મિક જનુનના કારણે, ઇસ્કન્દરીયામાં મુસલમાન દાખલ થઈ, રાજ્ય ખળળે લુટી ભે, હુલ્લેશ ખિસ્તીઓના ભોળી વહેરોએ જો તેની આંખે અધારા આવતા, અને તેમ થવામાં તેને પોતાની સલામતી લાગતી નહીં પણ હા મુસલમાનોના વિજયમાં જો કે તેને પોતાની જીંદગીની ખત્રી નહોતી અને તે પોતે પણ મુસલમાનોથી હાર પામેલો જીવવા ચાહતો નહોતો, તો પણ જો અરમાનુસાની ખાતર સવ નામેશીઓ મંજુર કીધી હતી તે અરમાનુસાની સલામતી સમકતી દેખાતી હતી. અને તેથી તેના મનનું વલણ ફેરતી રીતે રૂમી પ્રજ્વળની જીત કરતાં મુસલમાનોની જીત પ્રત્યે વધારે હવડ..... ફેરતી રીતે ઉત્પન્ન થતાં એવા વલણને જો કે તે થણે પીકારતો હતો, તોપણ કોણ જાણે શું કારણ હવડ કે તે વલણ તેના મનમાંથી, ધણાં પ્રત્યક્ષ કર્યાં જતાં જો નાશ પામતી નહીં. અને એવી રીતે તેના મનના પ્રદેશમાં સખ્ત મુદ્દ થઈ રહ્યું હવડ. આખરે તેણે મહમદ જઈ, પોતાના સર્વ કામો કર્યા ઉપર રાખી જો સાચ અને કીસ્મત દેખાડે તે એવા તણાવ થઈ, કાંઈ પણ વિચાર નહીં કરવાનો અને નિરાંતે બેસવાનો નિયમ કરવાનો ચલ કર્યો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કુંવારી મરયમની માનતા.

હોઆએ વરલે સનમ માંગ દિલ શિકરતા નહો,
હરે કરીમસે “આતિશ” કિસે જવાબ હુવા.

ઈસ્કન્દરીયાના ઘેરાને કેટલાક મહીના થઈ ગયા આરબ ઘેરા ખાલ-
નારા વધુ ધીરજ ધરી શક્યા નહીં. તેઓએ જે થવાનું હોય તે થાય એમ
ધારી શહેર ઉપર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. તેઓએ માંદોમાદો
કહ્યું કે આ નામદાં અને ખાલ્લા રૂમીઓ મેદાનમાં આવી લડશે નહીં,
ને લડ્યા વીના નાહક ઘેરા ખાલી પડી રહેવામાં શોભામ? અરમાનુસા, જે
વારંવાર આરબોની હીલચાલના સમાચાર મંગાવતી રહેતી હતી તે સમાચાર
સાંભળીને થણી ગભરાઈ, તેના મનમાં અરકાદયુસને કાંઈ નુકસાન પહોં-
ચશે તો બહુ માફ થશે એમ આવ્યું તેથી એકદમ મરકસેને ખોલાવી
પુછ્યું “આરબોએ ઘેરા ખાલી પડી રહેવાથી થાડી હવે હુમલો કરવાનો
નિશ્ચય કરી લીધો છે. એ શું ખરૂં છે?”

મરકસ—હા, મેં પણ એમ સાંભળ્યું છે ખરૂં!!

અરમાનુસા—ત્યારે હવે આપણે શું કરવું? અરકાદયુસ શહેરમાં
છે. તે પોતાનો જીવ આપવા સંકુલિતો મોખરેજ રહેશે.

મરકસ—આપ નર્ચીત રહો! હું એ વીના ખીજા કોઈ વીચારમાં હોઉં
એમ આપ સમજે છો! નહીં, નહીં, હું પણ એજ સુકિતમાં છું. આપ
ખુદા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. જે થશે તે સહ સારજ થશે.

મરકસ સાદ્દાદીને દીલસો દઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને આરબોની
જાવણીમાં આવ્યો આરબોના વિચાર જાણ્યા આરબો આવનારા દીવસની
સવારમાં હુમલો કરનારા હતા એવી તેને ખાતરી થઈ તેથી અરકાદયુસને
ખચાવી લેવાની કાંઈ સુકિતના વિચારમાં પડી ગયો તે પોતાની દરોજની
સાધારણ સુકતી વડે ઈસ્કન્દરીયામાં દાખલ થયો. બનવા કાળ હુમલાના

માટે જે દીવસ આરંભોએ દરાવ્યો હતો તે દીવસ ખ્રીસ્તીઓના તહેવારનો હતો તે દીવસે ખ્રીસ્તીધર્મવાળા પવિત્ર કુંવારી મરમનનો મેળો પાળતા હતા. મરકસ બ્યારે અરક દયુસને મેળ્યો ત્યારે તેણે પુછ્યું કે કેમ મરકસ! શા સમાચાર લાવ્યો છે !

મરકસ—શાહજાદી સાહેબે આપ બાલુસના કાલ્લાના ઘેરામાંથી સહી સલામત આવ્યાથી કુંવારી મરમનની કેટલીક મજાલો સગમવાવાની માનતા માનેલી છે. આપ બાલુસના કાલ્લામાંથી સહીસલામત આવ્યા એ તેમની ઇચ્છા અને આશા પુર્ણ થઇ ત્યાર પછી તેમને એ માનતા ઉતારવાનો કોઈ વખત મળ્યો નહી કેમકે આપ બન્ને દરકન્દરીયામાં આવતા રહ્યા અને શાહજાદી સાહેબ પોતાના પિતાશ્રીની સાથે ચાલતા થયા, ગઈ રાતે શાહજાદી સાહેબ આરામ કરતા હતા તે દરમ્યાનમાં તેમણે પવીત્ર કુંવારી મરમનને સ્વપ્નામાં જોયાં તેઓ હજુ સુધી માનતા નહી ઉતારવા માટે હપકો આપતા હતા. સ્વપ્ન જોતાંજ કરીને અમકી ઉઠ્યાં અને ગબરાઇને મને જોડાવ્યો અને કહ્યું કે મને આજ સુધી મારી માનતા યાદ આવી નહતી. આજે યાદ આવી છે, માટે તું હમણાંને હમણાં એમની (અરકાદયુતની) પાસે જા, અને તેમને તાકીદ કર, કેમકે હજુ તેમણે પ્રથમની જેમ બચમાંજ છે અને તેથી માનતામાં વિશ્વાસ થાય એ સાફ નહીં, એથી હું હાજર થયો છું. હજુર! આવતી કાલે કુંવારી મરમનનો તહેવાર છે, જે આપ થોડી વાર આવીને એ માનતા બિતરાની જશે તો શાહજાદી સાહેબે કહેવરાવ્યું છે કે મોહરી કૃપા થશે. કુંવારી મરમનનું મંદીર બહાં પાસેજ આવેલું છે અને શાહજાદી સાહેબે એ સંબંધી ધણી ઉતાવળ દર્શાવી છે.

અરકાદયુસ—એ મંદીર ક્યાં છે? હું આ કાલ્લાને કેવી રીતે ઓઠું? અને કોને સોપું?

મરકસ—એ આપ મંદીર સંબંધી પુછતા હોવ્યો, તે કાંઈ દૂર નથી. જે ટેકરા ઉપર દરકન્દરીયાની પ્રખ્યાત પુસ્તકલાળા, અગ્નિશાહ પહેલાં આવેલી હતી તે ટેકરા ઉપર હાલ તે મંદીર છે. સહેરના એક ખુણામાં છે. એ આપ આજા કરશો તો હું પણ સાથે આવીશ. સાહેબ! આપણને પાર નહીં લાગે કાંઈ દુર તો છેજ નહીં, અને જે આપ કાલ્લાના રક્ષણુર્થે, બહાં રોકાવાનો વીચાર ધરાવતા હો તો, કાંઈ એટલીવારમાં

કીલ્લો મુસલમાનો લઈ લેનારા નથી. આજકાલ કરતાં મહીનાઓના મહીના થઈ ગયા પણ મુસલમાનો લગારે હલ્યા નથી તો શું આજે આપ લગાર બહાર જશો એટલામાં કીલ્લો ફતેહ કરી લેશે? એ તો કેવી વાત!

અરકાદયુસે લાત્યાર થઇ અરમાનુસાની માંગણી સ્વીકારી અને આ વાત થઇ હતી. સચારપડતાજ મન્કસે તેને તમયાર કપિા અને બન્ને જથ્થા શહેરની વચ્ચે થઇ મર્યામના મંદિરે ગયા. હજુ સુરના કિરજો પુટયા નહતા, તેઓએ મંદિરે પહોંચતાજ એ મંદિરના “કુન્દો લુક્તક” નામના પુત્રીને જમાડ્યો, પાદરીને બોલાવગળ્યો પાદરી બાપડો આગ્યો તો ખરો પણ લશકરી માથાસોને જેલ બચાવિત થઇ, હાથ પગ છોડી દઇ ફુજતો હતો, રૂખી લોકો કીલ્તીયોના મંદિરમાં કહી જતા નહતા અને આ મંદિર એ કીલ્તીઓનું હતું. તેથી એ પાદરીને ધણો આશ્ચર્ય થયો. રૂખી સરદાર કીલ્તીયોના મંદિરમાં કેમ આગ્યો દશે? એવી અનેક શકાઓ એના મનમાં ઉત્પન્ન થઇ અર્થાત તેણે ફુજતા હાથે એક મે હરી કુચી કહાડી મંદિરના દાર ઉઘાડ્યાં. તેઓ સધળા એક સાંકડા દરવાજામાં દાખલ થયા. અરકસને અહીંયાં તક મળી તેથી કીલ્તી બાપાનાં, તેઓને ત્યાં આવવાનો હેતુ સમજાવી, કશો બચ નહીં રાખવાનું કહ્યું.

પાદરી—(ખુશ થઇને) આ. સાહેબોએ મહારા ઉપર ધણી કૃપા કરીપી હું આપની એ માનતા ખુશીથી ઉતરાવી આપીશ.

અરકસ—અમાં કૃપા શાની? એક ધાર્મિક ક્રિયા છે, તે જાનવી ભાવવી અમારી ફરજ છે તો ચાલો, મસાલો સળગાવો અને અમને પ્રાર્થના કરાવો, (ધાર્મિક પાદરીના કાનમાં) પ્રાર્થના કરાવવામાં સારી પેટે વાર લગાડજો જેમણે હુકમ આપ્યો છે તેનની એવીજ ઇચ્છા છે.

પાદરીએ ધણું સાફ કહી તેમને કુરબાનગાહ આગળ લઇ જઈ ઉભા રાખ્યા. મોમબતીઓ લાવીને મુખી, લોખાનની ધુણી કરી. અરકાદયુસે પોતાના હાથોપડે મોમબતીઓ સળગાવી અને ધુંટણીએ પકડ્યો. પાદરીએ પ્રાર્થના કરવાની ચાર કીધી. અરકાદયુસ શુભ વડે પ્રાર્થના તો કરતો જતો હતો પરંતુ તેના મનમાં એજ ખ્યાલ હતો કે હું મહારા કીલ્લાને છોડીને આવેશો છું, આ સ્થિતિમાં રૂખી પ્રજામાંનો કોઇ મને

અગ્રીક બાપાનો એ શબ્દ છે. પ્રતિસ્તી દેવગના પુત્રીને કહે છે.

જોઈ તો ન લે, અને તે રૂપી બિતરીકને ત કહે, નહીં તો લેવાના દેવા થઈ પડશે, એ માનતા અરકાદ્યુસની સાથે સંબંધ કરાવતી તેથી મરકસને પ્રાર્થના કરવી પડતી નહીં તે વારંવાર મંદિરની બહાર જઈ રોકાઈ ઉપર ચઢી, કીલ્લાની દીવાલો ઉપર નજર સેકાવતો અને જોતો કે આરબોએ કુમલો શરૂ કરી દીધો છે કે નહીં અને શરૂ કરી દીધો છે તો કંટાળે દરજે તેઓ આગળ વધ્યા છે, મરકસે જોયું કે આરબોએ કુમલો કર્યો છે. તેમની ફાળે કુમલો કરે છે અને પાછી હટે છે. રૂપી સીપાહીયો ધણી બહાદુરીથી લડી રહ્યા હતા. મુસલમાનો સહાદત પામવાની ખુશીમાં તલવાર તલે મળી મુકી કીલ્લા ઉપર ચઢી આવતા હતા, પણ બિતરીકે ચોના હાથથી કપાઈ કપાઈને નીચે ખાઈમાં પડતા હતા. મુસલમાનોના નિષ્ફળ જતા પ્રયત્નો ધણું વખત સુધી ચાલુ રહ્યા પણ આખરે થાકી નમાં પડતી મુકી ગયા. મરકસને, કુમલો પુરો થઈ જવાની ખાતરી થઈ ત્યારે તેણે પ્રાર્થના પુરી કરાવવા બચ્ચુસારો કર્યો, પાદરીએ પ્રાર્થના પુરી કરાવવા બચ્ચુસારો કર્યો, પાદરીએ પ્રાર્થના પુરી કરાવી. અરકાદ્યુસ તર તજ ગભરાએલો ઉભો થયો અને એકદમ પોતાના ભુરજની તરફ ચાલ્યો. એક પહોર દહાડો ચઢી ગયો હતો. જ્યારે જનરમાં પહોંચ્યો, ત્યારે તેણે સર્વ લોકોને મહારાએલા અને બપ પામેલા બિતરીકના મહેલની તરફ દીક્ષા. અરકાદ્યુસે એ જોઈ, ગભરાઈ અને બપડું કારણ પુછ્યું. લોકોએ જ્યારે કહ્યું કે આરબોએ કુમલો કરી દીધો છે ત્યારે તેણે એકદમ મુઠિયે વાળી પોતાના ભુરજની તરફ દોડ્યો. બિતરીકનો મહેલ પણ એજ રસ્તામ આવેલો હતો. ત્યાંથી પસાર થતાં હજારો માણસોની ઠંઠ ભરાએલી દેખાઈ મરકસે ત્યાં એટલી બધી બીડ થવાનું કારણ પુછ્યું. લોકોએ કહ્યું ત્રણ આરબો કીલ્લાની દીવાલોને ફાટી શહેરની અંદર દાખલ થઈ ગયા હતા. આપણા સીપાહીયો તેમને પકડીને બિતરીકના દરવાજામાં લાવ્યા અને તેમને જોવા માટે આ સપળી મેદની બસઈ છે.

અરકાદ્યુસ—હું આરબો શહેરમાં ખુસી મચાવું

નહી, નહી, આજ ત્રણ આરબો કીલ્લાની દીવાલમાં ખાતર પા અંદર ખુસી મચા. સીપાહીયોએ તેમને જોઈ લીધા અને એતાં પ

હીધા અને પાડેલાં બાકાં પુરી નાખ્યા તેમના પકકાણ જવા પછી આર બોલે હુમલો બંધ કર્યો.

અરકાદયુસ—(મરકસની તરફ જોઇને) જાણે તેને પુછતો હોય કે આ શુ થયું? અને શું કહેા છે!

મરકસ—સરકાર! આપો આપણે પણ દરબારમાં જઇને જોઇએ એ આરબોને કદાચ કું જોળખી શકું!

અરકાદયુસ—ભિતરીક મ્હારી ચેરફાજરીનું કારણ પુછે તો કું શું કહું? તેનો કુકમતો છુરજમાં હાજર રહેવાનો હતો. માટે કું તો નહીં આતું કું કાંઈ એનાથી બીહતો નથી પણ મને મ્હારા ઉપર ડરપો કપણા અને હીચકારનો દોષ આવવાનો ભય છે.

મરકસ—આપ પણા બેઠી લાગે છે, સાહેબ! કાંઈ આપના હીફલાની તરફ હુમલો કરવામાં આવ્યો ન હતો કે આપના ઉપર એ દોષ આવે, અને હવે શું છે? શત્રુએને પાછા હઠાવવામાં આવ્યા છે અને આપના અમલદારો પણ દરબારમાં જાય છે, આપ પણ તેમનીજ પંક્તી ના છે. આપ જશો તો શો વધિ આવશે! સાહેબ! ખાત્રીપૂર્વક માનજે કે આતો સવારે આપે જે પ્રાર્થના હીધી તેનો એ અસર હતો કે શત્રુએ પાછા હઠ્યા અને સહેર તરત તેમના પંજમાંથી બચી ગયું. કુંવારી મરચમતો ચોખ્ખો ચમત્કાર છે.

અરકાદયુસ—(નિશ્ચિત બની) હીક ત્યારે માલો.

તેઓ બન્ને જણા દરબાર બહી ગયા દરવાજા ઉપર સામાન્ય લોકોને અટકાવવામાં આવતા હતા. પરંતુ અમલદાર વર્ગને પરવાનગી હતી કેમકે તેમનો અંદર જવાનો દરવાજોજા શુદ્ધ હતો, અરકાદયુસ અંદર દાખલ થયો, મરકસ પણ પડછાપાની પેઠે પુકિજ હતો. તે વખતે મહેલનો આખો ચોક માણસોથી ઠંઠ ભરેલો હતો. શેહરના સૈદીયાઓ, ફેજા અને શેહરી અમલદારો સર્વ હાજર હતા. આ લોકોથી મરકસ એક જુદી પણ ઉંચી જગ્યાએ ઉભો રહ્યો, તેણે તે બીડમાં થઇ ત્રણ આરબોને જેઓએ એકજ પ્રકારના ઘુમ્મસ પહેરેલા હતા, સાંકળોમાં જકડેલા થઇ જતા હતા. મરકસે વધારે ઉંચા થઇ તેમને જોળખી સહે એટલા માટે સારી પેઠે જોવાના

પ્રયત્નો કર્યા પણ લોકોની અથામ બીડના કારણથી માત્ર તેમની ટોપીઓ નજરે પડી અને રહેશે તથા ધડ ફેખાયું નહીં, અરકાદયુસ અમલદાર વર્ગમાં બેઠેલો હતો, તે જિંદગી દરબાર હોલમાં ગયો. મરકસ પણ તેની સાથે સાથે અંદર દાખલ થયો બાકીના સામાન્ય લોકો અને ન્હાના અમલદારોને અંદર જવાની પરવાનગી ન હતી સર્વ લોકો દરબારમાં જઈને પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા. હોલની વચમાં આરસપહાણના પથ્થરનું એક કિંચુ ચણતર હતું અને તેના ઉપર બિતરીકની કુરસી હતી. ફાજી અને શહેરી અમલદારો જમણી ડાબી બાજુએ બેઠા આખા હોલમાં આરસપહાણ પાથરેલો હતો દીવાલો ઉપર જાતજાતના રંગરોગન ઉપરાંત મોહટા મોહટા ચિત્રો ચિતરવામાં આવ્યા હતા ફેદીઓને બિતરીકની હંદુર ફાગર કરવામાં આવ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

આરબ કૈદીઓ.

રસીદા છુદ બહાએ વલે બખેર શુઝરત.

પરકન્દરિવાનું કહેર છે અને ગિતરિકનો દરબાર હોશ ને કે બમે આગલા પ્રકરણમાં એ દરબાર હોશનું કાંઈક વર્ણન કર્યું છે તો પણ એ તેની પુરી હકીકત બહેર કરનાર નહીં હોવાથી અમે અહીં વધુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવા માંગીએ છીએ.

પરકન્દરિયાનો ખીતરીક સોનેરી અને હીરામાણેક જડીત કુરસી ઉપર ખીરાજમાન થએલો છે તેની ત્રણ બાજુએ તેના બોડીગાઠના રૂખી સીપા-હીયો દ્વાથમાં નાગી તલવારો લખ ઉભા છે. ભોઠાને બેઈ સકાય તથા તેમના સલામ ભેઈ સકાય એટલા માટે આગળ બોડીગાઠો નથી.

ગિતરિકની જમણી બાજુએ હોશની લ'બાજુમાં કુરસીયો ગોઠવવામાં આવી છે તે ઉપર મોહટા મોહટા ફેણ સરદારો બેઠેલા છે, અને ડાબી બાજુએ શેઠરી અમલદારો અને ખીળ મહારયો દ્વાથ બેડી ઉભા છે.

ખીતરીકની સન્મુખ તેના બે બેડીકાંપ કુકમનો ઇન્તેગર કરતા સળંગ ઉભા છે. આખા હોશમાં આરસપહાણ પાથરવામાં આવેલો હોવા ઉપરાંત તેમાં પ્રકાર પ્રકારની ખુબ સુરતીઓ ઠીધેલી છે. આરસપહાણના ચણુતરાના અંદર ખીતરીકના તખ્ત માટે ત્રણ બાજુએથી નાણુક જલ્લીદાર બીલ્સોરી કાચનો ન્હાનો ચણુતરો મુકવામાં આવ્યો છે અને તેમાં કુરસી ઉપર ખીતરીક બેઠા છે.

હોશની છત ઉપર મીના કારી અને સોનાના કાચ કરેલા છે છુદી છુદી જ્વતના મોહટા મોહટા ઝુમરો લટકાવેલા છે, કંઈ આદમ જેવડા મોહટા મોહટા આયનાઓ દીવાલો ઉપર ગોઠવવામાં આવેલા છે. તથા તે ઉપરાંત રૂખી સરદારો પ્રખ્યાત તલવારોનીયો (દિલસુરીયો) ખીસ્તી ધર્મના પવીત્ર ક્લેશો મહારયો અને વર્મીયો અને હવારીઓ તથા ખીસ્તી

જોગીઓ અને તેમના શ્રેષ્ઠાઓની મોઢટી છત્રીયો સુકિત વડે યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે ચોઢવી તે ઢોલની શોભામાં વિશેષ વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

જ્યારે અરબી કેદીયોને બિતરીક સન્મુખ સાવવામાં આવ્યા ત્યારે તેઓ દરબારના રોજ દાગથી લગ્ગર પશુ ન અંજના તદ્દન નિહર અને નિર્જંઘપણે પોતાની બહાદુરીમાં મસ્ત દાસીની જેમ ક્રુમતા આમ તેમ જોતા આવતા હતા. તે વખતે તેઓ, જાણે કેમ નવા સહેરમાં હરવાહરવા અને ત્યાંની નવાઇની વસ્તુઓ નિહાળવા નીકળ્યા હોયની! એવી સ્વતંત્ર તાથી આગળ વધતા દેખાતા હતા. તેઓના શુભ જોખમમાં આવી પડેલા હતા એવો તેમને ન તો ભય હતો, નેમજ ન તેમને દોરી સાવનારા જંગી સીપાહીયોની નાંગી તલવારો જે તે ની આગળ હતી અથવા તેમની પાછળ તેમના માથાઓ ઉપર હતી તે તેમને ડરાવતી હતી દરબારીયોનો સર્વ કાંઠાકાંઠ, રૂમી બહાદુરોનો ઉચ્ચો પોશાક, તેમની સાફ કરેલી ચેમકદાર શોહાની ટોપીયો, તેમની ચાંડી અને મગજર બમરો એ સર્વે એ આરબોની નજરમાં આગળની રમત કરતાં વિશેષ અર્થ સુચક આગતું નહતું.

કેદીઓની આવી હીમ્મત પોતાની અસર કર્યા વિના રહી નહતી. બિતરીક અને તેના દરબારીયો તેઓને એવી નિહરપણાની દગમાં જોઈ અચ્ચો તથા ભય પામતા હતા.

મરકસ જે અરકાદયુસની પુઠે પુઠે રહી દરબારમાં પહોંચ્યો હતો તે હમણા અરકાદયુસની પાછળ ઉભો હતો. તેણે કેદીયોને, લક્ષ્યપૂર્વક નીહાળી જોવાથી જોળખ્યા. વાંચકો એ કેદીઓ કેણુ હશે? એવી છંટાસા તમને પણ લેપન થઇ હશે. તેઓ અમરબિલુલઆસ ઇસ્લામી સેનાધિપતી, બરદાન, અને મોસલમા મિન મોખલ્લહ હતા.

મરકસે જ્યારે તેમને જોળખી લીધા ત્યારે તેણે અરકાદયુસની સામે જોયું તે પણ મરકસની સામે જોતા હતો અને આંખોના ઇશારાઓ વડે પોતાની ખાત્રે બોલાવતો હતો મરકસ આગળ વધીને અરકાદયુસ તરફ તમ્બો:—

અરકાદયુસ—(મરકસના કાનમાં ખીમેથી એક કેદીને દેખાડીને) હું પેલો ઇસ્લામી સેનાધીપતી તો નથી!

મરકસ—છઠ્ઠા સાહેબ તે ઇસ્લામી સેનાધીપતી છે.

અરકાદયુસ ઇસ્લામી સેનાધીપતી પદઝવાધી બહો પ્રુથ થયો પણ તેને એ યાદ આવી કે મેં તેને ગ્રીક્ષમીમાં મ્હારી ખારી અરમાનુસાની આગતા સ્વાગતા કરતો જોયો છે. તેજેજ અરમાનુસાને યુક્તાની હુઆઈથી ખચાવી છે, લડાઈના સમયે તેણીનું રક્ષણ કરવા સાથે પુરું ખાન રાખ્યું છે અને લડાઈ પુરું થવા પછી તેણીને ઘણા માન આજ્ઞની સાથે મકુકિસની પાસે પહોંચતી કાઢી છે. આ વિચારે અરકાદયુસને કષ્ટ બોલવા દીધો નહીં તે ચુપ રહ્યો અને તે શું કહે એ સાંભળવાનો ઇન્તેજાર કરતો બેઠો. ઇસ્લામી સેનાધીપતી કદી તો ખીતરીકની તરફ નજર ફેરવતો અને કદી તદન બેદરકારીથી સર્વે દરખારીયાને નિહાળતો તેની સ્થિતિથી તો એમજ લાગતું હતું કે તેના નનમાં લગારે લખ ઉત્પલ થયો નથી. તેના બન્ને સોજતીયાઓ પણ તેનીજ પડખે ઉભા હતા અને તેઓ પણ તેનાજ જેટલા નિડર લાગતા હતા જ્યારે તેઓ આમ તેમ નજર ફેરવી રહ્યા હતા ત્યારે તેમની નજર અરકાદયુસ ઉપર પણ પડી અને નજર પડતાંજ આ ભાણેને મેં કોઈ વસ્તુમાં જોયેલો છે એવો ખ્યાલ આવ્યો તેઓએ અરકસને તો તત્ત જોળાખી લીધા અને તેને ત્યાં હાજર હોવા એ તેમના મનમાં કંથા અર્થ ઉત્પલ કર્યો નહીં. કેમકે તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે અરકસ જાણુસીના કામમર બચ્ચી વખત ઇસ્કન્દરીઆમાં આવ જા કર્યા કરે છે. અને મકુકિસન સર્વ સમાચાર પહોંચાડે છે. એટલામાં ખિતરીકે જ્યાં અ.બી તરબુમે કુરનારને હાંકે મારી જ્યાં અરબી હાજર થયો. અરબોએ તેને જોળખી લીધો એ વખતે જ્યાં પોતાના ગુરુ યદ્યાનહવીની પાસે રહેવાના વિચારથી ઇસ્કન્દરીયામાં આવી ચુક્યો હતો પણ જ્યારે તેને પોતાના ગુરુને પતો લાગ્યો નહીં ત્યારે તે તેની છુપી તપાસમાં લાગેલા હતો યદ્યાનહવીની કહાણી એવી છે કે જ્યારે રૂમી એકાએક તેને ઘણું સંતાપ્યો ત્યારે તેણે કોઈ એકાંત વાસ ધારણ કર્યો હતો જ્યાં તેનો પતો લાગવો મુશ્કેલ હતો, પણ જ્યાં બહુ મુસ્લીમતે તેનો પતો શોધ્યો હતો અને તેને મલ્યો હતો પણ તેણે જોયું કે જે હું યદ્યાનહવીની પાસે રહીશ તો મ્હારો આરબોની હતેહ કરાવવાનો મુજ દેવ પાર પડશે નહીં (ઇસ્લામી સેનાધીપતીએ બાબુલનો કોલો સર કરી લીધો બાદ તેને કશા કામમાં આવી શકે એટલા માટે પહેલાંથી ઇસ્કન્દરીયા મોકલી દીધો હતો) તેણે જાહેરમાં રૂમી પ્રગ્ગનો પક્ષ લીધો.

હતો રૂખી પ્રજાને આ દીવસોમાં એક અરબી ભવ્યનારાની પછી જરૂર
હતી અને તેથી તેઓએ તેને ખુશીથી પોતાની પાસે રાખ્યો હતો અને
તરબુસો કરનારાઓમાં તેને જગ્યા આપી હતી. કયાદે આવતાંજ પ્રથમ
દરબારીયો ઉપર ભણે કાંઈ તપાસતો હોય એવી નજર ફેરવી કાંઈ બેઠો
અહીં નથી એ તે તપાસતો હતો તેણે મરકસ અને અરકાદયુસને જોયા
પણ તે સારી પેઠે ભણતો હતો કે મરકસ તો આપણો મુડેલો એલો છે,
બાકી રહ્યો અરકાદયુસ તે પણ બીજાનીસમાં ઇસ્લામી સેનાધિપતીને
આભારી થઈ ચુકેલો છે. તેથી તેઓ તેને તુકચાન પહોંચાડવા જેવું કશું
નહી કરે, એ પ્રમાણે પ્રથમથી સર્વ ચોક્કસી અને ખાત્રી કરી લઈ તેણે
બીતરીકની તરફ ખાન દીકુ અને કુકમનો ધનતેજાર કરતો ઉભો.

બિતરીક—(કયાદની મારફત કેદીયોની તરફ જોઈ) કેમ સાહેબો!
હવે તો તમે ચઢારી ફખર કેદી બની ઉભેલા છો! હવે હું જે ઇન્કુ તે
તમારી સાથે કરી શકુ છું. તમે અને કહો કે તમે અમારા મુલક ઉપર
શા માટે ચઢાઈ લાગ્યા છો! અને અમારા મુકાબલામાં શા માટે તલવારો
ખાંધી છે?

ઇસ્લામી સેનાધિપતી—(એવી બેદરકારીથી ભણે તેને મોતની
બીકજ નથી) અમે તમને ઇસ્લામ ધર્મનો ઉપદેશ કરવા આવ્યા છીએ
કે તમે મુસલમાન ધર્મ કબુલ કરી અમારા બાઇપણામાં દખલ
થાઓ. અમારા તમાજ્જે હકો એક સરખા બનાવી દ્યો અને
નહી તો અપપણ વેડી અમારા તાબેદાર બને જાછીયો વેરો આપો,
એ સીવાય અમે બીજું કાંઈ માંગતા નથી. એ જે વાતોમાંની એક માની
હયો એટલે અમારે તમારી સાથે કરો ટૂંટો ફિસાહ નથી. અને જો તમે
એમાંની એકે વાત કબુલ ન કરો તો પછી તમને મારવા કતલ કરવા વગર
ચાલે નહીં એ ફખીતું છે. અમારા પાક ખુલાએ અમને અમારા શત્રુઓનો
નાશ કરવાનો સંહાર કરવાનો કુકમ આપ્યો છે, અને તેથી અમે જે કાંઈ
કરીએ છીએ તે અમારી ફરજ બબવીએ છીએ. બિતરીક તો એક
સમજતો હતો કે એ કેદીઓ નમતપૂર્વક દયા અને કૃપાની માંગણી કરશે,
તેના આલો તીખો ઉત્તર સાંભળી હોશ કીડી ચ્યા (મનમાં) અહા! આ
માણસ કેવો દિમ્મતવાન છે! કહ્ય તે સરદાર કરો જેથી આવી દિમ્મતથી
ચાલો કરે છે!! એમ વિચારી તેણે પોતાના દરબારીઓની સામે જોયું.

તેઓએ પણ હેરતમાં પડી કાંતમાં આંખળી નાંખી હતી બિતરિકે તેમને વળી યુનાની ભાષામાં કહ્યું “આ માથુસની દિગ્મત અને બોલવાની છટા કિપરથી તે કોઈ સરદાર હોય એમ લાગે છે. અને તે પણ જેવો તેવો સરદાર નહીં, કોઈ મોહટો નાખી સરદાર લાગે છે માટે તેને કતલ કરવામાં વાર લગાડવી જોઈએ નહીં. આખા દરબારમાં એ સંજયે ચર્ચા શરૂ થઈ, કતલ કરવાનું સંભળી મરકસના તો હોંસળ ઉડી ગયા, તેણે કહ્યું કે એ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિ માર્યો ગયો તો અરબી ફોજ સરદાર વિનાની થઈ દિગ્મત હારી વિખેરાઈ જશે અને મીસર દેશ રમીએનાજ હાથમાં રહેશે. અને મહુકિસની માઠી દસા થશે, અરમાનુસા ઉપર આરોપ આવશે, મરકસ આવો વિચાર કરતાંજ મુજબ ગયો તેણે મનમાં ગમે તે પ્રકારે પણ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને ખત્યાવી લેવાનો નિશ્ચય કીધો.

અરકાદયુસ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને ઝાળખતો હોવાથી તે જાહેર કરવાનું ધારતો હતો જે મરકસ સમજી ગયો, તેથી તેણે તેની પાસે જઈ કહ્યું કે સાહેબ! આપ એ વખતને યાદ કરવાની તરફી લેશો કે જે વખતે અરમાનુસા યુકેલાને રૂંદે પડી સુઈ હતી અને એજ માથુસે ખત્યાવી હતી, એ તે વખતે તે આપની અને અરમાનુસાની વચ્ચે ન મહત્ત્વ તો આજે આપ અરમાનુસાને પરણવા ક્યાંથી બાગ્યશાળી થાત? કાં તો તેણી આપલાત કરી છવ આપતી અથવા કુરતુનતીનના મેદલમાં કેદ રહેતી. તે વખતે એજ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિ હતો જેણે યુકેલાને ધમકાવ્યો અને પછી શાહઝાદીને પ્રભુ સહીસલામતી સાથે મનદ પહોંચતી કીધી. શાહઝાદી અરમાનુસા એની આભારી હોય અને આપ તેને કતલ કરાવવાના મનસુખા બાંધતા હોઓ એ બધીજ આશ્ચર્યની વાત છે. વળી આપ એ બાબતનો પણ વિચાર કરી લેજો કે એકલા એના માર્યા જવાથી શો લાભ થવાનો છે? એના માર્યા જવાથી આરબો પાછા ચાલ્યા જાય અથવા દિગ્મત હારી જાય એવી આશા રાખેશોજ મા, કેમકે એના જેવા તો આરબોમાં ત્રણસોને સાઠ સરકારો હસતી ધરાવે છે.

મરકસના આ બાંધણે અરકાદયુસને તદ્દન નિરતર કરી દીધો. તે કાંઈ બોલી શક્યો નહીં તેમજ દરબારમાં વધુવાર બેસી શક્યો પણ નહીં. તત્કાલ ઉભો થઈ દરબારની બહાર નીકળી ગયો. મરકસ ત્યાંને ત્યાંજ ઉભો ઉભો ઇસ્લામી સૈનાધિપતિ સંજયે દિશમીર થતો રહ્યો.

અમારે ઇસ્લામી સૈનાધિપતિની ખિતરીકે પ્રત્યેના પ્રત્યેના સંબંધી જાણે એવી દરકારીથી જવાબ આપ્યા માટે ઇપ્કા આપતો હોવાની એવી માને તેની તરફ આવી નજરે જોયું. વરદાન, જે યુવાની ભાષા જાણતો હતો તે ખિતરીકેના વાથે અને અમારૂં આડી નજરે જોવાના હેતુને સમજી ગયો તે કોઈ પણ પ્રકારે ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને એ ખાતર સમજાવવા અર્થે પણ કેવી રીતે સમજાવવી એ મોઢટો પ્રશ્ન હતો. તે પ્રશ્ને વિચાર કરતો વળી, પણ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને ભાત મારી ધમકાવવા વિના ખીજી કોઈ યુક્તિ તેને સુઝતી ન હતી. તેથી તેણે સાચાર થઈ ઇસ્લામી સૈનાધિપતિને એક જોરથી ભાત મારી સખ્ત જખ્તોમાં ધમકાવી કહ્યું— મુર્ખ! તું કેમ નકકામી બકબક કરે છે? અમારા સરદારે અહીં શા હેતુથી ચઢી આપ્યા છે તે તું શું જાણે? જે તું કહે છે કે અમે આવા હેતુથી અહીં ચઢી આપ્યા છીએ? નહાતું મોઢ અને મોઢટી વાત! ત્યારે ત્યારી હદમાંજ રહેવું જોઈએ. ક્યાં ફાકર અને ક્યાં ચાકર? તું એક શુભામ, ત્યારે સરદારોની વાતોમાં શમાટે બોલવું જોઈએ!

ખિતરીકે—(વરદાન કેદની પોતાના સાથી કેદી પ્રત્યેની આવી વર્તણૂક જોઈ આશ્ચર્ય પામી અમારને) અપાદ! આ શું થયું! પેલો ખીજો કેદી એને શું કહે છે? ધમકાવતો હોય એમ લાગે છે?

અમારે ધણી ચાલાકી અને ચતુરાઈથી વરદાનને મતલબ ખિતરીકેને સમજાવ્યો એટલુંજ નહીં પણ પોતાની તરફથી થોડુંક મીઠું મરચું બજારાવ્યું કે ખિતરીકેના મનમાંથી તે કેદી આરમ્બોને સરદાર હોવાની શંકા દૂર થઈ જાય.

ખિતરીકે—(શુભામની આવી હિમ્મત જોઈ આશ્ચર્ય પામી વરદાનને) ત્યારે તમારો અહીં આવવામાં શું હેતુ છે?

વરદાન—નામદાર સાહેબ! અમારા સરદાર હમેશાં સાવજનિક સુખશાંતિને ઇચ્છનારા છે, તેઓ લોકોના લોકી વહેવારવધને અર્થે ગણે છે તેઓના વિચાર બન્ને ફોજોના માનવતા અમલદારોને મેળવી સલાહ કરવાનો છે. જ્યારે સલાહની શરતો ઠરી ચુકી ત્યારે તેઓ પોતાની ફોજ પાછી લઈ જાય અને આ દેશ તમને પાછો સોંપી દેશે તો હવે તમે અમને છોડી મુકશો તો અમે અમારા સરદારને તમારા પણ સલાહ કરવાના વિચારને તેની આગળ દર્શાવી લકાઈ મોકુફ કરાવવા બનવું કરીશું.

બિતરીક—(ધિક્કાર યુક્ત હસી) સુધાદેવી સંધી કેવી સુધાક અને કેવી શરતો? તમે જુઓ તો ખરા. બેજ દહાડામાં તમારે આ દેશ છોડી નાશી જવું પડશે. જ્યો કું તમને છોડી મુકું છું તમે તમારા સરદારને કહેજો કે ઇસ્કન્દરીવાના ભરકરમાં કોઈ નીમકદરામ કિળની દરની ધરાવતો નવા કે તમે ફારી જશો! ત્યાં તો સર્વે રૂમી બહાદુરે બર્સ પડ્યા છે તમારે ખચીત માનવું કે જો મકુકિલની નિમકદરામી નમારી મદદ ન કરત તો કોઇ પશુ કરી અમારા ઉપર વિજય પાવી શકત નહીં. પશુ હશે જે ઘવાતું હતું તે ઘણું મથું છે. હવે અમે તમને બહાદુર રૂમી ચેનો મુકાબલો કેટલો સખત છે એ બતાવી આપીશું ખુદા, અને કુવારી મરીયમની પ્રતિજ્ઞા લઈ કહું છું કે એ નીમકદરામ મકુકિલને તે એવી શીક્ષા કરવામાં આવશે કે કુવા બેઠા રહેશે. જે તેની અને તેના આખા કુટુંબના માંસની બોટીયો કપારી કપારી માછલાંઓના ન ખવરાવું તો હું રૂમી નહોતો (પોતાના સીપાહીઓને) આ કેદીઓને કીલ્લાની બહાર છોડી આવો તેઓ જાહને તેમના સરદારને આપણી જાહેજલાલી કહી સંબળાવશે.

ઇસ્કામી સેનાધિપતી બિતરીકની ઉપલી શીશીવારી સાંભળી અતી ક્રોધાચ્છાન થયો અને તે કાંઈ બોલવા જતો હતો પશુ વરદાને અને કપાદે છસારાઓ વડે તેને બહાર નહીં ઉતારવા સમજાગ્યો નેરી ને યુવ ઘણું મથે, રૂમી સીપાહીઓએ કેદીઓને લઇ કીલ્લાના દરવાજા આગળ આવી તેમના બંધન છોડી તેમને મુક્ત કર્યા તેઓ ખુદાનો પાક માનતા માનતા પોતાની હાવણીમાં આવી પહોંચ્યા.

બિતરીકનો દરવાર બરખાસ્ત થયો, મરકમ પશુ બહાર નીકળ્યો અરકાદયુસને મળ્યો જ્યુ કે તે ઉમો ઉમો ક્રોધના માર્પે દાંત કરડી રહ્યો છે, મરકમે તે બેઠા યુજ્યુ કેમ સાહેબ! આપ શી વાતનો અહસાસ કરો છો!

અરકાદયુસ—મરકમ! તે મને લાચર બનાવી લીધો!! પશુ શર મની વાત છે!! આરબ સરદારનું શીશ કપાવી રૂમીયોને બને આ દેશને આરબોના હુમલાઓથી ગયાવી દેશ તથા પ્રજાની કીમતી સેવા બખ્તવાની નાદર તક આ જે મદારા લાથમાં હતી પશુ અહસાસ! તે ત્હારા લીધે મદારે શુભાવવી પડી!!

અરકસ—વાહ! સાહેબ! વાહ! જોઈ આપની બહાદુરી આપ તણુ દલાડા મુઠી તેની પાસે કેદ રહ્યા છતાં તેણે આપનું શીશ કાપ્યું નહીં, અને આપ તેનું શીશ કપાવે તો શું એ ચોગ્ય થયું ગણાત! બહાદુરીના નામને બટો ન લાગત!

અરકાદયુસ—તેણે મારું શીશ કાપાવ્યું ન હતું તેમજ કાંઈ મને મુકત પણ કર્યું ન હતો.

અરકસ—હા, આપની એ વાત ખરી છે કે તેણે આપને મુકત કર્યું ન હતા, પણ શું તેણે સાદાજાદી અરમાનુસાને મુકત કરાવી નથી! મુકેનાના પંજામાંથી બચાવી નથી! આરબોનું આ દેસ ઉપર ચઢી આવ્યું શું અરમાનુસાના કુસ્તુનતીનના હાથમાં પડવાથી રક્ષણમાં રહેવાના કારણ રૂપ નથી! આપે આરબો પાસેથી ધણા ફાયદા મેળવ્યા છે, અને હવે આપના હાથથી તેમને સગાર ફાયદો થયો છે ત્યારે પરતાવે કરો. હા એ શું આપની મનની મોટાઇને નામેથી સમાજનાર નથી! ઉંતીમ નેકી તો એજ છે કે જુઝાઇનો બહોળો બલાઇથી વાળવો, પણ અહીંયા તો બલાઇનો બહોળો બલાઇથી વાળવાનો છે વળી શુરવીર અને બહાદુર પુરોણનું કામ માનવંતા સત્તરજોને ખુલ્લા મેદાનમાં—રણસંઘામમાં સંહાર કરવાનું!! અરકાદયુસ તદ્દન નિર્જીવીર બની ચુપ થઇ ગયો. અરકસ તેની પાસેથી વિદાય થઇ જવાદને મળ્યો. અને તેણે જે છટા અને મુકિતથી તરબુતો ફાંધે તે માટે તેને મુબારકબાદી આપી. પછી તે ત્યાંથી વિદાય થઇ ઇરકન્દરીયાની બહાર નીકળી પડ્યો.

અરકાદયુસ ઇરકન્દરીયા આવીને રહ્યો હતો તે દરમિયાનમાં તેણે જ્યોદને આજ્ઞેજ જોયો હતો તેથી તેને ચેતાની કને બોલાવી પુછ્યું મેં તો તમને આરબોની ફોજમાં છેલ્લા જોયા હતા આજે વળી અહીંયાં ક્યાંથી !!

જવાબ—હું કોઈ અમલના કામસર આરબોની ફોજમાં ગયો હતો ત્યારે મ્હારો હેઠ પાર પડ્યો ત્યારે હું મ્હારે દેસ પાછો આવ્યો. આજે.

અરકાદયુસે જવાદને એ સંબંધે કાંઈ વીશિષ્ટ પ્રશ્ન કર્યો નહિ કેમકે તે જાણતો હતો કે જવાદ મ્હારો બેદુ છે, વધુ પુછપરછ કરવી ચોગ્ય નથી, અને તેથી તે ચેતાના છુરજે ચાલ્યો ગયો.

યેલીમેર ઇસ્લામી સેનાધિપતિ કેદમાંથી મુક્ત થઈ પોતાના સાથીઓની સાથે વાતો કરતો આરબી ડાવણી તરફ રવાના થયો.

સેનાધિપતિ—(વરદાનને) વરદાન ! મેં રૂમી દરબારમાં એક કીબ્તી અમલુસને દીઠો હતો મ્હારા ધારવા પ્રમાણે તે અકુક્સિનો નોકર હતો મેં તેને એ અમાલિકાથી કેટલીક વાર જોયો હોય એમ મને યાદ છે શું તેં પણ જોયો હતો ?

વરદાન—હા, મેં તેને જોયો હતો તે મરકસ હતો જે કઃમામાં આપણને ઝપાદની સાથે મળ્યો હતો અને ત્યાર પછી પણ કેટલીક વાર આજ્યો ગયો હતો ઝપાદે આજે પણ સાફ કામ કીધું તેણે તરજુમે એવો સરસ અને ઉત્તમ કીધો કે જેના પ્રતાપે આપણે છુટી ગયા. ખરૂં પુછો તો તરજુમે કરનાર એવો હોવો જોઈએ તે ઉપરાંત મેં મરકસની પાસે એક ખીજ માલુસને જોયો હતો. મ્હારા ધારવા પ્રમાણે તમે તેને ઝોળખી શક્યા નથી ! પણ મેં તેને ઝોળખ્યો છે. તે ઝોળ માલુસ હતો જેને આપણે બિલખીસની બહાર કેદ પકડ્યો હતો અને જ્યારે આપણે બિલખીસ ઉપર કુમલો કીધો હતો ત્યારે તે કેદમાંથી નાસી ગયો હતો. મને તો તે કેઈ મોઢટો ઝોરીસર હોય એમ લાગે છે. તે વખતની તેની રીતભાત ઉપરથી મને એમ ખાત્રી થઈ કે તેણે તમને ઝોળખી લીધા હતા તોપણ તેણે એ વાત બિતરીકને કહી નહીં. ખરેખર તેની એ બહા-દુરીશરી વર્તણૂક પ્રસંગને પાત્ર છે.

એ પ્રમાણે વાતો કરતા તેઓ પોતાની ડાવણીમાં જઈ પહોંચ્યા ત્યાં સેનાધિપતિની ઝેરહાજરીથી ધણે ગભરાટ પ્રસરી રહ્યો હતો. આખી શેઝમા સરદારો હોરાનપરેશાન હતા, સામાન્ય મુસલમાન સીપાહીઓ ચિતામાં હતા. જ્યારે તેઓ સર્વે સેનાધિપતિને સહીસલામત આવતો જોયો ત્યારે તેઓ સર્વે બેહદ ખુશ થયા “મરહુમા” “મરહુમા” નાં અવાજો કીધા. સર્વે સીપાહો અને સરદારો એકઠા થઈ પુછ્યા મંડ્યા. તેઓ પણ પોતાની કહાણી સંભળાવવા બેઠા અને એવી રીતે તેઓએ પોતાનો એ દહાડો પુરો કીધો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

—(૦)—

નાસમ નાસી.

ના મદદ થા રહીય જો મદદાં સે દલ ગયા,
મૈયા કે હરે ખાન્ગરે કાનિલ મચલ ગયા.

મરુતના રહસના ધરમાં, અરમાનુસા, કાંઈક અતિ ચિંતામાં બેઠી દેખાય છે. કેટલીકવાર તે પલંગ ઉપર સુત્ર જાય છે વળી પાછી ઉઠી આમ તેમ ફરે છે, પણ મનની આકુળ વ્યાકુળતા કોઈ રીતે તેને ચેતન પડ્યા દેતી નથી. તેણી ચારંવાર દરગાજ તરફ જુએ છે, જેથી તેણી કોઈની વાટ જોતી હોય એવી ખાત્રી થાય છે.

એ વાટ જોવાની ચિંતા, અરકસના તે ધરમાં ફાંપાય થવા સાથે પુરી થાય છે.

અરમાનુસા—(અરકસને જોઈને એકદમ ખુશ થઈ) બહે આબો
અરકસ! બહે આબો! તદારાજ વાટ જોતી હતી. કેહ શું સમાચાર સાબો!

અરકસે, પાછલા પ્રકરણમાં જે કાંઈ વર્ણન કરવામાં આવ્યું તે સમજું કહી સલામત્યું. અરકાદયુસની સહીલસામતીની ખુશખબરી કહી, દીલાસો દીધો અને પછી વિદાય થઈ પેતાને રસ્તે માલતો થયો. આજ કાલ તેનું કામ હરકન્દરિયે જવું ત્યાંથી અરકાદયુસની સહીલસામતીના સંદેશ સહિત અરમાનુસા પાસે આવ્યું અહીંના સંદેશ થઈ અરકાદયુસ પાસે જવું એ હતું. હરકન્દરિયાનો ઘેરો કાયમ હતો. આરબોના પાપ-તપ્ત શહેર મદીના મુનવ્વરથી કુમકની ફોજો આવે જતી હતી. એ ઘેરો ચહેદ મદીના સુધી રહ્યો તે દરમ્યાન અરમાનુસા પેતાના આશકના સમાચાર માત્ર અરકસની છબીની સાંભળી દીધા. પામતી રહેતી હતી, જ્યારે તેનો જીવ ધણો ગંભીરતો ત્યારે અરમાનુસા સાથે થઈ ગામ બહાર આવેલી નદીના કીનારે ફરવા આવી જતી અને ત્યાં નદીના પ્રવાહ જે

આમળા પાછળ રમણીય દેખાવેને જોઈ પોતાના મનને સમજાવવા પ્રયત્ન કરતી. કેટલીકવાર નદીના અસ્થિર તોફાનને નેના ઉછળા મારના મોજાઓને પોતાના મનની સ્થિતિ અને ઉછળા મારતી સ્થિતિ સાથે સરખાવતી પણ ક્યાં નદીના મોજાઓ અને ક્યાં તેના મનની આકુળવ્યાકુળ સ્થિતિ અને ઉપરા ઉપરી ચઢી આવતા વિધ વિધ તરંગો તેણીએ ઘણી કાશીશો કાપી પરંતુ અરકાદયુસ કોઈ પ્રકારે તેણી પાસે આવ્યો ન હતો. પાંતું તેની સ્થિતિ પણ અરમાનુભાવો જેવીજ નિરાશા અને દુઃખભરી ચામ રહી હતી.

મરચુતની આસપાસ કેટલાંક ઊંચા ટેકરા હતા, આ ટેકરાઓ ઉપર ચઢી જોવાથી ઇસ્કન્દરીયાનું જાંદરુ દેખાતું હતું એક દિવસ અરમાનુસા ગમરાએથી હોવાથી મનને શાંતી દેવા બરખારા અદિન આ ટેકરાઓમાંના એક ઉપર આવી ચઢી હતી જ્યારે તેણીની નજર ઇસ્કન્દરીયાના જાંદરુ તરફ પડી ત્યારે તેણીએ જોયું કે એક જંગી જહાઝ પોતાના સહ યોદ્ધા ઉતાવળું કોઈ બાગુએ હંકારાઈ રહ્યું છે તેની પાછળ પાછલ કેટલીક ન્હાની ન્હાની બોટો પણ છે. જે બોટો અને મજવાઓ ઇસ્કન્દરીયાના કિલ્લામાં ઘેરાએલા રમીઓ માટે સરહનો સામાન લાવતા હતા તેને તે તે દરેજ જોતી હતી પણ આજે જંગી જહાઝને ઉતાવળું જતું જોઈ કાંઈક ગમરાઈ તેના મનમાં અનેક વિચારો અને તે પણ ગમરાવી નાખનારા વીચારો ઉપરા ઉપરી ચઢી આવ્યા આવા વખતે તેના મનને ધીરજ દેનાર મરકસ વિના બીજું કોઈ ન હતું પણ અદસસ મરકસ ત્યાં હાજર નહોતો તેથી તેણી એમનેએમ ઘેર પાછી ચાલ્યા આવી, તે દહાડે તેણીએ અત્યંત ચિંતા, ગમરાઈ અને મરકસની વાટ જોવામાં કાપ્યો, જ્યારે તે ઇસ્કન્દરીયાથી મરકસ આવ્યો ત્યારે તેને પોતાની રૂઝ બોલાવ્યો અને પુછ્યું મરકસ! શા નવા સમાચાર લાવ્યો છો? આજે મેં સમુદ્રમાં ધણી મચવા-એને ઉતાવળે જતાં જંગી જહાઝના બીડાને અસાધ્ય રણુ મસરાઈમાં જોયાં હતાં તેનું કારણ શું છે?

મરકસ—હું કાંઈ ચોક્કસ નો જાણતો નથી પરંતુ અનુમાન ઉપરથી એટલું કહી શકું છું કે ઘેરાએલા લોકો, આખર ગમરાઈને નારી છુટ્યા હશે.

અરમાનુસા—શું ખરેખર ?

મરકસ—હા અરેઅર તેવું જ.

અરમાનુસા—ત્યારે અરકાદયુસે ?

મરકસ—અરકાદયુસે પોતાની જગ્યા છોડી નથી એ ચોકસ છે. અને છોડશે પણ નહીં. અસાધારણ દિશ્મતના પુરુષ છે એ રમીઓમાં તેમના જેવા માત્ર પાંચ બીજા હોત તો આરમો આ દેશમાં પગ પથ્ય મુકી શકત નહીં ! કેમકે આરમોની નજીરી સખ્યા અને વળી લખર્જીના કનુનથી તદ્દન અજાન એટલું જ નહીં પણ લાંબી લાંબી મુસાફરીયો કરી અહીં આવેલી હોવાથી શું છતી શકેત.

મરકસ આટલે સુધી કહી શક્યો હતો કે તરતજ અરખારા તેની એવી ફત્વાલો ઉપર હરો જોઈ મરકસ મુપ થઈ ગયો અને અરખારાની તરફ એકું તેણીએ તેને ઇશ્વારામાં કહ્યું કે ના ચાલો તો ઠીક જનાવતા આવડે છે.

મરકસ એમ સમજીને કે અરખારા આરમોના વિજયના મકુક્સિના કાવત્રાનું પરિણામ ગણે છે હા, હું એમ માનું છું કે આરમોને મકુક્સિ સાહેબે ઘણી મદદ ઠાપી, પણ આરો સવાલ તો એવો છે કે જો અર્ધ રમીઓ આપણા સરદાર અરકાદયુસ જેવા ઉંચા સ્વભાવના અને ખચકસના હોત તો આવો વખત ક્યાંથી આવત ! અને કિખી મજા શા માટે રમી મળતી રાતર બનતી અને મકુક્સિ સાહેબને પરધર્મી આરમો સાથે મળી જઈ કાવતર ત્યજવાની સી જરૂર પડતી !

અરમાનુસા—આ નાહકની વાતોથી કંટાળી ગયું તેને તો આવ અરકાદયુસની ચીના હતી જોઈ અકબાઇને) ત્યારે શું અરકાદયુસ પોતાની જગ્યા છોડશે નહીં ?

મરકસ—અત્યાર સુધી તો તેમનો એજ નિશ્ચય હતો પરંતુ અ્યારે ઇરકનદરીયાના સર્વ પક્ષકાર અને મદદગારને નાશી ગયેલા અને જેમની નજરમાં પોતાની નજલા રિયતી બેસે ત્યારે કદાચ પોતાની હાં મુકે તે ના કહેવાય નહીં.

અરમાનુસા—લેઓ ધણી હાલી છે. કોઇ મુક્તિ વિના તેણે પોતાની જગ્યા છોડશે નહીં પણ એવી મુક્તિ મારા ખ્યાનમાં તો અશક્ય નથી. મરકસ—હું જ કોઇ મુક્તિ કરવાનું કશું જ નથી. આરમાનુસા તમને

રત્ની કહેવાઈ! અરકસુસ ચેતાની હક શુકશે નહીં તો... ....
(મળાયને રહે છે)

મરકસ—(કાંધ વિચારીને) શાદગી સાહેબ! આપ ચીંતા તથા દો, સર્વ સાઈબ થશે, મદારા ધ્યાનમાં તો એજ આવે છે કે જે કાર્પ છટાદાર બોલનાર અને સંગીન દલીલો પુર્વક વાત કરનાર તથા સમજાવનાર હોય તો તેમના મનને અને નિશ્ચયને ફેરવી નાંખના વાર લાગે નહીં. મને દીલગીરી બીજી છે કે મદારામાં એ શક્તિ નથી પણ કાંધ કર નહીં હું એવા કાંધ માણસને શોધી કાઢીશ.....એ હમણાં તો હું જાઉં છું અને આશ્વા રાખું છું કે જેમ જનશે તેમ ઉતારણા પાડે આવી કાંધ ખુશીના સમાચાર સંભળાવીશ.....એટલું કહી મરકસ ત્યાંથી વિદાય થયો અને અરમાનુસા વીચારેના તરંગેમાં ચેતા ખાવા માંડી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

હયુપયુ.

હુઝાર તરફકે ઉઠ ઉઠકે હૈં સીનમં,
દિલે ઝંઘડેઠે મેરે જિહાએ હેતે હૈં.

જે કે અરકાદયુસ ઇસ્કન્દરીયાના લોકોફી નિર્જન અને કમજોર સ્થિતીને જાણતો હતો. તે પશુ તે પોતાની ફરજો જાળવવામાં કરી આનાકાની કે આજસ કરતો નહીં. તે કાંઈ પશુ આગળ પાછળના વિચાર વીના મરવાનો કે મરવાનો નિશ્ચય કરી પોતાની જગ્યાએ સ્થીર રહેતો હતો તેને નાસી જવાનો વીચાર આવતો તેમજ ન સુલાહ કરી લેવાનું શ્વાન આવતું તેના મનમાં વ્યાપી રહેલો પ્રેમ તેને નાસી જતાં રોકતો હતો. અને પોતાના દેશની સેવા તથા સ્વદેશબીમાન આરખેલી સાથે સુલાહ કરી લેતાં અટકાવતો હતો.

ધેરનો પછડો મઢીનો તેણે ધણીજ સ્થીર અને હયુપયુ જેવી સ્થિતીમાં પસાર ડાખે. આખી રાત પ્રકાર પ્રકારની ચીંતાઓમાં રહી લગાવે સુતો નહીં. કદી પોતાની સ્થિતી તરફ જોઈ દુન્યાની જાંઘીથી કંટાળી જઈ આખા દુશ્મનોના ટોળામાં ધુસી પડી પોતાનો જીવ આપવાનો ખ્યાલ કરતો ત્યારે અગમાનુસા પ્રયત્નો પ્રેમ તેના મનની લગામને ખેંચી તેના એ ખ્યાલરૂપી ઘોડને ફેંવી દેતો કદી તે ઇસ્કન્દરીયાની શી દશા થશે એ સંજોગ વીચાર કરતો, તેના મનમાં આવતું કે એ કદાચ અરમેઝ ઇસ્કન્દરીયાને હતેહ કરી લેશે તો હું શું કરીશ? શું હું પરાજીત થએલો લામાર અને નિરાધાર અનેએ અગમાનુસા સન્નુખ જઈ ચડીશ? નહીં! એ મદારગી તદત નહીં જની શકે. એ ઉપરાંત હું મકુકિસની સાથે કવી રીતે આંખથી આંખ મેળવી ચડીશ? મકુકિસ કોણ? એજ કે જે અમારા રાજ્યની નિમકદરામી કરી અમારા માટે આવો મીઠો દીવસ લાવ્યો, શું હું એવા રાજદ્રોહીને માનપૂર્વક જોઈ ચડીશ? નહીં નહીં ત્યારે હવે મદારે શું કરવું.

એક દહાડે તે એવાજ તરંગોમાં હતો, અને આખો દહાડો એમાંજ પસાર થયો હતો. રાત પડી ચુકી હતી. રાત્રીએ પણ તેના મનમાં એજ તરંગો અને વિચારો રોમાંચ કરતા હતા, અને તેથી તેને સગારે નિંદ્રા આવી નહતી. તે કદી પોતાની મુજબને મરોતો, કદી ભેંધ બેસી જતો કદી સુષ્પ જતો, કદી ઉભો થઈ આમ તોમ તદ્દા મારતો તેને ચિંતાના કારણે કોઈ પ્રકારે થેન પડતું નહીં તેથી પ્રજ્ઞા અકળાયો. ચાંદની રાત હતી, વખત રણિયામણો હતો, બહાર ફરવા જવાથી મનને કાંઈક આશાસન મળશે એમ સમજી સમુદ્રના કીનારા તરફ જવાના વિચારે પોતાના છુર-જમાંથી ઉતરી બળ્લરમાં થઈ તેણે દિગ્ધાકાંક્ષાનો રસ્તો લીધો. અર્ધ રાત્રી નો સમય હતો આખા શહેર ઉપર ખામેશી શાંતિ અને ચુપકાદીનું રાજ્ય પ્રસરી ચુક્યું હતું. કોઈ કોઈ જગ્યાએ માત્ર ચોપીદાર અને પહેરાગીરોના અવાજ સંભળાતા હતા જેઓ લોકોને “સાવધ રહો” “હુ છેવાર રહો” વિગેરેનાં અવાજોથી જાગ્રત કરતા હતા. કીલ્લાના છુરને ઉપર અને દીવાલો ઉપર પણ પહેરા ચોપીનો પુલ્ક બહારવટ હતો અને ત્યાં પણ સીપાહો “જાગ્રત” ના પોકારો પાડતા હતા અરકાદયુસ દરિયાકાંઠે પહોંચ્યો. પાણીની સપાત ઉપર થઈ પડતા હંડા અને શીનળ પવને તેના મગજને તરો તાજગી બખરી તે પોતાના ઓવરકોટને પોતાના શરીરે લીટી એક ખુદકી જગ્યાએ બેસી ગયો, આ વખતે સમુદ્રની ઘેર ખરેખર કરવા જોગ હતી, ચંદ્રનો અક્ષ (અંતિમિંબ) પાણીની સપાટી ઉપર પડી એક વિચિત્ર પ્રકારનો મઝા દઈ રહ્યો હતો, હાલના પાણીમાંથી જાણે નુના શોઅલા નીકળી, આકાશમાંના ચંદ્રના નુરના શોઅલા સાથે મળી આખા આલમને તુફાન અલાનુર (પ્રકાશ ઉપર પ્રકાશ) બનાવી દેતા. અરકાદયુસ પોતાના સધળા વિચારો છુટી આ કુદરતી આતંક પ્રમાણનાર દેખાવો જોતો રહ્યો, પણ થોડી વારમાં પાછા પ્રથમના હેરાન કરનારા વિચારો તેના મગજમાં ચક્રર ખવા મંડ્યા. લગાઈની ચિંતાઓ અરમનુમાનું સ્મરણ અને પોતાની ટ્યુપચુ જેવી સ્થિતિનો ભય વિગેરે વિગેરે ચિંતાઓએ તેને ગાબરો બનાવી દીધો. ધણ વખત સુધી તે ત્યાં ત્યાં માબેશ અને ખાવરો બનેલો બેસી રહ્યો, પણ વિશેષ સરદીના કારણથી તથા આંખોમાં ઉંધ બરાણ આવેલી હોવાથી તે પોતાના છુરને મુકામે પાછો જવા ત્યાંથી હટ્યો. જ્યારે પોતાના મુકામે પહોંચ્યો ત્યારે એક પહેરાગીર સંતતરીએ આવીને બળ્લર આપી કે—

હાનુર! એક માણસ જે ઈશ્વરની આજ્ઞાને અવિચારે, સ્વેચ્છાથી જાણે છે તે આપને મળવા ક્યારનો આવેલો છે એ કહ્યું હોય તે હાનુરમાં હાનુર કશું?

અરકાદયુસ—તે ક્યાં છે?

સંતરી—સંતરીવાની ચેટમાં હાનુર છે.

અરકાદયુસ—મોલાયો.

આ નવા આવનાર મહરમની ઝોળખાણ વાંચક વર્ગને આપવી અવરમની લાગવાથી હમણાં તો તેના અંતને આકર વચ્ચેથી જાયે, તે કહે ડીંગલો હતો, શરીર કુખળો હતો મહેરા ઉપર કરચોલીયો પહેલી હતી આંખો ઉંડી ખુસેલી હતી પરંતુ સાદ અને ચમકદાર હોવાના કારણે તે કુંદીયાર ચતુર અને કુસળ હોય એમ લાગતું હતું. લાંબી અને ગીચ બરેલી લાંબી હતી જે ધડપણના કારણથી સફેદ થઇ ગઇ હતી. માથા ઉપર એક ટોપી પહેરી હતી. મહેરે મોઢરે તે રૂખી વંશમાત્રી હોય એમ લાગતો હતો. અનુમાન ઉપરથી અને તેના શરીરના સ્પર્શના અવપ્રવાની બનાવટને એકદર રીતે તપાસતાં તે સહા બક્ત (જાહેદે ખુશ) જેવો દેખાતો હતો. પેલી મેર એ આવનારાએ અરકાદયુસની કોટડીમાં પગ મુક્યો હતો કે આણી મેર અરકાદયુસના મનમાં તેની એવી બ્લીક અને ખાસ્તી ઉત્પન્ન થઇ કે હરહો અને લીચાર નહીં હોવા છતાં પણ તેને માન આપવા માટે ઉભો થઇ ગયો, અને સજામ કરી કુસળતા પુઝી અરસપરસ દસ્તામેજાપ કરી પોતાને હાથે કુરસી આપી અને બેસવાનો હથોથો મીધો, અને પછી પોતે પણ બેસી આવનારાના મહેરાને નિહાળી નિહાળી તેને ઝોળખવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો. પણ તે તેને ઝોળખી શક્યો નહીં, તેથી બધાં ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આ માણસને કું ઝોળખતો નથી, પ્રથમ મેં જોયો નથી છતાં એ મહારી પાસે અર્ધી રાત્રીએ કેમ આવ્યો હશે? ખરેખર એમાં કાંઈ બેદ હોયો એમ જોયું એવા વિચાર કરી તેણે આવનારાને સખળી હકીકત પુછવાના ઈરાદાથી તઈવાર થયો. આવનારા માણસને ધડપણના કારણથી તથા લાંબી રસ્તો કાપીને આવેલો હોવાથી એટલો મીધો કેમ ચઢી ગયો હતો કે તે ખીચારો જલદી જલદી ચાલતા ચાલને ચેકગાની કેસીય કરતો હતો.

જ્યારે તેના હમ સગાર ધીમે પડ્યો અને બોલી શક્યા જેવી સ્થિતિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે અરકાદયુ ના મોંઢ સામે બેઠ કહ્યું:—

અણ્ણમાં આપ ઓછરજના પુત્ર અરકાદયુસ હશે ?

અરકાદયુસ—હા ! હા ! સાહેબ ! હુંજ ઓછરજનો પુત્ર અરકાદયુસ છું; અને આપ ?

આવનારો—આપ સગાર થોભો, હું મ્હારું નામ હમણાંજ બતાવું છું. પરંતુ એ અગાઉ, હું તમને, જેને આદો છે તેના સોગન દઇ કહું છું કે, મ્હારી વાત સજ દઇને સાંભળજો. તમે મ્હારું કહેવું માનો અથવા નમાનો એ તમારા અધિકારની વાત છે, પરંતુ મ્હારી સાથે કાંઇ પ્રકારની તોછડાઇ ન વાપરતાં કે તને રાખી હું જે કાંઇ કહું તે સાંભળજો અને મને જાનની અમાન આપી મ્હારા. ધર સુધી પહોંચાવજો, કેમ મરજી છે ?

અરકાદયુસ—(જેને આદો છે તેના સોગન સાંભળી આશ્ચર્ય સાથે આશ્ચર્ય પામી) હા; આપ કહો, હું એ વાતોનો એકરાર કરું છું આપની માથે કાંઇપણ પ્રકારની તોછડાઇ વાપરવામાં આવશે નહીં અને આપને આપના ધર સુધી સહી સહામત પહોંચાડી દેવામાં આવશે.

આવનારો—એમાં કાંઇ શક નહીં કે તમે મ્હારાથી વાકેફ થઇ ચુક્યા પછી મ્હારો આત્મા નિડરપણા વિશે તાલ્લુખીમાં પડશે પરંતુ એટલું વાદ રાખજો કે હું મ્હારા સાચા અંતરથી તમને કેટલીક શીખામણો દેવા આવેલો છું, એ તમે તે વાતોને માનશે તો બસ, નહીં તો આવ્યો છું તેવોજ પાછો ચાલ્યો જઈશ.

અરકાદયુસ—આપે જે કાંઇ આત્મા કરવી હોય તો બધી ખુશીની સાથે કરશો, હું ઉકાવવા હાજર છું, પણ તે અગાઉ આપના નામ કામથી વાકેફ કરવાની કૃપાં કરશો.

આવનારો—તમે ધીરજ ધરો ! હું તમને બધું કહીશ પરંતુ ધીમે ધીમે ઉતાવળાં થવામાં કાંઇ માલ નથી, પ્રથમ તો તમે મ્હારા કેટલાંક પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો. હું અહીં તમારીજ રજા એકેયો છું કાંઇ નાશી જઈ શકનારો તો છુંજ નહીં.

અરકાદયુસ—આપના એ પ્રશ્ન શું છે ?

આવનારો—(ખાંસીને તથા ઢાઢી ઉપર દાઢ ફેરવીને અકસોસીભાવે)

મુરકરાયા સાથે તથા અરકાદયુસને સારી પેઠે ધુરિને) શું તમે ઓઠરજના પુત્ર અરકાદયુસ નથી? શું તમે ઓઠરમાં રહેલાં રૂમી ફોજના કમાન્ડર હન ચીંદ ન હતા?

અરકાદયુસ—હા, હું એજ છું, એ તો મેં કથારનું કહી દીધું.

આવનારો—આજકાલ તમારા પિતાથી ક્યાં બિરાજે છે?

અરકાદયુસ—નિવાસ નાંખી કુરુનતુન્ના ગયા હોય એમ લાગે છે.

આવનારો—શા માટે?

અરકાદયુસ—એ તો હું જાણતો નથી પરંતુ અતુમાન ઉપરથી કહી શકું છું કે તેઓ સિસરની ફોજના કમાન્ડર હન જનરલ હતા. અને તે દેશ તેમના હાથમાંથી નીકળી ગયો તેથી તેની જવાબદારી માટે સાદી દરબારમાં બોલાવવામાં આવ્યા હશે!

આવનારો—હંરકન્દરિયા સંજયે તમે શું અભિપ્રાય આપો છો?

અરકાદયુસ—(રખેને તે જાણુસ હોય અને હું તેની આગળ અમારું ડરપોકપણું કહી દેઉં અને પરિણામ માફું આવે એવો ખચ ઉત્પન્ન થવાથી વિચારમાં પડ્યા પછી) જો અમારા સખળા સરદારો એકમત અને એક સંપીલા હોય તથા એકજ સૈનાધિપતિની આજ્ઞાને આધિન થાય અને જેની સામે દ્રઢતા અને કિંમતપૂર્વક લડાઇ શરૂ કરે તો હું આત્મીપૂર્વક કહી શકું છું કે એક શું પણ લાખો ઇસ્લામી ફોજને અમને છતી શકે નહીં.

આવનારો—મ્હારો પણ અભિપ્રાય એવોજ છે. પરંતુ તમે મ્હારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગોળ ગોળ નહીં પણ સ્પષ્ટ આપી દેશો. શું ઇરકન્દરિયામાં હાલ મુસલમાનોની ટકકર ઝીંઝી શકવા જેટલું બળ છે.

અરકાદયુસ—હા, શા માટે નથી! ટકકર ઝીંઝી તો શું પણ તેમને નસાડવા જેટલું બળ છે!

આવનારો—હું ફલીલ વીના કોઈ વાત માનતો નથી ન્હાનપણથી જોમને એવી ટેવ છે બ્યારે હજારો માણસો સેહેર છોડી છોડીને નાચી જાય છે. તેઓમાં મહોમાહે કુસંપનો ખચ પેઠો છે તેમનું બળ દિનપર દિન ધટતું જાય છે એ હું નજરે નજર એક જુલું ત્યારે તમારી વાત કે ઇરકન્દરિયામાં મુસલમાનોની ટકકર ઝીંઝી શકવા જેટલું બળ છે. હું કેવી

રીતે માની શકું ? જે રૂબીએની નિર્ભયતા રૂબી રાજ્યમાં તણ પડી જવાને અને તેથી ઉત્પન્ન થયેલી રાજ્યની જેર બ્યવસ્થાને આભારી છે.

અરકાદયુસ—(અગળયૌ બની) રૂબી રાજ્યમાં તણ કેવા ?

આવનારો—તણ કેવા !! એ તો જગજગદેર છે હરકુલ શહેનશાહના મરણ સરણ પછી શહેનશાહના અને હકુમતના એટલા બધા દાવેદાર ઉભા થયા છે કે જેમની ગણતરી સૂરજવીથી થઈ શકશે એ શું તમે જાણતા નથી ? હશે ન જાણતા હો તો એ વાતને હાલ પડતી મુકો અને બીજી સાંભળો, હરકુલના મરણ પછી મોઢટા મોઢટા ઠંટા પડ્યા; તેમનો પુત્ર કુસ્તુનતીન ગાદીએ આવ્યો તેણે સો દીવસ સુધી રાજ્ય કીધું, પછી કોઇના એહેર ખવડાવવાના કારણથી મરણ પામ્યો. સાંભળાય છે કે તેની સાવકી માતા રાણીએ મારી તેને એહેર દીધું હતું.

કુસ્તુનતીનને એહેર ખવડાવી મારી નાંખવામાં આવ્યો એ સાંભળી અરકાદયુસે કશો શોક જાહેર કર્યો નહીં, કેમકે તે તેનો હરીફ હતો અને તેથી તે મનમાં ને મનમાં ખુશ થયો હોય તો ના કહેવાય નહીં. (આવનારો ડાસો પોતાનું વ્યાખ્યાન કર્યો જાય છે) કુસ્તુનતીનની પછી મારીએ પોતાના પુત્ર “હરકુલનીયા” ને ગાદીએ બેસાડ્યો તેને પણ માત્ર ગણતરીના દીવસો રાજ્ય કરી, પદબ્રહ્મ થવું પડ્યું અને “કુસ્તુનતીનનો પુત્ર” “શીસ્તાન” રાજ્યનો માલિક બન્યો આટલો બધો ફેરફાર સાંભળ્યા પછી તમે પુછશો કે હજુ એ ઠંટા અને શીસાદ બંધ પડ્યા નથી ? તો મારે હાલગીરી પૂર્વક જણાવવું જોઈશે કે હજુ એ ઠંટા શીસાદ અઢોમાંઢેતી લગાઈએ બંધ પડેલ નથી આર પાંચ મહીના જેટલી ટુંકી મુદતમાં ત્રણ શહેનશાહ ગાદીએ આવ્યા શું એ વાત હીમ્મતને તોડનારી મનેને પાછા હાવનારી, નિશ્ચયમાં લગાવનારી નથી ? ખરેખર એવીજ છે, જે રાજ્યની એવી દયા-જનક સ્થિતિ હોય તે રાજ્યના સીપાહો શું લડી શકે ? શું બહાદુરી દેખાડી શકે ? તેઓ શું મોંઢ લઈને રણસેનમાં ઉતરી શત્રુઓને મુકાબલો કરે ? તેઓના મનમાં તો રાજ્યની ચેરબ્યવસ્થાની દોષી સળંગેલી હોય અને જાહેરમાં લડવું પડે, તો એ લડાઈમાં કેવી રીતે ફતેહ પામી શકે ? લડાઈની હાર છતનો આધાર સીપાહોની સંખ્યા ઉપર નહીં પણ તેમની હીમ્મત અને ઉત્સાહ ઉપર હોય છે તો હીમ્મત અને

હિસાહ એ બન્ને તો આપણા સીપાહોમાં ક્યારનાં નાશ પામી ચુકે છે. એટલે તેઓને શત્રુઓના મુકાબલામાંથી નાશી ગયા વીળીયું શું કરી શકવાના છે? અહસોસ! રોમન શહેનશાહત જે વિશાળ રાજ્યમાં આવી ગેરબવરથા અને ગળપડે! ઉપજા અજણે તે શહેનશાહતને પામમાલ કરી નાંખી, જોકે હમણાં તેનું ના નિશાન બાકી છે પરંતુ તેની આગલી જાહેજલાલી ક્યાં છે? ખરેખર હ તો તેના સ્વખાએ નશીબ નહીં થાય, જો કે હું જીભ વડે આ વાતો ક છું પરંતુ માફ મન બરાઈ આવે છે. હું રમી ધરમાં જન્મ પામે તેમનામાંજ ઉછરી મોટો થયો. મહારી રંગમાં રમી લોકી જોશ માં રહ્યું છે. મહારા શરીરના સધળા અવગ્યો ઉપર રમી લાજજી રાજ્ય કં : હી છે. પરંતુ હું જોઉં છું અને આખો ઉપડી જોઉં છું તો આ તરફ નાહિમેદી અને નિરાશાજ દેખાય છે ભવિષ્ય અંધકારમાં છે. પરીણ મની ખજર નથી. અને છે તો એજ કે આપણે હવે મુસીબત અ સંકટોના દીવસોમાં પગ મુકી ચુક્યા છીએ. આપણી ચઢતીના બદ પડતીના દહાડા શરૂ થઈ ચુક્યા છે. આ જગતના આરંભથી કુદરતે એજ રંગ દંગ રહ્યો છે. તેણે મોહટી મોહટી સલતનતો-રાજ્યોની આ તીના શીખરે પહોંચાડી પાછી પડતીના ઉગ્ર ખાડામાં નાંખી દીધેલ છે કુદરતનો નિયમ એવો ચાલતો આવેલો છે કે ચાલુ સ્થિતિથી પરીણા ઉલટુંજ આવે છે. ચઢતીનું પરીણામ પડતી અને પડતી બાદ ચઢતી, એ જો સારી પેઠે રૂણે પુણે છે તે કરમાવવા માટેજ, માણસ જન્મ પામે માણસાઈ ચઢતીના હદ પહોંચે મરણને શરણ થવા ખાતરેજ એવીજ રી મોહટા મોહટા રાજ્યો જન્મ પામ્યા છે. અને પછી નાશ પશુ પામ્યા છે આરખોની પડતી સ્થિતિ હતી તે હવે તેમના મહાન યૌગજ્વરના પ્રતા ચઢતીમાં બદલાવવી શરૂ થઈ છે. તેઓના બાગવનો સીતારો અમકરે દીસે છે. ઇરક-હરીયાને રતેહ કેરી શક્યા નહી અને આપણા સીપાહે તેમને દુર કરી શક્યા તો શું એથી એવો અનુમાન કરી શકો છો કે રૂ રમી સીપાહો આરખોને મીસરની બહાર પશુ હાંકી મુકી શકશે? નહી એવો અનુમાન તદન ચલ શકતો નથી કેમકે કીજ્તી પ્રજા આરખો મદદગાર છે અને જ્યાં સુધી કિજ્તી પ્રજા તેમના પક્ષમાં છે ત્યાં સુધ એ બનવું અશક્ય છે.

અરકાદયુસ માયું નમાવી ડાસાની વાતો સાંભળી રહ્યો હતો તેની સધળી દલીલો નો તેને કશો જવાબ સુઝતો નહતો, જ્યારે કિપ્તી પ્રજાનું નામ આંખુ ત્યારે તેનું મન હલી ગયું અરમણસાનું રમરણુ થયું અને તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે કિપ્તીનું નામ મુઝી દ્યો તેનો ખ્યાલ આવવાથી મદારા તન મનમાં અગ્નિ બાપે છે. તે હુમ્મ્યાએએજ આપણે દેશ શુમાવળ્યો, તેએએજ નિમકદરામી કરી પોતાની માલમીલકત અને દેશ આરબો જેવા જંગલીયોના હાથમાં સોંપ્યો. એ તે રાજદ્રોહી કિપ્તીયોએ આરબોનો પક્ષ લીધો ન હોત તો શું તમે ધારો છો કે આરબો આ દેશમાં પગ મુઝી-ચકયા હોત ? એટલું કહી હાંત કચકાવા લાગ્યો.

ડાસો લગાર મુસ્કાયો અને અરકાદયુસની તરફ એઈ બોલ્યો “હા એમાં કાંઈક શક નથી કે મકુકિસે પોતાના દેશ પ્રત્યે અને રાજ્ય પ્રત્યે નિમકદરામી કીધી. પરંતુ ન્યાયની નજરે એતાં તેમાં એનો કસુર દેખાશે નહીં તેને એમ કયાં વગર છુટકોજ નહતો.

અરકાદયુસ—(કોષ પુકત) કેમ કસુર દેખાશે કહીં કસુર તો એજો છે !

ડાસો—હું તો કહી ચુક્યો કે તેણે પોતાના દેશ અને પ્રજા પ્રત્યે રાજદ્રોહ ખમીત કીધો, પરંતુ તેણે દેશને કોષ પ્રકારની કમિત અથવા લાંચ લાંબને વેચ્યો નથી. તને રમી રાજ્ય પ્રત્યે એ પ્રમાણે વર્ત્યા વગર છુટકોજ ન હતો. નહિં તો તે પશુ આપણી પેઠે રમી વંચનોજ છે તો વિચારવું એજએ કે તેણે રમી હોવા છતાં જ્યારે બેવશાઈ કરી ત્યારે તેમાં કોષ મોહકું કારણ હોવું એઈએ શું તેને રાજ્ય દઉલત મળવાની હતી ? અથવા તેને કોષની સાથે સગપણ બાંધવું હતું ? એવી કષ બાબત હતી કે જેથી તેને એમ કયું ? મદારા અભિપ્રાયમાં ન તો તેને પોતાને રાજ્યની દઉલતની દરકાર હતી ન તે કોષની સાથે સગપણ બાંધવા ચાહતો હતો. તેનું રાજદ્રોહ બનવાનું કારણ તદન જુદુંજ છે અને તે એવું છે કે તેનું કસુંક તેની સીર આવી ચકતું નથી. એ સરવે નામોશી આપણીજ છે તે બાપડાએ રમી પ્રજાના અને રાજ્યના જુલમોને હદથી વધી ગયેલા અને કિપ્તી પ્રજાને ત્રાહે ત્રાહે પોકારતાં બેયાં ત્યારે ધણી દીલગીરી પુર્વક તેણે કિપ્તી પ્રજાને આપણા જુલમી પંજમાંથી

મુકત કરાવવા આ રસ્તો લીધો તમે વિચારો તો ખરા કે જે રહમદીસ હાકિમ—ગવનર પોતાના તાબાની પ્રજા ઉપર રૂબી પ્રજ્ઞના ન્હાના ન્હાના અમલદારોના હાથ વડે જીલ્લા થતો જીલ્લો તેની નજરોમાં તેની પ્રજાને વાતવાતમાં સાત મારવામાં, તેની આખર લેવામાં આવે, ન સાંખી શકાય તેવી મળે દેવામાં આવે, રાજ્યમાં કરોડો રૂકે ન આપવામાં આવે, રાંક જેવી પ્રજા તદ્દન કાપદા કાનુનને આધીન રહેલી હોય, રાજ્ય કરતી પ્રજાનું માન જાલવતી હોય છતાં તેની સાથે એવી નીચ વર્તણૂક ચલાવવામાં આવે, તેના મદિરા તોડી નાંખવામાં આવે, તેની મુર્તિયાનો નાશ કરવામાં આવે, તેના ધર્મ ગુરૂઓને દેશવટા દેવામાં આવે, કતલ કરવામાં આવે, તેના નજીબી એલીયોને કેદમાં પુરવામાં આવે, સ્ત્રીઓની આખરોનો કરોડ ખ્યાલ કરવામાં ન આવે, જે આખરદાર કિબતીને ધ્યાન નહીં રહેવાથી કોઇ અદના રૂબીને સલામ ન કરી હોય તો તેને છુટ વડે સખત માર મારવામાં આવે, તે હાકિમના મનમાં શું નહીં થતું હોય અને તે પોતાની ગરીબ ગાય જેવી પ્રજાને બંધાવવા માટે શું નહીં કરે તમે પોતે જે એવીજ જગ્યાએ હોત તો શું કરો જે પ્રજા સદીયોને સદીયો સુધી મોત કરતાં પશુ વિશેષ સખત અપમાન અને ભેર જીલ્લા મુજે મોઢે સહન કરતી આવી હોય એવી પ્રજાથી શું તમે તાબેદારી અને આશા રાખી શકો છો ! અચિત નહીં એવી પ્રજાને તક મળે ખરેખર તમારી વિશેષ ચાલ જરો અને તેથી કું કહી શકુ છું કે કિબતી પ્રજાએ ખરેખર આ નવા દેતેલ કરનાર આરખોની મદદ કરવા વડે પોતાની સ્વતંત્રતા અને અમન ચેન અને આખાદીને ખરીદી લીધી છે. કું તેના રાજદ્રોહનો ઇનકાર કરતો નથી પરંતુ તેની સાથે એટલું કહું છું કે કોઈ પશુ પ્રકારના પશુસા વડે અથવા પક્ષી પક્ષી વડે દોરવાયા વીના, લોકોના રાજદ્રોહને લક્ષ્ય પુર્વક સાંભળી તે ઉપર ઉકતો વિચાર કરવો જે બુદ્ધિવાન પ્રજાનું મુખ્ય લક્ષણ છે, તમે વિચાર કરો અને પછી કહો કે એમાં કસુર કોનો છે ? જે આપણે કીબતીયોને પુણ રાખી શક્યા હોત, તેમના હક્કનું સરક્ષણ કરી શક્યા હોત, આપ જ્યાં અને તેમનામાં કરો એક મળ્યો નહોત તો તેઓ કદી આરખોનો પક્ષ લેત નહીં, ચાલો હવે જે બધી વાતો પડતી મુઠીએ કહો વાર કે જે કિબતી પ્રજા આરખોનો પક્ષ ન લેતાં આપણા પક્ષમાં રહી આરખો સામે લડી હોત તો શું આપણે આરખોને હરાવી શકતા ખરા ?

અરકાદશુક- (જે અત્યાર સુધી માત્ર નમાવી બેઠો હતો, તે સગાર ઉંચું જોઈ) હા, હું એમ માનું છું કે એ કીબતી પ્રભુ આપણા પક્ષમાં રહી હોત તો આરબો દારી શક્યા હોત, આરબો માત્ર જંગલી ઉંટચરા વનારા છે એમના બાર શા છે ?

ડોસા-તમે જુવાન છો તમારું લોહી ઉલગતું છે. માફ કરજો, અનુભવની ખામી છે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે તમે આ અગાજી “એ રાક” “દીલિસ્તીન” અને “શામ” જેવા બલવાન દેશોની, આરબોના હાથ વડે દાર, સાંભળી ચુક્યા છો છતાં આવી વાતો કેમ કરો છો ? તેમને બિન કવાયતી જંગલી ઉંટ ચરાવનારા ન મણો. તેઓ મહાખં તિલા, અને એક સંપીલા છે, જે કામને હાથ પર છે તેને કહીએ પુર કીધા વિના મુકતા નથી. તેઓએ ભેત ભેતામાં મહા બળવાન શેહરોને સર કરી લીધાં છે, તેઓએ શામ દેશમાંથી રૂમીયોને અને એરાકના દેશમાંથી પારસીયોને હાંકી મુક્યા છે. હું તો એમજ માનું છું કે નિશંચય ખુદાવહે આરબોને. આખા જગતમાં સુધારો ફેલાવવા, ન્યાય નીતિને પ્રસારવા, અને રૂમ અને શરસની સલતનતોમાં, જુલમ અન્યાય અને અનીતિનો જે સડો દાખલ થયો છે તેનો નાશ કરવા મોકલ્યા છે. વહેલાં મોઢાં તેમનીજ છત છે. આરબો સામના હમણાના પરિચય ઉપરથી, તેમની અને રૂમીયોની રીત બાતમાં ફેટલો ફેર છે એ તમે જોઈ શક્યા હશે. કીબતી પ્રભુએ, રૂમીયોના વખતમાં જે જે જુલમો સહન કીધાં છે. તેનું સમરણ થવાથી શરીરના ફવાડા ઉભા થાય છે, અને ! રૂમીયોએ કેવા કેવા જુલમો કીધાં છે તેમના હખાદતખાના (પુનરુદ્ધાન ગીરજા અને ચર્ચ)નો નાશ કીધો. તેમની માલમેતા છુટી લીધી આબરુદાર કિબ્તીયો પાસે અદના અદના રૂમીયોની ગુલામી કરાવી. એવી સ્થિતિમાં પણ બાપડા કિબ્તીયો પેનાને જુલમથી છોડાવનારા આરબોનો પક્ષ લે તો તેઓ ઉપર એવશાહની નામેથી મુક્યામાં આવે એ ખરો સમય ! ત્હારીજ બંધીદારી છે !! વીચારો તો ખરા ! રૂમીયોના જુલમોથી બચવા કિબ્તીયોએ ઉપાય લીધા તો તેમાં તેઓએ દેવપાત્ર શું કીધું ? અને તેપણ ક્યારે જ્યારે રૂમીયોનો જુલમ તફન હદ અને સીમા ઓળંગી ગયો હતો ત્યારે ! એ સાંભળ્યું છે કે બાબુલની કીલ્લા બંદી માટે જ્યારે તમારે પોતાનું લશ્કર તેમાં દાખલ થયું અને ક્લીસએ મેઅલ્લકમાં પહોંચ્યું

ત્યારે રાહેળ સ્ત્રીએને ધણા અપમાનપૂર્વક તે મંદીરમાંથી કાઢી મુકવામાં આવી, તેમાંની સર્વ મુતિયેનો નાશ કરવામાં આવ્યો! શું એ સરમ અને ધીકારપાત્ર વર્તણૂક ન હતી? ખ્રીસ્તી પોતાના ખ્રીસ્તી બાઇબેલ પ્રત્યે એમ વને એ કેટલી બધી નમોશીની વાત અને અધર્મપણું કહેવાય! જેવું રૂમીયેલું ચર્ચ તેવું કિબ્તીયેલું ચર્ચ! તદ્વાવત શો હતો કે એવી કરૂતા વાપરવામાં આવી! માત્ર એજ કે જાતી દૂષ બાવ અને મિથ્યા અબીમાન.

આ વખતે અરકાદયુસ સરમનો માર્યો પાણી પાણી થઈ ગયો. કેમકે તેના તાપાના સીપાહીયેએ રાહેળ સ્ત્રીએ અને તેમના મંદીર પ્રત્યે એવી કલંઝ લગાડનારી વર્તણૂક ચલાવી હતી.

ડોસો—(પોતાની વાત ચાલુ રાખી) અને જુઓ! આરબો જેઓ ખ્રીસ્તી ધર્મ પાળતા નથી પણ મોહમ્મદન ધર્મ પાળે છે. જેમને તમે નહીં સુધરેલા ઉંઠ ચરાવનારા જંગલી કહો છો તેમણે કીલ્લામાં દાખલ થઈ શું કીધું? જો કદાચ દાખલ થતાંજ છુટકાઠજ ચત્રાવત તો તદ્દન બ્યાજ બીજ હતું કેમકે તેઓએ ચતરેનો દેશ છૂતી લીધો હતો.

અરકાદયુસ—(અગળયો બની) તેઓએ દાખલ થઈ શું કીધું?

ડોસો—તમે જાણતા નથી એ નવાઇની વાત છે? કારણકે તેમનાં એ કામની ખુબી તો મારે તરફ ગવાય છે. તેઓ કિબ્તી ખ્રીસ્તીઓના મંદીરમાં એજ મંદીરમાં કે જેમાં તમારા સીપાહીયેએ જોર જુલમથી પડાવ નાંખ્યો હતો અને રાહેળા સ્ત્રીઓનું અપમાન કર્યું હતું, એવા માનપૂર્વક દાખલ થયા કે જાણે પોતાનાજ ધર્મના પુલ્લસ્થાનમાં જતા હોયની!! એક ખ્રીસ્તી મંદીરને, એક ખ્રીસ્તી માન આપી શકે છે. તેવુંજ માન તેઓએ એ મંદીરને આપ્યું. રાહેળા સ્ત્રીઓનું અપમાન કરવાને બદલે તેમને બેલાતીને દીલાસો દીધો. તેમને, હમેશના ધારા મુજબ મંદીરમાં રહેવાની પરવાનગી આપી, વળી સાંભળો! તમે કિબ્તીઓના ખીતરીક બન્ધામીનને દેશવટો દીધો હતો, આરબોએ પોતાના માણસ મોકલી તેને ધણા માનથી મીસરમાં બેલાવ્યો અને તેને તેના હાથ ઉપર નીમી દીધો. એક મોઢી સમા સન્મુખ, તેની બીજી વાસ્તી નીમણુંકનું ફરમાન મણીજ નરમી સાથે પાંચી સંજાળ્યું, અને તેની સાથે ધણા સારા સહુક

કર્પા, મેં તો એટલે સુધી સાંભળ્યું છે કે આરબ મુસલમાનો, માત્ર માણસ જાતનું રક્ષણ કરનારા છે એટલું જ નહીં પણ એકંદર રીતે જીવ રક્ષા કરનારા છે. તેઓ ન્દાના ન્દાના પક્ષીઓના બચાવોને સંતાપતા નથી. જ્યારે તેઓ બાણધના કાંદાથી રવાના થયા ત્યારે પોતાની જાવણી માંનો એક તંબુ તેઓએ ત્યાંજ પોતાની પાછળ આડલા માટે રહેવા દીધો હતો કે તેમાં કબુતરોએ પોતાના બચાવો કાઢ્યા હતા, જે તે વખતે તંબુ ઉપાડી લેવામાં આવત તો એ સર્વ કબુતરના બચાવોનો નાશ થત.

મકુકિસનો રૂમી પ્રજા પ્રત્યે ધિક્કાર અને આરબો પ્રત્યે ખ્યાર કરતો જોઇ શાં માટે હોય તેવામાં આવે છે? તે બીચારો, આ કોનેક આરબો પાસેથી પોતાના માટે શું લેવા માગે છે? તે માત્ર મરતબા, માલ દોલત જેવી વસ્તુઓનો જીખો નહતો. રૂમીએનો જીલમ હૃદયી વધી સહન ન થઈ શકવા એટલે દરજે પહોંચ્યો હતો. કિબ્તીયો તેમના રાજ્યમાં પાવમાલ થઈ ગયા હતા, એટલે લાચારીએ તેને એ રસતો લેવો પડ્યો. હું ના નથી પાડતો કે તેણે નમકદરામી કીધી નથી. પરંતુ તેની દરામીતું રૂપ જુદું છે. સાર્વજનિક કલ્યાણના હેતુથી લેવામણું પગલું, વ્યક્તિનાં સંજ્ઞામાં નમકદરામી ગણાતી હશે. પણ હું તો એવી નમકદરામીને લાચાર અને નિરાધાર પ્રજા તરફથી લેવા એક બદલાતું, બદલે જાવાતું, પ્રજા દાઝતું અને વેરતું નામ આપીશ. તે હૈબતનાક ડોસો વાત કરતી વખતે એટલો બધો ઉશ્કેરાએલો હતો કે તેના હોઠ હલતા હતા, દાદીના વાળ ઉભા થઇ ગયા હતા. આંગળીયો કાંપતી હતી અને તે પોતાનાં આપામાંથી નીકળી ગયો હોય એમ લાગતું હતું. અરકાદયુસ માથું નમાવી સર્વ વ્યાખ્યાન સાંભળતો હતો. અને એ ડોસાની હલીલો ઉપર અને તે કોણ હશે અને શા માટે આ વાતો કહેવા આવ્યો હશે વીચરે આ વાતો ઉપર વિચાર કરતો હતો તેના મનમાં એ ડોસા પ્રત્યે માનની લાગણીઓ પ્રગટ થઇ ચુકી હતી તેના એ વ્યાખ્યાને તેના મન ઉપર પુર્ણ અસર કીધો હતો અરકાદયુસને લાગતું હતું કે ખરેખર તેમની હાર રૂમીએના જીલમ અને અન્યાયનેજ આભારી છે અને તેનો દેશ કિબ્તીયોને નહિં પણ રૂમીઓનેજ ધટે છે. ચતુર ડોસો તેના ચ્દેરા ઉપરથી તેના મનની રચીતી કળી ગયો હતો તેથી તેણે પોતાનું વ્યાખ્યાન યોદી વાર માટે પુર્ણ કીધું હતું. અરકાદયુસ વિચાર કરવાથી અને તેના મનમાં ઉલટા સુલટા આવતા

તરત્રોથી એટલે અકળાયે હતો કે તે પોતાની જગ્યાએથી ઉભો થઇ
ઓરડામાં આમ તેમ ફરવા મંડ્યો. ડાસો જોઇએ તે શું કહે છે એ
સાંભળવા બાહર, તેના રહેણ સાથે જોતો બેઠો હતો.

અરકાદયુસ—(ફરતા ફરતા ઉભો રહી) સાહેબ આપે મને જે
સહાયે બોધ દીધો તે સર્વનો સારાંશ શું છે ?

ડાસો—સારાંશ ! પુત્ર ! સારાંશ ! એ તો ચોખ્ખો છે એટલેજ કે
તમે તમારા જીવને જોખમમાં ન નાખો, તમે જાણતા હોશ કે સપ્તમા કમી
સરકારે કુમ દબાવી દેડીયાથ મુરમાની પેઠે નાસતા જાય છે કેટલાંક તો
નાશી સુકયા છે અને કેટલાંક તઇયારીમાં છે તો તમારે પણ તમારે
પોતાનું સંરક્ષણ કરવું અવશ્યનું છે. હું જાણું છું કે તમારી ખાનદાની
અને બહાદુરી એવી નથી કે તમે લડાઇથી ડરી નાશી જાઓ અથવા
શત્રુઓની તાબેદારી કબુલ કરો, તે જાણુ આવા વખતે અલગ થઇ પોતાની
હક ઉપર કાયમ રહેવું અને હાથે કરીને બળતી હોળીમાં હોમાવું એને
હું પસંદ કરતો નથી તેમજ એવી બહાદુરીને બહાદુરી નહીં પણ માંડા
પણ અને દીવાનાપણું ગણું છું અરકાદયુસ—ત્યારે ત્યારે શું કરવું
જોઇએ ? (કાંઇક અભરાટમાં અને કાંઇક હોશમાં પુછ્યું) ડાસાએ તરતજ
જવાબ આપ્યો કે ! જે જગ્યાએ તમને કશી બાળ ન બાવી શકે એવી
સલામતીની જગ્યાએ તમારે ચાલવા જવું જોઇએ અને ત્યારે લડાઈ
પુણ થઇ જશે ત્યારે આરમ્ભ પોતે તમને માનપૂર્વક બોલાવી લેશે અને
એ વાત તો નક્કી માની લેવી કે ઇસ્કન્દરીયા આરમ્ભના હાથમાં ગયા
વિના રહેનાર નથી બાજ કાલમાં આરમ્ભની સત્તા જામવામાં છે. આ
ઉલ્લેખ વાક્ય પુછી કરી ડાસાએ એક નિશ્વાસ નાંખ્યો અને પછી પાછું
બાપ્યાન આગળ ચલાવ્યું અરસોસ ઇસ્કન્દરીયા કહ્યું ઇસ્કન્દરીયા ?

એ ઇસ્કન્દરીયા કે જે આખી દુન્યામાં અનુપમ હાથલક્ષ્મ (યુનીવર્સાઈટી)
ના નામે પ્રખ્યાત હતું. તેની ખુબસુરતીની અંત વેઢપાર શક્તિ વિખ્યાતી
ત્યારે તરફ મસરેલી હતી અને સુખાસ અને સીવીલીઝેશનના નમુના રૂપ
હતું. તેની કેવી માહી દશા ! કે જેની સર્વ દુરદુર દેશાવરથી વિદ્યાર્થીઓને
ખેંચી લાવી પ્રખ્યાત આકર્ષણભર્યા, મહા મેહકટા પ્રેરકશક્તિ (લાયબેરીયો)
મંચ અને દિવ્ય મંદિરો, બગીચો મહેલો, મેહલો, હવેલીયો, સડકો,
અને અસંખ્ય હથોળો—હાથધીઓ અથવા બાંટસ, પરદેશીયોના

કળ્પનામાં જવાની તાઈવારીમાં છે, અરકાદયુષ એનો ખાસ કરતાં મ્હારા જીવરના દુકડે દુકડા થઈ જાય છે. હવે એટાઈ જાય છે, પણ ઉપાય શો ?

અરકાદયુષ—(કાપથી) અરે તેઓની શી દસ્તી છે કે તેઓ ઇસ્કન્દરીયા ફતેહ કરી શકશે ?

ડોસો—હું આપને જે કહું તે સત્ય થાનો, મ્હારે અનુભવ બધો લાંબો છે. મેં આવાં પશુ કટાકટીના વખત જોયા છે. જો તેઓ પહેલાં કુમલામાં કળ્પને નહીં કરી શકે તો ખીજા ત્રીજા કુમલામાં તો ખચિત કળ્પને કરી શકશે જો તમે તેમની સામે લડવામાં અને તેમને દુર કરવાની કોશીશમાં સજડ અને દ્રઢ રહેશો તો માત્ર એટલો ફાયદો પામશો કે તમારું નામ લડવઈયાઓમાં ગણાશે. અને હું માનું છું કે તમે સંતાઈ રહેવાની અથવા નાશી જવાની કોશીશ તો નહીંજ કરો—

અરકાદયુષ—સંતાઈ રહેવું અને ન્હારી જવું બાપલાઓનું કામ છે. મરેહાનું કામ જાતીને લલ જનારી મોખરે રહેવાનું છે અને અપજલ પછી જીવતા રહેવું એ શરમ ભયું છે.

ડોસો—(મુસ્કરાઇને) હવે સુધી તમારમાં જવાનીનો જોશ છે, તમારો સ્વભાવ જવાનોના જેવોજ આકળો છે. મને લાગે છે કે તમને ફિકર ચિંતામાં નાંખવા જેવું કશું નથી. મેં માન્યું કે તમે દુન્યામાં તદ્દન એકલા છો, તમે કોઈને ચાહો છો ન કોઈ તમને ચાહે છે તો પણ મ્હારી જીદ અને અનુભવ તમને એજ સલાહ આપવાં સુચવે છે કે તમે જો આ લડાઈથી અજગા રહેશો તો તમને કશું કશુંક લાગશે નહીં. હા જાણી જોઈને મરજુના મોંઢમાં પડવું હોય તો હું ના કહેતો નથી, પણ તેથી તમારી નામના વધે એમ માનશો નહીં તેથી તો ઉત્તરી બદનામી થશે. અને લોકોની નજરમાં મિથ્યાબીમાની અને દીવાના ગણાશે, હવે આ દુન્યામાં આરખોની સાથેની લડાઈમાં કપાઈ મરવા કરતાં વધારે ઉપોગી કામ કરવાના બાકી છે દુન્યામાં હવે તમને એવા માણસો મળશે જેઓ તમારા ખરા મીત્ર અને સાચા મુએરજક હોય તમારી જાંઘીની સાથે તેમની જાંઘીનો આધાર હોય અને તમારા મરજુની સાથે તેમનું મરજુ પણ નીપજે, હું એક અનુભવી ડોસો છું, દુન્યાની ધુપઈવ અજમાવી ચુક્યો છું મ્હારું મન પરીણાની કસોટી ઉપર ચઢી ચુકેલું છે.

અને ધણી કીમતી સંજોગો અને તેના કીમતી પરીણામોનો મોઢટો ખંડાર મહારી સ્મરણ સક્રિયતા કાઠારમાં જારી રાખ્યો છે. માટે મહારી વાત સાંભળો, રૂમી રાજ્યનો છાંયો મિશર અને શામના દેશોમાંથી સદાને માટે દૂર થયો તેના શુભમ અને નિર્બળતાને લીધે ધણી દેશ તેની સત્તામાંથી નીકળી ગયા. અને એ બધું કેમ થયું? એક તો એમ કે રૂમીયોએ ન્યાયને ન ગણકારતાં શુભમ શરૂ કર્યો અને બીજું એમ કે તેઓમાં ધાર્મિક વિશેષતાએ ધમ પેસારો કર્યો કુસંપ વધી પડ્યો જે બાબતમાંથી કરો સાર નીકળવાનો ન હોય એવી બાબતોમાં ઝગઝગ કરવા મંડ્યા. જે બાબતની ખુદાની આશા ન હતી તે બાબતને માનવા લાગ્યા. મહારો આ મત આજનો કાંઈ નથી. હું વર્ષો થયાં એ અબીપ્રાય આપતો આવ્યો છું મહાગ એજ અબીપ્રાયને સાંભળીને રાજ્યકર્તા હાકિમે મહારા ઉપર ગુસ્સે થયા હતા અને મને દેશવટો દીધો હતો, અને પ્રકાર પ્રકારના દુઃખ દીધા હતાં અને મેં તેમનાં શુભમો મોઢડું મન રાખી સહન કીધા અને મને જે બાળખી લાગ્યું તે કદયા વીના રહ્યો નહી, હું હમેશાં એ વાત કહેતો આવ્યો છું અને હમણાં તમને પણ કહું છું.

અરકાદયુસ—શું હવે આપ આપનું મુજારક નામ જણાવશો?

ડાસો—તમે મને અમાન (સલામતી) આપવાનું વચન આપ્યું છે અને કુળવાન માણસનું કામ છે કે જીવ જતાંએ વચનનો ભંગ કરવો નહી. શું તમે તમારું વચન પાળશો?

અરકાદયુસ—આપે કરી બીતિ રાખવી ન જોઈયે. આપ જલ્દ અને પુણ્ય છે આપનું માન મહારા ઉપર ફરજ છે.

ડાસો—ત્યારે હું કહું છું કે મહાર નામ ચઢવાનહંવી છે.

અરકાદયુસે એ જલ્દને જોળખી લીધા કેમકે તે ઇસ્કન્દરીયામાંના પ્રખ્યાત વિદ્વાનોમાં એક હતો તે કિબ્તીઓની પેઠે યજ્ઞે કુખી ધર્મ પાળતો હતો તેથી રૂમીયો તેને પ્રભુ દુઃખ દેતા હતા. એ બાબત ખરી છે કે એવા માણસની અસર મન ઉપર બધી પડે છે. એવીજ રીતે ચઢવાના બોધની બધી અસર અરકાદયુસના મન ઉપર પડી.

ત્યારનાં એ વૃદ્ધિ જેને હવે આપણે ચઢવાના નામે યાદ કરીશું. અરકાદયુસની પાસે વિદાય થવાની રજા માંગી અરકાદયુસે ધણી અદબ

અને માતથી તેના હાથ પગ યુગ્મી વિદાય કીધા, અને એક સીપાહીને
 દુક્રમ આપ્યો કે “જા આ વૃદ્ધને તેના ઘર સુધી પહોંચાડી આવ.” થઈવા
 રવાના થઈ ગયો. અરકાદયુસ પોતાના ઝોરડામાં પહોંચી ઉપર જઈ સુઈ
 ગયો. તેના કાંતોમાં થઈવાના બોધના સખ્તો જણકારા કરી રહ્યા હતા.
 અને મુખ્યત્વે કરીને તેનું આ વાક્ય કે “શું તમે કોઈને ચાહતા નથી ?”
 અને “બીજા ધણું માણસોની જીંદગીનો આધાર તમારી જીંદગી ઉપર
 છે.” તેના મગજમાં ચક્રકર ખાઈ તેના તનમનને બેચેન બનાવી દેતા હતા.
 અરકાદયુસે ઝોરડાનો દરવાજો ખોલ કરી લીધો અને એક ન્હાની બારીની
 પાસે બેસી કીલ્લાની બહારના મેદાનમાં જે આરબોની જાવણી સુધી ફેલા-
 યણું હતું, નજર દોડાવવા કહ્યું તે “અફસોસ રૂમીરાગ્યને સીનારો
 અસ્ત થવા બેઠો છે.” શામ અને મિસર જેવા કિમતી અને સુવર્ણના
 દેશો રૂમીઓના કબજામાંથી નીકળી ગયા. ઇસ્કન્દરિયા કે જે પુર્વ દેશોની
 વિદ્યાનું મુખ્યબિંદુ અને વેપારનું મથક હતું તે પણ રૂમીઓના હાથમાંથી
 જવા બેઠું છે. અરે તેની એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે કે અકલમંદ અને
 દુરઅહેસ માણસો તેની તબાહી અને બરબાદીની અવિધ્ય વાણીઓ કરે
 છે!! અફસોસ! ઇસ્કન્દરિયાની એવી નાજુક સ્થિતિ!! અને ઉપરથી
 થઈવાનો પ્રશ્ન કે તને જોઈ છે નથી? મ્હારા મન ઉપર સખ્ત ચોટ
 કરે છે મને શા માટે જોઈ નથી? અરમાનુસા! ખારી અરમાનુસા!
 મ્હારી પ્રાણ આધાર અરમાનુસા! મ્હારી માનવંતા પત્તિ છે. જે મ્હારા
 ઉપર કશું સંકટ આવ્યું તો તેણી તેની અસરથી બચશે નહીં. આવા
 તક વિતરોમાં ફરી અરકાદયુસ સ્તબ્ધ બની ગયો. તેને પોતાનો જીવ
 બચાવવો અમત્યનો જણાયો, અરમાનુસાથી લગનની માંઠે બંધાવાનો ખ્યાલ
 તેના બહાદુરી બર્ષા અને હિંમતભર્ષા વિચારોને પાછા હાંકવા મંડ્યો. જે
 કે અંદરથી મન તેને લડાઈમાં ન જોડતાં. ઇસ્કન્દરિયા બોડી જવાનું
 સુચવતું હતું, પણ તે એમ કરી શકે એ તેને મુશ્કેલ લાગતું હતું, તેના
 સ્વભાવમાં રહેલી લજ્જા (મહરત—હમીયત) તેના નાહિંમતીના વિચારોને
 પ્રબળ થતાં અટકાવી અને ફાળી દેતી હતી. એવી રીતે અરમાનુસાના
 પ્રેમની ખાતર ન લડતાં ઇસ્કન્દરિયા બોડી જવાના વિચાર, અને લજ્જા
 તથા મહરત—હમીયતના વિચાર વચ્ચે તકરાર ચાલતા આલતા રાત્રી પસાર
 થઈ ગઈ અને તે હતુ એમને એમ હા, ના માંજ રહ્યો.

ખીજે દહાડે સંધ્યા સમયે મરકસ અરકાદયુસને મળવા આવ્યો. અરકાદયુસ અરકસનો મહેરો જોતાજ એવીન મધ ગયો. તેને યાદ આવ્યું કે બાળુબના કીલ્લાના ઘેરા વખતે આવા ભયભિત સમયે તેજ મને મળવા આવ્યો હતો અને પાછો એવીજ કાંઈ વાત થાવો હોય તો નવાજ નહીં.

મરકસ અરકાદયુસના જોરડામાં દાખલ થઇ સલામ બગ્ગચી ચુપ બિંબો રહ્યો.

અરકાદયુસ—કેમ મરકસ શા માટે આવ્યો છે? છે તો સદ્ કુસળતા ને!

મરકસ—હા સાહેબ સદ્ કુસળતા (પછી પાછો ચુપ થઇ ગયો.)

અરકાદયુસ—મરકસ આજ શું છે? જે કાંઈ બોલતો નથી? ન તો કાંઈ વાત કહે છે ન કાંઈ સમાચાર સંભળાવે છે અને આટલો બધો મબરાએલો કેમ દેખાય છે?

મરકસ—નારે સાહેબ, મબરાએલો શાનો? (પાછો ચુપ)

અરકાદયુસ—મબરાએલો તો ચોખ્ખો દેખાય છે? જોની પુછ્યું તેનો જવાબ આપી પાછો ચુપ થઇ ગયો. શું પ્યારી અરમાનુસાને કાંઈ દુઃખ તો નથી ને.

મરકસ—નહીં, નહીં, તેને દુઃખ શાવું? પરંતુ એટલું કહીશ કે તેણી આજકાલ આપના માટે બધી તલવસે છે સૌમે કપીર (મોહટો રોંગો) નો દિવસ પસાર થઇ ગયો પણ તે બાપડીના સંકટો પસાર થઇ શક્યા નહીં. ખરું પુછો તો આ અઠવાડિયું તેણી માટે જિસ્મુએ આલામ (રંજ અને મુશીબત)નું અઠવાડિયું હતું આજ ખખીસે સઉકનો (ચુરવાર) તહેવાર છે, સાદગીદી સવારે સ્વપ્નમાં પહીનેલી જાગૃત થઇ અને મબરાટમાં ને મબરાટમાં મ્હારી પાસે હોડી આવી, અને મને કહ્યું કે તું હમણાંને હમણાં મ્હારા પ્યારા પાસે જ અને તેને મ્હારા સલામ પહેંચાડી, મ્હારા વિયોગ દુઃખના કારણથી થયેલી સ્થિતિને વળુવી એક દિવસ માટે મહેરબાની કરી અહીં પધારવલું કહે, “અને તેને તેડીનેજ આવળે. ન માને તો મારી તરફથી બધું કચરવળે,” માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું આવતી કાલ સુકવારનો દિવસ છે, જો ચાલો તો કાલે આવ અને તેણી બન્ને સર્વમાં બેમા પ્રાણીના કરવળે.

અરકાદયુસ—ક્યા ચર્ચામાં ?

મરકસ—કોઈ જુલસના ચર્ચામાં.

અરકાદયુસ—તે ચર્ચા ક્યા આવેલું છે ?

મરકસ—તે ત્યાં મરયુતમાં જ છે.

અરકાદયુસ—(ચુસ્ત પુર્વક) જેવી રીતે બાલુલના કીલ્લાના ઘેરા વખતે હું બાલુલને ઊડી ગયો હતો તેવી રીતે ઇસ્કન્દરીયાને પણ ઊડી જઈ એમ તું કહે છે ? નહીં નહીં મહારાજા એ બનશે નહીં.

મરકસ—અરકાદયુસને ચુસ્તો થતો જોઈ કરી ચુપ થઈ ગયો.

અરકાદયુસ, અમર ચઢાવી, કપળ પર કરચોલીયો પાડી ચુસ્તામાં ચુસ્તામાં આખા રૂમમાં ફરવા મંડ્યો, કહી તો તે તલવારના કળખને સંભાળતો અને કદી બારીમાંથી જલારના મેદાનમાં નજર નાંખતો. મરકસ દૂર ઉભો રહ્યો હતો. જ્યારે ધણી વાર લાગી ત્યારે તેણે હિંમત કરી આગળ વધી કહ્યું હતું : આપ મને માત્ર એક વાત અરજ કરવાની રજા આપશો !

અરકાદયુસ—(ફરતા ફરતા ઉભા રહી) બોલ શું કહેવું છે ? પરંતુ યાદ રાખજે કે બાલુલનો કીલ્લો ઊડવાની મહારા ઉપર જે નામેશી આવી છે તે નામેશી મહારા છમર ઉપર દાગ સમાન છે. અને બીજી વાર એવી નામેશી લેવા જેવી મુખાંધ હું કદી નહીં કરું.

મરકસ—આપના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની નામેશી આવે એવો હું એ આહતો નથી. પરંતુ એટલું યાદ દેવરાવું છું કે આપે એક જાણુને, પ્રેમ નજાવવાનું અને તેનું રક્ષણ કરવાનું વચન આપેલું છે. અને વચમાં ખુલાની પાક જાતને રાખી છે. આપે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. એ બાબતને સંકેતમાં રાખી આપે જે કરવું હોય તે કરજો મહારે કશે વાંધો નથી.

અરકાદયુસ, આ સંખ્યાતા બર્ષો ઠપકો સાંજણી રતબજ બની ગયો, તેના ઉપર જાનાટો હાથ મૂક્યો અને થોડી વાર કાંઈ વીચારી બોલ્યો : 'મરકસ ! તું એથી શું કહેવા માગે છે ? હું અરકાદયુસને જુલ્યો નથી ! અને જુલ્યો નહીં ! પરંતુ શું કરવું ? હાથ ધક્કાત આગળનો સવાલ છે. તેથી આ જગ્યાને ઊડી શકતો નથી, અને મહારા ધારણ પ્રમાણે,

નેા ભરથાર આ દુન્યામાં નામદ, વ્હીકણ, અને રણસેત્રને છોડી નાશી
રાના નામથી વગોવાય એતો તેણી પણ પસંદ કરશે નહીં.

મરકસ—પરંતુ જ્યારે ઇસ્કન્દરીયા ઉપર પાવમાલી અને બરખાદીનું
ન છવાયલું હોય અને આરખો જેવા ખુખાર સત્તુઓથી ઘેરાયલું
અને તે બચવા પામે એવી આશા, તેને રક્ષણ કરનાર ફાત્તે અને
પ્રતિદિન નાશી જવાથી, રહી ન હોય ત્યારે જાણી જોઇને હોળીના
પિયેર પેઠે હોમાયા કરતાં બાબુ પકડવી નામોશીનું કારણ નથી. હું
કહેવા માંગતો નથી કે આપ બહાદુર અને શૂરવીર નથી, યા આપ
હથી કરો છો, બહુ આપ જ્યાં સુધી જીવમાં જીવ હોય ત્યાં સુધી
પરા વિરલા નર છો, પણ આપના એ પગલાથી, અરમાનુસા ઉપર
દુઃખના દાવાનળ આપી ચઢે તેનો માત્ર ખ્યાલ કરશો.

અરકાદયુસ અત્યંત મબરાહને વળી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો, મર-
તે ઠેકાણે આવે અને લડાઇથી બચતો રહે એવી દોઆ કરવા લાગ્યો.

થોડી વાર અરકાદયુસ વળી પાછો મરકસની પાસે આવી ઉભો
અને પોતાની તલવાર તરફ ઇશારો કરી બોલ્યો—મરકસ હું આ
લામાંથી નાશી જાઉં એમ શું તું આહે છે? શું હું મ્હારી આ તલ-
વાર પછુ ન શરમાઉં? અરે મ્હારાથી શરમના માર્યા મેહુ દેખાડશે! લોકો
શું કહેશે! કહેશે કે લડાઇની અગાઉ તો બધી શીશીયારીયો મારતો
અને લડાઇની અણીયે નાશી જતો હતો. હું બહાદુર એકધરજનો
અને અરમાનુસાનો ભરથાર છું. મ્હારાથી એવી નામોશી સેદવાશે
સાંભળ! જો હું આ કીલ્લામાંથી નીકળી ગયો અને મ્હારી ગેર
રીમાં ઇસ્કન્દરિયાનો પરાજય થયો તો મ્હારે ખરેખર આપઘાત કરવો
માટે મરકસ! તું હમણાં અને મુકી દે! મેં જે રાજ્યનું લુલુ
છે તે રાજ્યનું લુલુ દલાલ હરીશ. લુલુ હરામી કહેવરાવવા કરતાં
મોના હાથથી હજારો જખો ખાઈ સુધ રહેવું બહુ જલ્દત છે.
તે દેશનું રક્ષણ કરવું એ મ્હારી પહેલી ફરજ છે. અને તે ફરજ
પતાં જો હું જીવતો જાગ્યો તો એક આબરુદાર, માનવત અને કુળવત
જેવી જાદગી એમણીજ અને કદાચ માર્યો ગયો તો અબરુદની મોતે
મજાઈશ અને અમર નામ પાછળ મુકીશ. અને તેથી અરમાનુસાને

મગર રહેવાનું કારણ મળતો, તેથી કહી શકશે કે મ્હારા બહાદુર અને શુરવીર કાર્યારે પોતાના દેશ અને રાજ્યની સેવા બજાવવામાં હવે આપે છે, અને નહીં તો તેની આગળ જ્યારે જ્યારે ઇસ્કન્દરિયાનું નામ સેવામાં આવશે ત્યારે ત્યારે તેનો પતિપણુ રક્ષણ કરવું મુખી દર્મ નાશી જનારા-ઓમતો એક હતો એ ખ્યાલ આવવાથી શરમાતું પડશે.

અરકાદયુસની હતો અને દ્રઢ સ્વભાવે મરકસને આશ્વર્ષમાં નાંખી દીધો, તેણે એણે કે હવે તે મ્હારા હાથમાં ફસી શકશે નહીં, તેને લાગ્યું કે તેના માથા ઉપર પુનનું શુન અરવાર છે. તેને ખાત્રિ થઈ કે તે પોતાનો હવે આપ્યા વિના નહીં રહે. અને તેથી તે એકદમ રડી પડ્યો. અરકાદયુસ મરકસને ધણે આહતો હતો. તેને સ્વતો જોઈ તેના મન ઉપર ધણી અસર થઈ અને તેથી તે મરકસની પાસે આવી તેનો હાથ પકડી બેઠ્યો. મરકસ તું શા માટે રડે છે? તું અરકાદયુસના મોતથી બીડે છે? મારા સાચા મિત્ર મોત કાંઈ એવી વસ્તુ નથી કે જેનાથી દાના અને ડાહ્યો પુરુષ બીડે, પણ એથી ઉલટાં નામોશી અને અપમાન બીહત પાત્ર વસ્તુઓ છે. મરકસ કું આ જગતના કેતાંની પ્રતિજ્ઞા લઈ કહું છું કે તે મ્હારા ઉપર જે કૃપાઓ છોડી છે તે માટે ત્હારો આભારી છું કું તને કેટલો ચાહું છું એ મ્હારા જ મન બાંહે છે, તે મ્હારા માટે અરમાનુસા માટે અનેક વિંટબાણો લઈ જે કાંઈ કયું છે તેની અસર મ્હારા અને અરમાનુસાના મનપર નથી એમ કહી માનીશ નહીં, જ્યારે જન્ન ત્હારો અત્યંત આભાર માનીને છીએ, અમારા પ્રત્યે ત્હારી આવી લાગણીઓ જોઈ મને સંતોષ થાય છે. જે કું દેશની સેવામાં કામે આવ્યો તો માત્ર તું જ એક માણસ એવો છે કે જે-અરમાનુસા-મ્હારી પ્યારી અરમાનુસાને દીધાસો. દહ શકશે અને તેની સંભાળ રાખી શકશે. આટલું કહી તેની આંખોમાં આંસુઓ બરાઈ આવ્યા. તે એકદમ મરકસની પાસેથી ઉભો થઈ ગયો અને બારીની પાસે આવી આરખી જાવણી તરફ નજર નાંખતા મંડ્યો, તે વખતે પુનમનો ચંદ્ર આખા ઘાઘાંડને ફેરી ત્યાંનીથી અમંગળી રહ્યો હતો જેનો પ્રકાશ સહેરની આસપાસની વાડીઓના વૃક્ષો ઉપર પડી કુપ જાંત્ર લેવો દેખાવ દહ મનરંજન કરી રહ્યો હતો. એવું જણાતાં ધણુ અસર જણે અનુરીત થતા. માત્ર એક વિચાર મગ્ધાન બાંધુએ હતું તેમાં જણે ન હતા અને તેથી તેમાં આરખોએ પડ્યો નાંખ્યો હતો. કેટ

લીક વાર સુધી અરકાદયુસ આ આનંદ પમાડનારા હોવાને કિતો રહ્યો
પણ મન ચિતાથી હરપુર હોવાના કારણે તેને તેથી કશો આનંદ પ્રાપ્ત
થયો નહોતો. અરકસ ઉભો ઉભો ચોપાર આશુએ રડી રહ્યો હતો. અરકા
દયુસ તેને ઝોટલો બધો રડતો જોઈ વળી તેની પાસે આપ્યો અને બોલ્યો
અરકસ “ તું ખરેખર ઘણી લાજવાળો અને ખરો મીઠા છે. શાખાસ!
તારા જેવા શુદ્ધ આત્મકરણનો બીજો કોઈ મળવો મુશ્કેલ છે. જ્યાં સુધી
હું જીવતો છું ત્યાં સુધી હું તારી માથાને જીવીશ નહીં. અને જો હું
મર્ત્યુ પામ્યો તો તું અરમાનુસાને સંભાળજે. હવે તું જ અને તેને
દીલાસો આપ અને તેને કહે કે અરકાદયુસ કોઈ પ્રકારે નાશી જનારો
અને નામરદ કહેવરાવવું પસંદ કરી શકતો નથી. અને તે ઝોટલા મારે કે
તે મારા મૈમની હકદારબને મારે તું જ અને તેને ધીરજ રહે તને ખુદાએ
એવો ચાલાક અને હુશીયાર બનાવ્યો છે કે તેને દીલાસો કેવી રીતે કેવો
એ સંબંધીની મુશ્મલાઓ કરવાની અગત્ય રહેતી નથી. મને આશા છે કે
જો ખુદાની મરજી હશે તો હું ફતેહમંદ અને વિજયી નીવડી તને બીજી
વાર મળીશ. ” ઝોટલું બોલી સુપ થઇ અરકસથી મોઢ ફેરવી લીધું.

અરકસ જે અત્યાર સુધી રડી રહ્યો હતો તે સુપ થયો અને મનને
મજબુત રાખી બોલ્યો “ હું આપની પાસેથી કેવી રીતે ચાલ્યો જાઉં ?
કદાચ મન માનવું નથી. અફસોસ હું જોઈ છું કે કાલનો સમય, પળે
પળે, સમિપ આવતો જાય છે, ખુદા આપને દરેક આદિતથી બચાવે. ”

અરકાદયુસ—જીંદગી અને મોત એ બન્ને ખુદાના અધિકારમાં છે,
એશ આશામની જીંદગી ભોગવતા ધણા માણસો ખાલી મોજ મજલમાં હોય છે
ત્યારેજ મોતના પંજે સપડાઇ નાહિમેદી નિરાશા અને અપમાનને સાથે લઇ
જાય છે. અને ધણા માણસો, મહા ત્રાસદાયક અને મહાભારત કુપ્ધોમાં,
શત્રુઓના અસંખ્ય સમૂહમાં, તલવારો તીર અને ખંજરોના હરિયામાં
ડુબવા બાદ પાછા સહી સલામત નીકળી મોજ મજલ અને એશ આરા
મની જીંદગી ભોગવે છે. અરકસ! સાંભળ! આયુષ થેહું હોય કે ધણું!
આખર એક દિવસ પુલું થનાર છે. આજ શાય કે કાલ મોહટો તદાવત
નથી. પરંતુ અફસોસ! અપ્પાતિ અને અપજ્જનો પ્રથ કદી ધોવાતો
નથી તે સર્વદા કાયમ રહે છે, મારે ચોખ્ખા એજ છે કે તું હમણાં અર-
માનુસાની પાસે જ, તેને સમજાવ, અને અપ્પાતના પરિણામ સુધી તેનીજ

પાસે રહી તેને દીક્ષાસો દેવા કર; તેને કહે જો કે “તહારી પવિત્ર સહીજની સાંકળી મહારા મળામાં છે, તે અને દરેક આદિતથી જગ્યાવશે. માટે ભગારે મિંતા કરવી નહીં. અને સર્વદા સારી દુવા કરવામાં રહેવું.”

મરકસ—(એ જોહને કે હવે મહારં કરું ચાલવાનું નથી) જ્યારે આપ પોતાની હઠ મુકતા નથી ત્યારે હું લાગ્યાર છું અને હું આપને જોતાવું છું કે કાલ સવારે મળસકામાંજ આરભો હુમસો કરશે અને સખત હુમસો કરશે માટે દુશીયાર અને સાવધ રહેજો.

ઝોટલું બોલી તે ત્યાંથી વિદાય થયો. તેણે પોતાના દુઃખી અને ગમગીન મનને કહયું કે હવે અરમાનુસાની પાસે જવું ઠીક નથી. કેમકે તેને વચન આપ્યું હતું કે અરકાદયુસને સાથેજ લાઇને આવીશ. પણ અરકાદયુસ તો એકનો એ ન થયો. ઝોટલે હવે અરમાનુસાને શું મોઢિ દેખાડવું!....એ પ્રમાણે વિચાર કરી તે એક તરફ ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

નિરાશા.

—(૦)—

મોસમે ગુલમે લી ઉરકો ન હો ઉમેદ સમર
ગુલશને દહરમે વોહ નખલે તમન્ના મેં હું.

એજ મરુતનું ગામ અને એજ ધર કે જેમાં અરમાનુસાનો ઉતારો હતો. હમણાં ધરના સર્વ દાર બંધ જોવામાં આવે છે, હા જે.ળ એ.૧૩-એ.ની કાયની બારીઓમાં કાપરી બત્તીયોના કીરણો બહાર નીકળી પ્રકાશ આપે છે. રતના દશ વાગી ચુક્યા છે. અને માણસોની આવજવ તથા વાતચિત અને કામધંધા બંધ પડેલા હોવાથી ચારે તરફ સુમસામ બાસે છે. કોઈ માણસ જામતું હોય એમ લાગતું નથી તો પણ એક બારીમાં કોઈ માણસના પાછાયા જેવું કાંઈ દેખાય છે. થોડી વાર પછી તે માણસ મેરી ઉપરથી કીતરી નાચેના બગીચામાં આવે છે. ચંદ્રના દૃષ્ય જેવાં ચોખા અજવાલા વડે જણાઈ આવે છે કે આ કવખતે નીકળનાર પુરુષ નહીં પણ સ્ત્રી છે, તેણી બગીચામાં ફરતી ફરતી તેના છેડા આગળ આવી ઉભી રહી છે અને આંખમાંથી માથું બહાર કાઢી રસ્તાની તરફ નજર નાંખે છે તે સ્ત્રીના ડોળડાળ ઉપરથી તથા તેણી હવે પુંજું ચંદીમાં આવી ઉભેલી હોવાથી તેણી “બરબારા” છે એમ ખાત્રિ થઈ ગઈ. તે વખતે તેણી કોઈ આવનારની વાટ જોતી હતી એમ તેની કીલ્યાણ ઉપરથી અને તેણીના વારંવારના રસ્તા તરફ જોવાના ઉપરથી માણસ પડ્યું.

તેણી તે વખતે કોની વાટ જોતી હશે એ વિશે આપણને વધારે વિચાર કરવો પડશે નહીં. કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે સાહઝાદી અર-માનુસાનું “હુદ હુદ” પક્ષી મરકસ ત્યાં નથી. અને તેથી તેણી તેનીજ વાટ જોતી હશે એમ માનવામાં અથવા મરકસની સાથે કોઈ બીજો માણસ હશે એમ ધારવામાં કશો બાધ આવશે નહીં.

* એક પક્ષીનું નામ છે જે તે વખતે સંદેશ લઈ જવા આવવાના કામમાં વપરાયું હતું.

બરબારા—(મનમાં) અરે આતો આખો દહાડોએ વહી ગયો. અને મુઠ રાતે હોડી! અને મરકસ આવ્યો નહીં! શાહજાદીની બેચેની મદારાથી જોવાતી નથી, મુઠ મન માનતું નથી. કલેજુ મસળી મસળીને રહું છું સવારમાં દુઃખના કુંગરો ટુટી પડનારા છે. આરખો ધરક-હરીયા પાછળ હાથ ધોઈને મંડ્યા છે તે સવારમાં સખત હુંમલો કરનારા છે. મરકસ શુકરવારનું કહેતો હતો કે શુકરવારે સખત હુંમલો થશે. તો શુકરવાર તો કાલેજ છે. અમે અહીં અને તમે ત્યાં. ફોને ખખર છે કે ત્યાં શું થયું હશે! કે જોધી મરકસ પાછો વળ્યો નહીં હોય! અરકાદયુસ વિચિત્ર હઠીલો છે બલો માણસ માનતોજ નથી! અને મને લાગે છે કે મરકસ તેને સમજાવીને સાથે લઇ આવી શકશે નહીં, હાથ! હાથ! અરે મરકસ એકલો આવ્યો અને અરકાદયુસ તેની સાથે ન આવ્યો તો મજબૂત થઈ જશે. અરમાનુસા ઉભીને ઉભી! જોષ પડી જશે તોખા! અલ્લાહ! તોખા મોઢટી ચિંતાનીવાત છે શું કરવું! એ કાંઈ સમજાતું નથી. ખરું પુછે તો અરમાનુસાની નિરાશા કાંઈ મેરબાજળી નથી. હું તો કહું છું કે અલ્લાહ કરે ને અરકાદયુસ પેતાની હઠ મેલે અને અહીં ચાલ્યો આવે. મુઠ! આઠલી બધી હઠે શા કામતી!.....પણ હું અરમાનુસાને પુછ્યા વગર અહીં આવી છું, જે તેણી મને બોલાવશે તો હું નહીં હોવાથી શોધતી શોધતી કાંઈ આંહી ન આવે! (આરા તરંગો કરતી એક તરફ લશ પુર્વક અખો દાડી દાડીને તથા કપાળે હથેલી આડી રાખી જુલે છે) ત્યાં કાંઈ માણસ આવતો જણાય છે. (ચંદનો પ્રકાશ ધણેજ ઉતાપળો જાહેર કરી દે છે તે આવનારો મરકસ છે પણ એકલો તેની સાથે ખીજે કાંઈ માણસ નથી. તેને એકલો જોઇ બરબારા ચબરચ છે, તેનું કલેજુ ઉચલ પાલલ થઇ જાય છે. તેણી એકદમ આગળ વધી મરકસને પુછે છે) કેમ? મરકસ! શું કરી આવ્યો! અરકાદયુસ ક્યાં!—

મરકસ—(વીલા મોઢે) હવે અરકાદયુસ આવે છે! એતો હવાના ઘોડે ઉડે છે. સમજાવ્યો સમજાતોજ નથી. માત્ર મારવા મરવાનું કહે છે. મેં ધણીએ ફરેળ ક્યાં ધણું ધણું કહ્યું ધણુંએ રહ્યો પણ તે એકનો બે ન થયો. ત્યારે મ્હારો શો છલાજ! (ધણી એકસોસ જાહેર કરે છે).

બરબારા—(એકસોસ જાહેર કરી) હશે જેની ખુદાની મરજી ત્યારે હવે ત્યારે અરમાનુસા પાસે જવાની જરૂર નથી. હાથ તે એવી બેચન

છે કે કાંઈ કહેવાની વાત નહીં. અને જ્યારે તેણી અરકદ્યુસ તરફથી નિરાશ થઈ જશે ત્યારે કાણુ જાણે તેને શું એ થઈ જશે ! માટે તું એને મોહું નહીં દેખાડે એજ સાર છે.

મરકસ-હું પોતેજ તેમની રૂપર જતાં સરમાઉ છું ને ! હું તેમની સાથે આખ મેળવી નહીં છું ! તેણુ પુછે તો કહી દેજે કે હવે આવ્યો નથી. હવે હું અરકદ્યુસના બચાવની બીજી કોઈ પણ મુકિત રચવા જાઉં છું.

મરકસ તરતજ ત્યાંથી પાછો વળ્યો. બરબારા મનરાએલી અને બાવરી બનેલી પોતાના ઓરડામાં બાવી પથારી ઉપર પડી તેણી અરમા નુસાની પાસે મળજ નહીં. તેણીને આખી રાત ઉંઘ આવી નહીં. પાછલી રાતની ઊઠી તે ઓરડાની બહાર નીકળી તેને એવો ખ્યાલ હતો કે અર માનુસા સુઈ રહી હતો. તેણી ગામ બહારના ઉંચા ટેકરા ઉપર જઈ ધરલા મી ડાવણી તરફ નજર નાંખી જોવાના વિચારથી તે વખતે પથારીમાંથી ઊઠી બહાર નીકળી હતી. હજુ તેણી બગીચાના ઝાંપા સુધીજ પહોંચી હતી કે તેણીએ પોતાની પાછળ માણસના પગના ધબકારા સાંભળ્યા તેથી તેણીએ પાછા વધીને જોયું. તો શું જુવે છે કે ન જોળખી ચકાચ એટલા માટે એક મોહરી સફેદ ચાદરમાં વિંટલાએલી અરમાનુસા પડાયા પેઠે તેની પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે, તરતજ તેણી જોળખી ગઈ અને મોલી-કોણુ શાહઝાદી સહેજ ! આ વખતે આપ નિંદ્રાને તજી કેમ જમત થયાં ! આ વખતે આપે આરામ કરવો જોઈએ.

અરમાનુસા—આરામ સ્વાસ્થ્ય નથી મારાં આરામ છેજ ક્યાં ! અત્યાર સુધી મરકસની વાટ જોતી, મેચેનીમાં પથારી ઉપર બાજોટતી રહી પણ મરકસ આવ્યો નહીં અને હવે આવે તેમ લાગતું એ નથી. એટલે ઊઠી બહાર નીકળી બરબારા ! છવ મનરાય છે. કલેજું મોઢે આવેછે શું થશે ! તેની કાંઈ ખતર પડતી નથી, તું તો કહે કે અરકદ્યુસે મરકસને શો જવાબ આપ્યો હતો ! સ્વાસ્થ્ય ખૂબમાં તો કાંઈ આવતું નથી. ચાલ ચાલ આપણે જો પેલા ઉંચા ટેકરા ઉપર જઈ મુમલમાનોની હીલચાલ જોઈએ.

બરબારા લાચારીએ તેની સાથે ગઈ અને ટેકરાની ટોચે જઈ પહોંચી

દૂર દુરથી આવનારા “અન્નશીર અન્નશીર” ના અવાજે તેમના કાને પડ્યા એ અવાજે સાંભળી જરબારા સમજી ગઈ કે મુસલમાનો લગાઈ લગાઈના પોકારો કરે છે અને હુમલાની તૈયારીમાં છે, હજુ સુધી આરબોની જાવ છીને તેણીએ જોયું શકી ન હતી એટલામાં તો આરબોના હુમલાનો પુરતી રીતે શોર બકાર મચી ગયો. જરબારા, અરકાદયુસના કીડલામાં હોવાનો ખ્યાલ કરીને અને તે તે વખતે કેવા ભયમાં હતો તેની કલ્પના કરીને ચિત્ત ભ્રમ જેવી થઈ ગઈ, તેનું શરીર ‘ધુન્જવા પડ્યું’ અને તેનું ‘મન એટલું’ જોરથી ધડકવા મંડ્યું કે તેના ધબકારા બહાર સંભળાવા લાગ્યા.

અરમાનુસા જરબારાને ચુપ રતબ્બ જની જોઈ રહી હતી. જરબારાને એટલી બધી ગભરાએલી અને તેણીના મનના ધબકાઓને સાંભળીને શુદ્ધ સાત્ત જોઈ બેઠી હતી. તેણીએ એકદમ ગભરાઈને જરબારાને પુછ્યું ‘હાય હાય જરબારા ! તને શું થયું ! શું આરબોએ હુમલો કરી દીધો અને કહેતો ખરી ?

જરબારા—હું કંઈ કંઈ કહી શકતી નથી કેમકે હું ધરડી થવાથી જો : શકતી નથી.

અરમાનુસા—જરબારા કહે અને ખચિત કહે ! જલદી કહે મ્હારા મનમાં કંઈનું કંઈ થઈ જાય છે. શું ઇસ્કન્દરિયા પર હુમલો થઈ ગયો ? અને મ્હારો પ્રિતમ હજુ ત્યાંજ છે ? (હાથ મસળીને) જરબારા કહેતી કંઈ નથી ? શું મરકસ ત્યાંથી કંઈ જવાળા લાગ્યો. અરે ! એટલું તો કહે કે અરકાદયુસ ક્યાં છે ? (હાય ! હાય ! વિલાપ કરે છે.)

જરબારા—(પોતાને સંભાળી દિમ્મત ધારણ કરી) ચાલો ચાલો ઘેર ચાલો પોદ હાટવાની તૈયારી છે એટલે અહીં બેસવું ઠીક નહીં. કોઈ જોઈ લેશે તો કોણ જાણે કેવીએ શંકા કરશે !

અરમાનુસા—જેવી શંકા કરવી હોય તેવી કરવા દો ! જ્યાં સુધી આરબોની હીલચાલને હું નજરો નજર નહીં જોઈ લઉં ત્યાં સુધી હું આ જગ્યાએથી હલનારી નથી. હા ! હાય ! મ્હારો પ્રિતમ !

અહીં બા જન્ને જણીએ ઉપર પ્રમાણે ગભરાઈથી ઘેરાએલીઓજ હતી એટલામાં તો સાખી ઇસ્લામી ફ્રેન્જે, ઝડપથી ચાલનારી પાણીની રેલ સમાન ઇસ્કન્દરિયાની દીવાલો તરફ ચકતી નજરે પડી, ઇસ્લામી ફ્રેન્જ તે વખતે ભુદા ભુલ કાલમોમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી, દરેક ટુકડીની આગળ

કેટલાક અરવારો હતા જેઓ તે ઢુકડીના ઓરીસરો જાણતા હતા. દરેક ઢુકડી ઝુંડા અને નીશાન સહીત કાઢવાના પ્રત્યેક ભાગ તરફ આગળ વધતી હતી અને ઝડપથી કાઢવાની દીવાલો લગભગ થતી હતી.

અરમાનુસાએ આ સ્થાનક દેખાવ નગરો નગર જોયો એટલે તેના હાથપગમાં ધુનરો અને આખા શરીરમાં કંપારી ઝુટી, તેણી સ્પષ્ટ જોવા ઉભી થઇ હતી તે એકદમ, તેના પગ તેના મોજ નહોં ખમી શકવાથી, ધબકાઇને જોઇ ઉપર બેસી ગઇ, આંખે અધારા ચઢી આપ્યા, તેણીએ જાતી તથા માથું કુટી લીધું અને મુઝાં પામી ઉંધી મુઝાં મંછ, અને મુઝાંમાં ને મુઝાંમાં બકવા મંડી કે હે ! આપ્યા ! મુસલમાનો હાખસ થઈ ગયા ! અરે કાઇ પકડે કાઇ બચાવો ! અરે દોડો દોડો અરકાદુસની ગરદન મારે છે ! શત્રુઓ ! તમારા મોઢાં કાળા થાય ! તમારું શું કં થાય ! એને મુકી દ્યો ! હ્યો મને મ્હારી નાંખો પણ એની જગાનીપર દયા આજો ! (પોતાની જાતી ઉપર હાથ મુકી) હે ! જલ્લીમો ! એના ઉપર નહોં તો આ અજળાના આ અંતઃકરણ ઉપર દયા આજો પ્રેમ બર્યા અંતઃકરણ ઉપર જીવલમ કરવો. એ મોહકું પાપ છે ! દયા, દયા, મ્હારી ખાતર દયા :—

બરખાગ તેની આવી સ્થિતિ જોઇ પોતાને કાથુ િ રાખી શકી નહોં. અને એકદમ રડી પડી. અરમાનુસાનો બકવાટ થોડીવાર બંધ પડ્યો. તેણી આંખ ઉંધાડી બેઠી થઇ અને પાછી ગબરાટમાં ને ગબરાટમાં ઇસ્કન્દરિયા તરફ જોવા લાગી, પણ ઉડતી ધુનના ચોટગોટના કારણથી તેણીને કાંઇ દેખાયું નહોં હવે તેણીએ બરખાગ તરફ લક્ષ દેરવ્યું,

અરમાનુસાને, સખ્તમાં સખ્ત સંકટ સમયે, બરખાગને નહોં ગબરાએલી અને ધિરજપૂર્વક કામ લેતી જોવાની ટેવ હતી, પરંતુ આ વખતે બરખાગને પણ એવાર આંસુએ શેતી જોઇ મણીજ ચિંતામય શોચમાં પડી ગઇ. અને વધતી ચિંતાની સાથે તેની નિરાશાએ વધતી ગઇ, તેણીને લાગ્યું કે બરખાગ, જાણી જોઇને મ્હારાથી છુપાવવામાં આવી હોય એવી કાંઇ વાતને જાણતી હોવી જોઇએ, મઢિં તો તેણી આટલી ગંધી ન રહતાં ઉલટી મને ધીરજ આપે તેથી તેણીએ ઉરકેસમેથી કુખી લાગણીએના આવેશમાં પુછ્યું બરખાગ ! તું શા માટે આટલી બધી રહે છે ! મું મ્હારા પ્રિય ઉપર અચિત કાંઇ સંકટ આવ્યું છે ! તેના જીવ જોખમમાં

હેં દાય! દાય! મ્હારો પ્રિતમ કતલ થયો? હું ખરખાર થઇ ગઇ, જીવનીને જીવતી મરી ગઇ, એમ કહી મુઝી પામી જોય પડી અને માછલી સમાન તોડપના અને માથું તથા છાતી કુરવા મંડી.

ખરખારા પૌતાની બેસબરીથી પરતાઇ અરમાનુશાને સામતી અને સંભાળતી દવાની સાથે જોલી ખરે! શાહજાદી સાહેબ આ શું કરે જો! ખરકાદ્યુસ કોઇ મુસીબતમાં છે કે અમને ચેનમાં છે તે આપણે અહીં બેઠા બેઠા શું જાણી શકાયે! ધણી વખત જોવામાં આવ્યું છે કે માણસ સખતમાં સખત લગાઇમાં ઉતરી સહીસલામત પાડે આવે છે. જે લડાઇમાં ઉતરે તે કતલજ થઇ જાય એવું કાંઇ મુકરર નથી.

અરમાનુસા—એ વાત ખરી છે. એમ જનતું હશે. પરંતુ હું એવી અભાગિણી છું કે મ્હારા સંબંધમાં એમ નહીં બને અને મને તો આશા નથી કે મ્હારો હાથપાનો દાર જીવતો આવે.

ખરખારા—શાહજાદી સાહેબ! આપ સમજી અને શાણા થઇ એવા અપશુકન ગયા ઉદગારો કાઢો એ ઠીક નહીં. ખુદા માસિક છે તેની જાત બે પરવા છે. તે ઉમેદો અને આશાઓને પુરી કરનારો, નિરાધારોને આપાર દેનારો સ્થાપ કરનારો, છે તેની જાતથી કદી ના ઉમેદ અને નિરાશ ન થવું એમ છે.

સુર્ય ઉદય થઇ સુક્યો હતો. તેના જરહ પીળા રંગના કીરણો આસપાસે જમમગાવી રહ્યો હતો. કાંઠામાં બહાદુરો શહેરના કોઠની નીચે પહોંચી ગયા હતા કાંઠા ઉપરથી તીર અને પથરાઓને વરસાદ વરસી રહ્યો હતો આરબ બહાદુરો, દીનેરી અને બહાદુરીની છાદ હેતા હેતા દીસાયો ઉપર ચડી રહ્યા હતા. તે વખતનો ખુની દેખાવ એનારાના દીસને પીગળાવી દેતો હતો, ઇસલામી મુજહેદોનું નીસરણીયો મુંઝી કાંઠાપર ચડવું, અને મરતા કપાતા એકાદનું ઉપર પહોંચી જવું પછી પાછું, પૌતાના જાન માથ અને દેશનું સરજાવું કરતા રૂમી સીપાહીઓના હાથથી કપાઇ નીચે પડવું, એ સર્વે એક વિચિત્ર ભયંકર તમાશા કેપે થતું હતું સુર્યના કીરણો, શીશ વગરના ધડ ઉપર ચમકી રહ્યા હતા. કાંઠા ઉપર ચડતા બહાદુરોના, કપાતાં, લોહીના કુંવારા ઉડતા હતા, અને કાંઠાની નીચેના માણસોને એમજ લાગતું હતું કે લોહીનો વરસાદ વરસે છે. આવી રીતેની અર્ધક કલાક સુધી ચાલી હતી કે ખુદાવંદેપાકની ખુશી પ્રાપ્ત કરવા, જીવને હથેલીયો ઉપર લઇ લાગારા મુજહેદોએ એક

એક અદસાહો અકબરનો નાસો માર્યો અને બીજા વાર સખત હુમલો કર્યો. એવા સખત હુમલો કર્યો કે એનું જોવામાં કોટલાની ફસીતો ઉપર જઈ પહોંચ્યા. અને કાફરોને કતલ કરતા આગળ વધી ગયા હવે ઇસ્લામી બહાદુરો ચહેરમાં દાખલ થઈ ચુક્યા હતા કેટલાક દીવાલો અને ફસીતો ઉપર ચઢીને, કેટલાક કોટલાના દરવાજાને તોડી, કેટલાક દીવાલોમાં ખાકાં પાડીને, અર્થાત તે વખતે જે સુકિત જની થઈ તે સુકિતવડે, ખીમાર, અને કામલ શીરાય બાકીના સર્વ મુસલમાનો ચહેરમાં છુસી ગયા હતા.

આ વખતે જે અરમાનુસા થોડા ડગલાં આગળ વધી ચહેરની તરફ નજર નાંખતે તો તેની નજરે શું પડતે કે એજ કે. કેટલાંક કતલ થયેલાં આરબો ઠી એજેરો કહેન શાશો ખજુરીયોનાં કુટુંબમાં આમતેમ વિખરાયેલી પડેલી છે તેમની આરે તરફ તેમના શરીરમાં રૂખી સીવાલીયોના તીર પેવરત છે. બુખી ઉપર જગ્યાએ જગ્યાએ લોહીના ચક્તાઓ પડેલા છે કેટલાંક આરબો ઝખમોની વેદનાથી લોહી તડપી રહ્યાં છે. પરંતુ અરમાનુસા, આ ભયંકર દેખાવથી સમાર વેગળી હોવાને લીધે, એ સર્વ પુરી રીતે જોઈ શકી નહીં.

મુસલમાનો ઇસ્કન્દરિયામાં દાખલ થઈ ચુક્યા એવી જમારે અરમાનુસાને ખાતરી થઈ ગઈ ત્યારે તેની ચિંતા, તેનો ગભરાટ, કલ્પાંત એટલાં વધી પડ્યાં કે બપાવ થઈ શકતાં નથી. તે મુજાં પામી બેઠાં ઉપર પડી ગઈ, બરખારા તેને સંભાળી હતી પરંતુ તેણી વારંવાર ઉછળી ઉછળીને તેના કાપુમાંથી નીકળી જતી હતી બરખારા અને અરમાનુસા આ એજ કશા કરી અને ખેચતાણુમાં હતી તે વખતે બરખારાની નજરે કેટલાંક માણસો આવતા પડ્યા, તેણીએ તે તરફ, તે મરકસ હશે કે અરકાદયુસ અથવા કોઈ અરકાદયુસનો ખેપીયો હશે, એમ ધારી, લક્ષ્યપૂર્વક જોયું.

આવનારાઓમાંનો આગલો માણસ લગભગ અવી પહોંચ્યો. બરખારાએ તેમને ઓછાથી લીધા કે તેઓ મકુકિસના માણસ હતાં. તે અરમાનુસાને, સખરની તાકીદ કરી જલદીથી ધરબાણી આવ્યા જરાની સુચના કરી, આવનારાઓની સામે ગઈ, અને તેમને મળી એવા વાતોમાં લગાડ્યા કે શાહઝાદી તેની સાથે હતી કે નહીં એ વાતની તેમાંના કોઈને ખબર વડે પડ્યા દીધી નહીં. અને શાહઝાદી આદર ઓઢી તેમનીજ રૂબરૂ થઈ જમીયાના વાઝામાં જઈ પહોંચી, અને ત્યાંથી પેતાના ઓરડામાં જઈ પહોંચી ઉપર જઈ પડી અને મોઢા સાદે વિશાપ કરવા મંડી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ઇસ્કન્દરિયાની પ્રતેહ.

શિકસ્તો ફત્હ નસીબાંસે હૈ વલે અગમેમીર
મુકબલા તો દિલે ના તવાને ખુશ કિયા.

અરકાદયુસ પોતાના ઓરડામાં એકથો બેઠો છે. કોપથી અમર ચડેલ છે. મહેરા ઉપરથી કોપના ચિન્હ પ્રગટી નીકળ્યાં છે, હમણાં યોદ્ધાવાર પહેલાં મરકસ તેની પાસેથી બધું મુક્યો છે. અને જતાં જતાં આરખોના સખત હુમલાની ચેતવણી આપતો ગયો છે. અરકાદયુસ, ગૈરત અને હમીયતથી ભરેલો પોતાના દેશ, અને નામપ્રીતિનું સરક્ષણ કરવા કમર બાંધી જા'બાઝી અને શરફોશીનો મજબુત ઇરાદો કરી તલવારના કમળપર હાથ મુકી, ઉભો થઇ ઓરડામાં આમતેમ રહેલો છે. અને મનમાં કહે છે કે “મરકસે કહ્યું” છે કે કાલે સંચારે આરખો તરફથી સખત હુમલો કરવામાં આવશે. માટે મ્હારે તલવાર રહેલું જોઇયે, અને ખિતરીકને એ વાતની ખબર આપવી જોઇયે, કે જોયી તે પણ તલવાર રહી શકે અને આરખોને નસાડવાનો બંદોબસ્ત કરી શકે.....તે ઓરડામાંથી નીકળી ખિતરીકના મહેલ તરફ જાય છે, ખિતરીક મળતો નથી. લોકોને પુછે છે તે પણ પત્તો લાગતો નથી અને પતો ક્યાંથી લાગે? ખિતરીક ક્યાં છે એ જાંચ તે ન જાણીતો હતો તેમ બીજા સામાન્ય લોકો પણ જાણતા ન હતા, છેવટે તેણે વિચાર કર્યો કે ખિતરીક પણ, બીજા બીજાની પેઠે ઇસ્કન્દરિયાથી ચમ્પત થઇ ગયો હતો.

અરકાદયુસને, ખિતરીકના નાસી જવાની ખાત્રિ થવાથી ધણી દીમ ગીરી થઇ, તેનું મન ઢુટી ગયું, તે નાસીપાસી પામ્યો, હિમ્મત હારી ગયો, અને ઇસ્કન્દરિયાના બચાવના વિચારને મનમાંથી દુર કરવા તલવાર મથો, (તેણે મનમાં કહ્યું છે કે) ખરેખર ચઢ્યાએ સત્ય કહ્યું હતું કે હવે આ રાજ્યના બચાવની કોશીશ કરવી ફાકટ છે. જ્યાં ખુદાજ તેને બરબાદ કરવા આજે છે ત્યારે બંદાની કોશીશો મિથ્યા અને નકામી છે;

અફસોસ! બીજા બ્લીકલો નાસી ગયા તે તો ખેર, પણ ખિતરીકે પોખારા ગણી ગયો, જે પ્રજા એવા બ્લીકલો અને રાજકોટીયોની બનેલી હોય તે શું પોતાના દેહનું સંરક્ષણ કે કલ્યાણ કરી શકે? ત્યારે મને એવી શું પડી છે કે નાહક છવ ખોઉં? ચાલ હું પણ કેમ દિશાએ જતો રહું..... નહીં, નહીં, મહારાથી એ નહીં બને, મહારાથી એ પાછી પાની તો કર-શોજ નહીં, અરે એવો નીચ વિચાર-જોતા રહેવાનો વિચાર મહારા મનમાં ઉત્પન્ન કેમ થયો? જો હું નાશી જાઉં તો જેવી રીતે હાથ હું નાસી જનારાઓને ધીકકારું છું તેમ બીજાઓ મને પણ ધીકકારશે.... .... માટે જે થનારું હોય તે થાઓ; કાને સતરુઓનો સંહાર કર્યા વિના તો નહીં રહું..... ....જો બચવા પામ્યો તો ખેર; અને નહિં તો મહારી મોત ગણાશે.

ઉપર પ્રમાણે દ્રઢ નિશ્ચય કરી તે પોતાના યુરજો પાછો આવ્યો, સવારમાં દુરમનો સામે લડવાની સર્વ તઈયારીયો કરી લીધી. હાથ નીચેના સીપાહીયોને હુશીયાર અને ચેનતા રહેવાના ઓરડર સંભળાવી દીધા, અને પોતે બીજા જરૂરી બંદોબસ્ત કરવા ચાલ્યા.

બહાણું વામુજ દત્તું કે અરકાદયુસ કીલ્લાની દીવાલપર આવી પહોંચ્યો. સીપાહીયોને હુશીયાર અને સાવધાન રહેવા હુકમ આપ્યો, આરબી છાત્રબી તરફ નજર નાખી તો જાણ્યાનું કે અરબી કેન્ને હુમલાની તઈયારીયો કરી ધામે ધામે કીલ્લાની દીવાલો તરફ આવી જાય છે. પેદમેની ટોળીયો પાછળ પાછળ અને અરવારોની ટોળીયો વાવટા લઈ આગળ આગળ પગથી કે માથા સુધી હથેલીયોથી સજ થઈ ચુકેલી અને ચાલાકી સહિત આગળ વધતી જાય છે. તીર અને પત્થરોના પ્રહારથી બચવા માટે ખાતુરી-ઓના કુંડમાં ચકકરો ખાતા ખાતા આવે છે. અરકાદયુસે તરકિશમાંથી તીર કાઢી કમાનમાં લગાડ્યું તેના હાથ નીચેના હાથર લડવૈયાઓએ પણ તેને જોઈ પોતપોતાના તીર કમાનમાં ચલાવ્યા. કાન ટી લો સુધી તીર ખેંચવામાં આવ્યાં, અને છતરુઓ માર ખાઈ શકે જોઈથી હૃદમાં આવે કે તરતજ સર્વ તીરોનો વરસાદ વરસાવી દેવાના હેતુથી એવી રીતે તઈયાર રહ્યા.

ઇસ્લામી મુજલહિદોની જુદી જુદી ટોળીયો, જુદી જુદી રીતે જુદી જુદી ખાતુઓથી શહેરની તરફ મઘ, અને જેવી રીતે વિકાળ સિંહ

પોતાના સિંહ ઉપર ટુટી પડે છે તેમ એ સર્વે ટોળીયો ગેરશેરથી શહેર પર ટુટી પડી, કાપમકાપીને બળાર ગરમ થયો, માત્ર મહુતરીના રૂખી સરદારો પોત પોતાના રસાલા સહિત, આરખો સામે લડતા, પોતાની જગ્યાએ સ્થીર રહી શક્યા પરંતુ સામાન્ય સીપાહીયો જોયો પોતાના સેનાધિપતીની ગેરહાજરીથી હીમ્મત હારી બેઠા હતા, તેઓ આરખો સામે ટકી શક્યા નહિ લડાઈતું પરિણામ, ધણીજ જલદી આરખોની તરફેણમાં આવ્યું. આરખ સીપાહીયો કાદલા ઉપર ચડી ગયા એક આરખ ટોળી અરકાદયુસના યુરજની ત-૬ આગળ વધી અરકાદયુસે પોતાના સીપાહીયોને, તીર વરસાવવાનો કુકમ આપી દીધો, એકદમ એક હળાર તીરનો માર આરખોને સીર જઇ પડ્યો. બે માર શહીદ વીસ પચીસ ઝખમી પશુ થઇ ગયા. પરંતુ તેઓએ તેમના તીરનો જવાબ તીરથી ન આપતાં, આગળ વધવું જારી રાખ્યું. આરખોને, તીરનો જવાબ તીરથી ન આપતા એક અરકાદયુસ હેરત અને આશ્વર્ષમાં પડી ગયો. તેણે પોતાની કમાન છુટાવી દીધી, તીર મારવા બંધ રાખ્યા. જ્યારે સીપાહી યોએ પોતાના સરદારને હાથ રોકી લીધેલો જોયો, કે તરત પોતાના હાથો પશુ રોકી લીધા અને કમાનો છુટાવી દીધી, આરખોની આવી હીમ્મત અને બેજાગરી જોઇને અરકાદયુસ એવો સ્તબ્ધ થઇ ગયો હતો કે તે લડાઇ બગાડને છુટી ગયો હતો, તે કુમલો કરનારા આરખો સુપ આપ, કાંકપણુ હાથ ઉગામ્યા વિના કેમ આગળ વધે જતા હશે, તેનું તે કારણ સમજી શક્યો નહીં, તે મનમાં કહેવા લાગ્યો કે 'આ મુકામલો શામટ્ટે કરતા નથી ?' તેના આશ્ચર્ય, તેના એ અશ્ચર્યા અને સ્તબ્ધપણુનો લાજ આરખોને ધણો મળ્યો, તે સ્તબ્ધ વિચાર તો અને આશ્ચર્ય પામતો ઉભોજ હતો એટલામાં તો આરખો કાદલાની દીરાલો નીચે પહોંચી ગયા. અને ખાસ અરકાદયુસના યુરજથી લગાર બાવુએ હડીને એક જગ્યાએથી દીવાલપર ચઢવું શરૂ કરીધું. અરકાદયુસ જોઇ રહ્યો હતો કે આરખ સીપાહોની આગળ આગળ કેટલાંક હથીઆરખ સરદાર છે અને તે સરદારોની આજ્ઞાઅનુસાર બીજા સીપાહો વરતે છે, એ હથીઆરખ સરદારોમાં ધરલાખી સેનાધિપતિ ખુદ પશુ હતો, અરકાદયુસે તેને તેના અજાજથી જોળખી લીધો અને આજ તેની સાથે તથવાર અજગાવવાની સારી તક મળશે એમ ધારી ખુદ પશુ થયો તેણે મનમાં કહ્યું કે 'આજે તેને

માર્ગ વિના નહીં મુકે, તે હથીવારખંધ છે એટલે કાંઈ બહાનુંએ આપશે નહીં. તેના કેદ ચલાના હીવસે તો મરકસે એવી દલીલ કરી હતી કે હથીવાર વિનાના માણસને માંરવામાં શું બહાદુરી છે? પણ આજ એ દલીલની એ જગ્યા નથી.’

અહીં અરકાદયુસ આ વિચારોના વમળમાં ગોચા ખાતો હતો અને ત્યાં આરબી સીપાહો નીસરણીયો મુકી મુકીને ચઢે જતા હતા, અને તે પણ એવી હિંમત અને એકરકારીની સાથે કે જાણે કાંઈ ઉગ્રાણી (દાવત) માં મેળ જમાવવા જતા હોયની !!

અર્થાત-એન જોતામાં તેઓ કીલ્લાની હીવાલો ઉપર અને પછી શહેરમાં દાખલ થએલા માણસ પડ્યા હતા.

અરકાદયુસ, જે ઇસ્લામી સેનાધિપતીને જોઇને, તેના મુકાબલો કરવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તેને હજુ તે ઇસ્લામી સેનાધિપતી હતો કે બીજો કાંઈ એની જોડે તેની ખાતરી થઇ ન હતી. કેમકે તેને, તેના અવાજ સાંભળી, તે ઇસ્લામી સેનાધિપતી હશે એવો ખ્યાલ આવ્યો હતો, કાંઈ તેનું મોંઢ જોયું ન હતું, કેમકે તેનું મોંઢ નો ખોદ-લેવાની ટાપીમાં છુપેલું હતું.....અરકાદયુસે ખાત્રિ કરવા માટે કીલ્લાની હીવાલના બાકાઓમાંથી નીચે નજર દોડાવી. તો તેને મેદાન સમુદ્ર દેખાયું. માત્ર થોડાં કતલ થએલાં અને થોડાં ઝખ્ખી થએલા આરબ સીપાહીયો નીચે પડ્યા હતા, અને બાકીના થણે બાજે શહેરમાં દાખલ થઇ ચુક્યા હતા. તે ગભરાઈને શહેરની તરફ ફર્યો, જેના દરેક ખુણામાંથી હાથ-હાવના અવાજો આવતા હતા. તે હીવાલ ઉપરથી નીચે ઉતરવાનો વિચારજ કરતો હતો કે તેના પોતાના ખુરજમાંથી શેરખોર આવનો અવજો પડ્યો. બહાદુર અરકાદયુસે આનમાંથી તલવાર ખેંચી લીધી અને જે તરફથી શેરખોર સંભળાતો હતો તે તરફ ધસ્યો, થોડાંક ઝમલા આગળ વધ્યો હશે કે તેણે પોતાના સીપાહીયોમાંના કેટલાંકને નાસતાં જોવાં. તેણે કારણ પૂછ્યું તો કહેવામાં આવ્યું કે આરબી સીપાહીયો આપણા ખુરજમાં પણ છુટી ગયા છે. અને શહેરમાં કતલ અને લુટફાટ ચલાવી રહ્યા છે, અરકાદયુસે તેની કાંઈ દરકાર કરી નહીં. અને તે પોતે એકસો, તલવાર હાથમાં લઈ ખુરજમાંથી નીકળી ગયો. હજુ બહાર નીકળતો હતો કે તેની નજરે શેર

બકાર કરનારી એક ટોળી, પડી તે આરબ ટોળી હતી. અરકાદયુસે તેમને જોતાંજ તલવાર ફેરવી મેઢ્યા સાથે કહ્યું—હું છું અરકાદયુસ, ઓઝીરજનો પુત્ર; ક્યાં છે તમારો સેનાધિપતિ તે આવે અને મ્હારો મુકાબલો કરે ! આજે હું તેને જતાવી આપીશ કે અરકાદયુસથી લડવું સહેલ નથી, હવે અરકાદયુસની વાત પુરી થઈ ન હતી એટલામાં તે તે ટોળીમાંથી બહારી આરબ બહાર નીકળ્યો, અને પોતાના મ્હેરા ઉપરનો નિકાળ ઉલટાવી, અરકાદયુસની સ્થાને જોઈ મુસ્કરાયો, તેજ સેનાધિપતી હતો. અરકાદયુસે તેને હથીવાર ઉગામ્યા વિના આવતો જોઈ પોતાની તલવાર નમાવી દીધી અને આશ્ચર્ય પામી બેઠ્યો, તું તલવાર શા માટે ઉગામતો નથી ? તલ-વાર ખેંચ; એટલે આપણા બે બે હાથ થઈ જાય, સેનાધિપતી અરકાદયુસની વાત સમજ્યો નહીં અને પ્રત્યુત્તર અરબીમાં આપ્યો જે અરકાદયુસ ન સમજ્યો તોપણ ઇસ્લામી સેનાધિપતીના મ્હેરા ઉપરથી એટલું તો કળી શકાતું હતું કે તે લડવાના વિચારથી બહાર નીકળ્યો ન હતો પણ મિત્રાચારી અને સલાહના વિચારથી બહાર નીકળ્યો હતો. સેનાધિપતીએ પોતાની પાછળ ફરીને જોયું તો અરકસ અને ઝયાફને આવતા દીઠ, તેમને હાંકમારી બોલાવ્યા. જ્યારે ઝવાદ તદ્દન નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે તેની મારફત તેણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

“હું બહાદુર અને શુરવીર અરકાદયુસની સાથે લડવા માટે આવેલો નથી. તમારા જેવા મદની સાથે લડવું શીલે નહીં, અને તેથીજ હું મ્હારી તલવારને આનમાં કરી આવેલો છું. અને હું સારી પેઠે જાણુ તો હતો કે તમે બેવશ નથી. બેઇમાની અને અપ્રમાણિકપણું તમારી ટેવમાં નથી.”

અરકાદયુસ—(ઇસ્લામી સેનાધિપતિની હિમ્મત જોઈ આશ્ચર્ય પામી) કેમ ? જગથી શા માટે હાથ ખેંચી લીધો ? હમણાં તો હું તમારી સાથે ખરેખર લડત.

સેનાધિપતી—હું તમારો જોભારી છું. જ્યારે હું ખિતરીકની ખાસે કેદ પકડાઈ આવેલો હતો અને લોકોને મ્હારા સેનાધિપતી હોવા વિશે વહેમ પડ્યો હતો. અને તમેપણ ત્યાં હાજર હતા અને મને સારી પેઠે જોળખતા હતા, ત્યારે જ તમે મને જોળખાવી દેત તો ખરેખર હું ક્યારનોએ માર્ગો ગયો હોત પરંતુ તમે અજાણ્યા બની ગયા અને મ્હારો

જીવ બચાવી લાધો. તમારો એ આભાર મહારા સીના ઉપર કેતરાઈ ગયો. અને અત્યાર સુધી કેતરાએયો બાકી છે. હું ત્યારથી તમારા આભારનો નેક બદલો વાળી શકવા જેવી તકની વાટ જોતો હતો પણ તમારો આભાર મહારા બદલો વાળી શકવા કરતાં વિશેષ છે. કેમકે તમે આભાર કરવામાં પહેલ કાઢી હતી અને તેથી હું પુરો બદલો વાળવા સક્તિવાન નથી.

અરકાદયુસ, જે, આરખોની હિમત, જવાંમરદી અને તેમના ઉત્તમ સહાયાર વિચાર અને નેક સંલુકની કદાણીયો સાંભળતો હતો તે સાક્ષાત જોઈ દંગ થઈ ગયો. તેણે ઝપાદની બાજુમાં ઉભેલા મરકસની રહામુ જોયું. મરકસ અને ઝપાદ, તેના ચુપ અને લા જવાબ થઈ જવાના કારણથી મુરકરાઈ રહ્યા હતા. અરકાદયુસ સમજી ગયો કે એ સર્વે કારરચાન મરકસના છે. તે મદામોદટા વિચારમાં પડી ગયો. ઇજ્જત અને આગ-ફની સાથે તેના જીવ બચવા પામયો તેની વે ખુશી કરે કે મુમલમાનોએ જીતી લીધેલા ઇરકન્દરીયા માટે અહસોસ કરે તેની તેને સમજ પડતી ન હતી એટલામાં સેનાધીપતીએ આગળ વધી, અરકાદયુસની દરત મેળાપ કર્યો અને કહ્યું—હું હમણું તમારી સાથે હાથ મેળવી કાપ્તયારો બાંધું છું. આજથી તમે મહારા અંતઃકરણ પુર્વકના મિત્ર થશો. તમે લડાઈમાં કેદ પકડાયા છો એવી લેશ માત્ર પણ શંકા મનમાં બચવા દેશો નહીં. બસકે એમ સમજજો કે અમે તમારી મુલાકાત લેવા અને તમારી કૃપા અને એહસાનનો આભાર માનવા હાજર થયેલાછીયે, જે કૃપા અને એહસાન તમે, અમોરી સાથે ઓળખાણ નહીં હોવા છતાં કીધેલ હતું. હવે હું આ શહેરનો બંદોબસ્ત કરવા જઈ છું અને મદાગ હાથ નીચેની ફોજને અમારા માનો કોઈ માણુસ, તમારી ફોજમાંના કોઈ પણ માણુસને સત્તાવે નહીં એટલા માટે મહારા હાથ નીચેની ફોજને તમારી પાસે કીટલા ઉપર સુકતો જઈ છું.

અરકાદયુસ—(આવી જવાં મરદોથી ઝક થઈ) શાગાસ! બહાદુર આરગ! શાગાસ! હું તમને ઇરકન્દરીયા વાલીયોની સાથે નરમાસથાં વર્તવાની બલામણુ કરું છું તમે તમારા માણુસોને, તેમાંના કોઈને કેતલ નહીં કરવાનો અને લગારે નહીં સંતાપવાનો હુકમ આપી દેશો એવી આશા છે.

સેનાધીપતી—એ વિશે તમારે તફન નચિંત રહેવું. (એટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલતો થયો.)

હવે અરકાદયુસે, મરકસને પુછ્યું કે અરમાનું સા તો સારી પેઠે છે ને !

મરકસ—(અરકાદયુસના હાથ પર યુખીને તથા તેની સલામતી માટે હર્ષાશ્ર પહેવનાવીને) ખુદાના લાખ લાખ શુકર કે આપને કશી આજ આવી નહીં અને આપ સલામત રહ્યા. હું હમણું મદારા મનની ઇચ્છા પુરી થએલી જોઈ ખુશીથી કુહ્યો સમાતો નથી. આ બાજતમાં મેં કાંઈ એકસાન કીધું નથી, પરંતુ ઇસ્લામી સેનાધિપતી પોને, નમારા એકસાનનો ખ્યાલ રાખી આપની સાથે મિત્રાચારી પુર્વક વર્ત્યો છે, અને તેથી આપના ઉપર કશી આફત આવી નહીં. અને એટલુંજ નહીં પણ આપની આજરને પણ કશું કલંક લાગ્યું નહીં, આપે તો તેને લડ્યા બોલાવ્યો હતો પણ તે લડ્યો નહીં અને મિત્ર બની મળવા આવ્યો. અને તેથી આપની કીર્તિ ઓગાધ રહી. આપને, લગ્નમાંથી પાછી પાતી કરનારો કહેવાનાનો બચ હતો, તે બચ એની મેળે નાશ પામ્યો.....સાહજાદી સાહેબ પુખ્ત સલામતી અને હોમ કુશળતામાં છે, પરંતુ આપના ખ્યાલથી થયું ચિંતાચરત રહે છે. જો આપ આજ્ઞા આપો તો હું જઈને તેમને દીલાસો દઈ આવું આપની સલામતીની ખુશખબરી સંભળાવું. અને ત્યાંથી આવીને પછી આપને પણ સાથે લઈ જઈશ.

અરકાદયુસ—હા, હા, તું જલદી જા. (મરકસ ચાલતો થયો એટલે અપાદને) તમારો અને આરબોનો મેળાપ કેવી રીતે થયો ? તમે આ તરફ રૂમીયોની સાથે મળો છો. પેલીમેર આરબોની સાથે ગોષ્ઠિ ચલાવો છો, એ સર્વે શું બીના છે ? તમે કોણ છો ? અને તમારી શી હકીકત છે ? (એમ પુછતો પુછતો અપાદને પોતાના ઓરડામાં લઈ ગયો.)

અપાદ—હવે તો હું ચઢ્યા નહીનો સેવક છું પરંતુ હકીકત એવી છે કે હું ઇસ્લામી સેનાધિપતીનો લંગોડીયો દોસ્ત છું. ધણી વર્ષ થયાં, હું અને જન્ને સાથે સાથે ઉંઠ ચરાવવા જતા હતા. તે સમય જાહેલીયતનો કહેવાતો હતો, ત્યાર પછી અમે જન્ને જુદા પડ્યા હતા. હું ઇસ્કન્દરિયા આવતો રહ્યો અને તે ઇસ્લામ કબુલ કરી ઇસ્લામીઓમાં દાખલ થઈ ગયો. તે લણે સચળ અને ચાલાક છે. જ્યારે તે કેદ થઈ ખતરિકની પાસે આવ્યો હતો ત્યારે તમને જોઈ, તમે કહી દેશો એવી ખીક તેને લાગી હતી. પણ તમે તેમ ન વર્તતા ઉકટો તેને ખસાવ્યો, અને તે

વખતથી તે તમારો મનમાં ને મનમાં આભાર માનતો હતો અને તમને જંગમાં નહીં ઉતારવાનું આહતો હતો. ગઈ કાલે હું તેનીજ પાસે અરબી જાવણીમાં હતો. અર્ધ રાત્રિ પછી મરકસ ત્યાં આળ્યો. તેણે મરકસથી તમારું નામ અને કીલ્લાપરતું ઠેકાણું પુછી લીધું અને તે આધારે તે તમારી પાસે આળ્યો.....અને ત્યાર પછી જે બન્ધુ એ તો તમે જાણોજ છે.

અરકાદયુસ—તમારો ગુરુ ચહંયા ક્યાં છે.

જવાબ—જાપડો એક સલામતીના ખુલ્લામાં સંતાઈ બેઠો છે.

અરકાદયુસ—(મનમાં) હવે થઈ ગયું. એના કરતાં વધારે ફસાદ શું હોઈ શકે? જે કામના સરદારો અને હાકિમોમાં મહોમાંહે કુસંપ હોય, કામથી તે કામના ધર્મગુરુઓ અને ધર્મગુરુઓથી કામ નારાજ હોય તે કામ લગાડના મેદાનમાં શું જીતી શકે? હશે જેવી તેમની તગદીર!..... આબરની સાથે મ્હારો જીવ તો બચી ગયો છે. લગાડથી કાંઈ પાછી પાની છીંધી નથી. મેં તો લગાડ માંગી હતી પણ ઇસ્લામી સેનાધિપતિ લડ્યો નહીં એમાં હું કંઈ શું? મેં મ્હારી દરજ બગાડી દીધી.....હવે મ્હારે મકુહિસની સાથે મિત્રાચારી બાંધવી જોઈએ.....અને એમાંજ લાભ છે.....પણ મળતું કેવી રીતે? ચહંયાનું કહેવું બ્યાજબી હતું. આ સંબંધમાં મકુહિસની નિમકહરામી હોય એમ લાગતું નથી. તે બિચારો નિરઉપાય હતો. તેને આરબોની સાથે હળી મળી ગયા વિના આલે તેમજ ન હતું.

અરકાદયુસ, પોતાનો જીવ બચી જવાથી, ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનની સાથે સંવાદ કરતો હતો. ચહંયાએ તેને જે જે શીખામણો દીધી હતી તે સર્વે હમણાં તેના મન ઉપર ઉડે અસર કરે જતી હતી.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

પ્રેમીઓનો મેળાપ.

શુકકે જમ્માઝ બ મનઝિજ રસીદ,
ઝવરકે અહેશ બ સાહિલ રસીદ.

પોતાના સસરા મકુકિસને કેવી રીતે મળવું એ વિચારમાં અરકાદયુસ તદ્દીન બેઠો હતો તે દરમીયાનમાં ઇસ્લામી સેનાધિપતી શહેરની વ્યવસ્થા કરી પરવારી તેની પાસે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો “ જો તમે તમારા પતિને મળવા આહતા હો તો હું તમારી સાથે ચાલવા તૈયાર છું ”

અરકાદયુસ—(આશ્ચર્યચકિત) શું ?

ઈસ્લામી સેનાધિપતિ—(અરકાદયુસને આશ્ચર્ય પામેલો જોઈ)
ખિરાદર આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી, હું તમારી સખળી પ્રેમકથાને, પ્રથમથી છેવટ સુધી જોઈું છું. અરમાનુસા તમારી પતિન થઈ ચુકી છે, એની મને પુરી ખબર છે. તમે બન્ને એક સુખી જોડું નિવડી છ’દગી ગાળો એ જોવા હું આતુર થઈ રહ્યો હતો. ખુદાની કૃપાથી હવે એ વખત આવી પહોંચ્યો છે. ખિરાદર! તમારે મકુકિસ ઉપર ગુસ્સે થવું જોઈએ નહિં તે અમલદારોની ‘ખરાબ વર્તણૂક અને તેમના કાવતરાથી કંટાળી ગયો હતો. જો તે અમારો આશ્રય ન લેત તો બીજું શું કરત ? તે ખિયારાને એ સીવાય બીજો ઉપાયજ નહતો. માટે તમે તમારા મનમાંથી તેમના સંબંધમાં જે લાગણી છે તે તદ્દન કાઢી નાંખી, તમારી પતિને મળો.

અરકાદયુસ—હું મ્હારી પતિને મળવા તદ્દન તૈયાર છું. અને હમણાંજ જાઉં છું બનતા સુધી તો ધણેજ ઉતાવળો પાછો આવીશ (અપાદને) અપાદ શું તું મરમુતના રહસતું ધર ક્યાં છે તે જાણે છે.

અપાદ—હા, સારી પેઠે.

ત્યાર પછી બન્ને જાણી શીડાઓ ઉપર અસ્વાર થઈ મરમુતની તરફ આમતા થયા. જ્યારે રહસતું ધર નજરે પડવા લાગ્યું ત્યારે અરકાદયુસના

મનમાં ખુશીના મોજાઓ ઉછળવા મંડ્યા. મરકસ તેમને સામે મળ્યો જે અરકાદયુસને આવતો જોઈ અરમાનુસાને ખુસમગરી સંભળાવવા પાછો દોડી ગયો. અરકાદયુસ ધરની પાસે પહોંચી ધોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને લગામ પકડી આગળ વધ્યો. જ્યારે દીવાનખાનાની પાસે પહોંચ્યો ત્યારે ત્યાં ધણું માણસો બેઠેલાં જોયાં, માદી ઉપર ચઢવાનદણી અને તેની બાજુમાં મકુકિસ બેઠેલા હતા. અરકાદયુસ, મકુકિસને જોઈને ગભરાયો અને અંદર દાખલ થતાં અચકાયો. ચઢવા તેના અચકાવાના કારણને પામી ગયો તેથી પોતાની જગ્યાએથી જોડી અરકાદયુસની પાસે આપ્યો. તેણે અરકાદયુસ તેના કપાળને સુખન કીધું અને તેના હાથ પકડી અંદર લઇ ગયો. મકુકિસ અરકાદયુસને ધણાજ ઠંડાલની સાથે બેટયો, અને જાણે પ્રથમ કોઇ પ્રકારની અદાવત હતીજ નહીં તેમ પ્રેમયુક્ત વાતો કરવા મંડ્યો. અરકાદયુસ, મકુકિસનો આવો ઠંડાલ-પ્રેમ-વિવેક જોઈ પોતાની મનની દ્રેષમગી લાગણીને વિસરી થયો અને મકુકિસના હાથ સુખી, શર, મધી માથું નમાવી ઉભો રહ્યો. આખર મકુકિસે તેને પોતાની જમણી બાજુએ બેસાડ્યો.

મકુકિસ અને અરકાદયુસની સામે બેસીને ચઢવાએ કહ્યું—(અરકાદયુસને) અમારા અહીં એકઠા થવાથી ત્હારે આશ્ચર્ય પામવું નહીં. ત્હારા મનમાં ત્હારા આ સસરા મકુકિસ સંબંધી જે માટે દવેપ હતો તે અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ તેમજ મકુકિસ પણ કાંઇ રૂમીએ પ્રત્યે જોછી અદાવત ધરાવતા નહતા પરંતુ તેમાં તમારા બન્નેમાંથી એકનો પણ કંચુર નહતો. દરેક સત્ય ઉપર હતો. કોઇપણ પ્રકારે ત્હારા લગ્ન અરમાનુસાની સાથે થઇ ગયા છે એ મેદારી જાણુમાં આવતાં મને બેઠેલ ખુશી થઇ હતી. અને તેથી હું ત્હારી અને મકુકિસની વચ્ચેની કેટલાંક શંકાસિલ જેવા કારણોથી ઉત્પન્ન થએલી અદાવતનો અંત આણી મેળવા ચાહતો હતો. ખુદાના લાખ લાખ શુકર હું મેદારા પ્રવતોમાં સાક્ષ્યતા પામ્યો અને આજ હું તમે બન્નેને કાંઈપણ દવેશ વીના એક બીજાની બાબતુએ બેઠેલા જોઈ છું એ મેદારા માટે કાંઇ જોછા ગર્વનું કારણ નથી. અરકાદયુસ! હવે મને ખાત્રી છે કે આજથી તું મકુકિસને પોતાના પિતા તુલ્ય ગણીશ, અને મકુકિસ તને પુત્ર તુલ્ય ગણશે.

મકુકિસ—(અરકાદયુસને) બેટા! મેં કેટલો સખર કર્યો, કેટલાં

કેટલાં જીવંતો સહ્યાં એ ખુદાજ સારી પેઠે જાણે છે. હું પણ તમારી પેઠે રૂમી વંચતો છું પરંતુ જ્યારે મેં જોયું કે કિબતી પ્રજા પણ રૂમી સમયત છે છતાં રૂમીએ તેમના ઉપર જીવંત કરતાં કરી આનાકાની કરતાં નથી ત્યારે મને તેમના ઉપર દયા આવી. મેં તેમની દાદ રૂમી સર્વોપરી સત્તાથી માંગી પણ સર્વોપરી સત્તાએ કરી દાદ દીધી નહીં. અને જીવો આ આપણા માનવતા જાત જે મહા વિદ્વાન અને અનુભવી છે. તે મહારો સાક્ષી છે, મેં સર્વોપરી સત્તાનું, રૂમીયોના જીવંત પ્રત્યે ક્યાન ખેંચવા કરવું જોઈએ તે કરતાં પણ વિશેષ કાપું પણ કરું વળ્યું નહીં, ત્યારે મહારો સાચારીએ આ ઉપાય લેવો પડ્યો, અને એ ઉપાય લેવાનું વ્યાજખીપણું તમે રિધીતીનો વિચાર કરશો તો જાણ્યા વિના નહીંજ રહે, એ તમે મહારા કૃત્યને નિમકદરમી ગણતા હો તો, હું પણ તેને અસંખ્ય સાચાર અને નિરાધાર કિબતી પ્રજાને અસંખ્ય જીવંતો જાણવા કાપેલી નિમકદરમી કબુલ કર્યા વિના રહી શકતો નથી. પણ એક પલ્લામાં તે નિમકદરમીને મુકતાં અને બીજા પલ્લામાં, જે ખાતર નિમકદરમી કરવામાં આવી તેને મુકતા, પાછલી જાળવતું પલ્લું નથી જશે અને તેથી મને ખાત્રિ છે કે દુન્યા મને વગેવશે નહીં પણ જરૂર દેશે. ખેટા! હું જાણું છું કે તું ધણો સાચક જ્યાં મરદ અને ઉમદા ખસાસતો નખીરો છે, હું તારી સર્વ ખુશીઓથી વાફે છું અને તેથી હું તારો ગરવીદ, થઈ રહ્યો છું, તેં આ દેશના લોકો સાથે કર્યો ખોટો વર્તાવ કાપો નથી. અને હું તને મહારા પુત્ર અરસતુલીસ કરતાં એ વિશેષ આહું છું.

અરકાદયુસ—(મકુકિસને પોતાની તરફથી સાફ મનનો પામીને) આપે સત્ય કરમાવ્યું. મહારા મનમાં આપ સંજથી જે જે વિચારો હતા અને તે વિચારોના કારણથી જે એક દવેષ જેવી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી તે સર્વ આસપાસની રિયતી અને આપની નિરાધારીનો વિચાર કર્યા વગરની હતી. એ હું કબુલ કરતાં લગાર ચરમાતો નથી, અને હું મહારી તેવી નાદાની અને અનુભવીની કમીથી થવા પામેલા બેઅદબીની, મારી માંગુ છું. અને આપ જેવી રીતે અરસતુલીસને મળ્યો છે તેવીજ રીતે આ ગુલામને પણ મળુશો એવી આશા રાખું છું. અને આ તકે હાથ જોડી વીનંતી કરવી મુનાસીબ ધારું છું કે આપની પવિત્ર આત્મા વિના હું અને અરમાનુસા કપારના લગ્ન ગાંઠે જોડાઈ ગએલા છીએ.

મરકસે—(હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવા) જ્યારે એમ છે ત્યારે તમે અરમાનુસાને શા માટે પરદામાં બેસાડી મુકી છે ! અરકાદયુસને તમે પણ પહોં ઉરતાદ છો !!

મરકસે હજુ વધુ બોલવા માંગતો હતો પણ એટલામાં બરખાસે આવી મધ અને અરકાદયુસના હાથ સુંઘી લીધી રહી. તેની પાછળ પાછળ અરમાનુસા પણ મોઢુદ હતી, અરમાનુસાની આંખો સવારના મઝરાટ અને રકવાથી હજુ સુધી બીજાએથી હતી. પિતાને બેઠેલા એક આગળ વધી ધુંટણીએ પડી સલામ કીધી અને ક્ષેમ કુશળતા પુછી.

વહવાએ તરત જિભા થઈ અરકાદયુસનો હાથ પકડી અરમાનુસાના હાથમાં મુક્યો અને આશીર્વાદ દીધો. આ વખતે તે બન્નેમાં કેટલી ખુશી ઉત્પન્ન થઈ હતી તેનો અંદાજ વાંચક તમે કરી લેશો.

મહુથા—(સર્વને સંબોધીને) સત્ય છે જેને ખુદા મેળવે છે તેમને કોણ ખુપાવી સકે. હું એ બન્નેને આશીર્વાદ આપી દુઆ મુઝાફે હું કે જેવો તમારો પાક ખ્યાર રહ્યો છે તેવીજ તમે પાક છાંદગી બસર કરો.

એકઠા થએલા લોકો વિખરાઈ ગયાં અને અરકાદયુસ અરમાનુસાને લઈ પાસે તખવાર કીધેલા ઓરકામાં ગયો જ્યાં આશુક માશુક હસી ખુશી સાથે.....

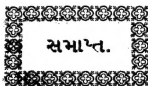
બીજે દિવસે ઇસ્લામી સેનાપતિ અરકાદયુસને મળવા આવ્યો. તેણે અરકાદયુસને સંકટ પછી સુખની પ્રાપ્તિની વધાઈ સાથે મુબારકબાદ આપી—કહ્યું જે તમે ઇસ્કન્દરિયા રહેવું પસંદ કરતા હોવો તો અહિં સુખેથી રહો બગર બીજે કોઈ ઠેકાણે તમારી પત્નીને લઈને જવું હોય તો હું તે બધો મદદગાર કરી દરેક મદદ આપવા તખવાર છું.

અરકાદયુસે, પોતાના પિતાશ્રીને સર્વ હકીકત લખવા અને તેમનો જવાબ આવતા સુધી થોભવા માટે કહ્યું જે ઇસ્લામી સેનાપતિએ મંજૂર રાખ્યું. તરતજ એક ખેપીયા કુસ્તુન્ગીયા રવાના કરવામાં આવ્યો. એક લાંબા વખત પછી ખેપીયાએ પાછા આવી તેના પિતાશ્રીના કેદમાં સડીસડી મરણ પામેલાના સમાચાર સંભળાવ્યા. અરકાદયુસનું એ સમાચાર સાંભળી મન ભરાઈ આવ્યું, અને તેને કુદરેલી કુસ્તુન્ગીયા પ્રત્યે ધીકાર છુટ્યો. તેથી તેણે હમેશને માટે ઇસ્કન્દરીયામાં રહેવું પસંદ કીધું.

ઇસ્લામી સેનાપતિએ હઝરત ઉમર રદીએ ઇસ્કન્દરીયા ફતેહ થયાના સમાચાર લખી મોકલ્યા અને પુછાવ્યું મારે કયાં રહેવું. જેના જવાબમાં હઝરત ઉમર રદીએ નો જવાબ આપ્યો કે “સઃદી અને ગરમીની મોસમમાં મદારી અને મુસલમાનોની વચ્ચે કોઇ પણ નદી આવેલી હોય એવી જગ્યાએ મુસલમાનોને રાખો એ મને પસંદ નથી. એટલા માટે કે જ્યારે હું ચાહું ત્યારે સાંઢણી ઉપર સ્વાર થઇ તમને મળી શકું”

ઇસ્કન્દરીયા અને ફિળજ વચ્ચે નીલ નદી આવેલી હતી તેથી ઇસ્લામી સેનાપતિએ હઝરત ઉપર રદીએ ના હુકમ મુજબ વર્તવા હસને બાબુલ માલ્યો ગયો. ત્યાંથી પુરવાના થતી વખતે પોતાની પાછળ જે તંત્ર ઉભો મુક્યો હતો તે હજુ સુધી જેવોને તેવો હતો. તેમાં હાલ હમ્મરો કબુતરોએ માળા બનાવ્યા છે. સેનાપતિએ પાછો ત્યાં પડાવ નાંખ્યો અને ત્યાં એક શહેર વસાવ્યું જેનું નામ “કસ્તાત” રાખ્યું જે મીસર દેશમાં ઇસ્લામીઓનું પહેલું રાજધાનીનું શહેર હતું. હાલ એ શહેરનું નામ નિહાન બાકી નથી. માત્ર કેટલીક ઇમારતોનું ખંડેર જોવામાં આવે છે જેનું વર્ણન પ્રથમ આવી ગયું છે.

અરકાદયુસ અને અરમાનુસાએ ઇસ્કન્દરીયામાંજ રહેવું પસંદ કર્યું. મરકસ તથા મારીયા અને અરખારા તેમનીજ સેવા ચાકરીમાં હસી ખુશી સાથે રહેવા લાગ્યા. દુઃખના દિવસો ગયાં અને સુખના દિવસો પ્રાપ્ત થયાં. ખુદા દરેકને સુખના દિવસો નસીબ કરે. આમીન !

શુજરાત, કાઠીઆવાડ, રંગુન અને આફ્રિકામાં દિવસે
દિવસે બહોળો ફેલાવો મેળવતું ઇસ્લામી સચીન

અઠવાડીક પેપર.

ઈન્સાફ

દર શુક્રવારે પ્રગટ થાય છે.

જેમાં, નવીન નવીન, ખબરો, લખાણો અને અવનવા
સમાચારો જોવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ.

હિંદુસ્તાન ટપાલ સાથે રૂ. ૫-૦-૦

દેશાવરો „ રૂ. ૬-૮-૦

ગ્રહાક થવા આજેજ લખો.

મેનેજર “ ઈન્સાફ ”

ઇસ્લામ ઓફીસ

ઇસ્લામપુરા—મુંબઈ, નં. ૪.

તા. ૦ ૬૦—અમારા મહેરબાન ગ્રાહકોને ખબર આપ
વામાં આવે છે કે અમારી ઓફીસ તરફથી દરેક જાતનું
જાપવાનું કામ સફાઈદાર અને ઉત્તમ રીતે કરી આપવામાં
આવે છે.

આંખનો રખવાલ.

જાહેર ખખરો ઉપર ભરમાઈ જઈ બોળાઈ જતા નાહ.

આંખનું નુર એજ દુનિયાની
રૌશની છે

એને
હંમેશા કાયમ રખવા માટે જે
ઇચ્છતા હોય તે
અમારે ત્યાંનો બનેલો

સાચા મોતીનો સુરમો.

વાપરવા ખાસ બલામણ કરીએ છીએ અને
કહીએ છીએ કે:—

અપની તારીફ આપ એજ હુય
હુય કંગનકો આરસી કયા હુય.
અમારો સુરમો

દરેક જાતની આંખની ઝિભારીઓ ઉપર ફતેહમંદ નીવડ્યો
છે માટે વાપરો અને ખાત્રી કરો. મફત આંજી આપવામાં
આવે છે નીચલે ઠેકાણે આવી આંજી જવા ખાસ બલામણ છે.

ખોજ મહમદ હાસમ
ખનાતવાળા.

ડુંગરી બજાર, પાલાગલી—મુંબઈ ૯.

